Dumitru Sandu

LUMILE SOCIALE ALE MIGRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN STRĂINĂTATE

POLIROM
2010

Cuprins

Lista casetelor 7

Lista schemelor 7

Lista figurilor 8

Lista tabelelor 9

Introducere 11
Spaţiul tematic 12
Recursul la „lumile sociale" 19

Partea întâi
Emergenţa noului sistem de migraţie al României

Capitolul 1. Matricea de condiţionare a deciziilor de emigrare temporară în străinătate 35
Fluxuri de migraţie importante 37
Repere în istoria recentă a migraţiei interne 44
Concluzii : noul sistem al migraţiei româneşti 58

Capitolul 2. Geneza din anii '90 71
Proiecte de plecare în străinătate 72
Transnaţionalismul emergent : concluzii la primul recensământ comunitar al migraţiei 76

Capitolul 3. Reconstituirea etapelor folosind memoria colectivă a migranţilor 83
De la explorare individuală şi de grup la stabilizare 83
Din Moldova în Italia sau pe alte trasee europene similare 86
O migraţie mai puţin selectivă 91
Intenţii de plecare puternic diferenţiate 96
Cum ajungi la lucru în străinătate ? 100
Concluzii 102

Partea a doua
Valori, proiecte şi remitenţe în lumile migraţiei

Capitolul 4. Migraţia de revenire : proiect şi stare de spirit 109
Intenţii de revenire 110
Rolul resurselor în proiectele de revenire 115
Sentimente identitare 128
Revenire şi proiecte de viaţă 129
Concluzii 134

Capitolul 5. Orientarea imigranţilor spre „casă", pe spaţii transnaţionale 141
Tipuri de orientări transnaţionale în migraţie 144
Date şi ipoteze 147
Ce explică orientarea imigranţilor în raport cu locul de origine ? 150
Banii din migraţie (remitenţele) ca formă de orientare spre „casă" a imigranţilor 154
Spaţiile transnaţionale de tip identitar 166
Concluzii şi discuţie 170

Capitolul 6. Străinătatea din ţară : mentalitatea foştilor migranţi 177
Tipologia experienţelor de migraţie 177
Migranţii, despre propria mentalitate 180
„E bine sau rău că unii oameni pleacă ? " 184
Concluzii 187

Anexe

Anexa 1. Metodologia cercetării „Locuirea temporară în străinătate" (2006) 195
Eşantionul naţional 198
Eşantioanele regionale 200

Anexa 2. Caracteristici ale emigrării temporare între 1990 şi 2006 209
Mijloace pentru plecare şi găsirea unui loc de muncă 210
Opinii despre migraţie 213

Anexa 3. Detalii pentru cercetarea „Comunităţi româneşti în Spania" (2008) 217

Bibliografie 221

Index 227

Lista casetelor

Caseta I.1. *Cum ajungem la politici de migraţie în România ?* 17
Caseta I.2. *„Stare de spirit" în limbajul comun* 21
Caseta I.3. *Tipuri de stare de spirit ca raportări la propriul mediu de viaţă cotidiană* 24
Caseta 1.1. *Relaţia între emigrarea rural-urban şi forţele de respingere şi de atracţie de la origine şi de la destinaţie* 55
Caseta 1.2. *Dinamica stării de satisfacţie faţă de viaţă în România, 1996-2008* 60
Caseta 2.1. *Intenţie şi ideologie de migraţie la începutul anilor '90, în România* 74
Caseta 4.1. *Caracteristici ale Sondajului Naţional asupra Imigranţilor (ENI)* 112
Caseta 4.2. *Premise teoretice ale explicării intenţiilor de revenire în ţară* 113
Caseta 4.3. *Cunoaşterea limbii spaniole* 116
Caseta 4.4. *De unde vin migranţii din cele patru comunităţi româneşti madrilene* 126
Caseta 5.1. *Despre transnaţionalism în abordarea migraţiei* 144
Caseta 5.2. *Detalii despre eşantionul folosit în sondajul „Comunităţi româneşti în Spania"* 148
Caseta 6.1. *Concluzii asupra experienţei străinătăţii în mentalităţile urbane* 188
Caseta A1.1. *Echipa de cercetare* 195

Lista schemelor

Schema 5.1. *Tipuri de transnaţionalism şi de integrare locală* 146
Schema A1.1. *Niveluri şi componente ale cercetării asupra locuirii temporare în străinătate* 196

Lista figurilor

Figura I.1. *Lumile sociale de vârstă-locuire în raport cu matricele de condiţionare comunitar-demografică şi regională* 29
Figura 1.1. *Sosiri (imigrări) şi plecări (emigrări) definitive. România 1991-2008* 39
Figura 1.2. *Ponderea emigrării definitive din România, pe ţări de destinaţie, 1990-2008* 40
Figura 1.3. *Structura etnică a plecărilor definitive din România, 1990-2008 (%)* 41
Figura 1.4. *Modificări intervenite în fluxurile migraţiei interne a populaţiei României* 46
Figura 1.5. *Ponderea fluxurilor de migraţie între medii rezidenţiale în migraţia totală, 1989-2008* 47
Figura 1.6. *Dendrograma profilurilor de migraţie internă ale judeţelor, 1990-1994 (Rezultate ale analizei cluster asupra profilurilor de migraţie ale judeţelor)* 57
Figura 1.7. *Rata mortalităţii infantile pe medii rezidenţiale, 1990-2008, ‰* 63
Figura 1.8. *Predictori ai plecărilor temporare din comune pentru lucru în străinătate* 67
Figura 2.1. *Ponderea persoanelor care intenţionau să meargă în străinătate pentru lucru, studii sau locuire permanentă, în 1993 şi 1995* 72
Figura 3.1. *Plecări temporare pentru muncă în străinătate între 1990 şi 2006 (‰)* 84
Figura 3.2. *Rezidenţi români în Italia, 1990-2008 (mii de persoane la sfârşitul anului)* 85
Figura 3.3. *Plecări la muncă în străinătate pe microregiuni, medii rezidenţiale şi etape (%)* 85
Figura 3.4. *Rata emigrării temporare în străinătate pe regiuni istorice şi perioade (‰)* 88
Figura 3.5. *Ponderea persoanelor adulte, care au fost temporar în străinătate, în funcţie de motivul emigrării, pe regiuni istorice, 1990-2006* 88
Figura 3.6. *Plecări la lucru în străinătate pe etape şi categorii de gen (%)* 92
Figura 3.7. *Ponderea persoanelor care doresc să plece la lucru în străinătate în următorul an* ... 97
Figura 3.8. *Ţările în care ar dori să lucreze cei cu intenţie de plecare (%)* 98
Figura 3.9. *„Aveţi aranjamente făcute pentru plecare ? "* 98
Figura 3.10. *Statutul migranţilor în străinătate pe domenii de lucru* 102
Figura 4.1. *Intenţia de a reveni în ţară sau de a rămâne în Spania* 111
Figura 4.2. *Tipologia intenţiilor de revenire* 113
Figura 4.3. *Intenţii de revenire în ţară funcţie de cunoaşterea autoestimată a limbii spaniole* 115
Figura 4.4. *Intenţii de revenire în România în cazul comunităţilor incluse în cercetare* 120
Figura 4.5. *Cele trei mari segmente ale diasporei româneşti postdecembriste (cazul Madrid)* 135
Figura 5.1. *Structura indicelui de orientare a imigranţilor spre locul de origine/„casă" (IORIC)* 150
Figura 5.2. *Remitenţe medii pe persoană, transmise în ţară în ultimul an de zile, în funcţie de gen şi intenţia de revenire (euro)* 156
Figura 5.3. *Similitudini sub aspectul profilului de migraţie între ţările postcomuniste* 163
Figura 5.4. *Remitenţe pe locuitor şi raportul dintre calitatea vieţii* versus *nivelul mediu al educaţiei în Uniunea Europeană* 165
Figura 5.5. *Orientări identitare ale românilor din regiunea Madrid în funcţie de gen şi mediul rezidenţial din România* 167
Figura 6.1. *Tipuri de experienţe de locuire în străinătate* 178
Figura 6.2. *„Credeţi că este bine sau rău că unii oameni pleacă la lucru în străinătate ? "* ... 185
Figura 6.3. *„După opinia dumneavoastră, cei care au lucrat în străinătate... ? "* 186

Lista tabelelor

Tabelul 1.1. *Indicele distanței de migrație în funcție de locul de plecare sau de sosire și anul de migrație* 48
Tabelul 1.2. *Indicele distanței de emigrare în funcție de locul de plecare și tipul de migrație pe arii culturale, 1994* 49
Tabelul 1.3. *Structura fluxurilor de emigrare în funcție de destinația intrajudețeană, intraregională sau interregională în 1972 și 1991-1994 (%)* 50
Tabelul 1.4. *Ponderea emigrărilor în afara regiunii istorice din totalul emigrărilor cu origine în regiune de referință* 52
Tabelul 1.5. *Predictori ai intensității fluxurilor de emigrare interjudețeană* 52
Tabelul 1.6. *Profilul principalelor fluxuri de migrație pe etape. România 1990-2008* 64
Tabelul 2.1. *Intenția de emigrare temporară în funcție de nivelul de educație (%)* 73
Tabelul 2.2. *Predictori ai intenției de plecare temporară în străinătate* 73
Tabelul 2.3. *Principalele categorii de factori care au favorizat migrația circulatorie externă a populației rurale din România, în perioada 1990-2001* 79
Tabelul 3.1. *Plecări temporare pentru lucru în străinătate pe țări și perioade (%)* 86
Tabelul 3.2. *Principalele destinații ale emigrării temporare pe regiuni istorice, 1990-2001 (%)* 89
Tabelul 3.3. *Principalele destinații ale emigrării temporare pe regiuni istorice, 2001-2006 (%)* 90
Tabelul 3.4. *Plecări temporare pentru lucru în străinătate, pe origini, destinații și perioade (%)* .. 91
Tabelul 3.5. *Cine a plecat pentru muncă în străinătate (%)* 92
Tabelul 3.6. *Plecări pentru lucru în străinătate pe medii rezidențiale, categorii de vârstă și etape (%)* 93
Tabelul 3.7. *Ratele emigrării temporare pe categorii de vârstă-gen-stare civilă (‰)* 94
Tabelul 3.8. *Profilul migranților funcție de perioada și microregiunea de plecare* 95
Tabelul 3.9. *Profilul persoanelor în funcție de gradul de structurare a intenției de a pleca la lucru în străinătate* 99
Tabelul 4.1. *Intenția de revenire funcție de tipul de migrație familială* 118
Tabelul 4.2. *Intenții de revenire în țară pe tipuri de efecte ale migrației asupra propriei familii* ... 119
Tabelul 4.3. *Profilul dominant al celor patru comunități românești studiate, în regiunea Madridului* 121
Tabelul 4.4. *Apartenență religioasă și stare civilă la migranții din regiunea Madridului* 123
Tabelul 4.5. *Probabilitatea subiectivă de revenire în țară, în funcție de starea de sănătate autopercepută* 124
Tabelul 4.6. *Intenție de revenire în țară în relație cu percepția viitorului economic în Spania și în România* 125
Tabelul 4.7. *Sentimente identitare pe categorii de planuri de migrație (%)* 128
Tabelul 4.8. *Proiecte de viață pe tipuri de intenții de migrație* 129
Tabelul 4.9. *Proiecte de mobilitate ale altor membri ai familiei (%)* 131
Tabelul 4.10. *Folosirea banilor din remitențele din ultimele 12 luni, pe tipuri de intenții de migrație* 133
Tabelul 5.1. *Valoarea indicelui de orientare a imigranților din Spania spre „casă"/locul de origine, în funcție de perioada de sosire și țara de origine* 152

Tabelul 5.2. *Predictori ai indicelui de orientare spre casă a imigranţilor din Spania* 153
Tabelul 5.3. *Remitenţe transmise în ţară în ultimele 12 luni, în funcţie de domeniul de ocupare şi de intenţia de revenire (euro, medie pe imigrant român în regiunea Madrid)* ... 155
Tabelul 5.4. *Predicţia remitenţelor expediate în România de către imigranţii români din Regiunea Autonomă Madrid în perioada octombrie 2007 - septembrie 2008* 158
Tabelul 5.5. *Profilul ţărilor postcomuniste sub aspectul intrărilor şi ieşirilor de remitenţe, în 2007* 162
Tabelul 5.6. *Factorii care explică variaţia remitenţelor primite („de intrare") pe locuitor, în ţara de origine a migraţiei (2007)* 164
Tabelul 5.7. *Valori medii ale indicilor orientării „spre casă", în funcţie de identitatea dominantă asumată* 169
Tabelul 6.1. *Experienţa de locuire în străinătate în funcţie de situaţia sociodemografică* .. 178
Tabelul 6.2. *Experienţa de locuire în străinătate (LTS) funcţie de nivelul de educaţie (%)* ... 179
Tabelul 6.3. *Rolul experienţei de migraţie în formularea opiniilor despre migraţie : ponderea celor care răspund afirmativ la întrebările din sondaj (%)* 180
Tabelul 6.4. *Rolul experienţei de migraţie în formularea opiniilor despre migraţie : ponderea pe regiuni (%)* 181
Tabelul 6.5. *Intenţia de vot pentru preşedinte pe microregiuni (%)* 184
Tabelul A1.1. *Caracteristici ale eşantionului pentru sondajul LTS şi ale populaţiei din care a fost extras acesta* 199
Tabelul A1.2. *Distribuţia gospodăriilor din eşantion, în funcţie de numărul de persoane, comparativ cu distribuţia din populaţie* 200
Tabelul A1.3. *Distribuţia satelor din nucleul microregiunii Alexandria-Teleorman, în funcţie de tipul cultural şi experienţa de migraţie în străinătate* 204
Tabelul A1.4. *Subeşantioane în cadrul microregiunii Alexandria* 204
Tabelul A1.5. *Profilul satelor incluse în eşantion* 205
Tabelul A1.6. *Distribuţia satelor din nucleul microregiunii Focşani-Vrancea, în funcţie de tipul cultural şi experienţa de migraţie în străinătate* 206
Tabelul A1.7. *Subeşantioane în cadrul microregiunii Focşani* 206
Tabelul A2.1. *Indici folosiţi în analiza datelor* 209
Tabelul A2.2. *Ponderea persoanelor care au lucrat în străinătate pe categorii de vârstă, medii rezidenţiale şi gen* 210
Tabelul A2.3. *Cum a ajuns imigrantul în străinătate (%)* 210
Tabelul A2.4. *„Cum aţi reuşit să găsiţi de lucru în străinătate, prin... ? " (%)* 211
Tabelul A2.5. *Modalităţi de găsire a locului de muncă în Italia şi în Spania, pe etape (%)* .. 212
Tabelul A2.6. *Unde şi cum a lucrat migrantul ?* 212
Tabelul A2.7. *Modul în care au lucrat migranţii în străinătate, pe ţări (%)* 213
Tabelul A2.8. *Mod de plecare şi de ocupare în străinătate, pe microregiuni de plecare (%)* 213
Tabelul A2.9. *Predictori ai intenţiei de emigrare temporară pentru lucru în străinătate* 215
Tabelul A2.10. *Predictori ai opiniei „cei care au lucrat în străinătate gândesc altfel"* 216
Tabelul A3.1. *Indici folosiţi în analiza datelor din sondajul „Comunităţi Româneşti în Spania" (CRS)* 217
Tabelul A3.2. *Predictori ai probabilităţii subiective de revenire din Spania* 218
Tabelul A3.3. *Predictori ai gradului de cunoaştere a limbii spaniole* 220

Introducere

Migraţia românească de dată recentă, în străinătate, este, în bună măsură, un fenomen surprinzător şi puţin cunoscut. Există, desigur, numeroase informaţii pe această temă vehiculate de mass-media. Studiile de specialitate, produse în ţară, dar şi în străinătate, sunt din ce în ce mai frecvente. Jurnalişti, sociologi, dar şi politicieni au început să meargă tot mai des în Italia sau în Spania pentru a vedea „cum stau lucrurile într-adevăr cu românii plecaţi la muncă". Şi, totuşi, informaţia este cronic insuficientă. De ce? Din multiple motive. Unele ţin de natura fenomenului, altele de interesul scăzut al instituţiilor pentru care fenomenul ar putea fi relevant şi, nu mai puţin important, de capacitatea încă redusă de răspuns ştiinţific din partea comunităţii de specialitate.

Una dintre marile provocări ale cercetării în domeniu este dată de diversitatea extremă a situaţiilor de viaţă din câmpul migraţiei. În mod corespunzător, informaţiile aduse în câmpul cunoaşterii sunt şi ele de o mare diversitate. Integrarea lor pune probleme deosebite, cu atât mai mult cu cât conceptele, perspectivele şi teoriile în domeniu par să fie depăşite de dinamica fenomenului. Răspunsul meu la o astfel de provocare face din „lumea socială a migraţiei" conceptul central al lucrării[2]. Explorez experienţele de viaţă ale imigranţilor români prin focalizarea pe proiecte de viaţă, remitenţe sau comunicarea pe care o au cu cei de acasă. Toate acestea în perspectivă comparativă şi istorică, prin raportare la niveluri diferite de viaţă (de la individ şi familie, prin comunitate şi regiune, la spaţii transnaţionale).

În primele trei capitole prezint emergenţa noului sistem de migraţie[1] din România postdecembristă, cu referire la principalele procese care îl condiţionează (exodul saşilor, recesiunea din anii 1997-1999, căderea navetismului rural-urban,

1. Prin „sistem de migraţie" am în vedere nu numai accepţiunea referitoare la fluxurile de migraţie internaţională care „leagă un ansamblu de ţări" (Kritz *et al.*, 1992 : 15) sau duc la „spaţii unificate", în interacţiune pe mai multe dimensiuni (Zlotnik, 2003 : 70), ci şi pe cea de „sistem de migraţie naţional". Un astfel de sistem este constituit din fluxuri de migraţie – interne şi externe, permanente şi temporare – asociate în virtutea dependenţei lor, în mai mare sau mai mică măsură, de un anumit spaţiu naţional. Sistemele locale şi regionale sunt parte din acest sistem naţional care, la rândul său, poate fi parte din diferite sisteme internaţionale de migraţie (vezi, spre exemplu, pentru cazul Marii Britanii, lucrarea semnată de Colin Pooley şi Jane Turnbull, 2004, construită pe un număr de peste 16.000 de istorii de viaţă, din perioada 1750-1994).
2. Am marcat locul central al conceptului prin articularea „lumile" din titlul volumului. În plan empiric, analiza rămâne la nivel de „lumi".

impunerea migraţiei de revenire de la oraş la sat ca flux dominant în migraţia internă, trecerea de la ideologia socială „oraşul salvează satul" la ideologia „străinătatea este soluţia" etc.). Tot aici prezint profilul etapelor procesului de emigrare temporară în străinătate. Ultimele trei capitole ale lucrării sunt o incursiune în „lumile sociale" ale migraţiei româneşti de dată recentă pentru munca în străinătate. Ferestrele esenţiale prin care „privesc" această lume sunt remitenţele trimise acasă, dorinţele sau planurile de revenire în ţară şi comunicarea cu cei din ţara de origine. Din comparaţiile multiple pe care le fac rezultă că efectul de „ultim val" în imigrare este, de multe ori, mai important decât un presupus efect de etnicitate în explicitarea problemelor de integrare a imigranţilor şi, în genere, a transnaţionalismului.

Lucrarea integrează informaţii din principalele sondaje pe care le-am coordonat pe teme de migraţie şi reformă după 1990[1] (atlasul social 1991, emigrare potenţială 1993, comportamente de alegere ale populaţiei 1995, locuirea temporară în străinătate 2006, comunităţi româneşti în Spania 2008). Opţiunea pentru comparaţii internaţionale şi pentru o abordare multinivel a implicat folosirea suplimentară a unor date internaţionale referitoare la remitenţe şi dezvoltare, precum şi la preluarea unor date de sondaj referitoare la imigranţii cu care românii intră în competiţie pe piaţa europeană. Atenţia acordată contextului şi unor grile diferite de lectură a dus la includerea unui număr mare de casete şi grafice care oferă detalieri suplimentare.

Spaţiul tematic

Trecerea de la o societate închisă, aşa cum era România înainte de 1990, la o societate cu peste două milioane şi jumătate de persoane plecate la lucru în străinătate, în prezent, este, evident, rezultatul unui proces de amploare. Mai puţin luată în seamă în discuţiile publice este faţeta internă a fenomenului, cea legată de numărul mare al remigranţilor, al celor care au revenit în ţară în decursul anilor (mai ales înainte de criza globală financiară începută în 2008) : aproape o treime din persoanele adulte care se află în ţară au fost plecate la lucru în străinătate cel puţin o dată. Viteza cu care românii au pornit „să cucerească" pieţele de locuri de muncă din Europa – cu rezultate de necontestat mai ales în Italia şi în Spania – este dublată de creşterea bruscă a remitenţelor, a banilor trimişi acasă de imigranţi. Cinci ani la rând, în perioada 2005-2009, România s-a aflat printre primele zece ţări în curs de dezvoltare din punctul de vedere al volumului de remitenţe primite de la imigranţi (Ratha *et al.*, 2009, baza de date aferentă, cu rangurile 10 în 2005 şi 2009 şi 7 în restul perioadei). Dacă judecăm acelaşi flux al banilor veniţi de la migranţi, nu în sumă absolută, ci relativ la numărul de locuitori, România împreună cu Letonia înregistrează una

1. Vezi sursele de date indicate la sfârşitul referinţelor bibliografice.

dintre cele mai ridicate rate din banda estică a UE. Aceste simple constatări pe fapte esenţiale generează o mulţime de întrebări:

- Ce a determinat ca valurile de plecare la lucru să fie atât de puternice? Sărăcia? Desigur, aceasta este un factor în condiţiile în care România se află pe penultimul loc în UE sub aspectul dezvoltării economice (cu un PIB de 47% din media UE, în 2008[1]), pe ultimul loc în privinţa dezvoltării sociale (cu speranţă de viaţă la naştere minimă, de 73,03 ani, în perioada 2006-2008, şi mortalitate infantilă maximă, de 11‰ – INS, 2009b) şi tot pe penultimul loc în privinţa stocului de satisfacţie faţă de viaţă (cu 47% persoane mulţumite de felul în care trăiesc, faţă de 77%, media pe UE, conform datelor din Eurobarometrul 70 din toamna anului 2008). Şi, totuşi, nu săracii au fost cei care au plecat cel mai mult din ţară.
- De ce rata remitenţelor pe locuitor este atât de mare în România şi, în genere, în banda estică a UE? Pentru că solidarităţile sunt mai puternice, pentru că migranţii sunt plecaţi de mai puţină vreme de acasă şi nu au apucat să uite sau pentru că deprivarea relativă este mai accentuată?
- De ce revenirile acasă în timp de criză au fost mult sub nivelul aşteptărilor publice difuze? Pentru că, acasă, criza este mai grea decât în ţările dezvoltate? Pentru că numai banul nu mai este de ajuns pentru a determina revenirea şi este nevoie şi de un mediu instituţional de viaţă comparabil cu cel din ţările de imigrare?
- Dacă atât de mulţi oameni au trăit experienţa străinătăţii sau atât de multe familii sunt puternic conectate la ce se întâmplă „în afară", de ce nu sunt semne că mentalităţile se schimbă? Sau se schimbă şi noi nu conştientizăm suficient acest lucru? Nu cumva nemulţumirea puternică faţă de instituţii şi voturi care susţin schimbările instituţionale vin şi din direcţia foştilor migranţi în străinătate sau a rudelor celor care lucrează în străinătate? Nu cumva segmentul de populaţie cu orientare modern-critică din România s-a extins în linişte, dar sigur prin cei care au avut experienţa străinătăţii?

În afara acestor reţele de migranţi care trăiesc mai mult în străinătate, dar sunt în continuă schimbare şi au o vizibilitate relativ redusă (migranţii se văd, chiar dacă sunt în mişcare, reţelele lor, însă, sunt mult mai puţin transparente), cunoaşterea este defavorizată prin interesul instituţional redus în legătură cu cei care lucrează în afara ţării. Cu excepţia unor tentative limitate de facilitare a circulaţiei migratorii prin aranjamente instituţionale interstatale sau prin înfiinţarea unor departamente specifice problemelor de migraţie, structurile guvernamentale nu au fost foarte vizibile prin impactul acţiunilor lor în domeniu. Informaţia despre noua diasporă românească, alimentată prin migraţiile economice de după 1989, este extrem de săracă. Sondaje de genul celor finanţate de Agenţia pentru Strategii Guvernamentale în 2007 în Italia şi în 2008 în Spania asupra imigranţilor români de acolo reprezintă, desigur, eforturi

1. *Sursa*: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb010, consultat în decembrie 2009.

notabile. Sunt însă departe de a fi suficiente. Nevoia de informație detaliată, continuă pe această temă este mult mai mare din perspectiva unor politici social-economice în domeniu. Persistă încă, din păcate, în multe dintre instituții un fatalism de tipul: „țara este săracă, diferențele de venituri între România și majoritatea țărilor din UE sunt foarte mari și nu este nimic de făcut". Cum de multă vreme s-a instalat un gen de oboseală față de strategii naționale care rămân numai pe hârtie, neîncrederea în raport cu o posibilă strategie în domeniul migrației și al dezvoltării este foarte mare. Implicit, cercetările care ar putea aduce informații relevante pentru astfel de strategii sau politici publice sunt privite cu neîncredere. Conceptul central al lucrării, cel de *lume socială a migranților*, este folosit în sensul de spațiu de viață puternic structurat prin modele de gândire, identitate și acțiune asociate migrației. Astfel de lumi sunt spații socioculturale în care profilurile de grup sunt puternic conturate pe criterii de mod de gândire, acțiune și afirmare identitară. Geneza, etapele și dimensiunile de structurare ale acestui spațiu de viață sunt prezentate în cuprinsul lucrării. Lucrarea încearcă să reconstituie imaginea în permanentă mișcare a lumilor sociale ale migrației românești în străinătate prin integrarea și dezvoltarea unor studii personale redactate în cadrul unor proiecte de cercetare sau elaborate special pentru volum. Conceptul de *orientare a imigranților spre „casă"/locul de origine* este propus ca instrument care poate aduce operaționalizări utile în dezbaterea asupra transnaționalismului în domeniul migrației.

Lumile sociale distincte ale migrației românești pentru muncă în străinătate sunt diferențiate, în esență, în funcție de:

a) situația de migrație: români la lucru în străinătate – migranți reveniți în țară;
b) orientarea identitară: imigranți orientați în principal spre România, spre țara de imigrare sau, simultan, spre România și țara de imigrare;
c) valul de migrație: de dată recentă *versus* cei veniți de mai multă vreme în aria de imigrare;
d) nivelul de calificare al imigranților: de înaltă calificare *versus* imigranții de calificare medie sau redusă.

Toate tipologiile asociate dimensiunilor a, b și c sunt abordate în lucrare. Sub aspectul calificării, mă opresc numai asupra migranților de calificare redusă sau medie. Datele de care dispun nu îmi permit acoperirea tematică a migranților înalt calificați. Deși, evident, foarte importantă, problematica lor cere o tratare separată.

În timp, am urmărit migrația pentru muncă în străinătate pe marile ei etape (1990-1995, 1996-2001, 2002-2006) și după aderarea țării la Uniunea Europeană. Prima perioadă menționată a fost una a pionieratului, a explorărilor individuale. Au plecat în primul rând cei care aveau deja relații sociale în străinătate (pe linie de rudenie, etnie, religie etc.), experiență de migrație internă care putea fi convertită în abilitate de căutare externă a nișelor potrivite pentru muncă, toleranță mare la risc, presiune puternică de emigrare dată de șomajul intern, de sărăcirea accelerată sau de accentuarea deprivării relative. Cea de-a doua etapă reprezintă o veritabilă explorare

colectivă a Europei, a lumii vestice, prin migraţii. În decursul ei, emigraţia românească de după 1989 atinge gradul maxim de dispersare. Etapa a treia, începută odată cu libera circulaţie a românilor în spaţiul Schengen, este una de reconcentrare, de focalizare pe spaţiile naţionale de maximă concordanţă cu abilităţile şi aşteptările medii ale emigraţiei temporare româneşti.

Anul 2005 reprezintă un moment-cheie în istoria socială românească din perspectiva migraţiei economice în străinătate, comparabil ca semnificaţie cu anul 1997 din perspectiva migraţiei interne. Schimbarea majoră în planul migraţiei interne a fost aceea de trecere de la predominarea de lungă durată a migraţiei rural-urban în migraţia totală la aducerea în prim-plan a deplasărilor de sens invers, de la oraş la sat. O astfel de schimbare de sens a fost una de răspuns la costul ridicat al vieţii în oraşe. În planul migraţiei temporare externe, schimbarea din 2005 a fost una vizibilă la nivelul remitenţelor, al banilor trimişi acasă de către imigranţi. Volumul acestora creşte faţă de perioada anterioară (1999-2004) de peste 35 de ori. Era, pe de o parte, efectul cumulat al anilor anteriori de emigrare temporară masivă, iar pe de alta indica faptul că noua emigraţie românească începuse să se instaleze puternic pe piaţa forţei de muncă din străinătate, în special din Europa.

Lucrarea foloseşte din plin capacitatea de semnificare a remitenţelor pentru înţelegerea migraţiei pentru muncă în străinătate (vezi, în special, capitolul al cincilea). Aşa cum migraţia este un „fenomen social total" (preluând de la Marcel Mauss calificativul dat pentru semnificaţia darului) prin care poate fi înţeleasă o întreagă societate, tot astfel se poate afirma că remitenţele sunt molecula prin care poate fi „citit" un întreg sistem de migraţie. Pornind de la această moleculă aflăm care era starea migraţiei româneşti după aderarea la Uniunea Europeană. Ca să nu ne lăsăm înşelaţi de cifrele agregate din statisticile oficiale, „am stat de vorbă" cu peste 1.300 de imigranţi români de pe tot teritoriul Spaniei, plus încă 800 din apropierea Madridului. I-am întrebat o mulţime de lucruri, prin chestionarul de sondaj, desigur, şi am aflat care sunt noile lor identităţi, nemulţumiri, satisfacţii, percepţii asupra României, intenţii pe termen scurt, mediu şi lung, planuri de viaţă, modalităţile de a păstra legătura cu cei de acasă.

După ce „am discutat" cu imigranţii (mii de persoane, în multiple sondaje), am interogat datele de sondaj şi am aflat numeroase lucruri care nu se observă cu ochiul liber, dar care confirmă ceea ce spun şi interviurile în profunzime, istoriile de viaţă. Aşa am realizat, spre exemplu, că lumile sociale ale migranţilor depind în foarte mare măsură de proiectele lor de viaţă, de orientările lor identitare. Remitenţele, telefoanele date acasă sau planurile de revenire în ţară sunt diferite la cei care se identifică în principal cu România, comparativ cu cei care se consideră deja „spanioli" sau se simt legaţi sufleteşte în egală măsură şi de Spania, şi de România. Autoidentificările societale nu sunt date, se construiesc şi reconstruiesc în esenţă în funcţie de lumea familiei proprii şi de cea a experienţelor personale ca migrant. Pentru cei care au încă o bună parte din familie în ţară şi pentru care plecarea la lucru în străinătate a fost resimţită ca separare, ca rupere de mediul familial – cu consecinţe

negative asupra copiilor, soţului/soţiei sau părinţilor – viitorul este văzut prin revenirea acasă, mai devreme sau mai târziu. La celălalt pol, al orientării identitare majoritar spre Spania, se află cei care ştiu spaniola, au deja familiile cu ei sau consideră că propria plecare la lucru a avut mai degrabă consecinţe pozitive asupra familiilor proprii. Cei peste o treime de imigranţi care manifestă loialităţi sporite şi faţă de Spania, şi faţă de România în acelaşi timp sunt mulţumiţi de viaţa în Spania, dar au încă o parte importantă a familiei în ţară. Întreaga lor configuraţie de valori şi comportamente se apropie cel mai mult de ceea ce se cheamă mod de viaţă transnaţional.

Ca în orice întreprindere de cunoaştere de acest gen, istoria şi comparaţiile multiple, pe spaţii sociale şi societale, ajută foarte mult. Migrantul român nu poate fi înţeles în sine, monografic. Este motivul pentru care, tot pe spaţiul spaniol, am procedat la compararea sistematică a imigranţilor români cu cei columbieni, ecuadorieni, marocani, argentinieni, britanici, bulgari etc. Am determinat pentru fiecare imigrant şi, prin agregare, pentru fiecare grup de imigranţi orientarea lor spre casă, dată de remitenţe, intensitatea comunicării şi planurile de revenire.

Imediat după introducere sunt prezentate principalele condiţionări ale deciziilor de migraţie prin construirea unui tablou sintetic al sistemului de migraţie românesc. Premisa care fundamentează o astfel de abordare susţine că prin informaţia despre modul în care se leagă între ele diferitele fluxuri ale sistemului de migraţie românesc se poate oferi un cadru general de înţelegere a contextului cauzal al fenomenelor subiective asociate migraţiei – decizie de migraţie, satisfacţii şi insatisfacţii, identităţi etc. Aşa cum voi încerca să argumentez în cuprinsul volumului, lumile sau sublumile sociale ale migraţiei pot fi localizate prin raportare la trei categorii mari de factori referitori la fluxurile/sistemul de migraţie, raporturi de dezvoltare între comunităţi, regiuni şi ţări implicate în acelaşi sistem de migraţie şi spaţii identitare. Combinaţii între astfel de condiţionări („matrice de condiţionare", în terminologia lui Anselm Strauss, 1993) dau diferite matrice de condiţionare a lumilor sociale ale migraţiei. Pornind de la astfel de condiţionări şi fluxuri asociate lor, cred că pot fi reconstituite lumi sociale ale imigraţiei româneşti în Spania sau în Italia, ale comunităţilor transnaţionale, localităţi de origine cu grupări de imigranţi de la destinaţie, ale imigranţilor de etnii diferite aflaţi în competiţie pentru locuri de muncă în aceeaşi ţară etc. Spaţiile transnaţionale ale migraţiei la nivel familial, comunitar, regional, identitar etc. sunt secţiuni în lumile sociale ale migraţiei definite din perspectiva interacţiunilor care transcend graniţele naţionale. Detalierea genului de abordare anunţat prin formulările anterioare o fac în special prin analizele comparative pe care le dezvolt în capitolul al cincilea în legătură cu „orientarea imigranţilor spre casă".

Deşi nu conţine un capitol despre politici de migraţie, sper ca lucrarea să fie de folos şi în acest sens prin sistematizarea propusă pentru informaţia pe care o prezintă, prin specificarea unora dintre mecanismele care structurează fenomenul, prin punţile de comunicare pe care le poate stabili între interesele academice şi cele de acţiune

instituțională în domeniu (caseta I.1). Am schițat totuși, în alt context, elementele esențiale pentru o posibilă strategie de migrație în România (Sandu, Alexandru, 2009).

Caseta I.1. Cum ajungem la politici de migrație în România?

În România nu există politici ale migrației. Care sunt pașii necesari de urmat, pentru a ajunge la definirea acestora?

Dacă vrei să faci politici de migrație este necesar să ai, în primul rând, câteva precondiții. Prima este să sensibilizezi opinia publică, dar nu prin ideea de spectaculos și eveniment. Acest lucru s-a făcut deja. Se știe că sunt mulți români în străinătate, că unii dintre ei au succes, iar alții au necazuri. În plus, atunci când peste 35% dintre gospodăriile României au experiența migrației, poți spune că opinia publică este sensibilizată.

Problema este că tema migrației sau a mobilității pe agenda instituțională a României nu e inclusă, în așa fel încât să se ajungă la politici. De aceea, trebuie sensibilizată și elita instituțiilor care pot avea un rost în această problemă. De asemenea, e nevoie de consolidarea capacității instituționale, a actorilor implicați...

Ce mai lipsește României, pentru a ajunge la politici de migrație?

În acest moment nu avem studii de politici de migrație. Migrația este problema fundamentală a societății românești, dar ne facem că nu vedem acest lucru. Aceste probleme se rezolvă, de obicei, prin eforturi sociale îndreptate spre această direcție. Ai nevoie de energie creativă, care să vină de la presă, de la comunitatea academică, de la ONG-uri, și de la departamentele din ministere sau de la administrația locală. Aici este vorba despre o sinergie. În România, informația există. Nu avem o țară săracă din punctul de vedere al informației despre migrare. Nici vorbă. Eu știu care este situația în câteva dintre țările vecine. Avem o informație bună. Chestiunea este că nu avem o informație comparativă, nu avem date de la alte state, despre experiența lor în migrație, pentru a compara și a alege cele mai bune soluții, pe care să le aplicăm la rândul nostru. În plus, ceea ce există circulă prost. Și mai avem ceva care ne împiedică: avem boala de a politiza totul. Sunt teme care nu trebuie politizate. Iar migrația este una dintre ele. Pe migrație trebuie focalizată atenția națională, pentru a găsi soluții. Și atunci apar și studiile, iar informația va circula într-un mediu organizat.

Așa că, dacă m-ați întreba, scrierea textului pentru politici de migrație nu este cea mai importantă etapă, ci asigurarea precondițiilor. Acolo este cheia.

Ce riscuri există în cazul în care nu vom pune la punct politici de migrație?

Migrația temporară se va transforma în migrație definitivă, ceea ce este o problemă. O componentă importantă a politicilor de migrație este legată de menținerea vie a speranței reîntoarcerii în țară. În momentul în care ai redus canalele de comunicare cu cei din străinătate, în care nu asiguri contracte de muncă prin agenții particulare sau guvernamentale, atunci pur și simplu se creează sentimentul că nu mai are rost să se întoarcă acasă.

Pe măsură ce trece timpul, scade volumul banilor trimiși acasă, intensitatea contactului cu țara. Dar nu este cazul românilor în momentul de față. Ca să poți obține

> efecte cât de cât semnificative, trebuie să fie clar definite obiectivele, reacția trebuie să fie rapidă, iar instituțiile trebuie să fie competente. Obiective clar și adecvat specificate nu avem. Nici reacție rapidă, pentru că lumea nu își pune problema. Competență avem, dar nu se vede. Iar acestea sunt probleme, pentru că dacă nu rezolvi, dacă nu încerci să faci ceva, iar decalajul între România și restul țărilor se va accentua, majoritatea celor care acum sunt plecați temporar și vor să revină peste cinci ani vor spune clar „nu mai venim!". Fiecare lucru are timpul său optim de rezolvare, iar aici, orientativ, următorii cinci ani sunt de acțiune vitală. Se vede limpede că dacă nu faci ceva în cinci-opt ani de zile, migrantul se va stabili în străinătate. (Extras din „Migrația, problema fundamentală a societății românești", interviu acordat de Dumitru Sandu Ioanei Zidărescu, în *Evenimentul Zilei*, 10 noiembrie 2009, nr. 5755)

Textele mele anterioare pe tema migrației, publicate deja în volume sau reviste, apărute la edituri specializate în științe sociale, nu sunt reluate decât parțial, prin unele dintre concluzii sau casete de explicitare. În acest fel asigur și încorporarea unora din analizele anterioare în viziunea actuală a migrației ca *lume socială* și evitarea unei supraîncărcări a textului cu date de argumentare. O serie de materiale pe care le-am publicat numai în engleză (Sandu, 2005a, 2007a, 2010) sunt reluate, prin trimiteri sau rezumare, pentru a fi integrate în imaginea de ansamblu pe care încerc să o creez în legătură cu emergența noului sistem românesc de migrație postdecembristă.

Suportul esențial de date pentru analizele incluse în volum este dat de cercetări pe care le-am coordonat pe teme de migrație sau migrație și dezvoltare, începând cu 1993, în diferite contexte instituționale[1].

---

1. Cercetările de producere a datelor au fost cele finanțate de Organizația Internațională pentru Migrații (OIM) în 1993 (intenții de emigrare, proiect realizat în cadrul SOCIOBIT și CURS) și 2001 (Recensământul Comunitar al Migrației, RCM1), Fundația pentru o Societate Deschisă/ Soros în 2006 (Locuirea temporară în străinătate, LTS) și 2008 (Comunități românești în Spania, CRS), CNCSIS/Universitatea București în 1999-2001 (Dezvoltare comunitară și regională, COMREG, RCM1) și 2009 (Proiect ID 2068 – Dezvoltarea capitalului comunitar în România, DECOMRO). Extrem de utile ca puncte de pornire în deschiderea unor noi linii de analiză asupra migrației mi-au fost și comunicările prezentate la invitația Universității Autonome din Barcelona (septembrie 2009, disponibilă la http://dumitru.sandu.googlepages.com/Social_worldsofimmigrants8.pptx) și a Programului Națiunilor Unite pentru Dezvoltare pentru lansarea la București a Human Development Report 2009 (noiembrie 2009, http://www.undp.ro/download/Press%20Release_HDR%202009%20Launch_05%2011%202009_EN.pdf).
   O primă agregare a materialelor incluse în volum a fost făcută pentru un suport de curs la programele de masterat din cadrul Facultății de Sociologie și Asistență Socială, unde țin prelegeri în domeniu. O parte din suportul de curs a fost elaborat cu sprijinul financiar al Fondului Națiunilor Unite pentru Populație, acordat programului de masterat „Populație și dezvoltare" din cadrul Facultății de Sociologie și Asistență Socială din Universitatea București pentru anul universitar 2009-2010. Analizele întreprinse pentru a fundamenta o strategie de migrație, în cadrul Comisiei Prezidențiale pentru analiza riscurilor sociale și demografice (Preda, 2009), mi-au fost, de asemenea, de un real folos în analiza unor date suplimentare. Reiau câteva pagini din

Recursul la „lumile sociale"

Migranţii care provin din aceeaşi societate/comunitate şi trăiesc în proximitate formează „lumi sociale", spaţii de viaţă puternic instituţionalizate (formal sau informal) sub aspectul modurilor de gândire şi de acţiune. Astfel de spaţii tind să aibă o puternică marcă identitară. Este motivul pentru care deschid analiza cu o focalizare asupra conceptului de *lume socială*.

Imigranţii sosiţi din străinătate trăiesc fie în proximitate teritorială şi tind să formeze comunităţi rezidenţiale, fie risipit. Chiar şi în acest ultim caz, ei pot forma reţele sociale interpersonale sau comunităţi personale prin natura şi intensitatea comunicării. Fie că sunt sau nu comunităţi de proximitate, comunităţile de imigranţi tind să constituie lumi sociale structurate.

Întregul demers din prezentul volum urmăreşte reconstituirea istoriei sociale recente a migraţiei economice româneşti în străinătate, după 1989. Conceptul de *lume socială* şi teoriile asociate constituie o matrice esenţială pentru integrarea informaţiei. Îl voi introduce în continuare prin referinţe teoretice şi prin apelul la concluziile unui studiu care a utilizat conceptul respectiv pentru un domeniu adiacent, respectiv „lumile sociale de vârstă şi rezidenţă din Uniunea Europeană". Nu este o opţiune dictată numai sau în primul rând de numărul redus al analizelor care operează cu abordarea „lumi sociale" pentru o zonă apropiată migraţiei. Am avut în vedere şi faptul că spaţiul de vârstă-rezidenţă care generează stări de spirit specifice este, în bună măsură, definitoriu şi pentru imigranţi. Condiţionările majore de stare de spirit şi de mentalitate pentru comunităţile de imigranţi sunt date, semnificativ, de mediile de rezidenţă, ocupare şi cultură de la destinaţie comparativ cu cele de la origine. În plus, pentru imigrările de ultim val este specifică şi condiţionarea dată de vârstă. Altfel spus, imigranţii de ultim val, pe un anumit flux origine-destinaţie, probabil că îşi structurează modul şi proiectele de viaţă semnificativ în funcţie de caracteristici de vârstă proprie şi de raporturile dintre mediile de ocupare, rezidenţă şi cultură de la destinaţie, comparativ cu cele de la origine.

Concepte[1]. „Lumile" sunt înţelese în sociologie – pe linia care are unul dintre punctele de pornire importante în fenomenologia lui Alfred Schutz (1975 : 323) – ca

raportul pentru Comisie şi în acest volum, dezvoltate, integrate într-o perspectivă mai largă asupra condiţionărilor fenomenului în discuţie. Evident, responsabilitatea pentru textele elaborate pornind de la datele sau în contextele menţionate îmi aparţine în întregime.

Începând din 2001 am beneficiat constant, în cercetările asupra migraţiei, de colaborarea unui grup de tineri, la început studenţi, ulterior doctoranzi. Este vorba de Vlad Grigoraş, Ioana-Alexandra Mihai, Monica Şerban. Pentru perioade mai scurte de colaborare, li s-au adăugat Alexandru Toth, Georgiana Toth, Marian Bojincă, Cosmin Radu, Cerasela Voiculescu, Oana Ciobanu, Paula Tufiş. Lor şi tuturor celorlalţi parteneri în cercetările menţionate le transmit mulţumirile mele pentru modul profesional şi colegial de implicare în proiectele de interes comun.

1. Subcapitolul, cu excepţia paragrafelor referitoare la „stările de spirit ca marcator de lume socială", este construit prin preluarea unor paragrafe din *Exploring social worlds through states of mind in the European Union*, material în curs de evaluare de tip *peer review*, pentru publicare. Studiul respectiv a fost publicat iniţial în româneşte în Sandu, 2009a.

„provincii ale sensului", ca structuri specifice de experienţă asociate unor actori specifici.

Mai exact, în abordarea care a consacrat conceptul în cercetarea calitativă, cea a lui Anselm Strauss, lumile sociale sunt:

> „universuri de discurs" specifice unor grupări sau roluri sociale. Predispoziţia de a acţiona la fel, sentimentele identitare sau similitudinile de experienţe sunt fenomene definitorii pentru grupurile-lume. Astfel de lumi „nu se referă la agregate de indivizi, ci la grupări prin care indivizii devin fiinţe sociale mereu şi mereu – prin acţiunile lor şi prin implicarea în lume şi participarea la activităţile ei. În cadrul acestui proces, oamenii contribuie la discursul lumii în care trăiesc şi sunt modelaţi de aceasta. Lumile sociale (precum grupurile de recreere, ocupaţionale, disciplinare sau de tradiţie teoretică) generează perspective comune care formează baza acţiunii colective. Lumile sociale sunt principalele mecanisme asociative (*affiliative mechanisms*) prin care oamenii îşi organizează propria viaţă socială, iar indivizii participă, de obicei, la mai multe lumi". (Clarke, 2008: 168).

Şi mai simplu, se poate spune că lumile sociale sunt „comunităţi de discurs" în sensul de grupări de oameni cu un specific de discurs care derivă din similitudinea valorică sau de status a celor care le compun. Oamenii care văd lumea la fel sau probabil că o vor vedea la fel, fie din motive de situaţie similară de status, fie pe filiaţii de cultură, formează o comunitate, o unitate actuală sau potenţială de orientare valorică. În astfel de condiţii, ei ajung să vorbească la fel, să aibă un discurs similar. Similaritatea de discurs este semnul cel mai sigur pentru faptul că există o lume socială, un univers de interacţiune şi fundament valoric. Dar tot semn pentru prezenţa lumii sociale este şi configuraţia spaţiului care generează similarităţi de comportamente. Acesta este, foarte probabil, cazul grupărilor de vârstă-rezidenţă, în anumite contexte socioculturale.

Sintetizând, voi spune că lumile sociale sunt spaţii de viaţă în care moduri specifice de acţiune, gândire şi evaluare conferă identitate de nivel sporit actorilor grupali. Sunt spaţii de viaţă cu un grad ridicat de instituţionalizare şi construcţie identitară. Modurile standardizate (formal sau informal) de a face, a gândi şi a evalua dau conţinutul instituţionalizării. Lumi diferite sunt marcate prin tipuri distincte de instituţionalizare: lumea închisorii, spre exemplu, presupune un grad sporit de instituţionalizare a modurilor de acţiune, de comportament manifest; în comunităţile religioase, definitorii sunt valorile, credinţele şi comportamentele de tip ritual; în grupurile de cercetare ştiinţifică, modurile de gândire sunt dimensiunea esenţială.

Graniţele lumilor sociale sunt date tocmai de instituţionalizările specifice în modurile de a face, a gândi sau a evalua. Astfel de lumi pot fi identificate prin inputuri, procese sau caracteristici constitutive şi rezultate. Matricele condiţionale sunt definitorii pentru mediul care furnizează inputurile. Sub aspect constitutiv, funcţional, contează orientările acţionale, evaluative şi de mod de gândire. Sentimentul identitar este un exemplu de rezultantă de situaţie socială şi de specificitate a proceselor constitutive. Perceperea şi autoperceperea grupului ca întreg social este, la rândul ei, componentă a fenomenelor identitare. Este evident că nu se poate vorbi

despre lume socială în cazul unui agregat de persoane care nu au nici identitate socioculturală, nici coeziune de grup şi nici moduri instituţionalizate de acţiune şi cogniţie. Abordarea de tip „lume socială" implică o întreagă familie de concepte:

Concepte centale în analiza lumilor sociale	Inputuri	Matrice condiţionale	Situaţii sociale, structuri cauzale
	Patternuri constitutive	de gândire	Dogmatic, relativist, creativ, dialectic, experimental etc.
		de evaluare	Valori, definiţii de situaţii sociale, stări de spirit
		de acţiune	Comportamente, discurs, activităţi etc.
	Rezultate	Construcţie identitară	Grupuri de referinţă, comunitate, coeziune socială, „noi" *vs* „ceilalţi"
	Procese	Segmentare, intersectare, legitimare (Strauss, 1993 : 215-219)	

Stările de spirit ca marcator de „lume socială"

Satisfacţia faţă de viaţă, optimismul şi încrederea sunt dimensiuni esenţiale ale stării de spirit. Persoanele care trăiesc în aceleaşi lumi sociale, date de gradul puternic de instituţionalizare şi de structurare identitară tind să aibă stări de spirit similare, să îşi autoaprecieze asemănător propria situaţie de viaţă. Desigur pot exista similitudini de stare de spirit şi între persoane care aparţin unor lumi sociale diferite. Ceea ce ne interesează, însă, în contextul prezentei discuţii, este impactul pe care lumile sociale îl au asupra migraţiei. Voi insista în continuare asupra sensului noţiunii de *stare de spirit* pentru că aceasta este un instrument conceptual important în analiza deciziilor de mişcare migratorie. Oamenii tind să schimbe mediul de viaţă în căutarea unui context pe care să îl perceapă pozitiv, care să le aducă stări de spirit pozitive.

Caseta I.2. *„Stare de spirit" în limbajul comun*

Este dificil de găsit un numitor comun pentru ceea ce se cheamă „stare de spirit" fie că este vorba de limbajul comun sau de cel de specialitate. În fapt, cel de-al doilea tip de limbaj împrumută foarte mult din imprecizia primului. În ambele cazuri, stările de spirit sunt plasate între situaţia psihică trecătoare, care vine nu se ştie de unde, marcată de tonus negativ sau pozitiv şi optimismul de lungă durată sau sentimentul identitar. Pentru ilustrare fac o scurtă incursiune, nu chiar la întâmplare, în noianul de pagini româneşti de pe internet în care apare sintagma în discuţie:

trăire pe care ţi-o doreşti „Ne-am făcut un foarte bun obicei ca în fiecare weekend să fugim din oraş... la ai mei, unde curtea mare şi atât de verde şi de înflorită ne face să ne simţim mult departe de praful Bucureştiului... «la ţară» ... (sunt doar 20 de km de oraş, dar suficienţi pentru a ne transborda în *o cu totul altă stare de spirit*)" (http://liarebelyell.blogspot.com/2008/08/de-weekend.html).

trăire nedorită, de la cenușiu la negru	„De vreo 3 zile încoace, *starea mea de spirit* se agravează. Devine cenușie, apoi neagră, apoi subit mă înec în pesimismul exacerbat" (http://a-journey-trough-my-soul.blogspot.com/2006/08/si-totusi-simt-sfarsitul.html).
trăire instabilă, greu de explicat	„În 2 minute îmi schimb *starea de spirit*... și habar n-am de ce..." (http://mariangi.blogspot.com/2006/12/asa-o-proasta.html).
trăire dictată de rol sau situație	„*Eu sunt o stare de spirit*. Sunt vesel, trist, în funcție de rol, de situație" (http://www.avantaje.ro/Timp-liber/Vedete/Claudiu-Bleont-Sunt-o-stare-de-spirit.html?a=5911/569472).
fericire	„...*fericirea e o stare de spirit* pe care o poți conștientiza, defini, identifica, doar în prezența a altceva, care nu-i fericire!" (http://eblogs.ro/cristia/2008/06/20/la-o-cafea-despre-valentele-timpului/)
optimism	„...optimismul este o *stare de spirit*, o atitudine pozitivă față de situațiile de viață în care te găsești. Popular se vorbește despre «a vedea jumătatea plină a paharului»" (http://www.andyszekely.ro/blog/2008/05/09/exercitii-pentru-optimism).
marcă identitară	„...voi scrie despre Timișoara mea, despre Timișoara noastră, cu dragoste, cu mândrie, cu sfială. Fiindcă tot ceea ce se raportează la acest oraș înseamnă, înainte de orice, o *stare de spirit*" (http://marceltolcea.blogspot.com/2008/08/timioara-de-ziua-ei.html). „Cred în «bănățenism» *ca într-o stare de spirit*, o calitate umană ce mă face să mă simt specială" (http://www.lauralaurentiu.ro/despremine.php).
trăire, cultură de ordin superior	„Paștele nu este doar o tradiție religioasă, el nu se referă numai la o zi anume, ci este *o stare de spirit*, o clipă în care chipul celuilalt ni se dezvăluie în altă lumină, privim mai îngăduitor, înțelegem mai bine și iertăm mai ușor" (http://blog.eva.ro/cpap/).

Chiar și numai din perspectiva selecțiilor anterioare, starea de spirit este o trăire pe care fie ți-o dorești, fie ai prefera să nu o ai. Trăirile respective sunt, fără excepție, polare, cu variații între pozitiv și negativ: bun-rău, plăcut-neplăcut, optimist-pesimist, mulțumit-nemulțumit, dispus-indispus etc. În anumite cazuri, sursa lor este greu de identificat, apar ca simple dispoziții afective cu determinare multiplă. Opusă este situația în care stările de spirit sunt mult mai structurate și implică și o componentă evaluativă explicită.

Oamenii sunt mulțumiți sau nemulțumiți în funcție de un anumit standard, de raportul între ceea ce au și ceea ce ar dori. Evaluările de stare de spirit sunt de tip contextual sau situațional. Apreciez ceea ce simt nu numai în raport cu un anumit standard, dar și în legătură cu un anumit context, de spațiu, timp sau viață socială. Contextul este condiționare atât pentru standardul pe care explicit sau implicit îl aleg pentru evaluare, cât și pentru resursele de care dispun.

Pornind de la exemplele menţionate (caseta I.2) din sfera limbajului comun, poate fi formulată o ipoteză de definire operaţională pe care urmează să o confrunt cu ceea ce apare în literatura de specialitate şi să o detaliez în cadrul abordării analitice. În acest sens, voi spune că „stare de spirit" desemnează orientarea dominantă în evaluarea contextuală a unor secvenţe de viaţă proprie.

Se poate spune, prin simplificare, că starea de spirit este o evaluare despre viaţa proprie? Desigur, e bine să simplifici, dar confuziile generate ar putea fi foarte mari. Ar însemna să considerăm că orice evaluare despre propria viaţă este marca unei stări de spirit. Se poate şi aşa prin convenţie, dar conceptul nu ar mai fi operaţional, nu ar mai ajuta mult, prin eterogenitatea domeniului desemnat, la identificarea unei sfere consistente de cercetare.

Pot spune despre mine, spre exemplu, că „astăzi am lucrat cu spor pentru că am cosit mai multe poloage de iarbă decât ieri". Este o formulare care descrie o stare de spirit? Poate fi, dar nu obligatoriu. Dacă este o simplă constatare, fără nici o culoare afectivă asociată, poate fi încadrată în categoria notărilor constatative. Poate fi aşa în condiţiile în care în mod obişnuit reuşesc să cosesc tot mai mult pe măsură ce revin la condiţia de cosaş. Dar dacă faptul este destul de rar sau greu de atins, atunci poate fi vorba şi de notarea unei stări de mulţumire pe deplin integrabilă în familia „stărilor de spirit".

Din motive de genul celui menţionat în paragraful anterior este preferabil să limităm sfera conceptului în discuţie la direcţia, sensul, orientarea în care sunt făcute mai multe evaluări referitoare la acelaşi tip de situaţie. Altfel spus, nu o evaluare asupra propriei vieţi constituie probă de stare de spirit, ci sensul pe care îl denotă o mulţime de evaluări referitoare la aceeaşi situaţie.

În plus, evaluările care dau conţinutul stării de spirit vizează arareori viaţa persoanei în general, pe durate mari de timp. Referentul evaluării este, de cele mai multe ori, o anumită secvenţă de viaţă personală, într-un context specific. Este vorba, deci, despre o evaluare cu un puternic grad de contextualizare în timp şi în spaţiu.

Despre ce fel de evaluare poate fi vorba dacă starea mea de spirit este proastă în această dimineaţă şi „habar n-am de ce", cum spune unul dintre semnatarii de blog anterior menţionaţi? Aparent, nu mai este vorba de a raporta ceea ce trăiesc la ceea ce mi-aş dori, experienţa actuală la un model sau la un standard, iar decalajul dintre ele să mă indispună atât de tare. Numai aparent, pentru că formularea este eliptică. Un model tot există în apariţia stării de indispoziţie. Este cel al zilelor anterioare, obişnuite, în care m-am simţit bine. E adevărat, nu ştiu de ce azi nu am chef de nimic, dar am modelul implicit al zilelor obişnuite în care pornesc ziua fără a fi indispus.

Problematică poate fi şi afirmaţia menţionată anterior că „bănăţenismul este o stare de spirit". Desigur, bănăţenism există, dar poate fi el considerat o stare de spirit? Vorbim, similar, şi de „felul de a fi" al moldovenilor, muntenilor, oltenilor sau transilvănenilor. Ce este acest „fel de a fi" al bănăţenilor, moldovenilor, muntenilor sau transilvănenilor, stare de spirit sau cultură? Şi dacă o astfel de stare este

cultură, ce nevoie mai avem de conceptul respectiv? Atunci când evaluatorul este o persoană, dar referirea se face la un grup (bănăţenii, moldovenii etc.), graniţele dintre concepte se trasează foarte greu. Este clar că, de la Edward Tylor încoace, „felul de a fi" al unei populaţii ţine de cultură. Aceasta este algoritmul transmis de la o generaţie la alta ca program de ordonare a comportamentelor, de structurare a lor în stiluri de viaţă. Şi atunci, revin cu întrebarea, dacă bănăţenismul este cultură, ce rost mai are invocarea stării de spirit? Sau o astfel de invocare este posibilă în registrul limbajului curent, dar nu foloseşte în abordarea ştiinţifică? Înclin să cred că, deşi este dificil, perspectivele pot fi distinse.

Este foarte probabil că stările de spirit au nuclee specifice de structurare. Acestea pot fi, în esenţă:

- resursele (insuficiente sau în exces), nivelul de trai, nivelul de aspiraţii (pentru subzistenţă sau pentru dezvoltare) sau
- cultura locală (de tip închis sau deschis, tradiţional sau modern etc.).

Identitatea locală sau regională este un fenomen cultural prin specificitatea ei valorică, prin structura valorilor pe care le încorporează. Ea este însă şi un fenomen de tip stare de spirit sub aspectul gradului de aderenţă la un anumit model identitar.

În ecuaţia stării de spirit contează sentimentul sau percepţia, resursele controlate, standardul de evaluare, contextul de raportare şi, desigur, evaluatorul.

Generic vorbind, starea de spirit nu este altceva decât o raportare afectiv-evaluativă, de tip difuz, la caracteristici ale modului şi ale mediului propriu de viaţă cotidiană (caseta I.3).

Caseta I.3. *Tipuri de stare de spirit ca raportări la propriul mediu de viaţă cotidiană*

Mă pot raporta la cum trăiesc sau la mediul meu de viaţă foarte diferit. În primul rând pot fi interesat acum, în prezent, de raportul între ceea ce am dorit sau aşteptat şi ceea ce am. În acest caz îmi construiesc relaţia cu mine sau cu mediul meu de viaţă în termeni de satisfacţie, de mulţumire/nemulţumire. Sunt mulţumit dacă ceea ce deţin – ca bunuri, informaţie sau relaţii – corespunde aspiraţiilor mele. Nemulţumirea este ruptură, deficit de resurse controlabile în raport cu ceea ce doresc sau am proiectat să obţin. În raportarea de tip satisfacţie-insatisfacţie, este esenţială relaţia dintre mine ca fiinţă care doreşte sau proiectează şi mediul în care trăiesc.

În al doilea rând, pot adopta perspectiva satisfacţiei relative în timp: cum este azi faţă de ieri şi cum cred că va fi mâine faţă de azi. În prima variantă voi vorbi despre satisfacţia relativă la trecut, iar în al doilea caz, despre optimism/pesimism.

În al treilea rând, îmi pot defini propria viaţă prin problemele pe care le am ca persoană sau familie (agendă personală sau familială) sau la nivelul comunităţii sau societăţii din care fac parte (agendă publică). Abordările de tip agendă publică sau personală sunt subsumate tot perspectivei satisfacţiei faţă de viaţă. Accentul

nu se mai pune însă pe aspectele de nivel, ci pe cele de structură a nemulțumirii. Ierarhia de probleme dată prin agendă este semnificativă nu numai pentru decalajul între resurse și aspirații, ci și pentru structura nevoilor și valorilor care condiționează alegerile, strategiile de viață.

În al patrulea rând, pot considera o formulă diferită în care accentul se pune pe raportul între ceea ce aștept și ceea ce actorul implicat în așteptare îmi poate oferi la orizontul unui viitor incert. Pot avea încredere într-un primar, spre exemplu, dacă știu că, în situații care mă pot privi (sau pot apărea pentru cei apropiați mie) în viitor, mă pot aștepta la ajutor din partea actorului respectiv sau la jucarea corectă a rolului pe care acesta îl deține. Relația de încredere este una de probabilitate de suport din partea unui actor social dat, fie în virtutea unor relații personale, fie datorită obligațiilor de rol pe care le are. Corespunzător, încrederea poate fi de tip interpersonal sau „de rol", acordată în baza informațiilor din trecut care definesc probabilitatea de jucare corectă sau favorabilă mie a unui anumit rol social.

În rezumat, stările de spirit se pot structura:

- ca satisfacție relativă la aspirații, pe axa „așteptări legate de o situație proprie – rezultate";
- ca satisfacție relativă la timp, pe axa timpului, deci cu evaluarea prezentului față de trecut (satisfacție relativă la trecut) și a viitorului față de prezent exprimat prin optimism-pesimism;
- ca agendă publică sau personală prin ierarhizări ale problemelor percepute la nivelul propriei vieți, ca persoană sau ca grup;
- ca încredere în registrul așteptării față de celălalt semnificativ, pe axa „valori proprii – așteptări față de celălalt" sau, mai exact, așteptări legate de acțiunea celuilalt – ca apropiat/cunoscut/executant de rol social – în raport cu așteptările mele sau ale mediului de care aparțin.

Toate cele patru fenomene menționate – satisfacția, optimismul, încrederea și agenda publică/personală – sunt în mod clar înrudite prin natura lor de raportări afectiv-evaluative, relativ difuze, asociate vieții cotidiene, în articulațiile ei date de mediul și modul de viață.

Pentru măsurarea nominală a stării de spirit, folosind intersecția dintre o variabilă de satisfacție și una de optimism, putem distinge între cinci tipuri sociale de stări de spirit:

- satisfacție de continuitate – „e bine și va fi la fel de bine și în viitor";
- optimism de continuitate – „e bine și va fi și mai bine";
- pesimism de continuitate – „e rău și va fi la fel de rău sau mai rău";
- optimism dinamic – „e rău, dar va fi bine";
- pesimism recent – „e bine, dar va fi rău".

Primele trei sunt stări de spirit de continuitate, iar ultimele două sunt asociate cu schimbarea.

Astfel de măsuri de stare de spirit constituie variabile proxi pentru lumile sociale ca universuri de discurs.

Evaluările de tip *stare de spirit* sunt în genere difuze, dar au totuşi grade diferite de specificare. Dacă discuţia se poartă în termeni de *viaţă*, *trai*, *mod de viaţă*, *calitate a vieţii*, atunci raportările nu pot fi decât puternic difuze, prin luarea în considerare a unei mari diversităţi de situaţii. Viaţa omului nu se desfăşoară însă în genere, ci pe domenii, sfere de viaţă precum familia, profesia, prietenii, comunitatea locală etc., cu condiţionări particulare legate de resurse economice, de capital uman, relaţional sau cultural. Cu cât perspectiva este mai focalizată pe evaluări legate de sfere ale vieţii sau de condiţionări mai concrete, cu atât stările de spirit de referinţă sunt mai puţin difuze, mai specificate.

În evaluarea propriului mediu de viaţă, oamenii pot folosi perspectiva satisfacţiei sau a încrederii. În primul caz, consider propria viaţă din perspectiva raportului dintre ceea ce vreau, ceea ce mi se pare de valoare şi ceea ce am, ceea ce am reuşit să obţin sau să realizez din proiectul de viaţă sau din dorinţă. Sunt cu atât mai mulţumit cu cât am/deţin/obţin mai mult din ceea ce am dorit sau planificat. Perspectiva încrederii este însă una diferită. Aici, accentul se pune pe aşteptări, pe ceea ce sper să obţin în interacţiune directă sau indirectă cu actori cu care mă pot întâlni în condiţii de incertitudine. Încrederea este o stare de spirit din familia optimismului. Pentru ambele fenomene, termenul esenţial este o aşteptare. În cazul optimismului, aşteptarea este legată de ceea ce va fi cu propria persoană sau, mai exact, de raportul între ceea ce doreşte/proiectează şi, probabil, obţine aceasta. Sunt optimist dacă mă aştept ca planul de a-mi construi o locuinţă să aibă şanse mari de a fi realizat. Încrederea este tot un raţionament în termeni de şansă. În cazul ei însă raportarea se face în principal la celălalt, la cel cu care mă aştept să interacţionez sau de care este posibil să depind, direct sau indirect. Dacă mă aştept să mă ajute *celălalt semnificativ* - prieten, cunoştinţă, instituţie, actor specializat pentru un anumit rol etc. - într-o situaţie incertă, de viitor, atunci construiesc o relaţie de încredere. Mai simplu spus, încrederea este o aşteptare de comportament favorabil mie (sau celor aflaţi într-o situaţie similară cu a mea) în situaţie de viitor incert, din partea unui actor de care pot depinde. Temeiul încrederii poate fi foarte diferit, de la experienţa personală a unor interacţiuni directe cu cel căruia i se acordă sau i se retrage încrederea, până la informaţia indirectă furnizată, prin cele mai diferite mijloace, asupra credibilităţii celui evaluat sub aspectul încrederii.

În toate evaluările de tip *stare de spirit* este prezent mai mult implicit decât explicit un model de evaluare. Elementele constitutive ale acestui model sunt diferite, în funcţie de perspectiva de evaluare. Nivelul de aspiraţii, spre exemplu, este elementul esenţial în modelul definitoriu pentru satisfacţie. În modelul folosit pentru construirea agendei publice sau private sunt implicate şi opţiuni valorice nu numai niveluri diferenţiate de aspiraţii pentru diferite aspecte ale vieţii. Acordarea încrederii, la rândul ei, presupune un model de evaluare diferit de cel folosit pentru satisfacţie sau agenda personală. Esenţiale în modelul implicat de încredere sunt aşteptările sociale în raport cu modul de exercitare a unor roluri specifice de către cei evaluaţi sub aspectul încrederii.

Un sens larg al conceptului de *stare de spirit* ar putea include şi o componentă valorică. Ar putea fi vorba despre o componentă din registrul alegerilor, al principiilor care fundamentează alegerile personale sau de grup, respectiv cel al valorilor dominante. Spiritul capitalismului despre care vorbeşte Max Weber ilustrează tocmai acest gen de fenomen. Valorile fundamentale ale acţiunii umane şi ale vieţii sociale implică, desigur, ca şi satisfacţia, optimismul şi încrederea, evaluări. Registrele funcţionale sunt însă diferite. Valorile sunt principii de alegere, constructe mentale referitoare la ceea ce este dezirabil în ordine acţională, ele sunt „strategii generalizate" (Sandu, 1996b: 39). Satisfacţia, optimismul şi încrederea sunt evaluări de poziţionare proprie în ordine acţională sau socială. Dacă sunt mulţumit, afirm implicit că am o relaţie de concordanţă între ceea ce doresc şi ceea ce deţin. Similar, optimismul îmi indică o relaţie de posibilă concordanţă între ceea ce doresc şi ceea ce este probabil să deţin. Prin încredere afirm, de asemenea, o relaţie de concordanţă între aşteptările personale sau de rol şi comportamentele probabile ale celui care este considerat a fi „de încredere". Acceptarea riscului, orientarea de tip antreprenorial, religiozitatea sau orice altă orientare de valoare nu mai reprezintă evaluări de relaţii de concordanţă/discordanţă în care subiectul evaluator este implicat ca termen esenţial, ci principii de alegere, de fundamentare a acţiunilor umane. Desigur, există o funcţie acţională a optimismului, a încrederii şi a satisfacţiei, dar aceasta este în ordine motivaţională, nu axiologică, principiu care fundamentează alegerea. Acestea sunt motivele pentru care în cuprinsul prezentei abordări voi lucra cu sensul restrâns al „stării de spirit" ca agregare de satisfacţie, optimism şi încredere. Deşi prezente în analiză, aspectele referitoare la valori vor fi tratate distinct.

Ipoteze pentru lumile de vârstă - rezidenţă din Uniunea Europeană. Relevanţa celor două concepte descrise anterior - *lume socială* şi *stare de spirit* - poate fi clar evidenţiată prin modul în care acestea operează în cazul unei analize asupra grupărilor de vârstă-rezidenţă la nivelul Uniunii Europene. În continuare redau numai ipotezele şi concluziile analizei (pentru detalii, vezi Sandu, 2009a). Exemplul nu este unul care să includă migraţia ca termen de referinţă. Dacă în exemplul dat înlocuim „grupuri de vârstă-rezidenţă" cu „migranţi", obţinem un model de analiză de maximă relevanţă pentru tematica acestui volum. Procedura de argumentare adoptată este legată de faptul că, cel puţin pentru cazul României, nu dispunem de o analiză a migraţiei din perspectiva conceptului de *lume socială*. În consecinţă am împrumutat un exemplu din spaţiul tematic apropiat, cel al grupurilor de vârstă-rezidenţă. După cum vom vedea în cuprinsul lucrării, migranţii români din străinătate plecaţi la lucru sunt, majoritar, tineri care trăiesc în comunităţi relativ compacte la destinaţie. Altfel spus, constituie şi ei, predominant, grupări de vârstă-rezidenţă de tipul celor la care mă voi referi în continuare.

O primă ipoteză, pe care am testat-o la nivelul Uniunii Europene cu ajutorul datelor comparative din Eurobarometru, susţine că spaţiile de „vârstă - locuire urban-rurală" funcţionează ca matrice generatoare de sensuri, experienţe, trăiri specifice. Cu alte cuvinte, susţin că aceste spaţii tind să funcţioneze ca lumi

sociale[1] în sensul pe care îl are termenul în interacţionalismul simbolic. Am argumentat, cu altă ocazie, această idee, pentru spaţiul românesc, pe teme de sociabilitate (Sandu, 2003 : 95-102). O reiau acum pentru a beneficia de posibilitatea comparaţiei între diferitele societăţi europene. Falsificarea acestei ipoteze implică, în fapt, identificarea unui efect de interacţiune între vârstă şi mediu de rezidenţă asupra orientărilor valorice şi a comportamentelor care derivă din acestea. Despre un astfel de efect se poate presupune că acţionează independent de cel specific al vârstei sau al mediului rezidenţial.

O a doua ipoteză a analizei susţine că stările de spirit – de tipul satisfacţiei faţă de viaţă, optimismului şi încrederii – variază la nivel continental, în UE, nu numai pe lumi sociale de locuire – vârstă, ci şi pe macroregiuni socioculturale diferite de macroregiunile geografice folosite în mod curent pentru analiza datelor pentru spaţiul european. Desigur, există mai multe regionalizări în spaţiul UE, cea care opune vechile state membre (UE15) noilor state acceptate în UE în 2004 şi 2007 sau nordul, sudul, estul şi vestul UE. Premisa metodologică de la care pornesc susţine că macroregiunile socioculturale de relevanţă actuală în UE pot fi identificate, în esenţă, prin indicatori de demografie culturală, acces la mijloacele moderne de comunicare (Internet, în speţă) şi prin nivelul de dezvoltare economică. Pentru identificarea profilului cultural din perspectivă demografică am apelat la rata totală de fertilitate pe ţară şi la speranţa de viaţă la naştere. Procesele de modernizare din viaţa socială se manifestă, pe termen lung, şi prin ceea ce se cheamă „tranziţie demografică". Este de aşteptat ca ţările cu nivel ridicat de modernizare socială să fie caracterizate, în plan demografic, prin regimuri de fertilitate şi mortalitate de nivel redus.

Este eficientă metodologic, în primul rând, diferenţierea noilor state membre în funcţie de nivelul de dezvoltare economică şi vecinătate. Astfel, poate fi distinsă extremitatea estică, relativ săracă, a UE, formată din ţările baltice la Nord şi din România şi Bulgaria la Sud. Ţările central-estice – Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria şi Slovenia – formează o grupare separată. În interiorul vechilor state membre ale UE, pe acelaşi criteriu de dezvoltare economică şi socială vom distinge între statele

1. Conceptul de *lume socială* este folosit începând din 1967 când a fost propus de către Glaser şi Strauss (1967), în principal, pentru cercetarea socială calitativă. Potenţialul său de aplicare în abordarea cantitativă este recunoscut însă într-o notă fugară, spre sfârşitul vieţii, de către Anselm Strauss, în legătură cu aplicabilitatea teoriei generate din date (*grounded theory*) din care face parte conceptul de *lumi sociale* (Strauss, 1991). Lumile sociale de vârstă – mediu rezidenţial pe care le folosesc în analize în special începând din 2003 (Sandu, 2003 : 95-101) reprezintă o conceptualizare care are drept corespondent direct în *grounded theory* conceptul de *matrice condiţională* ca instrument de analiză multinivel, de identificare a spaţiului de atribute util pentru a înţelege „codurile axiale" din codificările specifice abordării Strauss-Glaser. Preluarea iniţială a conceptului de *lume socială* am făcut-o pornind de la „lumea vieţii", pe linia Alfred Schutz (1975), nu pe cea din teoria generată prin date. Interesul pentru abordarea cantitativă din perspectiva interacţionalismului simbolic este prezent şi în cadrul a ceea ce am numit „fenomenologie cantitativă" (Sandu, 1999 : 10-12).

nordice (Suedia, Danemarca, Finlanda, Marea Britanie şi Irlanda), cele vestice (Franţa, Germania, Olanda, Luxemburg, Austria, Belgia) şi cele sudice (Grecia, Italia, Republica Cipru, Spania, Portugalia şi Malta) cu nivel relativ redus de dezvoltare economică în context european.

Cea de-a treia ipoteză susţine că efectele de lume socială asociate cu rezidenţa şi vârsta sunt diferenţiate pe macroregiuni socioculturale. Efectul de lume socială, legat de vârstă – rezidenţă, spre exemplu, este mai puternic în societăţile bogate din nord sau în cele sărace din sud şi est? Datele parţiale de care dispunem indică o probabilitate mai mare a manifestării efectului respectiv în societăţile relativ sărace din est şi din sud.

În concluzie, ipotezele studiului susţin că grupările de vârstă – rezidenţă ca matrice de condiţionare comunitară generează, în interacţiune cu cele macroregionale, lumi sociale ca universuri de trăire şi expresie. În fapt, lumile sociale de vârstă – locuire sunt spaţii subiective de interacţiune socială condiţionate prin efecte cumulative ale macroregiunilor socioculturale şi spaţiilor demografice şi de locuire.

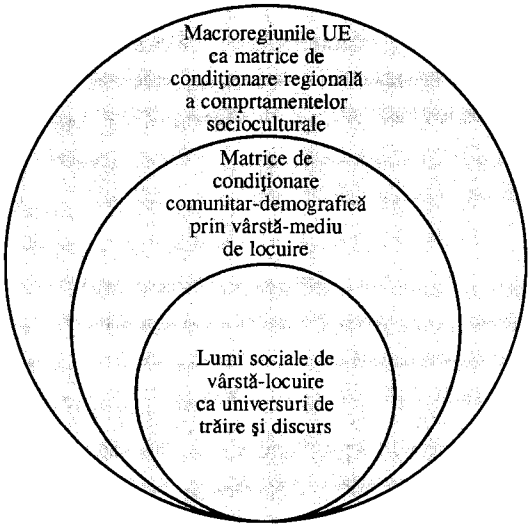

Figura I.1. *Lumile sociale de vârstă-locuire în raport cu matricele de condiţionare comunitar-demografică şi regională*

Concluzii la analiza lumilor de vârstă-rezidenţă[1]

Stările de spirit, în special cele legate de satisfacţie faţă de viaţă şi de optimismul pe termen scurt, pot fi folosite ca măsuri indirecte (variabile proxi) pentru identificarea lumilor sociale la nivel continental, în speţă la nivelul Uniunii Europene. Astfel de lumi nu sunt altceva decât comunităţi sau universuri de discurs. Am presupus că

1. Pentru detalii de argumentare, de fundamentare a concluziilor, vezi Sandu, 2009a, din care este preluat subcapitolul.

oamenii care au orientări similare în estimarea propriei situații de viață prin raportare la context și în raport cu anumite standarde de autoapreciere vorbesc și proiectează asemănător, își construiesc lumi sociale care seamănă între ele.

Analizele cantitative de tipul celei de față nu pot contura, desigur, în detaliu lumile sociale, universurile de discurs. Ele pot spune, însă, care sunt lumile sociale probabile la nivelul unor mase mari de oameni, de tipul celor care trăiesc în UE.

Analiza a urmărit în special existența și profilul lumilor de locuire/rezidență și vârstă. Am pus în relație stări de spirit măsurate ordinal, dar și nominal (prin tipologii ale stărilor de satisfacție-optimism) cu două matrice de condiționare, una de nivel regional, iar alta de nivel comunitar și de status. Astfel de matrice sunt un gen de condiționări „tari" care continuă să își manifeste efectul și după ce sunt introduse multe variabile de control în analiză. Condiționarea de tip comunitar și de status este realmente una de tip matriceal în sensul că are categorii date de intersecția dintre mediul rezidențial (rural sau urban) și grupările majore de vârstă (tineri, persoane de vârstă medie și vârstnici). Au rezultat din această intersectare șase categorii de locuire-vârstă, menționate în continuare cu ponderile pe care le au în tot spațiul UE[1]: tineri din rural (9%), tineri din urban (22%), persoane de vârstă medie din rural (12%), persoane de vârstă medie din urban (23%), vârstnici din rural (12%) și vârstnici din urban (22%).

Deși ruralul autoperceput în spațiul UE este de cuprindere restrânsă, de numai o treime din populația cu vârsta peste 14 ani a Uniunii, stările de spirit condiționate de matricea vârstă-locuire sunt puternic diferențiate și pe totalul UE și la nivelul macroregiunilor socioculturale pe care le-am folosit în analiză.

Chiar dacă se țin sub control variabile referitoare la resurse de status (educație, stare materială), status sociodemografic (vârstă și gen), mediu instituțional, mediu comunitar (urban sau rural), dezvoltare națională (PIB) sau mediu macroregional (Est, Centru-Est, Sud, Vest, Nord), apartenența la categoriile de vârstă-locuire continuă să aibă un impact semnificativ asupra stărilor de satisfacție-optimism.

Faptul de a fi mulțumit de propria viață, spre exemplu, este puternic asociat cu situațiile de a fi tânăr sau vârstnic în urban. Restul categoriilor de vârstă-rezidență nu sunt asociate semnificativ cu satisfacția față de viață, dacă sunt controlate variabilele esențiale pentru definirea situației de viață. Constatarea este pe deplin consistentă cu studii anterioare din domeniu (Lelkes, 2008) care indică o relație neliniară, sub formă de U, între vârstă și satisfacția față de viață. În plus, permite o specificare de limitare a manifestării relației respective, mai ales la nivel de mediu urban, în cadrul UE.

1. Datele din Eurobarometrul 70 nu se referă la statutul rezidențial oficial, administrativ, ci la cel autoperceput. Cu aceste date, 67% dintre cetățenii UE apar ca fiind orășeni care se autopercep ca atare. Gradul de urbanizare pe totalul Europei, conform definițiilor administrative oficiale este de 72% (UNFPA, 2007). Dacă s-ar lucra cu definiția OECD pentru urban, lucrurile ar fi diferite.

Starea de „nemulţumit de continuitate" (cei care susţin că „este rău şi va fi la fel sau şi mai rău în viitor"), spre exemplu, este la prima vedere[1] specifică microregiunii Est din care face parte şi România, împreună cu Bulgaria şi ţările baltice. Aproape jumătate dintre cetăţenii acestei macroregiuni (45%) şi o cincime dintre cetăţenii UE aparţin categoriei respective de stare de spirit. Nemulţumirea de continuitate, la nivel de Uniune, este asociată în special cu locuirea urbană în ţările sărace ale UE, pentru persoanele care au o stare materială proastă, grad redus de accesibilitate la Internet, nemulţumire în legătură cu modul de funcţionare a instituţiilor din propria ţară. Dincolo de toate aceste condiţionări, genul respectiv de nemulţumire se manifestă ca fiind specific şi pentru persoanele de vârstă mijlocie din mediul urban.

Rezultă că prima ipoteză a studiului, cea referitoare la impactul specific al lumilor de locuire-rezidenţă asupra stărilor de spirit, este pe deplin susţinută prin rezultatele analizei. Neaşteptat, constatăm numai că efectul respectiv nu este valabil global, pe toată Uniunea. Ruralul pare să fie cu logică socială diferită. Relaţia de tip U dintre vârstă şi satisfacţia faţă de viaţă (mulţumire maximă la tineri şi la vârstnici) este specifică urbanului.

1. În sensul de observare în cadrul unei analize bivariate (prin reziduuri standardizate ajustate) a relaţiei dintre tipul de satisfacţie-optimism şi macroregiunile din UE. Analiza multivariată pentru tipul de stare de spirit şi o listă extinsă de predictori nu mai susţine ideea că Uniunii Europene de Est îi este specific tipul de nemulţumire de continuitate. Introducerea PIB ca variabilă de control în analiză contribuie, foarte probabil, la redefinirea relaţiei respective ca fiind nesemnificativă.

PARTEA ÎNTÂI

Emergenţa noului sistem de migraţie al României

Capitolul 1

Matricea de condiţionare a deciziilor de emigrare temporară în străinătate

„Destructurarea sistemului de migraţie naţional după 1989 a fost comandată nu numai de provocările trecerii la economia de piaţă, ci, direct, şi de alţi doi factori, respectiv exodul germanilor de la începutul anilor '90 şi de recesiunea economică din 1997-1999. Noul sistem de migraţie românesc se reconstituie treptat, în deceniul zece, în contextul factorilor menţionaţi. La nivel individual-familial, restructurarea se face prin conversia a două categorii mari de resurse asociate, fie cu vechea experienţă de migraţie sau navetism la oraş, fie prin conversia capitalului relaţional al minoritarilor în registru etnic (germani şi maghiari, în principal) sau religios (adventişti, penticostali, catolici etc.). Cu aceste resurse sunt deschise drumurile noului sistem de migraţie românească. Nucleul noului sistem nu mai era migraţia internă, ci mobilitatea pentru muncă, dincolo de graniţele ţării."

În încercarea de înţelegere a migraţiei româneşti în străinătate am pornit, în capitolul introductiv, cu formularea unor premise teoretice, cu identificarea unor concepte majore de care vom avea nevoie - precum cele de *lume socială* sau *stare de spirit socială* - în înţelegerea persoanelor plecate la lucru în străinătate sau revenite de acolo. Înainte de a trece efectiv la descrierea caracteristicilor acestui gen de migraţie, cred că este util să introduc un tablou general al migraţiei româneşti în perioadă actuală. Va fi un gen de tablou de sinteză în care intră migraţia internă şi externă, temporară şi definitivă, sosirile şi plecările, revenirile celor plecaţi temporar la muncă, remitenţele şi etapele migraţiei. Capitolul are rolul de a familiariza cititorul cu diversitatea deosebită a fenomenelor de migraţie şi cu istoria lor pe scurt, pentru cazul României.

În plus, subcapitolul oferă ilustraţii pentru ideea fundamentală că migraţia este un „fenomen social total" prin care pot fi „citite" oportunităţi şi probleme, istorie, prezent şi viitor la nivelul societăţii româneşti. Multe dintre problemele nerezolvate de tranziţia spre o economie de piaţă şi spre un stat al bunăstării au fost abordate de o bună parte dintre români „pe cont propriu", prin emigrare temporară. Se poate vorbi despre un tip de „tranziţie socială prin migraţie" care, pe termen scurt, a avut succes, dar pe termen mediu şi lung are implicaţii multiple, inclusiv riscuri majore de luat în seamă la nivel societal.

În linia de structurare teoretică a volumului, analiza care urmează are rolul de a prezenta un set important de condiţionări („o matrice de condiţionare" în limbajul din *grounded theory*) ale deciziilor de plecare la lucru în străinătate. Ideea pe care o am în vedere este aceea a sistemului de migraţie drept complex de indicatori pentru identificarea principalelor tipuri de condiţionări ale deciziilor de migraţie, în general, şi ale celor de emigrare temporară în străinătate, în mod particular. La rândul lor, deciziile respective au determinări multiple în mediul de viaţă, în percepţia relativă a diferitelor şanse de viaţă. Fac parte din strategii de viaţă în care aspiraţiile şi subiectivitatea, în genere, au roluri determinante. Şi totuşi, fluxurile de migraţie şi configuraţia lor la un anumit moment pot fi citite şi altfel decât rezultantă a unor decizii individuale sau de grup. Ele pot oferi indicii despre configuraţiile cauzale la nivel macro- sau mezosocial care condiţionează deciziile individuale de migraţie.

Un exemplu poate limpezi lucrurile. Din datele disponibile la ultimul recensământ, cel din 2002, am constatat că o caracteristică a satelor care aveau cei mai mulţi emigranţi pentru muncă, la momentul respectiv, era faptul că, în perioada anterioară, primiseră un număr mare de migranţi care anterior locuiseră la oraş (Sandu, 2007a : 35). Şi mai simplu spus, satele din care au plecat mulţi oameni la lucru în străinătate erau cele care, în anii '90, primiseră un număr mare de persoane care locuiseră anterior la oraş. Cum în condiţiile de viaţă din anii '90 la sat nu veneau să locuiască, în proporţie statistic semnificativă, orăşenii bogaţi, rezultă că, foarte probabil, orăşenii reveniţi la sat erau, majoritar, foşti săteni care au lucrat la oraş, dar, obligaţi de sărăcie, au revenit la sat. Faptul că din aceleaşi sate, cu rată mare a migraţiei de revenire, au plecat multe persoane la lucru în străinătate este simplu de explicat: revenirea în satul natal nu s-a făcut, în anii '90, din „dor de sat", ci ca reacţie la sărăcia urbană. Odată reveniţi la sat, foştii angajaţi în industria sau în serviciile din urban au realizat că soluţia nu este eficientă. Pământul restituit este departe de a asigura nivelul de trai cu care se obişnuiseră la oraş. În plus, infrastructura din sat chiar contează, iar calitatea ei inferioară a generat motive suplimentare de nemulţumire. Consecinţa a fost că mulţi dintre cei reveniţi la sat au căutat un trai decent în afara ţării. Cumulate, astfel de cazuri de migraţie au dus la situaţia de a înregistra o corelaţie pozitivă între intensitatea fluxului de migraţie urban-rural cu cel de emigrare temporară de la sat pentru lucru în străinătate.

În prima parte a capitolului voi face o inventariere succintă a principalelor fluxuri de migraţie –internă sau externă, definitivă sau temporară – care structurează migraţia în cazul României. În cea de-a doua parte a capitolului voi evidenţia principalele legături dintre fluxurile menţionate, definitorii pentru sistemul românesc de migraţie de după 1989.

Fluxuri de migraţie importante[1]

Emigrarea temporară în străinătate. Emigrarea definitivă din România este relativ redusă (aproximativ 11.000 de persoane pe an, după 1998). Dominantă este migraţia temporară pentru muncă. Aceasta a avut o creştere spectaculoasă mai ales după 2001 (din 2002 românii circulă fără restricţii în spaţiul Schengen). Numărul de migranţi români în străinătate este din ce în ce mai dificil de estimat din cauza accentuării caracterului circulatoriu al fenomenului. Ponderea „euronavetiştilor", persoane care circulă frecvent între România şi altă ţară din UE sau a celor care stau pe durate scurte în afara ţării, este în creştere.

În primele ei etape, până în 2001, emigrarea românească[2] a fost puternic selectivă, predominând bărbaţii faţă de femei, orăşenii faţă de săteni, moldovenii şi transilvănenii faţă de munteni şi olteni (Sandu, 2006a: 24, 28-31), cu o accentuată diferenţiere regională (Sandu, 2005a). După 2001 s-a impus tot mai mult tendinţa de reducere a selectivităţii migraţiei. Structura fluxurilor de emigrare şi, implicit, structura emigranţilor români din străinătate se apropie tot mai mult de structura populaţiei ţării. Bărbaţii şi femeile, orăşenii şi sătenii, spre exemplu, ajung să fie în ponderi apropiate în structura noii diaspore româneşti constituite după 1990.

Combinarea mai multor surse de date (inclusiv luarea în considerare a remitenţelor, a banilor trimişi de migranţi acasă pe canale oficiale, în ţară) duce la estimarea unui număr mediu de aproximativ 2,8 milioane de români în străinătate[3] în 2008 (faţă de aproximativ 2,2 milioane în 2006). Distribuţia lor urmează strâns harta ţărilor din care sunt transferaţi banii migranţilor, cu aproximativ 40% dintre migranţi în Italia şi aproximativ 30% în Spania.

Structura transferurilor private de bani din străinătate în România, pe ţări de expediere (% din tolalul valorii transferurilor intrate în România)

	2006	2007	2008
Italia	34	38	38
Spania	24	29	27
Marea Britanie	5	6	6
SUA	12	3	5
Germania	4	5	4
Grecia	3	4	3
Franţa	2	2	2
Austria	1	2	2
Cipru	1	1	2
Alte ţări	15	10	10
Total transferuri %	100	100	100
Total transferuri, miliarde de EUR	5.280	6.172	6.307

Sursă: Banca Naţională a României

1. Subcapitol construit prin preluarea şi completarea unora dintre paragrafele pe care le-am redactat pe tema migraţiei şi a consecinţelor sale (Sandu, Alexandru, 2009) în cadrul raportului Comisiei prezidenţiale de analiză a riscurilor sociale şi demografice.
2. În continuarea acestui subcapitol, vom folosi „emigrare" în sensul de emigrare temporară sau pe termen indefinit în afara ţării. Referirile la emigrarea permanentă în afara ţării sau la emigrarea internă le vom face explicit.
3. Estimarea numărului mediu de emigranţi la nivelul unui an am realizat-o pornind de la datele BNR referitoare la transferurile private din străinătate. Ulterior am estimat nivelul mediu al

După aderarea României la UE a avut loc o creştere moderată a emigraţiei temporare româneşti (de la aproximativ 2,2 milioane în 2006 la aproximativ 2,7 milioane în 2007) şi o modificare în compoziţia fluxurilor de emigrare, cu o creştere a ponderii categoriilor de calificare ridicată (medici, spre exemplu) şi a celor cu calificare redusă sau cu potenţial redus de integrare pe piaţa muncii în ţările de destinaţie.

Perioada de maximă intensitate a plecărilor temporare (pe timp indefinit) din ţară a fost între 2002 şi 2006[1]:

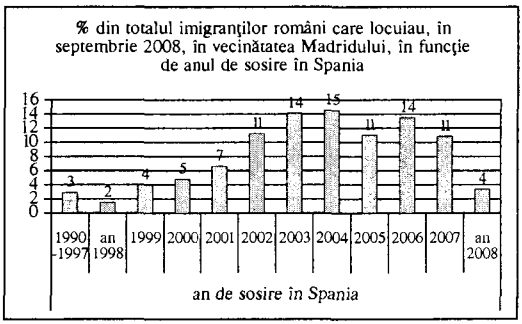

Sursă: sondaj CRS, 2008

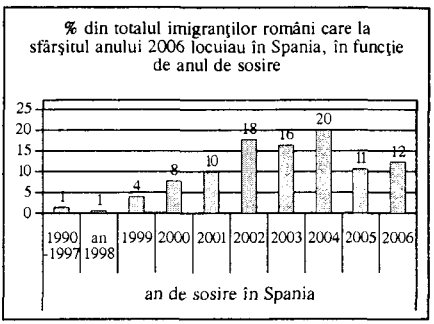

Sursă: sondaj ENI, 2007

Foarte multe dintre particularităţile emigrării româneşti de masă derivă din caracterul ei familial[2] şi din ocuparea preponderentă a bărbaţilor în construcţii, iar a femeilor în sectorul menajer sau al îngrijirii la domiciliu a bătrânilor.

---

remitenţelor pe imigrant la nivelul fiecăreia dintre ţările pentru care am dispus de înregistrarea remitenţelor. Estimarea a fost făcută fie în funcţie de date de sondaj, fie prin considerarea raportului dintre PIB *per capita* în ţara de referinţă şi Spania (ţara pentru care am avut cele mai detaliate şi mai actuale date). În formula de calcul am inclus şi estimări legate de ponderea adulţilor care trimit remitenţe şi de ponderea imigranţilor adulţi în total. Desigur, remitenţe intră în România şi din partea celor care au plecat definitiv din ţară. Tendinţa este ca volumul şi frecvenţa remitenţelor să se reducă prin trecerea de la emigrarea temporară la cea definitivă şi prin creşterea duratei de timp de la plecarea din ţară. Acestea sunt motivele pentru care putem folosi volumul total al intrărilor de bani din migraţie pentru estimarea numărului de emigranţi cu statut temporar în străinătate. Bineînţeles, este vorba de estimări şi nu de măsurări exacte.

1. Datele din ambele grafice se referă nu la imigrări, ci la imigranţi, mai exact, la imigranţii care erau în Spania sau la Madrid la data sondajelor de referinţă. O parte dintre imigranţi fie au revenit în ţară, fie au plecat în alte ţări, fie nu mai sunt în viaţă. Din aceste date rezultă clar că anul 2007, primul după aderarea ţării la UE nu a fost, cel puţin în relaţia cu Spania, unul de emigrare în masă, aşa cum au clamat unele voci în mass-media.
2. În spaţiul european există patru regiuni de maximă concentrare a diasporei româneşti de dată recentă: Roma, regiunea din jurul Romei, Madrid şi regiunea din jurul Madridului. Cele mai recente date detaliate de care dispunem se referă la această ultimă regiune. Aproximativ două treimi dintre imigranţii români din jurul Madridului sunt veniţi în formulă familială în Spania, cu soţul sau soţia şi/sau cu copii/fraţi/surori (Sandu, 2009a). Desigur, există diferenţieri multiple între cele patru regiuni de imigrare. Există însă şi caracteristici comune care ne permit să facem unele estimări de ansamblu asupra emigrării temporare în străinătate. În plus, semnalăm necesitatea ca, în timp, să avem informaţii pentru a discuta în particular despre imigranţii din regiunile X, Y, Z.

Sub aspectul ocupării, emigrantul român tipic este constructor, în cazul în care este bărbat, sau menajeră, dacă este femeie[1].

Emigrare şi imigrare permanentă. România este o ţară de emigrare nu numai sub aspectul migraţiei temporare. Chiar şi la volumul redus al sosirilor şi al plecărilor definitive, raportul este în favoarea plecărilor. La începutul anilor '90 s-a înregistrat plecarea masivă a saşilor în Germania care a făcut ca emigrarea să fie mult mai puternică decât imigrarea definitivă. Ulterior, mai ales după 1998, cele două curbe de mobilitate teritorială s-au apropiat prin volumele specifice înregistrate (figura 1.1). Singurul an din intervalul 1990-2008 în care numărul sosirilor este mai mare decât cel al plecărilor definitive din ţară este 2008. Diferenţa pozitivă, în favoarea sosirilor (migraţie netă externă pozitivă) este încă redusă, puţin peste 1.000 de persoane. Se ridică întrebarea dacă ne aflăm la începutul unui nou ciclu sau este vorba despre o simplă fluctuaţie. Cum, mai devreme sau mai târziu, România va deveni ţară de imigrare, e posibil să ne aflăm aproape de începutul unui nou capitol demografic. Durata crizei financiare globale resimţite din plin şi în România va dicta, în bună măsură, schimbarea de ciclu migratoriu.

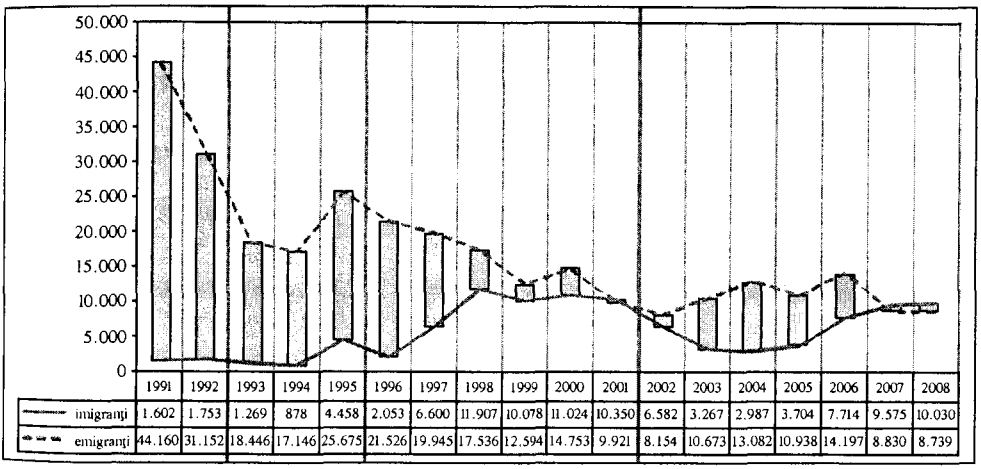

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
imigranţi	1.602	1.753	1.269	878	4.458	2.053	6.600	11.907	10.078	11.024	10.350	6.582	3.267	2.987	3.704	7.714	9.575	10.030
emigranţi	44.160	31.152	18.446	17.146	25.675	21.526	19.945	17.536	12.594	14.753	9.921	8.154	10.673	13.082	10.938	14.197	8.830	8.739

Figura 1.1. *Sosiri (imigrări) şi plecări (emigrări) definitive. România 1991-2008*
Sursă: INS

Emigrarea definitivă parcurge un proces de dezetnicizare (figurile 1.2 şi 1.3). În 1990, peste 60% din plecări sunt cele ale germanilor (saşi şi şvabi). Emigrarea lor în masă continuă până în 1994. Din totalul de 103.000 de germani care au părăsit ţara definitiv în perioada 1990-2008, trei sferturi au plecat în primii doi ani. În acelaşi interval de 19 ani au plecat din ţară 42.000 de maghiari. Ca şi în cazul germanilor, majoritatea plecărilor au avut maximă intensitate în primii doi

1. 26% din totalul imigranţilor români şi 51% dintre imigranţii români bărbaţi care lucrau în apropierea oraşului Madrid activau în construcţii. Pentru femei, ocuparea predominantă era de menajeră sau îngrijitoare în gospodăriile spaniolilor (46%) (date CRS, 2008).

ani ai intervalului (44% din totalul plecărilor pentru acest grup etnic). Începând din anul 2000, emigrarea definitivă este alcătuită în proporţie de 90% din etnici români.

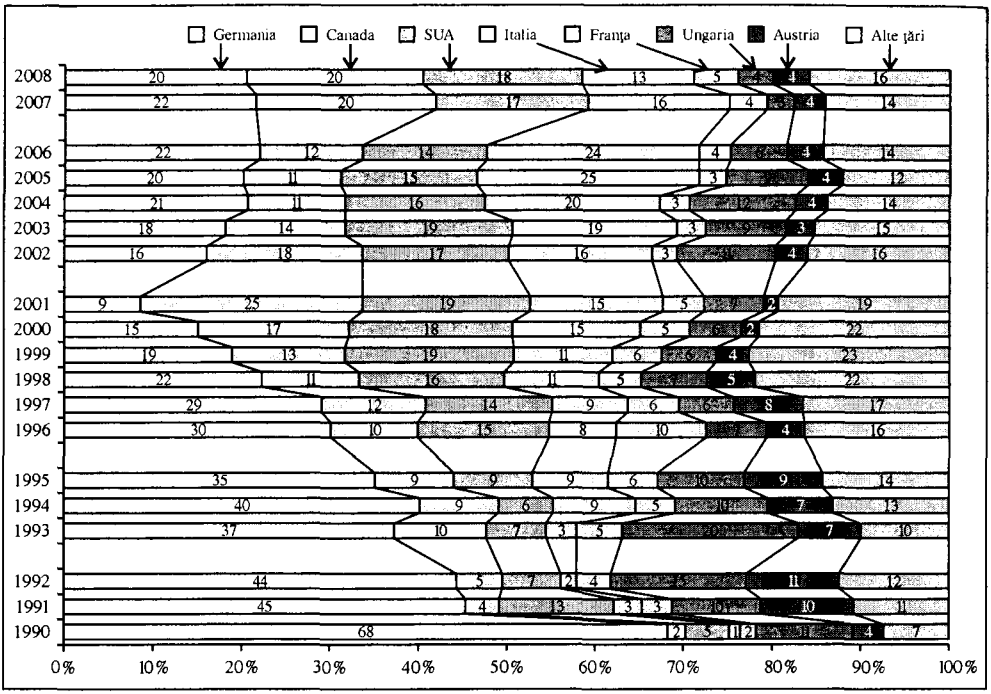

Figura 1.2. *Ponderea emigrării definitive din România, pe ţări de destinaţie, 1990-2008*

Sursă: INS

În evoluţia emigrării definitive de după 1989 se disting clar cinci etape (figurile 1.2 şi 1.3). Prima (1990-1992) este dominată de exodul germanilor. În etapa a doua (1993-1995) are loc o reducere considerabilă a emigrărilor. Aceasta nu este legată, însă, în primul rând, de scăderea numărului de plecări ale germanilor (cu 33% în 1993 faţă de 1992), ci de scăderea drastică a numărului de plecări ale etnicilor români (cu 51% în acelaşi interval dintre 1993 şi 1992). Constatarea sugerează faptul că numărul mare de plecări ale etnicilor români din ţară, în perioada 1990-1992, a fost legat atât de o migraţie masivă pe linie de rudenie (familii separate forţat în perioada comunistă s-au reîntregit, după 1989, prin emigrarea celor care trăiau în România, Rotariu, 2009: 212), cât şi de nemulţumirea faţă de cursul pe care l-au luat evenimentele (instabilitate socială puternică marcată prin mineriadele din 1990 şi 1991 etc.). În cea de-a treia etapă, 1996-2001, emigrarea îşi reduce volumul de la aproximativ 20.000 la aproximativ jumătate. Aceasta este etapa în care dominanţa emigrării spre Germania este înlocuită cu cea spre America de Nord, Canada şi

Statele Unite. În primele două etape, culoarul dominant de emigrare a fost spre Germania. Din etapa a treia, la acesta se adaugă cele spre Canada şi Statele Unite. În cea de-a patra etapă, 2002-2006, se adaugă un al patrulea culoar major, cel spre Franţa. În etapa a cincea care începe odată cu 2007, anul de aderare la UE, se revine la cele trei culoare clasice, Germania, Canada şi Statele Unite, fiecare cu ponderi de emigranţi apropiate de 20%.

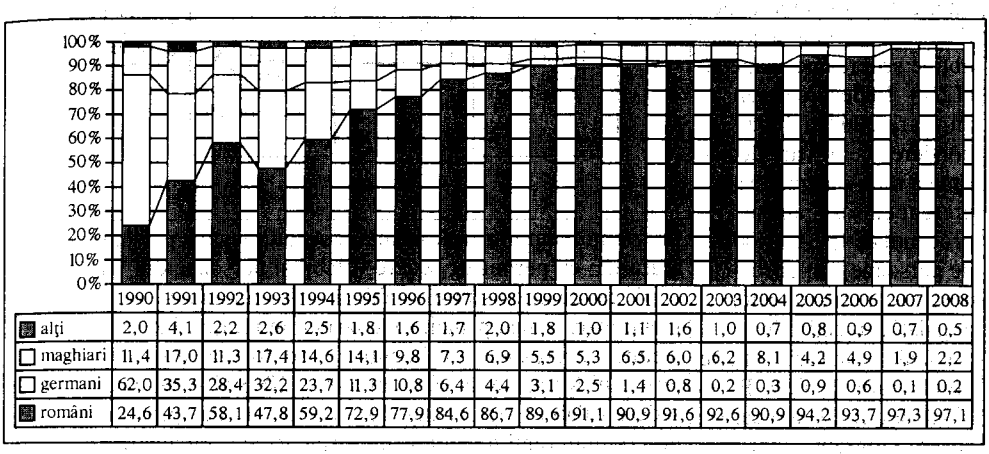

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
alţi	2,0	4,1	2,2	2,6	2,5	1,8	1,6	1,7	2,0	1,8	1,0	1,1	1,6	1,0	0,7	0,8	0,9	0,7	0,5
maghiari	11,4	17,0	11,3	17,4	14,6	14,1	9,8	7,3	6,9	5,5	5,3	6,5	6,0	6,2	8,1	4,2	4,9	1,9	2,2
germani	62,0	35,3	28,4	32,2	23,7	11,3	10,8	6,4	4,4	3,1	2,5	1,4	0,8	0,2	0,3	0,9	0,6	0,1	0,2
români	24,6	43,7	58,1	47,8	59,2	72,9	77,9	84,6	86,7	89,6	91,1	90,9	91,6	92,6	90,9	94,2	93,7	97,3	97,1

Figura 1.3. *Structura etnică a plecărilor definitive din România, 1990-2008 (%)*

Sursă: INS

În perioada 1994-2007 s-au stabilit în România peste 90.000 de persoane[1]. Majoritatea, peste 60%, sunt venite din Republica Moldova. A doua sursă de imigrare este Germania, cu o pondere a imigranţilor de numai 5%. Volumele de imigrare, pe ţări de origine, sunt relativ reduse. Ceea ce contează este mai ales variaţia, sporul de volum de imigranţi. Din acest punct de vedere este de notat ca semnificativ faptul că, în ultimii doi ani, cele mai importante sporuri de imigrare vin pe rutele dinspre China, Turcia, Italia şi Siria.

Imigrare temporară. Imigranţii aflaţi legal şi temporar în România la sfârşitul anului 2008 erau în număr de aproximativ 60.000 (conform datelor de la Oficiul Român pentru Imigrări - ORI). Majoritar, în proporţie de două treimi, aceştia proveneau din ţări aflate în afara spaţiului UE. Restul de o treime sunt din spaţiul comunitar.

Imigrările temporare legale (cu permise de şedere valabile) ajung, pentru ţările din afara UE, la 35.000 în 2007 şi la 40.000 în 2008. De notat că venirile temporare se fac în principal din aceleaşi ţări care constituie origine pentru imigrarea definitivă - Moldova, Turcia, China, SUA, Siria. Pare să fie vorba despre procese de migraţie care iniţial sunt temporare şi ulterior devin definitive.

1. Conform datelor Institutului Naţional de Statistică (INS).

Cei mai mulţi cetăţeni străini din afara UE, înregistraţi în 2008, cu permise de şedere valabile declarau ca motiv al venirii studiile (30%), angajarea (23%), desfăşurarea unor activităţi comerciale (7%) sau intenţia de a obţine şederea permanentă (12%). În decurs de un an, între 2007 şi 2008, ponderea celor care declarau ca motiv angajarea a crescut cu şase puncte procentuale (peste 3.000 de persoane). În cifre absolute, numărul celor angajaţi sau activi în domeniul comercial era de aproximativ 12.000. Principalele ţări UE din care sosesc imigranţii sunt Italia, Germania şi Franţa şi, din imediata apropiere a ţării, Ungaria, Bulgaria şi Grecia.

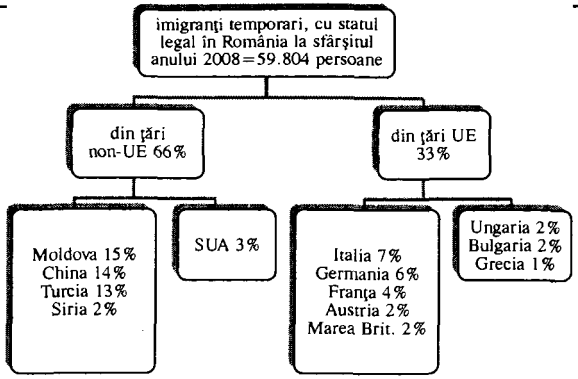

Imigranţi temporar în România, cu statut legal: persoane din afara UE cu permis de şedere valabil şi persoane din UE cu certificat de înregistrare valabil, la sfârşitul anului 2008. Sunt menţionate numai principalele ţări de imigraţie. Exemplu de lectură: persoanele din Republica Moldova care se aflau pe teritoriul României la sfârşitul anului 2008 şi aveau permise de şedere valabile reprezentau 15% din totalul de aproximativ 60.000 imigranţi temporar, cu forme legale, înregistraţi în acel moment. *Sursă*: Oficiul Român pentru Imigrări (ORI). Calcule proprii.

Deşi România se află la începutul procesului de imigrare, ţările care apar în graficul anterior pot fi considerate ca principale capete în viitoarele rute de imigrare spre România.

Migraţia de revenire. Perioada actuală de criză economică va aduce, firesc, un gen de „contracţie" a emigrării româneşti prin reducerea numărului de plecări la lucru în străinătate şi prin sporirea numărului de reveniri.

Ponderea românilor care în toamna anului 2008 aveau intenţii structurate de revenire în ţară din străinătate ar putea fi estimată, conform unor date parţiale de sondaj, la mai puţin de 30% din totalul celor aflaţi în străinătate (Sandu, 2009a). Alte două sondaje realizate la sfârşitul anului 2007 şi în primul semestru al anului 2008 cu migranţi din Spania şi Italia indicau un potenţial mai mare de revenire în ţară. Astfel, în Spania 44% dintre aceştia afirmau că şi-au pus serios problema de a se întoarce în România în următoarele trei luni, în timp ce în Italia procentul acestora era de 38%[1]. În ambele cazuri, însă, este vorba despre înregistrări de stare de spirit

1. La o întrebare privind intenţia de revenire („Dacă această criză financiară se va prelungi cu cel puţin un an, vă veţi întoarce în România?"), 46% dintre migranţii din Spania au afirmat că s-ar întoarce, în timp ce doar 18% dintre migranţii din Italia au afirmat că s-ar întoarce în aceste condiţii. Deşi la o primă vedere ne-am putea aştepta ca aceste cifre să anticipeze o rată

la momente în care efectele crizei nu erau atât de marcate, şi în România, şi în ţările gazdă, precum la sfârşitul anului 2008 sau începutul lui 2009.

În Spania (conform sondajului MMT din primăvara anului 2008), 66% dintre cei care au intenţie de revenire cred că au un loc de muncă nesigur, 35% au fost concediaţi în ultimele luni, 39% au fost anunţaţi de patron să-şi caute un alt loc de muncă; în cazul a 72% dintre ei, veniturile lunare au scăzut în ultima perioadă, 66% au găsit mai greu o slujbă în ultimele luni, 47% au un statut nereglementat pe piaţa muncii şi 30% lucrează în construcţii, un domeniu afectat sever de criza economică.

Deşi aparent ne-am putea gândi că vulnerabilitatea ocupaţională influenţează semnificativ intenţia de a rămâne sau nu în ţara gazdă, decizia finală şi probabilităţile de revenire depind de o multitudine de factori şi se modifică rapid. Tendinţa de revenire este influenţată mai degrabă de planurile de viitor sau de abilităţile individuale de adaptare la schimbările economice, decât de statutul reglementat sau nu pe piaţa muncii din ţara de destinaţie.

Persoanele care cunosc mai puţin limba ţării gazdă interacţionează mai puţin cu populaţia locală, sunt mai nemulţumite de efectele migraţiei asupra familiei proprii şi asupra propriei sănătăţi şi au o percepţie pozitivă asupra viitorului economic al propriei ţări, tinzând să adopte în mai mare măsură decizii de revenire în ţară (Sandu, 2009a: 63, 67).

Desigur, evoluţiile legate de revenirea efectivă în ţară sunt dependente de formele particulare pe care le va lua criza economică în România, în ţările de imigrare, dar şi de politicile de imigrare ale ţărilor respective[1]. În Italia şi în Spania, în pofida contracţiilor asociate cu criza, comunităţile româneşti de imigranţi vor continua să se consolideze prin ocupare, locuire, reţele sociale şi integrare socială la nivelul primei şi al celei de-a doua generaţii de imigranţi. Simultan însă, va avea loc o extindere a prezenţei româneşti în alte ţări ale UE în contextul restructurărilor continentale ale pieţei forţei de muncă.

Dată fiind amploarea plecărilor la lucru în străinătate, migraţia internă, cea desfăşurată între localităţi diferite din România, a intrat într-un con de umbră în spaţiul public şi, în bună măsură, în abordările de specialitate. Ignorarea ei nu este

---

semnificativă a revenirii implicând mai mult de 700.000 de migranţi din Spania şi Italia, numărul celor care se vor întoarce va fi probabil mult mai temperat (calculele au fost realizate pentru un număr de 2.500.000 de români în străinătate, dintre care 40% în Italia şi 35% în Spania; măsurarea intenţiei de revenire a fost calculată în funcţie de răspunsurile la întrebarea: „În ultimele trei luni v-aţi pus serios problema să vă întoarceţi în România?"). Doar 9% dintre cei care şi-au pus problema revenirii, din cei aflaţi în Spania şi Italia, şi-au căutat un loc de muncă în România. Ar însemna deci că aproximativ 70.000 de migranţi au evaluat oportunităţile de angajare din România. Aceasta nu înseamnă, însă, că aceşti migranţi se vor întoarce în fapt, ci indică doar numărul celor cu o probabilitate mai mare de revenire.

1. La începutul anului 2009 au anunţat eliminarea restricţiilor pentru muncitorii din România şi Bulgaria patru noi ţări – Grecia, Spania, Portugalia şi Ungaria. Acestea se adaugă la cele zece ţări care eliminaseră restricţiile respective anterior.

însă indicată pentru că oferă date importante pentru a înțelege problemele de dezvoltare ale țării. În perioada 1991-2007, schimbările anuale de domiciliu stabil au avut o valoare medie de aproximativ 300.000[1], ceea ce reprezintă o medie de aproximativ 15 schimbări de domiciliu la 1.000 de locuitori anual. Este o rată de migrație relativ redusă în raport cu cea pentru societățile puternic dezvoltate.

Problematică este în special ponderea mare a deplasărilor de la oraș la sat. Începând din 1997, cu întrerupere de numai un an, acest flux de migrație a fost dominant în tabloul migrației interne românești (figura 1.5). Procesul are de-a face foarte puțin cu revenirea la sat pentru o viața mai liniștită, mai aproape de natură și mai mult cu strategiile de supraviețuire pentru segmentele de populație săracă din zonele urbane. Revenirea la sat în condițiile date din România contribuie, foarte probabil, la accentuarea șomajului rural. Pentru anii '90, fenomenul respectiv, împreună cu reducerea navetismului rural-urban, a contribuit la stimularea emigrării temporare în străinătate din rural (Sandu, 2005a).

În istoria socială recentă a României, anul 1997 este unul crucial în sensul că marchează începutul perioadei în care sărăcia urbană devine atât de accentuată încât, pentru prima dată în istoria sa, țara înregistrează un flux oraș-sat dominant în migrația internă totală.

Repere în istoria recentă a migrației interne[2]

Variațiile de volum și structură ale migrației funcționează, în bună măsură, ca un „oscilograf social". Șocurile revoluțiilor și reformelor, ale politicilor sociale și ale evenimentelor istorice sunt preluate de migrație și convertite în fenomene ale circulației sociale, ale deplasării teritoriale între grupuri de populație. Este un oscilograf de mare sensibilitate. Înregistrările sale relevă nu numai seisme sociale, ci și efecte de fluctuație curentă.

Istoria socială a unei țări poate fi citită cu acuratețe folosind migrația ca fenomen care captează reverberațiile unor forțe sociale multiple, cu sensuri și lungimi de undă dintre cele mai diferite.

Până la sfârșitul anilor '90, migrația internă, cea desfășurată numai pe teritoriul țării, a fost forma dominantă. Anii 2000 aduc în prim-plan migrația economică în străinătate. Înțelegerea acesteia din urmă nu poate fi făcută, însă, fără a lua în considerare particularitățile emigrării definitive de la începutul anilor '90 (cea a

1. Pentru perioada 2002-2008, volumul mediu anual al migrației interne a fost de 340.000 de schimbări de domiciliu definitiv (INS, *Anuarul statistic*, 2008).
2. Subcapitol preluat, cu unele completări de actualizare, din Sandu, 1996a.

saşilor din Transilvania şi a şvabilor din Banat, în special) şi ale migraţiei interne. Asupra acesteia ne vom concentra în continuare, în acest subcapitol.

Istoria migraţiei interne în ultimii 60 de ani în România este istoria unor evenimente-şoc, precum reinstituirile administrative de după război, foametea din Moldova anilor 1946-1947, deportările forţate ale germanilor de după al doilea război mondial sau a unor procese precum cooperativizarea forţată a agriculturii, industrializarea în stil socialist din anii '70, colapsul sistemului economic românesc din anii '80, revoluţia din decembrie 1989, reorientarea macrosocială spre economia de piaţă din anii '90, accesibilitatea în spaţiul Schengen din 2002, aderarea la Uniunea Europeană din 2007.

Migraţia anilor '90 – cea care ne interesează în contextul de faţă – reprezintă o secvenţă distinctă in istoria fenomenului. Este distinctă prin intensitatea, structura şi cauzalitatea ei. În acest capitol ne vom ocupa în primul rând de volumul şi structura fenomenului. În final vom lua în considerare şi date semnificative pentru condiţionările de favorizare/defavorizare pentru diferite tipuri de fluxuri de migraţie internă.

Volum şi structură pe medii rezidenţiale. După anul de ruptură 1990 – marcat printr-o explozie de recuperare a migraţiei interne, blocată economic şi politic în ultimul deceniu al socialismului real românesc – volumul migraţiei totale se stabilizează, în anii '90, la un nivel cuprins între 240.000 şi 300.000 de evenimente de migraţie. Este un nivel superior celui din anii '80, dar inferior celui din anii '70 (figura 1.4). După anul 2000, migraţia totală începe să crească în volum pentru a ajunge la nivelurile maxime din anii '70, abia în perioada 2007-2008.

Principala schimbare care apare în tabloul migraţiei interne de după 1991 este una de ordin structural : *migraţia rural-urban intră într-un proces de declin atât în cifre absolute, cât şi relative* ; de la 132.000 de evenimente de schimbare de domiciliu în 1991 se reduce la aproximativ 50 000 în anul 2000, pentru ca, ulterior, până în anul 2008, să se menţină la un nivel cuprins între 60.000 şi 80.000.

În perioada 1970-1989, migraţia totală din România a avut o curbă de variaţie dată, în principal, de variaţia emigrării de la sat la oraş (figura 1.4). După 1997-2000, fluxul determinat devine cel de sens invers, de la oraş la sat. De notat că volumul migraţiei interne totale începe să aibă o creştere semnificativă după 2001, simultan cu sporul rapid în emigrarea temporară în străinătate (vezi capitolul trei din acest volum).

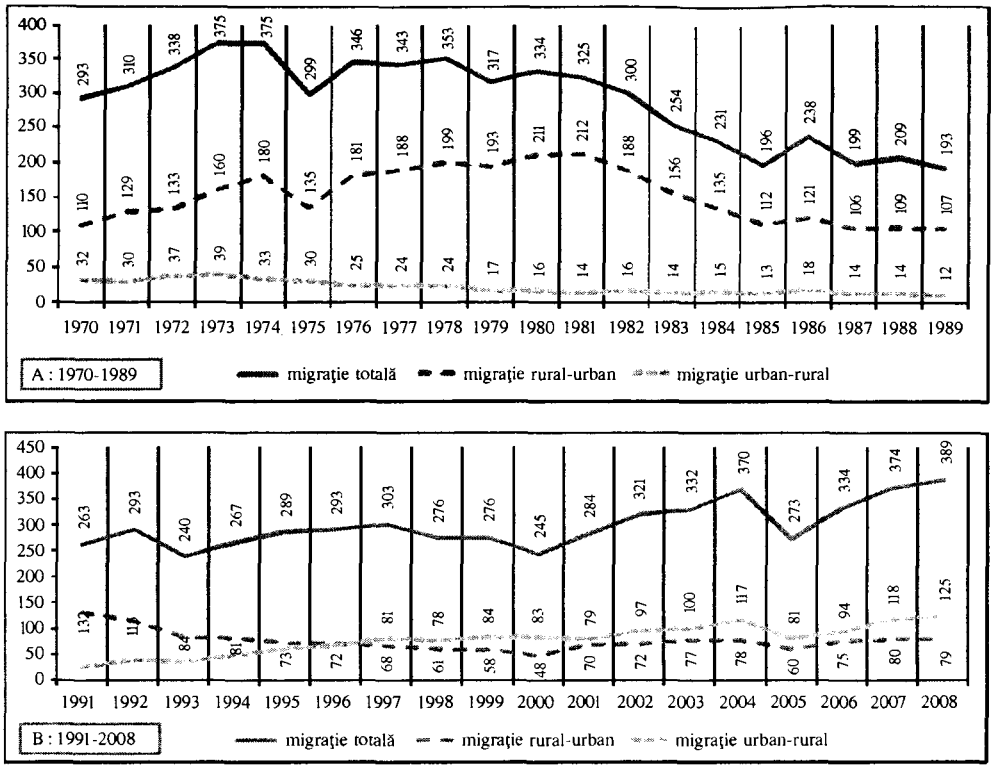

Figura 1.4. *Modificări intervenite în fluxurile migraţiei interne a populaţiei României*

Sursă: *Anuarul demografic al României*, INS, 2006; *Schimbări de domiciliu în anul 2008*, INS, 2009

Cifrele din grafice indică numărul de schimbări de domiciliu exprimate în mii. Am exclus din grafic valorile pentru anul 1990. Cele 786.000 de schimbări de domiciliu din anul respectiv sunt date de liberalizarea care a avut loc în reglementările de stabilire a domiciliului în oraşe (70% din migraţia totală a anului 1990 a fost de tip rural-urban).

Declinul migraţiei rural-urban este şi mai evident dacă se consideră respectivul flux în expresie relativă (figura 1.5), comparativ cu celelalte fluxuri între mediile rezidenţiale: cea mai spectaculoasă creştere o înregistrează migraţia urban-rural: de la 10% pondere în migraţia totală în 1991 la 34% în 2000. Şi creşterea respectivă este nu numai relativă, ci şi absolută: de la 27.000 în 1991 la 83.000 în 2000 pentru ca în 2008 să ajungă la 125.000 schimbări de domiciliu.

Anul 1997 este unul de restructurare majoră în ponderea fluxurilor de migraţie internă din România. Acesta este momentul în care fluxul urban-rural devine dominant, înlocuind prevalenţa de lungă durată a migraţiei rural-urban.

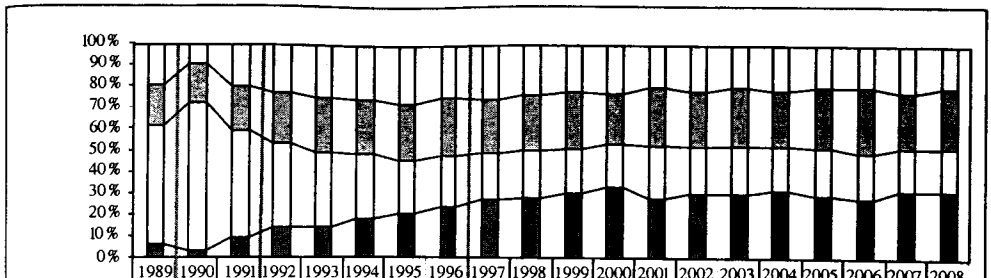

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
rural-rural	19	9	19	23	25	26	28	24	26	24	22	23	20	22	19	21	20	19	21	20
urban-urban	19	18	20	24	25	26	26	27	25	26	27	24	28	26	27	26	28	30	26	28
rural-urban	55	70	50	39	35	30	25	25	23	22	21	20	25	22	23	21	22	23	21	20
urban-rural	6	4	10	14	15	18	21	23	27	28	31	34	28	30	30	32	30	28	32	32

Figura 1.5. *Ponderea fluxurilor de migraţie între medii rezidenţiale în migraţia totală, 1989-2008*

Surse: INS 2006, INS 2009

Distanţa de migraţie. Migrantul tipic al anului 1994 traversa, în medie, 1,16 graniţe de judeţ de la locul de origine la cel de destinaţie. Este mult, este puţin? Dacă vom da limitele de maxim şi minim, vom avea un termen de comparaţie. Distanţa maximă era parcursă de emigranţii din judeţele sărace ale Moldovei – Botoşani şi Vaslui. Plecările din aceste judeţe se făceau traversând, în medie, 2,12 graniţe de judeţ. Distanţa minimă era parcursă, în acelaşi an, de migranţii care plecau din localităţi ale judeţelor Cluj şi Mureş (indice 0,60).

Nu dispunem de măsurători ale distanţelor medii de deplasare decât pe trei ani: 1972, 1991 şi 1994. Nu pot fi formulate, deci, aprecieri în legătură cu tendinţele fenomenului de migraţie din acest punct de vedere. Cei trei ani aparţin însă unor etape diferite ale migraţiei. Anul 1972 era an de început al etapei 1971-1978/1982 (Sandu, 1984). Anul 1991 aparţine încă valului de recuperare prin migraţie a stabilităţii forţate, impusă de situaţia anilor '80. Iar anul 1994 este semnificativ pentru perioada care începe cu 1992. Pornind de la aceşti ani pot fi avansate ipoteze asupra etapelor de care aparţin.

Anul în care migranţii parcurg cea mai mare distanţă este 1991 (indice 1,29). Minimumul se înregistrează în 1972 (indice 1,09). Maximumul din 1991 este de pus în relaţie cu faptul că, în acest an, fluxul rural-urban era încă foarte intens, reprezentând 50% din migraţia totală, iar migraţia rural-rural numai 19%. Or, datele parţiale de care dispunem indică faptul că deplasările sat-oraş şi oraş-oraş se fac pe distanţe mai mari decât cele dintre sate (tabelul 1.2). În consecinţă, o pondere foarte mare a migraţiei rural-urban duce la o creştere a distanţei medii de deplasare. Indicele distanţei medii de migraţie este în 1994 mai mic decât în 1991, dar mai mare decât în 1972. Faptul ar putea fi pus în relaţie cu tendinţa de reducere a migraţiei rural-urban în ponderea migraţiei totale. Efectul acestei scăderi asupra distanţei de migraţie pare să fi fost compensat de creşterea ponderii migraţiei urban-urban (fluxul căruia îi este asociată cea mai mare distanţă medie).

Diversitatea comportamentelor de migraţie. În plan regional se înregistrează o stabilitate pronunţată a comportamentelor de migraţie (tabelul 1.1):

- Moldova se menţine ca zonă specifică de emigrare pe mari distanţe;
- Banatul şi Bucureştiul sunt, persistent, zone-releu de intensă circulaţie migratorie – plecări şi sosiri – la mari distanţe. În plus, pentru Bucureşti se înregistrează o tendinţă de creştere a puterii de atracţie, respectiv a distanţei pe care o parcurg migranţii pentru atingerea acestei destinaţii.

Tabelul 1.1. *Indicele distanţei de migraţie în funcţie de locul de plecare sau de sosire şi de anul de migraţie*

Regiuni istorice de plecare/sosire	Plecări din			Sosiri în		
	1972	1991	1994	1972	1991	1994
Crişana-Maramureş	0,76	0,98	0,95	0,75	1,14	0,96
Muntenia	0,94	0,93	0,78	1,02	0,83	0,76
Oltenia	1,02	1,04	0,80	0,93	0,89	0,81
Transilvania	1,03	1,01	0,94	0,97	1,13	1,00
Dobrogea	1,09	1,11	1,34	1,46	1,74	1,58
Banat	1,19	1,15	1,50	1,53	2,39	2,15
Moldova	1,38	1,95	1,54	0,87	0,93	1,15
Bucureşti	2,90	3,09	2,90	2,33	2,57	2,59
Total	1,09	1,29	1,16	1,09	1,29	1,16

Distanţa asociată cu un flux se măsoară prin numărul de graniţe de judeţ care trebuie trecute pentru a ajunge de la origine la destinaţie. Pentru migraţia intrajudeţeană se consideră distanţa egală cu 0. Distanţa până la un judeţ vecin este egală cu 1. Distanţa maximă este egală cu 8 (pentru cazul în care, în linie dreaptă, de la origine la destinaţie trebuie traversate opt graniţe de judeţ). Distanţa medie pentru fluxurile cu o origine sau o destinaţie specificată se calculează ca medie a tuturor distanţelor de flux, ponderate cu populaţia specifică fluxului.

Surse: *Anuarul Demografic al Republicii Socialiste România*, 1974, DCS; *România. Date Demografice. Demographic Data*, CNS, 1994, şi date CNS

Eterogenitatea regiunilor istorice sub aspectul comportamentelor de migraţie este relevată şi din perspectiva distanţelor de migraţie (tabelul 1.2).

În Transilvania, emigrarea pe mare distanţă este specifică ariei Alba-Hunedoara, iar cea pe distanţă redusă ariei Cluj-Mureş. În Moldova, zonei de emigrare pe mare distanţă formată din Botoşani şi Vaslui i se opune zona Bacău, Neamţ, Suceava, Vrancea caracterizată prin emigrare pe distanţe mai reduse. În ansamblu, datele asupra distanţei de migraţie relevă faptul că ariile cultural-istorice au şi un profil de migraţie distinct.

Bucureştiul şi Banatul sunt centrele regionale cu cea mai mare atracţie rezidenţială, măsurată din perspectiva distanţei de la care atrag migranţi. Pe locul trei, din acest punct de vedere, a funcţionat Dobrogea.

Tabelul 1.2. *Indicele distanţei de emigrare în funcţie de locul de plecare şi tipul de migraţie pe arii culturale, 1994*

Arie culturală (grupări de judeţe similare sociocultural)	Tipul de flux de migraţie				
	rural-urban	rural-rural	urban-rural	urban-urban	total plecări
BT VS	2,50	1,90	0,87	2,67	2,12
BC NT SV VR	1,36	1,04	0,69	2,01	1,25
GL IS	1,65	1,23	0,99	2,64	1,55
CL IL TL GR	0,87	0,66	0,83	1,66	0,91
BZ BR	0,66	0,57	0,73	1,77	0,83
AG DB PH	0,45	0,39	0,66	1,40	0,64
CT TL	0,63	1,08	1,71	1,76	1,34
GJ VL	0,57	0,50	0,86	1,58	0,73
MH DJ OT	0,75	0,55	0,64	1,95	0,84
SB BV	0,31	0,70	1,54	1,51	1,12
AB HD	0,37	0,85	2,12	1,21	1,27
CJ MS	0,36	0,42	0,65	1,34	0,60
CV HR	0,53	0,46	0,94	1,51	0,81
BN SJ	0,83	0,92	0,61	1,72	0,91
Banat	0,40	1,45	2,04	2,11	1,50
Crişana-Maramureş	0,51	0,94	1,04	1,66	0,95
Bucureşti	2,55	2,01	2,81	3,09	2,90
Total	0,94	0,88	1,22	1,89	1,16

Distanţa se măsoară prin numărul de graniţe de judeţ care trebuie trecute pentru a ajunge de la origine la destinaţie. Pentru migraţia intrajudeţeană, se consideră că distanţa este egală cu 0. Distanţa până la un judeţ vecin este egală cu 1. Distanţa maximă este egală cu 8 (pentru cazul în care, în linie dreaptă, de la origine la destinaţie, trebuie traversate opt graniţe de judeţ). Ariile cultural-istorice sunt cele delimitate în D. Sandu, 1996a

Sursă: date CNS

O altă măsură a distanţei de migraţie este dată de înregistrarea tipului de graniţă depăşit prin migraţie. Din acest punct de vedere, se poate distinge între migranţi în acelaşi judeţ (migraţie intrajudeţeană), în afara judeţului, dar ramânând în cadrul aceleiaşi regiuni istorice (migraţie intraregională), şi migranţi între regiuni istorice diferite (migraţie interregională). După 1992, ponderea migraţiei intrajudeţene creşte considerabil, ajungând la 58% în 1994 (tabelul 1.3). Migraţia interregională scade, între 1991 şi 1994, de la 36% la 30%.

Tabelul 1.3. *Structura fluxurilor de emigrare în funcţie de destinaţia intrajudeţeană, intraregională sau interregională în 1972 şi 1991-1994 (%)*

Emigrare	1972	1990	1991	1992	1993	1994
în acelaşi judeţ	51	47	50	56	56	58
în alt judeţ din aceeaşi regiune istorică	19	53	14	44	44	12
în altă regiune istorică	31		36			30
Total	100	100	100	100	100	100

Cu datele despre ultima migraţie, înregistrate la recensământul din 1992, ponderile corespunzătoare sunt 53% migraţie intrajudeţeană, 15% migraţie intraregională şi 32% migraţie interregională. Ponderea migraţiei intrajudeţene din totalul migraţiei pe durata vieţii la recensămintele din 1966, 1977 şi 1992 au fost de 45,8%, 45,7%, respectiv 48,9%. (Calculele pentru migraţia interregională şi intraregională îmi aparţin.)

Surse: *Anuarul Demografic al Republicii Socialiste România*, 1974, DCS; *România. Date Demografice. Demographic Data*, CNS, 1994; *Modificări intervenite în fluxurile migraţiei interne a populaţiei României în perioada 1990-1994*, Oficiul de Studii şi Proiectări Demografice, CNS, 1995; Recensământul Populaţiei şi Locuinţelor din 7 ianuarie 1992, vol. I, *Populaţie - structura demografică*, CNS, 1994.

Pe regiuni istorice, cea mai intensă emigrare interregională era, în 1991, din Moldova (45% din totalul plecărilor care aveau ca origine localităţi din această regiune). Pentru aceeaşi regiune, ponderea corespunzătoare era, în 1994, de 34%. E vorba de o scădere relativă considerabilă. Contrastant este cazul Banatului, unde se înregistrează o creştere a ponderii plecărilor în alte regiuni istorice: de la 32%, în 1991, la 41%, în 1994 (tabelul 1.4).

Sporirea ponderii emigrărilor din Banat considerată în corelaţie cu o altă tendinţă deja menţionată, de accentuare a emigrării urban-rural, constituie *semne relevante pentru o posibilă revitalizare a migraţiei de reîntoarcere - de la oraş la sat şi din vestul în estul ţării.*

Profilurile de migraţie ale judeţelor sunt extrem de diverse. Dendrograma din figura 1.6 relevă din plin această diversitate, reductibilă la 10 mari tipuri, desemnate în grafic prin trăsătura lor dominantă.

O primă familie de tipuri, formată din patru mari clase de judeţe, este caracterizată prin atracţie rezidenţială foarte puternică (Arad, Timiş, Braşov şi Sibiu) sau prin stabilitate de nivel ridicat. La rândul ei, stabilitatea se înregistrează la nivel fie de oraşe (grupările Brăila-Galaţi-Iaşi, Cluj-Mureş, Dolj), fie de sate (Covasna-Harghita-Dâmboviţa, Alba-Maramureş), fie de judeţ în ansamblu (Bihor-Satu Mare-Prahova).

O a doua familie de tipuri o formează judeţele implicate în migraţie la mare distanţă. Botoşani şi Vaslui sunt judeţe de emigrare puternică din rural, cu migranţi care pleacă în alte judeţe. Tipul opus este cel al judeţelor de imigrare în rural de la mare distanţă. În această categorie se încadrează în special judeţele sudice Ialomiţa şi Constanţa, iar din Oltenia, Mehedinţi şi Olt.

O a treia familie se constituie din tipurile de judeţe cu specificitate urbană ridicată a comportamentelor de migraţie: Caraş-Severin şi Hunedoara se remarcă prin rate ridicate de emigrare şi imigrare la nivelul oraşelor, prin circulaţie migratorie intensă; judeţelor subcarpatice Gorj, Vâlcea şi Argeş le este specifică o imigrare urbană puternică; profilul opus, cu emigrare de nivel ridicat din urban spre alte judeţe, este specific pentru Bistrita-Năsăud, Sălaj, Teleorman, Călăraşi şi Vrancea.

O a patra mare grupare este formată din judeţe cu profil de migraţie comun, nespecific. Acestea sunt în principal judeţele din Moldova: Bacău, Neamţ şi Suceava.

Schimbarea structurilor cauzale. Fluxurile de migraţie interjudeţeană variază ca intensitate în funcţie de o multitudine de factori. Aceştia ar putea fi reduşi la factori asociaţi cu urbanizarea zonelor de plecare şi a zonelor de sosire, distanţa dintre origine şi destinaţie, tradiţiile de migraţie şi profilul economic şi cultural al zonelor de plecare şi de sosire.

La nivelul anului 1994, distanţa şi atracţia rezidenţială a oraşului Bucureşti erau cei mai importanţi predictori ai intensităţii fluxurilor de migraţie interjudeţeană ($41 \times 40 = 1.640$ de fluxuri considerate ca unităţi de analiză). Fluxurile orientate spre Bucureşti erau mai puternice decât cele orientate spre alte destinaţii. Efectul distanţei dintre origine şi destinaţie este de descurajare a emigrării, de reducere a intensităţii fluxului. După Bucureşti, ca putere de atracţie, urmează judeţele Timiş şi Constanţa (vezi modelele de regresie din tabelul 1.5). Urbanizarea influenţează semnificativ numai ca forţă de atracţie, la destinaţie: cu cât judeţul de destinaţie este mai puternic urbanizat, cu atât intensitatea fluxului este mai puternică, independent de efectele distanţei sau localizării specifice a originii şi destinaţiei. Forţele de respingere asociate cu un nivel redus de urbanizare la origine nu exercită o influenţă considerabilă asupra emigrării. În seria factorilor de respingere, regiunea istorică este mai importantă decât urbanizarea redusă. Argumentul care sustine această ipoteză este faptul că localizarea judeţului de emigrare în Moldova este un predictor semnificativ pentru intensitatea emigrării, iar urbanizarea la locul de plecare nu este semnificativă.

Tabelul 1.4. *Ponderea emigrărilor în afara regiunii istorice din totalul emigrărilor cu origine în regiunea de referinţă (%)*

Regiunea istorică de origine	1972	1991	1994
Moldova	29	45	34
Muntenia	36	41	31
Dobrogea	33	31	39
Oltenia	32	33	23
Transilvania	27	28	27
Banat	37	32	41
Crişana-Maramureş	22	27	27

Surse: *Anuarul Demografic al Republicii Socialiste România*, 1974, DCS; *România. Date Demografice. Demographic Data*, CNS, 1994

Tabelul 1.5. *Predictori ai intensităţii fluxurilor de emigrare interjudeţeană*

Predictor	Anul 1972		Anul 1991		Anul 1994	
	beta	b	beta	b	beta	b
distanţa dintre origine (O) şi destinaţie (D)	-0,40	-1,08	-0,28	-0,68	-0,35	-0,57
Moldova ca O	(0,01)	0,15	0,06	0,65	0,07	0,47
Bucureşti ca D	0,32	9,07	0,38	10,11	0,37	6,57
Constanţa ca D	0,07	1,95	0,11	2,85	0,11	1,99
Timiş ca D	0,11	3,11	0,18	4,81	0,14	2,50
Hunedoara ca D	0,08	2,25	(0,02)	(0,47)	(0,03)	(0,51)
Urbanizare la O	-0,06	-0,02	-0,06	-0,02	(-,04)	(-0,01)
Urbanizare la D	(0,04)	(0,01)	0,12	0,03	0,07	0,02
R^2	0,29		0,33		0,32	2,53

() Coeficienţi nesemnificativ diferiţi de 0, pentru $p < 0,05$.

Surse: *Anuarul Demografic al Republicii Socialiste România*, 1974, DCS; *România. Date Demografice. Demographic Data*, CNS, 1994

Folosind exact acelaşi model de regresie multiplă pentru anii 1972, 1991 şi 1994, pot fi formulate ipoteze asupra schimbărilor în structura cauzală a migraţiei interjudeţene (vezi tabelul 1.5):

- migraţia interjudeţeană este din ce în ce mai puţin condiţionată de distanţă (valoarea coeficienţilor de regresie parţială, nestandardizaţi - b - se reduce de la modelul 1972, la cel pentru 1991 şi 1994);
- Bucureştiul rămâne centru de atracţie de maximă importanţă. Totuşi, forţa sa de atracţie se reduce foarte mult în 1994 faţă de 1972 şi 1991;

- Hunedoara, centru industrial de atracţie puternică în anii '70, pare să fie în declin în calitate de centru de imigrare în anii '90;
- se pare că pattern-ul cauzal a evoluat de la migraţie de respingere, la începutul anilor '70, spre migraţie de atracţie şi respingere, la începutul anilor '90, ajungând, spre mijlocul anilor '90, la migraţie de atracţie. Ipoteza este susţinută de modul în care urbanizarea la origine şi la destinaţie influenţează intensitatea fluxurilor interjudeţene;
- Moldova, rezervor tradiţional de migranţi[1], rămâne o zona de emigrare puternică în anii '90. Dar forţa ei de respingere pare a fi în declin.

Cauzalitatea schimburilor migratorii dintre sat şi oraş. Analiza cauzală anterioară a avut ca obiect fluxurile de migraţie interjudeţene. Acestea sunt însă măsuri agregate, formate din deplasări sat-oraş, sat-sat, oraş-sat şi oraş-oraş. Este de presupus că structurile cauzale diferă considerabil şi în funcţie de tipul de migraţie de referinţă. Este evident că oamenii pleacă de la sat la oraş din motive diferite celor asociate cu plecarea de la oraş la sat. Deşi constatarea este de domeniul evidenţei, structurile cauzale care stau în spatele celor două tipuri de migraţie nu au fost specificate încă în literatura noastră de specialitate. În continuare îmi propun tocmai o astfel de deschidere analitică.

Într-o primă secvenţă, fluxurile de migraţie rural-uban interjudeţene din 1994 vor fi considerate ca obiect de analiză. Pornind de la ipoteza clasică *push-pull*, am considerat că intensitatea unui flux de emigrare din satele judeţului (i) spre oraşele judeţului (j) EMIG_RU poate fi explicată prin factori de atracţie şi respingere de la ORIGINEA (i), factori de atracţie şi respingere la DESTINAŢIA (j) şi DISTANŢA dintre judeţele (i) şi (j). În seria factorilor care caracterizează ORIGINEA am inclus rata populaţiei salariate la 1.000 de locuitori SAL_O, rata mortalităţii infantile INF_O şi localizarea judeţului de origine în MOLD_O (notare cu 1 pentru cazul respectiv şi cu 0 pentru judeţele din alte provincii). Atracţia rezidenţială a DESTINAŢIEI am măsurat-o prin nivelul mediu al câştigului salarial net lunar din 1993 în judeţ CÂŞTIG_D, ponderea populaţiei absolvente de învăţământ superior din totalul populaţiei cu vârsta de peste 12 ani, în 1992, FACULT_D şi localizarea judeţului în una dintre zonele de atracţie tradiţională a migranţilor - judeţele Timiş, Braşov, Constanţa, Hunedoara sau oraşul capitală Bucureşti OMAR_D[2]. Distanţa dintre origine şi

1. Trebici, Hristache, 1986: 119-136.
2. În analiza pe care am întreprins-o asupra fluxurilor de migraţie pe durata vieţii, înregistrate la recensământul din 1977 (Sandu, 1984: 98-112), am identificat trei mari sisteme de migraţie cu destinaţie în urban: sistemul vestic, având ca principal centru de convergenţă Timişul şi ca nuclee componente Hunedoara, Cluj şi Dolj; sistemul central, cu Braşovul considerat centru de convergenţă şi Sibiul ca principal nod în reţea; sistemul sudic, cu Bucureşti drept centru de convergenţă şi Galaţi şi Constanţa ca principale noduri în reţeaua de migraţie. Iaşi şi Maramureş apăreau ca două centre de convergenţă pentru reţele de importanţă secundară. În analiza pe care o întreprindem asupra datelor din 1994, am considerat ca zone tradiţionale de imigrare judeţele care defineau în 1997 principalele centre de convergenţă migratorie.

destinaţie a fost măsurată, ca şi în analiza migraţiei interjudeţene, prin numărul de graniţe de judeţ care trebuie traversate pentru o deplasare în linie dreaptă.

ORIGINE este o variabilă latentă care măsoară intensitatea factorilor de respingere şi atracţie de la origine. Un nivel ridicat al mortalităţii infantile în judeţul de origine a fost interpretat ca factor de respingere. În schimb, nivelul redus al mortalităţii infantile a fost interpretat ca factor de atracţie rezidenţială, având în vedere semnificaţia pe care mortalitatea infantilă o are pentru calitatea vieţii. Localizarea judeţului de origine în Moldova a fost considerată ca factor favorizant pentru emigrare, independent de nivelurile mortalităţii infantile sau ale ocupării populaţiei în sectoarele salariale. Presupunerea a fost adoptată având în vedere lunga tradiţie a emigrării din judeţele acestei regiuni istorice.

Similar, variabila latentă DESTINAŢIE, semnificativă pentru factorii de atracţie şi respingere de la destinaţie, a fost măsurată prin indicatorii CÂŞTIG_D, FACULT_D şi OMAR_D.

Operând cu un program care permite analize multivariate cu variabile latente (LISREL), am determinat:

a) intensitatea legăturii dintre indicatorii de măsurare şi variabilele latente pe care le semnifică;
b) influenţa variabilelor latente menţionate şi a distanţei asupra emigrării rural-urban.

Forţa de respingere a unui judeţ de origine este cu atât mai mare cu cât mortalitatea infantilă din acel judeţ este mai ridicată, numărul de persoane salariate este mai redus, în condiţiile în care localizarea sa este în Moldova. Indicatorul care semnifică cel mai bine forţele de respingere de la origine este localizarea în Moldova. În ordine descrescândă, urmează mortalitatea infantilă şi rata populaţiei salariate[1]. Această condiţie de respingere rezidenţială maximă este satisfăcută în cel mai înalt grad de judeţele Botoşani (rata mortalităţii infantile pentru 1994 era egală cu 31,4‰ – media naţională fiind de 23,3‰ – şi erau 199 de salariaţi la 1.000 de locuitori în 1993, cifra corespunzătoare la nivel naţional fiind 293‰) şi Vaslui (rata mortalităţii infantile pentru 1994 era egală cu 29,6‰ şi erau 202 salariaţi la 1.000 de locuitori în 1993).

Atracţia rezidenţială este maximă pentru judeţele care, tradiţional, au funcţionat ca poli de atracţie – Constanţa, Timiş, Braşov, Hunedoara şi Bucureşti (considerat ca judeţ împreună cu Sectorul Agricol Ilfov) – şi pentru cele care oferă câştiguri salariale ridicate şi un număr mare de locuri de muncă pentru absolvenţii de facultate[2].

---

1. Coeficienţii beta pentru relaţiile dintre variabila latentă ORIGINE şi indicatorii care o măsoară sunt: 0,81 pentru MOLD_O; 0,48 corespunzător indicelui INF_O; -0,43 în cazul relaţiei cu SAL_O. În logica analizei *path* cu variabile latente, indicatorii sunt consideraţi efecte ale variabilei latente pe care o măsoară.
2. Coeficienţii beta pentru relaţiile dintre variabila latentă DESTINAŢIE şi indicatorii care o măsoară sunt: 0,87, 0,76 şi 0,51, corespunzător relaţiilor cu OMAR_D, FACULT_D şi respectiv CÂŞTIG_D.

Fluxurile de emigrare rural-urban sunt determinate în principal (vezi caseta 1.1) de forţa de atracţie a judeţului de destinaţie (coeficient beta egal cu 0,55). Altfel spus, intensitatea lor maximă este întâlnită în cazul în care destinaţiile sunt judeţe cu tradiţie de imigrare, câştigurile salariale şi oferta de locuri de muncă pentru absolvenţii de facultate au niveluri ridicate.

Atracţia judeţului de destinaţie este mai importantă decât distanţa dintre origine şi destinaţie (coeficient beta egal cu -0,36). Forţele de respingere de la originea fluxului au cea mai redusă influenţă asupra deplasărilor de populaţie de la sat la oraş, între judeţe (coeficient beta egal cu 0,29). Aşadar, migraţia rural-urban interjudeţeană este mai mult migraţie de atracţie decât de respingere.

Caseta 1.1. *Relaţia dintre emigrarea rural-urban şi forţele de respingere şi de atracţie de la origine şi de la destinaţie*

EMIG_RU = 0,55 × DESTINAŢIE + 0,29 × ORIGINE – 0,36 × DISTANŢĂ

EMIG_RU – rata de emigrare din satele judeţului (i) spre oraşele judeţului (j) în 1994. Dată fiind oblicitatea pozitivă severă a distribuţiei, variabila a fost logaritmată înainte de a fi introdusă în model.

DESTINAŢIE – intensitatea factorilor de atracţie migratorie de la destinaţia (j); variabila latenta măsurată prin CÂŞTIG_D, OMAR_O şi FACULT_D.

ORIGINE – intensitatea factorilor de respingere de la origine măsurată prin SAL_O, MOLD_O şi INF_O.

DISTANŢĂ – distanţa dintre origine şi destinaţia fluxului măsurată prin numărul de graniţe de judeţ care trebuie traversate în ipoteza unei deplasări liniare, pe cel mai scurt drum.

Cele trei variabile explică 51% din variaţia fluxurilor de migraţie interjudeţene. Modelul este adecvat datelor: pentru 13 grade de libertate, $c^2 = 16,18$, $p = 0,24$.

Pentru a obţine concordanţa dintre model şi date a trebuit să admitem corelarea dintre termenii-eroare pentru DISTANŢĂ şi INF_O (r = 01,17), DISTANŢĂ şi SAL_O (r = –0,09) şi SAL_O cu INF_O (r = –0,28). Opţiunile sunt consistente cu ipoteza de conţinut care susţine că distanţa de migraţie este cu atât mai mare cu cât sărăcia la origine este mai mare.

Particularităţile migraţiei rural-urban pot fi evidenţiate în mai mare măsură dacă vom aplica acelaşi model cauzal migraţiei rural-rural EMIG_RR:

EMIG_RR = 0,24 × DESTINAŢIE + 0,23 × ORIGINE – 0,43 × DISTANŢĂ

Modelul explică 29% din variaţia migraţiei intersăteşti desfăşurate între judeţe. Între matricea de corelaţii observată şi cea inferată în baza modelului *path*, diferenţele sunt semnificative pentru p = 0,01. De remarcat că, pentru acest tip de migraţie, distanţa este cel mai important predictor.

Pentru migraţia oraş-sat EMIG_UR modelul explicativ cel mai bun este construit cu variabile observabile:

EMIG_UR = –0,45 × DISTANŢA + 0,26 × MOLD_D – 0,06 × MOLD_O + 0,18 × CÂMP_D + 0,10 × OMAR_D

unde MOLD_D – judeţ de destinaţie din Moldova, CÂMP_D – măsură a localizării judeţului de destinaţie la câmpie, realizată ca scor factorial cu variabilele suprafaţă

arabilă pe locuitor şi altitudinea oraşului cu cea mai mare populaţie din judeţ (scalare inversă). Modelul explică 26% din variaţia interjudeţeană a migraţiei urban--rural. Rata emigrării oraş-sat a fost transformată prin logaritmare înaintea includerii în model.

Modelul explicativ pentru migraţia de sens invers, de la oraş la sat, este complet diferit (vezi caseta 1.1). Cel mai important factor este distanţa : cu cât aceasta este mai redusă, cu atât fluxul respectiv este mai intens. Există trei tipuri de destinaţii prioritare în acest caz : judeţele din Moldova, judeţe din familia celor cu tradiţie de atracţie migratorie şi judeţele de câmpie. Migraţia oraş-sat include, foarte probabil, un număr considerabil de migranţi care revin la locul de naştere. Constatarea realizată prin modelul de regresie permite formularea unei ipoteze de specificare a categoriilor de migranţi de revenire. Cel mai important segment pare să fie cel al moldovenilor, care revin în satele provinciei lor din oraşele situate în alte provincii. Un al doilea segment de migranţi de reîntoarcere este format din cei care revin din oraşe în sate de câmpie, indiferent unde sunt situate acestea. În fine, cea de-a treia categorie de migranţi ai acestei familii tipologice revin în comune din apropierea oraşelor cu tradiţie de atracţie migratorie. Este vorba deci de *revenire în satele din Moldova, în satele de câmpie şi în cele din jurul marilor oraşe care sunt centre de convergenţă migratorie*.

Sinteza capitolului referitor la migraţia internă :

1. Ponderea fluxului de migraţie de la sat la oraş se reduce considerabil, ajungând, după 1997, la valori circumscrise intervalului 20-25%. Creşteri consistente se înregistrează pentru migraţia urban-rural şi rural-rural.
2. *Distanţa* : prin scăderea ponderii migraţiei rural-urban, desfăşurată pe distanţe mai mari decât migraţia rural-rural, şi prin creşterea ponderii acesteia din urmă se produce o reducere a distanţei medii de migraţie. Numărul de graniţe de judeţ traversate, în medie, de un migrant între origine şi destinaţie se reduce de la 1,95, în 1991, la 1,15, în 1994.
3. *Diversitate* : profilurile de migraţie ale judeţelor înregistrează o mare diversitate (figura 1.6). În genere, judeţele cu profil asemănător sunt învecinate. În aceeaşi clasă de similitudine apar însă şi judeţe neînvecinate, chiar din regiuni istorice diferite. Patternul judeţean de migraţie pare să fie comandat în special de istoria urbanizării locale şi de gravitatea actuală a problemelor sociale.
4. *Revenire* : modul în care se desfăşoară migraţia între medii rezidenţiale şi între regiuni istorice sugerează o posibilă creştere a ponderii migraţiei de revenire în migraţia totală.
5. Migraţia de revenire este, probabil, de maximă intensitate în cadrul fluxului urban-rural. Destinaţiile preferenţiale ale migraţiei de revenire de la oraş la sat par a fi comunele din Moldova, comunele din apropierea oraşelor-centre de imigrare prin tradiţie (Timişoara, Braşov, Constanţa, Hunedoara şi Bucureşti) şi comunele din zonele de câmpie.

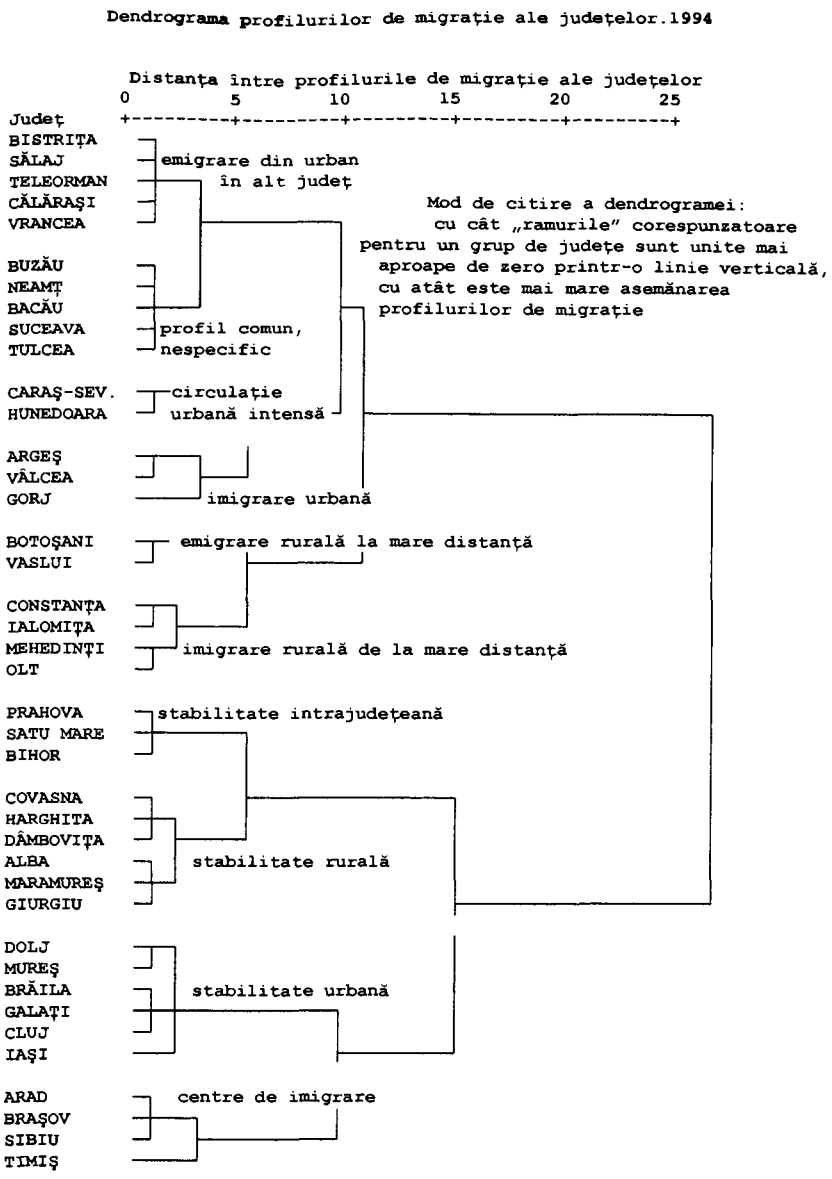

Indicatori folosiţi pentru a defini profilul de migraţie al judeţului:
1.rata emigrării din rural; 2. rata imigrării în rural
3.rata emigrării din urban; 4. rata imigrării în urban
5.rata emigrării în alt judeţ; 6.rata imigrării din alt judeţ
Distanţele între profiluri au fost măsurate prin extragerea rădăcinii pătrate din suma distanţelor absolute ridicate la puterea a 4-a.
Metoda folosită pentru grupare - Ward.
Datorită unicităţii de profil, Bucureştiul nu a fost inclus în analiză.

Figura 1.6. *Dendrograma profilurilor de migraţie internă ale judeţelor, 1990-1994*
(Rezultate ale analizei cluster asupra profilurilor de migraţie ale judeţelor)

7. *Volumul* migrației totale este mai mare în anii '90 decât în anii '80. Însă propensiunea spre migrație nu pare considerabil sporită dacă se include în calcul și informația dată de explozia migrației de recuperare din anul 1990.
8. *Oportunități*: în ansamblu, setul de date analizate indică o tendință de reducere a decalajelor de atracție rezidențială dintre sat și oraș, pe de o parte, dintre regiuni istorice sau arii culturale, pe de altă parte. Schimbarea poate fi interpretată nu atât în sensul unor reduceri de decalaje de dezvoltare, cât al unor redistribuiri de oportunități ocupaționale. Odată realizată această redistribuire, probabil că se va reactualiza influența diferențelor de dezvoltare, în ansamblul lor, asupra migrației.
9. *Atracție-respingere*: o altă schimbare majoră este legată de trecerea de la o migrație de respingere la o migrație de atracție. Schimbarea ar putea fi conjuncturală, și nu de durată.
10. *Origine, distanță și destinație*: migrația rural-urban este determinată mai mult de factorii sociali, economici și culturali de la origine și de la destinație decât de distanța dintre origine și destinație. Complexul cauzal al atracției de la destinație este mai important decât cel de respingere de la origine. În cazul migrației rural-rural și urban-rural, distanța continuă să fie cel mai important predictor al intensității fluxului. Originea și distanța, prin complexele cauzale care le sunt asociate, par să fie la fel de importante pentru migrația rural-rural.
11. Schimbările care se produc după 1989 în migrația internă sugerează modificări importante la nivelul *strategiilor de viață* pe dimensiunile sat-oraș și apropiat-depărtat.
    - Strategiile care valorizează satul în calitate de centru de structurare a proiectelor de viață tind să câștige în importanță mai ales după 1997. Este o modificare de pus în relație în special cu revitalizarea gospodăriei agricole personale după desființarea cooperativelor agricole, dar și cu sporirea șomajului urban și accentuarea sărăciei urbane.
    - Oamenii își caută mediul rezidențial tot mai mult în funcție de oportunități, indiferent unde se află acestea, indiferent de distanță. În special pentru migrația sat-oraș, distanța devine un factor din ce în ce mai puțin important. Procesele de selectare a destinației par să fie ghidate tot mai mult de utilitățile relative de la destinație, comparativ cu cele de la origine.

Concluzii: noul sistem al migrației românești

După cum am notat deja în prima parte a capitolului, diferitele fluxuri menționate nu există independent. Ele se intercondiționează și formează, prin relațiile pe care le stabilesc între ele, sistemul migrației din România sau având România ca principal referent. Asupra acestor relații voi insista în continuare, în ideea că o privire asupra

lor contribuie suplimentar la specificarea contextului cauzal al deciziilor individuale de migraţie. Nu urmăresc descrierea completă a acestui sistem, ci specificarea liniilor sale esenţiale, utile pentru înţelegerea lumilor sociale ale migraţiei româneşti. Simpla constatare a unor raporturi de corelare sau opoziţie sistematică între anumite fluxuri din sistemul naţional de migraţie al României poate conduce la evidenţierea unor condiţionări care pot fi relevante pentru latura subiectivă a migraţiei, cu deciziile, alegerile şi stările de spirit pe care le implică.

Polarităţile/termenii de bază în funcţie de care poate fi descrisă configuraţia fluxurilor româneşti de migraţie sunt:

- intern - extern;
- temporar - permanent;
- pe distanţe scurte sau lungi;
- plecare - sosire/revenire.

O simplă inspectare a unei comparaţii între diferitele fluxuri ale sistemului naţional de migraţie românesc (tabelul 1.6) indică faptul că plecările temporare la lucru în străinătate sunt puternic intercorelate cu emigrarea externă definitivă. În locul celor cinci etape ale emigrării, la care ne-am referit deja în subcapitolul anterior, pentru plecările temporare la lucru în străinătate pot fi distinse numai patru etape (1990-1995, 1996-2001, 2002-2006, 2007-prezent).

Cele două fluxuri de migraţie externă, temporară şi definitivă, sunt legate, pe termen lung, printr-o relaţie de inversă proporţionalitate. Pe măsură ce scade intensitatea plecărilor definitive, sporeşte cea a plecărilor temporare (multe dintre ele de tip circulator). În perioada 1990-1992, emigrările definitive au avut, anual, un volum de cel puţin 30.000 de persoane. Ulterior, volumul acestora se reduce continuu pentru ca, după 2007, volumul lor anual să fie sub 10.000. În acelaşi interval de timp, emigrarea temporară pentru lucru explodează, ajungând la sfârşitul anului 2008 la un volum apropiat de 2,8 milioane (volum diminuat, probabil, de criză undeva în jurul valorii de 2,5 milioane). Desigur, relaţia dintre cele două tipuri de fluxuri nu este mecanică. Plecările definitive din prima jumătate a anilor '90 au fost de tip compensatoriu, ca reacţie la restricţiile din perioada comunistă sau la nemulţumirile începutului ezitant de tranziţie postcomunistă. Suportul lor a fost dat mai ales de reţelele de rudenie sau structurate etnic şi religios. Pe culoarele deschise de migraţia permanentă, în perioada 1990-1995 s-au structurat explorările migratorii de tip temporar din deceniul respectiv. Exodul saşilor din Ardeal a creat un culoar de circulaţie migratorie de durată spre Germania (Michalon, 2009; Potot, 2003: 101), dar şi spre Austria, Spania şi Franţa.

Ponderea sistematic mai mare a emigrării temporare în Italia, comparativ cu Spania, este de pus nu numai pe seama accesibilităţii sporite a Italiei, ci şi pe faptul că emigrarea definitivă a fost permanent mai puternică spre prima, comparativ cu cea de-a doua (figura 1.2). (Este o întrebare de cercetare de ce două destinaţii spre

care fluxurile de emigrare temporară sunt puternic structurate diferă atât de mult sub aspectul emigrării definitive. Pentru Italia este constituit un culoar de plecări definitive încă de la mijlocul anilor '90, dar spre Spania nu exista un astfel de culoar.) Sprijinul dat emigranţilor temporari de relaţiile sociale asociate cu plecările permanente a fost mai puternic în cazul Italiei, comparativ cu cel al Spaniei. „Oportunităţile intermediare" (Stouffer, 1940) dintre România şi Spania sunt mai bogate decât cele dintre România şi Italia. Drumul spre Italia a fost practicat, iniţial, ca o extindere a celui pe rutele prin Iugoslavia, Ungaria şi Austria. Ruta spaniolă a fost mai greu de atins, pentru că, în multe cazuri, în faza iniţială, deplasarea spre ţara respectivă s-a făcut după un stagiu francez sau german al migrantului. Or, Franţa şi Germania au reprezentat atracţii mult mai puternice decât Serbia, Ungaria sau Austria.

Plecările temporare, în creştere în perioada 1996-2001, nu sunt explicate, desigur, în principal prin reducerea emigrării permanente în aceeaşi perioadă. În perioada 1997-1998, România a cunoscut o puternică recesiune economică, manifestată prin scăderea PIB, cu efecte directe asupra creşterii ratei de sărăcie (Banca Mondială, 2007 : 30). Ca urmare a acestei recesiuni, e probabil că ratele de emigrare temporară din România au început să aibă o creştere accelerată din 1998 (figura 3.1). Este adevărat că experienţele de migraţie definitivă şi temporară din perioada anterioară, din prima parte a anilor '90, asigurau un gen de bază de reţele sociale transnaţionale care au favorizat decolarea rapidă de după 1997. Accentuarea sărăciei interne a fost totuşi factorul direct de stimulare, prin sporirea gradului de frustrare socială. O astfel de accentuare a frustrării este cu atât mai probabilă cu cât, în 1997, începuse un nou ciclu electoral însoţit de creşterea spectaculoasă a speranţelor în efectele sociale ale noii guvernări. Efectul stării economice se înregistrează, în plan subiectiv, cu o anumită întârziere : perioada de maximă nemulţumire socială în România postdecembristă se manifestă în intervalul 1999-2000 (caseta 1.2).

Caseta 1.2. *Dinamica stării de satisfacţie faţă de viaţă în România, 1996-2008*

„Starea de satisfacţie faţă de «felul de viaţă» are o dinamică specifică în România postdecembristă. În primul rând, există constante de trend:

- indiferent de an, dominantă este ponderea celor cu nemulţumire moderată. Cu o variaţie relativ redusă – între 39%, minimumul din septembrie 1997, şi 52%, maximumul din mai 2001 – România apare ca fiind o ţară a nemulţumirii moderate în raport cu «felul de trai». Deşi variabilă, ponderea «nefericiţilor» nu scade niciodată sub 11%, iar maximul pe care îl atinge este de 33-38% în 1998 toamna, respectiv, 2000 toamna.
- Satisfacţia moderată a fost în permanenţă de minimum 14%, cu variaţie invers proporţională faţă de starea de nefericire.
- «Fericiţii», cei foarte mulţumiţi de nivelul de trai, au fost, firesc pentru o societate săracă, în limita procentelor rare, de 1-4%.

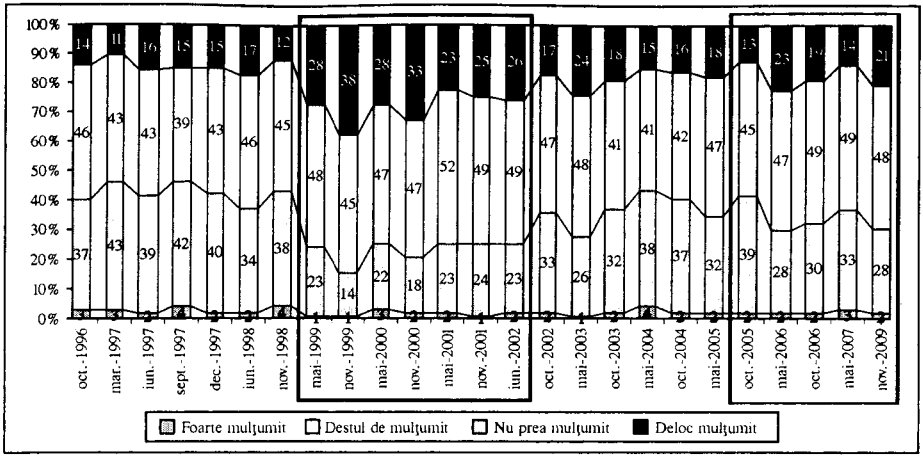

„Cât de mulțumit(ă) sunteți, în general, de felul în care trăiți?"
Surse: FSR_BOP, pentru 1996-2007, şi FSR, sondaj electoral, pentru noiembrie 2009

Ciclurile electorale, asociate în bună măsură şi cu cicluri economice, par să fi avut un rol în structurarea stărilor de mulțumire-nemulțumire legate de modul de viață:

- perioada Convenției Democrate din România, 1997-2000, este una în care ponderea nefericirii sociale se triplează, de la 11%, la începutul perioadei, la 33%, la sfârşitul acesteia. Tendința respectivă are asociată, în oglindă, adică relativ simetric, o altă variație de reducere a ponderii celor care manifestă o mulțumire moderată față de nivelul de viață, de la 43% la 14-18%.
- Perioada PSD 2001-2004 are un profil opus celei anterioare. Ponderea nefericirii sociale se reduce de la 23-25% la 15-16%, cu creşterea corespunzătoare a ponderii celor moderat mulțumiți, de la 23-24% la 37-38%.
- După 2004, grupările majore de satisfacție-insatisfacție în legătură cu nivelul de trai rămân relativ stabile sau cu variații oscilante. Poate fi notată o uşoară creştere a ponderii celor moderat nemulțumiți față de ultima etapă din perioada PSD 2001-2004, de la 41-42% la 49%."

(*Sursă*: Sandu, 2007b: 70-71, cu date adăugate ulterior pentru 2009)

„Starea de spirit legată de traiul sau viața proprie se reflectă în trei «oglinzi» referitoare la prezent, trecut şi viitor. O persoană care se consideră foarte mulțumită de traiul pe care îl are în prezent apreciază că, la momentul actual, o duce mult mai bine decât cu un an înainte şi este foarte optimistă în privința situației personale de peste un an de zile: evident, are o stare de spirit foarte bună. La cealaltă extremă – cu pesimism, insatisfacție actuală şi insatisfacție privitor la prezent față de trecut – sunt situațiile marcate prin stare de spirit negativă. Această măsură a stării de spirit, legată de nivelul de trai, construită prin agregarea valorilor referitoare la optimism, satisfacția generală şi satisfacția relativă la trecut, am denumit-o «satisfacție de durată».

Indicele satisfacţiei de durată semnalează o clară evoluţie a stării de spirit a românilor de la un negativ accentuat, în 1999, la valori pozitive care ating un maxim în 2007:

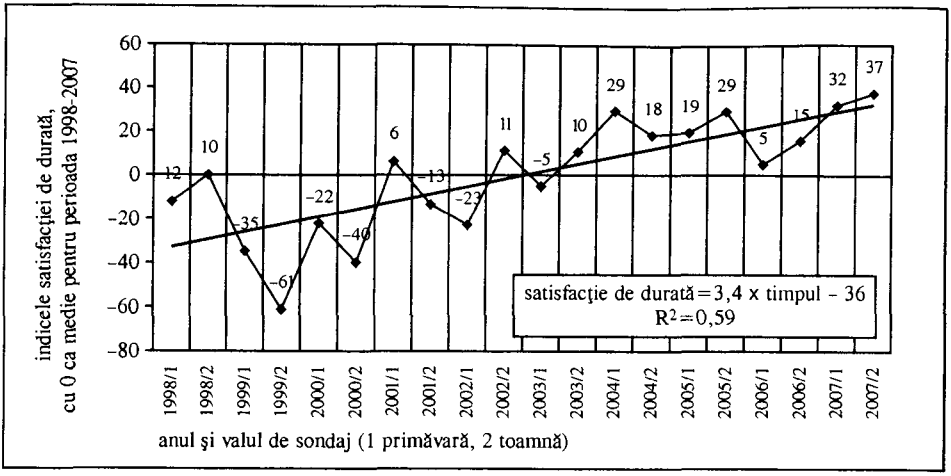

Pe trendul ascendent menţionat se înregistrează:

- variaţii uşoare de tip zig-zag, precum cele din perioada 2001-2003;
- căderi abrupte ale stării de spirit, precum cea dintre toamna anului 1998 şi toamna anului 1999;
- evoluţii pozitive rapide ale stării de spirit, precum cea dintre primăvara anului 2003 şi primăvara 2004;
- evoluţii pozitive lente, dar de durată, ca în intervalul dintre primăvara 2006 şi toamna 2007.

Declinul stării de spirit din perioada 1998-1999 se produce pe fondul unui declin economic sever, chiar şi în raport cu situaţia din 1996. Este, de asemenea, o perioadă de maximă instabilitate politică, marcată prin schimbările de guvern din 1998 şi 1999, dar şi prin mişcări sociale de tipul mineriadei din ianuarie 1999. Evoluţia pozitivă a stării de spirit în perioada 2003-2004 se produce în condiţii de stabilitate politică şi de creştere economică. Continuarea trendului pozitiv şi după 2004 poate fi pusă în legătură şi cu aşteptările structurate în raport cu aderarea ţării la UE".
(*Sursă*: Sandu, 2007c: 35-36)

Recesiunea economică de la mijlocul anilor '90, asociată declinului stării de spirit a populaţiei, are un dublu ecou în sistemul românesc de migraţie. Pe de o parte, se reflectă în trendul ascendent al emigrărilor temporare pentru lucru în străinătate, iar pe de alta, se regăseşte în restructurarea migraţiei interne. Anii 1997-1998 marchează ruperea trendului de lungă durată de creştere a ponderii migraţiei rural-urban în migraţia totală. Cu perioada respectivă începe un nou trend specific societăţilor în

criză: de instituire a fluxului de sens invers, de la oraş la sat, ca mişcare dominantă în câmpul migraţiei interne (figura 1.5).

Cu o întrerupere de un an (în 2006), acest trend se menţine până la ultimul an pentru care dispunem de înregistrări publicate (2008). În pofida faptului că, începând din 2000, PIB-ul are un trend ascendent bine consolidat, structura migraţiei interne se menţine cu profilul de criză, dominat de migraţia urban-rural. Este adevărat că apar semne pozitive date de sporirea volumului mediu anual al migraţiei interne totale (tabelul 1.6) specifice pentru accelerarea dezvoltării. Rămâne totuşi întrebarea referitoare la condiţionările care duc la menţinerea unui procent mare al migraţiei oraş-sat în migraţia totală. De unde derivă acest trend? Ce anume îl consolidează? Greu de spus, analizând doar datele disponibile.

De o reducere a decalajului de nivel de viaţă între sat şi oraş, ca stimulent al migraţiei urban-rural, din păcate nu poate fi vorba. Disparităţile dintre cele două medii rezidenţiale, estimate prin ratele de mortalitate infantilă, se menţin relativ constante în ultimii 19 ani (figura 1.7). În pofida declinului sistematic, mortalitatea infantilă în România continuă să fie cea mai mare din Uniunea Europeană şi să aibă un nivel mult mai mare în mediul rural decât în cel urban.

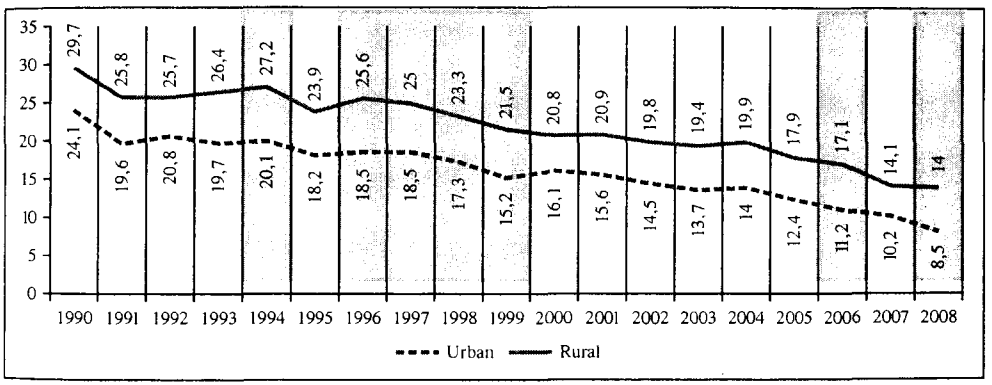

Figura 1.7. *Rata mortalităţii infantile pe medii rezidenţiale, 1990-2008 (‰)*

Ratele specifice pentru cele două medii rezidenţiale au o descreştere aproape liniară pentru intervalul celor 19 ani. Surprinzător însă, decalajul se menţine aproape constant, între 6,2‰ în 1991 şi 3,9‰ în 2007. Faptul este semnificativ pentru menţinerea diferenţei de calitate a vieţii între cele două medii, în favoarea oraşului. Am marcat în grafic anii sau perioadele pentru care intervalul de diferenţă a sporit uşor. Variaţiile sunt reduse, dar indicele este o măsură foarte fină a calităţii vieţii în genere, a celei sanitare în mod special. Desigur, pot fi şi fluctuaţii accidentale. E probabil însă că sporul de decalaj, început în 1996 şi continuat până în 1999, este asociat cu menţionata recesiune economică.

Pentru a avea un termen de comparaţie, menţionez că Polonia (conform datelor oficiale ale Oficiului Central de Statistică al Poloniei) avea, în 2008, o rată a mortalităţii infantile de 5,6‰. Diferenţe între urban şi rural? Inexistente. În fapt, este dificil să găseşti detalieri ale indicelui în discuţie pentru ţările din UE, din simplul motiv că aceste diferenţe fie nu mai există, fie sunt foarte mici.

Sursă: INS

Tabelul 1.6. *Profilul principalelor fluxuri de migrație pe etape. România 1990-2008*

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
EMIGRARE PERMANENTĂ (plecări definitive din țară	nivel maxim, între 30.000 și 100.000 anual			nivel ridicat, de aproximativ 20.000 pe an			nivel mediu de aproape 16.000 pe an						nivel redus, de 11.000 anual					nivel foarte redus, de 9.000 anual	
	exodul germanilor			predomină emigrarea spre Germania, dar cu o pondere din ce în ce mai mare a celor care nu sunt germani			predomină emigrarea spre America de Nord, dar rămâne semnificativ și fluxul spre Germania						la cele trei culoare majore din perioada anterioară – Canada, Statele Unite și Germania – se adaugă cel spre Italia					culoarul italian în restrângere semnificativă	
EMIGRARE TEMPORARĂ (plecări temporare din țară)	rată redusă, emigrare de explorare individuală, de început de difuziune a inovației sociale a lucrului în străinătate						rată în creștere, maximă dispersare a destinațiilor, selectivitate ridicată						rată maximă, concentrare spre două mari destinații (Italia și Spania), declin al selectivității					migrație cu particularități post-aderare EU	
MIGRAȚIE INTERNĂ PERMANENTĂ SAT-ORAȘ	creștere bruscă, artificială, a migrației rural-urban, între 40-70% din migrația totală			descreștere sistematică a fluxului rural-urban, de la 32% la 25%			creștere bruscă (la peste 27% din migrația totală) a ponderii fluxului urban-rural, reacție la sărăcia urbană; migrația de revenire de la oraș la sat are pondere dominantă (singurul an de excepție este 2006, cu pondere dominantă a migrației urban-urban)												

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
MIGRAȚIE INTERNĂ TOTALĂ: schimbări de domiciliu	447.000 de persoane anual; compensarea situației anterioare			nivel redus, 265.000 de persoane anual			nivel redus, 279.000 de persoane anual						nivel în creștere, 326.000 de persoane anual					nivel sporit, 382.000 de persoane anual	
MIGRAȚIE INTERNĂ TOTALĂ: schimbări de reședință	513.000 de persoane anual; compensarea situației anterioare			nivel în declin, 373.000 de persoane anual			nivel în declin, 370.000 de persoane anual						nivel redus, 195.000 de persoane anual					nivel redus, 207.000 de persoane anual	
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008

Schema a fost dezvoltată pornind de la o versiunea mai veche, inclusă în Sandu *et al.*, 2004.
Surse: INS, calcule proprii

Atât migraţia de revenire de la oraş la sat, cât şi decalajul constant de nivel de viaţă dintre cele două medii rezidenţiale indică faptul că, în pofida dezvoltării economice susţinute a ţării din anii 2000-2008, disparităţile de nivel de viaţă dintre cele două medii rezidenţiale se menţin intacte. În astfel de condiţii, o migraţie de la condiţii de viaţă mai bune (cea din urban) spre localităţi cu nivel de viaţă relativ inferior (satele) indică, în continuare, existenţa unui segment de populaţie urbană care, dacă nu este sărac, este cel puţin vulnerabil. Acest segment caută soluţia prin revenirea la sat, în speranţa unor costuri mai mici ale vieţii, fără să îşi pună probleme legate de calitatea proastă a infrastructurii rurale şi a serviciilor sociale de slabă calitate de la sat.

Sistemul naţional de migraţie al României s-a structurat puternic la mijlocul anilor '90, în contextul recesiunii economice şi ca urmare a efectelor exodului săsesc. După 2000, corelaţiile dintre fluxurile de migraţie internă şi cele externe erau bine conturate (figura 1.8).

Analiza sintetizată în graficul de mai jos indică principalele caracteristici de structurare a relaţiei dintre migraţia internă şi cea externă, pentru componenta rurală a sistemului naţional de migraţie. Cele mai puternice rate de plecare temporară la lucru în străinătate, în perioada premergătoare recensământului din 2002, se înregistrau la nivelul comunelor : a) cu rate ridicate ale fluxurilor de revenire de la oraş ; b) cu nivel redus de navetism sat-oraş şi de sosiri din alte localităţi ale ţării. Este evidentă, din această perspectivă, presiunea economică pe care a exercitat-o revenirea de la oraş, împreună cu reducerea drastică a navetismului sat-oraş după 1990. În comunele care au fost supuse acestei presiuni a existat o mai mare propensiune pentru plecarea la lucru în străinătate. Nu este vorba însă numai de presiune, de factori de respingere. Cei reveniţi de la oraş, fie prin migraţie definitivă, fie prin renunţarea la navetism, erau oameni cu experienţă de migraţie. Lor le era mult mai uşor să accepte riscurile căutării unui serviciu în străinătate, comparativ cu cei care nu părăsiseră anterior satul, prin migraţie sau navetism. Experienţa de migraţie urbană pe care o aveau era o resursă de capital sociouman câştigată prin migraţia internă, convertibilă în resursă pentru migraţie externă. Desigur, diferenţa dintre Moldova şi Roma, să zicem, era şi este mult mai mare decât cea dintre Moldova şi Banat sau Timişoara. Aceasta nu înseamnă că experienţa migraţiei pe mari distanţe din interiorul României nu a fost de folos pentru noua aventură de căutare a unui loc de muncă peste graniţe.

Vechiul sistem românesc de migraţie din perioada comunistă era unul închis, limitat, în esenţă, la migraţia internă. Fluxurile sale componente, deşi condiţionate prin politica de industrializare şi de urbanizare forţată şi prin restricţiile de intrare în marile oraşe, au avut însă suficient de multe grade de libertate în structurarea lor spontană (Sandu, 1984 ; Sandu, 1987) :

- oraşele mari erau închise din punct de vedere administrativ, dar continuau să crească prin spor migratoriu ;
- intrările în urban, în anii '70 s-au făcut pe sistem de contagiune socială, mult dincolo de ceea ce putea să acopere în mod rezonabil construcţia de noi locuinţe ;

- plecările definitive din rural în urban, pe distanţe scurte, erau mai reduse acolo unde navetismul sat-oraş era puternic;
- fluxurile interjudeţene erau integrate, la mijlocul anilor '70, în trei mari sisteme de migraţie cu centrele la Bucureşti, Braşov şi Timişoara;
- migraţia în lanţ era vizibilă mai ales prin succesiunea migraţie intrajudeţeană rural-urban urmată de migraţie rural-rural interjudeţeană.

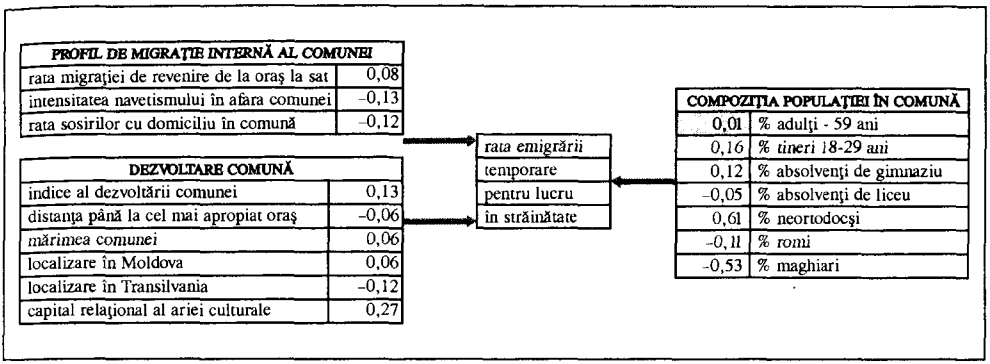
PROFIL DE MIGRAŢIE INTERNĂ AL COMUNEI
rata migraţiei de revenire de la oraş la sat 0,08
intensitatea navetismului în afara comunei -0,13
rata sosirilor cu domiciliu în comună -0,12
DEZVOLTARE COMUNĂ
indice al dezvoltării comunei 0,13
distanţa până la cel mai apropiat oraş -0,06
mărimea comunei 0,06
localizare în Moldova 0,06
localizare în Transilvania -0,12
capital relaţional al ariei culturale 0,27
rata emigrării
temporare
pentru lucru
în străinătate
COMPOZIŢIA POPULAŢIEI ÎN COMUNĂ
0,01 % adulţi - 59 ani
0,16 % tineri 18-29 ani
0,12 % absolvenţi de gimnaziu
-0,05 % absolvenţi de liceu
0,61 % neortodocşi
-0,11 % romi
-0,53 % maghiari

Figura 1.8. *Predictori ai plecărilor temporare din comune pentru lucru în străinătate*

Sursă: Sandu, 2007a: 34. Graficul prezintă coeficienţii beta pentru un model de regresie multiplă în care variabila dependentă este numărul plecărilor temporare pentru lucru în străinătate, înregistrate la nivelul recensământului din 2002. Pentru detalii tehnice asupra măsurării variabilelor şi a modului de construcţie a modelului, vezi studiul-sursă din *Romanian Journal of Population Studies* 1-2/2007. Toţi coeficienţii nemarcaţi sunt semnificativi statistic pentru p = 0,05. Dat fiind faptul că am lucrat nu cu un eşantion de comune, ci cu toate comunele, nivelul de semnificaţie este indicat la modul convenţional. Toţi indicatorii de compoziţie sau volum demografic sunt calculaţi pe baza datelor INS culese la nivelul recensământului din 2002.

Relaţiile anterior menţionate sunt definitorii pentru un sistem de migraţie care avea nu numai o condiţionare de politică centralistă, dar şi semnificative componente de structurare spontană. Aceste componente erau atât de puternice, încât, în pofida sărăciei datelor cu care eram obligaţi să lucrăm în contextul unei cenzuri generalizate[1], relaţiile între diferitele componente ale sistemului de migraţie internă erau vizibile ştiinţific datorită gradului lor de puternică structurare. Destructurarea sistemului

1. Migraţia era un fenomen perceput ca negativ, în sfera oficială, similar cu mortalitatea infantilă sau maternă şi, ca atare, slab reflectat în documentele statistice ale timpului. Că aşa au stat lucrurile, cu consecinţe total negative şi asupra cunoaşterii din domeniu, o dovedeşte, între altele, faptul că niciodată, în perioada 1957-1988, cât a fost editat anuarul statistic în varianta lui comunistă, nu s-au publicat date depre migraţie. Capitolul de populaţie din anuar nu avea decât tabele pe volum şi structură demografică, mişcare naturală, nupţialitate şi divorţialitate. Mişcarea migratorie era considerată inexistentă. Cea externă era blocată politic, iar cea internă, de mare amploare în anii '70, nu era abordată pentru că, evident, avea încărcătură

naţional de migraţie după 1989 a fost comandată nu numai de provocările trecerii la economia de piaţă, ci, direct, şi de alţi doi factori : exodul germanilor de la începutul anilor '90, respectiv recesiunea economică din 1997-1999. Noul sistem de migraţie românesc se reconstituie treptat, în deceniul al zecelea, în contextul factorilor menţionaţi. La nivel individual-familial, restructurarea se face prin conversia a două categorii mari de resurse asociate, fie cu vechea experienţă de migraţie sau navetism la oraş, fie prin conversia capitalului relaţional al minoritarilor în registru etnic (germani şi maghiari, în principal) sau religios (adventişti, penticostali, catolici etc.). Cu aceste resurse sunt deschise drumurile noului sistem de migraţie românească. Nucleul acestuia nu mai era migraţia internă, ci mobilitatea pentru muncă dincolo de graniţele ţării.

Începând cu a doua parte a anilor '90, noul sistem de migraţie se structurează prin consolidarea plecărilor temporare pentru lucru în străinătate, pe distanţe mari, în contextul dat de :

a) epuizarea stocului de emigrare etnică spre Germania ;
b) structurarea unui prim câmp de relaţii transnaţionale generat prin emigrările definitive, dar şi prin experienţele pionierilor emigrării din prima parte a anilor '90 ;
c) şocul produs în mediul rural, în condiţiile recesiunii din 1997-1999, prin revenirea foştilor migranţi din mediul urban şi prin şomajul foştilor navetişti sat-oraş ;
d) acumularea de experienţă de migraţie transfrontalieră sau pe distanţe scurte spre Turcia, Israel, Ungaria, Austria sau Serbia ;
e) specializarea unui segment de populaţie, mai ales din Transilvania, pe migraţie de scurtă durată în Ungaria.

Ca urmare a acţiunii acestui complex de factori, constituirea sistemului de migraţie se reflectă nu numai în formarea şi interconectarea unor fluxuri de persoane, ci şi

---

negativă ca semnificaţie. Interesant e că, după 1989, primul număr din anuar în care mişcarea migratorie îşi face apariţia este abia cel din 1993, cu date pe 1992. Informaţia minimă care a circulat în legătură cu migraţia internă în perioada comunistă a fost, în esenţă, cea dată prin *Anuarul demografic* din 1974, editat de către Direcţia Centrală de Statistică, şi prin cifrele de migraţie pe durata vieţii de la recensăminte. (Acestea au fost sursele extrem de sărace cu care am încercat să fac, în anii '80, analiza sistemului de migraţie internă din România pentru perioada 1950-1981 ; vezi Sandu, 1984). În pofida acestor limitări, analiza publicată în 1984 cred că este o descriere corectă a migraţiei interne româneşti din acea perioadă. Deficitare sunt unele dintre interpretări în care se recunosc concepţiile vremii. Modelul teoretic cu care am lucrat era cel de inspiraţie neoclasică, în linia lui Michael Todaro, la modă în perioada respectivă. Lucrarea pe fluxuri de migraţie pe care am publicat-o în 1984 la Editura Academiei a beneficiat de două variante prealabile ; teza de doctorat, abordând analiza diferenţierii sociale din comunităţile rurale (1979, sub conducerea profesorului Henri Stahl), şi memoriul de sfârşit de stagiu la Centre Demographique des Nations Unies en Roumanie, CEDOR (1980-1981). Ambele experienţe mi-au fost de mare folos în redactarea finală a lucrării.

prin specializarea sau diferenţierea comunităţilor locale sub aspectul profilului dominant de migraţie (Sandu, 2007a: 35):

- comunele în care predomina emigrarea temporară pentru muncă erau situate, la începutul anilor 2000, în special în Moldova;
- comunele specializate în migraţie de scurtă durată pentru comerţ/mic trafic, turism erau localizate mai ales în Transilvania, Banat şi Crişana-Maramureş, aveau un nivel relativ ridicat de dezvoltare şi o pondere semnificativă de maghiari sau de populaţie non-ortodoxă sub aspectul apartenenţei religioase;
- comunele cu rate foarte reduse de emigrare temporară, fie pentru lucru, fie pentru comerţ, erau preponderent sărace, situate în regiunile sudice ale ţării şi formate din populaţie cu nivel relativ redus de educaţie.

Modul de structurare a sistemului de migraţie după anul 2001 este prezentat în detaliu în capitolul trei. Prin comparaţie cu etapele anterioare, vor fi evidenţiate tendinţele de reconcentrare a fluxurilor migraţiei temporare pentru lucru în străinătate în câteva ţări şi reducerea selectivităţii fenomenului.

O parte a sistemului naţional de migraţie este şi segmentul emigraţilor potenţiali, al persoanelor care declară că au de gând să plece din ţară, fie pentru lucru, fie pentru alte motive (comerţ, turism, educaţie). Acest flux potenţial este puternic asociat cu fluxuri efective şi cu structuri sociale specifice care le favorizează. La începutul anilor 2000, persoanele care doreau să plece la lucru în străinătate erau în principal (Sandu 2007a: 37):

- bărbaţi tineri, cu nivel mediu de educaţie, cu experienţă anterioară de migraţie în străinătate, nemulţumiţi de viaţă, cu expunere mare la mass-media;
- din localităţi din Moldova cu rate ridicate ale şomajului, cu pondere mare de persoane plecate temporar la lucru în străinătate, din judeţe mediu dezvoltate.

Pentru cei care doreau să emigreze mai ales pentru comerţ, era specific un grad mai mare de educaţie, o situaţie mai bună sub aspectul capitalului material şi relaţional şi rezidenţa în localităţi cu tradiţie în migraţie pentru alte motive decât lucrul.

Odată specificate principalele caracteristici ale noului sistem de migraţie din România, voi trece, în capitolele următoare, la detalieri legate de aspectele particulare ale emergenţei acestui sistem, tot mai aproape de actorii săi determinaţi în funcţie de experienţa de migraţie internaţională (imigranţi, foşti migranţi care au revenit în ţară, persoane care intenţionează să plece din ţară, persoane care nu au experienţă proprie de migraţie, dar care fac parte din gospodării în care există cel puţin un migrant, şi persoane care nu au nici una dintre caracteristicile menţionate - vezi capitolul patru). Treptat, fluxurile care structurează sistemul de migraţie vor fi identificate prin trecere de la migranţi sau acte de migraţie la remitenţe sau interacţiuni de comunicare.

Capitolul 2

Geneza din anii '90

„Mutaţia de bază se produce la sat. Aici, în intervalul 1991-1994, ponderea celor care susţin opinia pro-ideologie de emigrare creşte de trei ori. Este vorba, evident, de o mutaţie în starea de spirit, în ideologia socială asupra migraţiei, dacă avem în vedere şi schimbarea legată de plecările de la sat la oraş. Tot în intervalul 1991-1994, ponderea sătenilor care apreciau că pentru tineri ar fi mai bine să trăiască la oraş se reduce de la 33% la 21%. Era clar că satul românesc se reorienta, în identificarea soluţiilor la problemele pe care le avea, de la oraşul apropiat la altă ţară, apropiată sau depărtată."

Voi încerca, în prima parte a capitolului, reconstituirea atitudinii sociale faţă de emigrarea temporară în străinătate, la începutul anilor '90, prin folosirea datelor din două sondaje. Primul, în ordine cronologică, a fost realizat de SOCIOBIT-CURS pentru Organizaţia Internaţională pentru Migraţie (OIM) în iulie 1993, pe un eşantion reprezentativ la nivel naţional[1]. Cel de-al doilea sondaj de reconstituire la care mă voi referi a fost realizat în 1995, în cadrul Facultăţii de Sociologie, Psihologie şi Asistenţă Socială a Universităţii din Bucureşti, ca etapă a proiectului „Comportamente de alegere ale populaţiei" (COMALP) (Sandu, 1996b). În cea de-a doua parte a capitolului voi pune în evidenţă regularităţile care structurau deja câmpul emergent al migraţiei româneşti din rural pentru lucru în străinătate. Fundamentul concluziilor prezentate este recensământul comunitar al migraţiei, realizat în peste 95% din satele din România, în 2001.

1. Schema de eşantionare a fost de tip probabilist, tristadial, cu stratificare în primul stadiu, în funcţie de aria culturală şi tipul de localitate. În proiectarea eşantionului am folosit forma testată în cadrul firmei private de sondaje a Laboratorului de Sociologie şi Informatică (SOCIOBIT), dezvoltată ulterior în cadrul sondajelor de tip Barometru de Opinie Publică (BOP) de la Fundaţia pentru o Societate Deschisă (FSD). Beneficiarul sondajului a publicat un caiet cu rezultate: IOM, *Migration Information Programme for Romania. Profiles and motives of potential migrants in Romania. A follow-up study*, octombrie 1993.

Proiecte de plecare în străinătate

Emigrarea temporară pe termen indefinit în străinătate este fenomen de istorie socială recentă în România anilor 2000. În pofida acestui fapt, cunoaşterea ei este extrem de inegală. Literatura de specialitate din România devine tot mai bogată, începând cu anul 2001. Pentru perioada anterioară, datele sunt sărace. Sondaje precum „locuirea temporară în străinătate" (vezi capitolul următor al acestei lucrări), realizat în 2006, au încercat o reconstituire a emigrării temporare în afara ţării, pe baza datelor furnizate de către migranţii reveniţi acasă sau de către familiile cu experienţă de migraţie în străinătate. Este totuşi o reconstituire afectată de distorsiunile generate de amintiri şi de faptul că familiile plecate în întregime în străinătate nu au putut fi incluse în sondajul naţional la care am făcut trimitere anterior.

Ponderea celor care îşi puneau serios problema plecării în străinătate pentru studii sau pentru lucru era, pe termen scurt, şi în 1993, şi în 1995, sub 10% din totalul populaţiei adulte (tabelul 1.5). Trei sferturi din populaţie nu îşi punea problema emigrării temporare la începutul anilor '90.

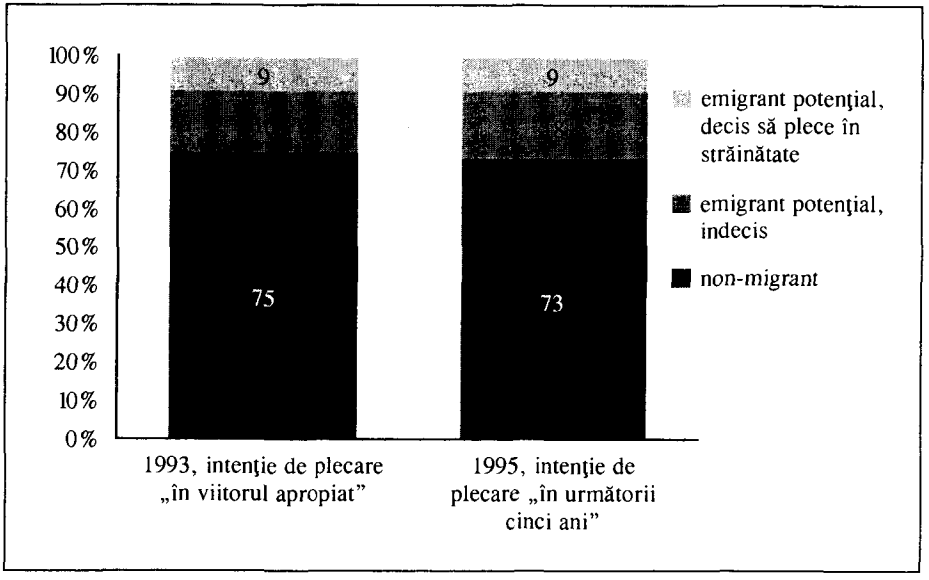

Figura 2.1. *Ponderea persoanelor care intenţionau să meargă în străinătate pentru lucru, studii sau locuire permanentă, în 1993 şi 1995*
Surse: OIM, 1993; COMALP, 1995

La o simplă inspectare a unui tabel de contingenţe (tabelul 2.1), educaţia pare să fi fost un factor important pentru planurile de plecare la lucru în străinătate. Propensiunea spre o astfel de mobilitate era maximă la cei cu şcoală profesională şi minimă la cei care aveau numai studii primare. Ierarhia era mai clară în special la cei cu intenţii de plecare slab structurate.

Tabelul 2.1. *Intenţia de emigrare temporară în funcţie de nivelul de educaţie (%)*

ultima şcoală absolvită	non-migrant	migrant potenţial, indecis	migrant potenţial, decis	total
primară	93	6	2	100
gimnazială	81	12	7	100
postliceală	70	18	12	100
liceu	70	19	11	100
profesională	61	25	14	100
total	75	16	9	100

Sursă: sondaj OIM prin SOCIOBIT-CURS, 1993. Însumarea procentelor din primele trei coloane, pe rânduri, poate indica abateri minore de la 100, din cauza efectelor de rotunjire a cifrelor. Semnalarea este valabilă pentru toate tabelele similare din lucrare.

O analiză detaliată (tabelul 2.2) a principalilor factori care favorizează intenţia de emigrare temporară indică faptul că persoanele cu propensiune sporită pentru acest comportament sunt tineri cu şcoală profesională, cu rude în străinătate, domiciliaţi în judeţe cu grad sporit de urbanizare. Altfel spus, este vorba de persoane cu grad sporit de informare datorită mediului de viaţă, cu un nivel relativ ridicat al capitalului uman (nu în genere, ci pe componentă de calificare pentru meserii manuale) şi cu capital relaţional sporit, dat de prezenţa rudelor în străinătate. În plus, cei care au intenţia de plecare puternic structurată sunt bărbaţi din mediul rural care au făcut deja vizite în străinătate şi care locuiesc în judeţe cu o gravitate sporită a problemelor sociale, dar care nu sunt din Moldova. La momentul respectiv, începutul anilor '90, propensiunea spre emigrare din Moldova era redusă.

În profilul specific al celor care doreau să plece în străinătate, dar nu aveau un plan structurat, intra o nemulţumire accentuată legată de propria situaţie de viaţă.

Tabelul 2.2. *Predictori ai intenţiei de plecare temporară în străinătate*

	migrant indecis pentru plecare		migrant decis pentru plecare	
	coeficient	p	coeficient	p
vârsta	-0,05	0,00	-0,07	0,00
bărbat	0,16	0,48	0,77	0,00
urban	-0,16	0,47	-0,64	0,02
educaţie primară	-0,67	0,16	-0,16	0,80
educaţie gimnazială	-0,52	0,04	-0,28	0,44
absolvent de şcoală profesională	0,43	0,05	0,57	0,03
ştie limbi străine	-0,17	0,45	0,21	0,43
cu rude în străinătate	0,56	0,01	0,71	0,01
a făcut vizite în străinătate	0,18	0,45	1,42	0,00
stare de spirit pozitivă*	-0,82	0,00	-0,42	0,13

	migrant indecis pentru plecare		migrant decis pentru plecare	
	coeficient	p	coeficient	p
Moldova	-0,08	0,86	-2,12	0,00
Muntenia	0,43	0,21	-0,64	0,08
regiunile central-vestice	0,39	0,13	0,02	0,95
gravitatea problemelor în judeţ**	0,21	0,19	0,65	0,00
gradul de urbanizare al judeţului	0,30	0,00	0,36	0,01
R2	0,44			
n	1046			

Sursă: sondaj al Organizaţiei Internaţionale pentru Migraţii realizat de SOCIOBIT şi CURS în iulie 1993 pe un eşantion probabilist, tristadial, cu stratificare în primul stadiu pe arii culturale şi categorii de localităţi.

* Indice de numărare a răspunsurilor pozitive la patru întrebări referitoare la optimismul personal, optimismul legat de evoluţia ţării peste un an, evoluţia ţării peste cinci ani şi starea actuală a economiei româneşti în comparaţie cu anul anterior.

** Măsură agregată la nivel de judeţ, construită ca scor factorial al itemilor: rată a mortalităţii infantile, rata şomajului, rata plecărilor de flotanţi în alte judeţe şi suprafaţă locuibilă pe persoană (valorile pentru 1992 pentru toţi indicatorii). Suprafaţa locuibilă pe persoană are o saturaţie negativă în factor. Cu cât indicele are o valoare mai mare, cu atât problemele sociale ale judeţului sunt mai accentuate.

O schimbare majoră care s-a produs în România în prima jumătate a anilor '90 a fost la nivelul ideologiei sociale asupra fenomenului migraţiei (caseta 2.1). Ponderea celor care considerau, spre exemplu, că, pentru un tânăr român care îşi începe viaţa „acum", cel mai bine ar fi să plece în străinătate se triplează în numai trei ani de zile. Mutaţia de bază se produce la sat. Aici, în intervalul 1991-1994, ponderea celor care susţin opinia pro-ideologie de emigrare creşte de trei ori. Este vorba, evident, de o mutaţie în starea de spirit, în ideologia socială asupra migraţiei, dacă avem în vedere şi schimbarea legată de plecările de la sat la oraş. Tot în intervalul 1991-1994, ponderea sătenilor care apreciau că pentru tineri ar fi mai bine să trăiască la oraş se reduce de la 33% la 21%. Era clar că satul românesc se reorienta în identificarea soluţiilor la problemele pe care le avea, de la oraşul apropiat la altă ţară, apropiată sau depărtată.

Caseta 2.1. *Intenţie şi ideologie de migraţie la începutul anilor '90, în România*

„Intenţia de migraţie, de orice tip, cunoaşte o uşoară creştere între 1991 şi 1994, de la aproximativ 9% la aproximativ 12%. Ponderea celor decişi să-şi schimbe domiciliul rămâne însă constantă la un nivel redus de 4%. În decursul aceluiaşi interval de timp, propensiunea spre migraţie înregistrează o creştere mai mare la oraşe decât la

sate. Modificările cele mai puternice se produc la nivelul ideologiei referitoare la migrație. Ideea că pentru un tânăr care acum își începe viața este mai bine să plece din localitatea de domiciliu decât să rămână câștigă tot mai mult acceptarea socială. Cea mai spectaculoasă variație o are opinia favorabilă emigrării din țară. Aceasta cunoaște aproape o triplare de pondere în decursul intervalului de referință. Și, în mod surprinzător, creșterea respectivă este mult mai puternică în rural decât în urban.

Întrebări	Răspunsuri	Total		Urban		Rural	
		1991	1994	1991	1994	1991	1994
Intenția de migrație*	da	4	4	4	4	4	3
	nehotărât	4	6	4	8	4	5
	nu	91	88	90	87	92	90
	non-răspuns	1	2	2	2	1	1
	total	100	100	100	100	100	100
	IVS**	82,6	77,3	80,8	74,7	83,6	81,8
Unde credeți că este mai bine să locuiască un tânăr care acum își începe viața?	în această localitate	57	44	60	44	55	44
	în alt sat	4	6	4	4	4	8
	în alt oraș	24	16	16	12	33	21
	în altă țară	6	17	10	21	2	13
	non-răspuns	9	17	11	19	7	14
	total	100	100	100	100	100	100
	IVS	20,9	4,15	26,7	5,67	14,9	1,72

Sursă: *Atlasul Social al României*, sondaj CURS, septembrie 1991, și sondaj SOCIOBIT pentru Research Office of USIA, septembrie 2004

* În sondajul din 1991, întrebarea a fost formulată astfel: «Aveți de gând să vă mutați din această localitate?», iar în 1994: «Aveți de gând să vă mutați din această localitate în următorii doi ani?». Este posibil ca specificarea orizontului temporal în 1994 să fi contribuit la o subestimare a creșterii față de 1991.

** IVS – indice de valorizare a stabilității rezidențiale, calculat ca indice al opiniei dominante de grup: (opinii pentru stabilitate – opinii pentru mobilitate) × (100 – opinii neutre)/100.

În legătură cu estimarea calității migranților – cei care pleacă sunt sau nu «cei mai buni» – controversa socială este maximă la sat. În același timp însă, stabilitatea este valorizată mai mult la sat decât la oraș. Numai atunci când este vorba de tineri, mediul rural este mai orientat spre valorizarea pozitivă a migrației. În această formă, datele indică existența unei puternice culturi rurale de favorizare a migrației tinerilor de la sat la oraș.

Intenția de migrație este prezentă în special la persoanele tinere din mediul rural, nemulțumite de localitatea în care trăiesc. În profilul lor cultural apar nu numai elemente de modernitate identitară, de slabă identificare cu familia, biserica și comunitatea locală. Acest profil este puternic marcat și de raportarea pozitivă la ideologia privatizării (susțin opinia «privatizarea este bună») și la cea a migrației tinerilor. Constatarea confirmă deci ipoteza conectării semnificative a intenției de

migraţie la ideologia complexului cultural al reformei (COREF), pe de o parte, şi la cea asupra migraţiei, pe de altă parte.

Migranţii potenţiali au opinii în favoarea privatizării. La fel şi cei care susţin ideologia stabilităţii rezidenţiale. Or, între intenţia de migraţie şi orientarea ideologică pro-stabilitate rezidenţială există o firească relaţie negativă. Cum se poate explica atunci constatarea anterioară? Răspunsul ar putea fi asociat cu o dublă funcţie a ideologiei pro-privatizare. Pe de o parte, aceasta favorizează intenţia de migraţie sau, oricum, face parte din profilul cultural al migrantului potenţial. Şi este firesc să fie aşa, întrucât acesta este, de obicei, tânăr cu resurse ideatice de nivel ridicat. Pe de altă parte, persoanele care nu intenţionează să plece din localitate şi susţin ideologia stabilităţii folosesc, foarte probabil, ideologia privatizării ca argument pentru stabilitatea tinerilor. Este, în fapt, diferenţa dintre cei care consideră posibilă adoptarea unor comportamente ale economiei de piaţă numai în afara localităţii (migranţii potenţiali) şi cei care văd această posibilitate realizabilă în cadrul localităţii de domiciliu («ideologii stabilităţii rezidenţiale»).

Cultura mobilităţii rezidenţiale are o puternică determinare ecologică:

- un nivel de instrucţie ridicat la nivelul comunităţilor locale din care fac parte persoanele care exprimă opinii asupra migraţiei favorizează ideologiile de stabilitate rezidenţială a tinerilor, dar şi opinia că migraţia are o selectivitate pozitivă («cei mai buni sunt cei care pleacă»);
- oraşul este în favoarea stabilităţii tinerilor, iar satul în favoarea mobilităţii lor;
- regiunile istorice în care se manifestă în 1991 un ridicat nivel al culturii favorabile stabilităţii rezidenţiale sunt Crişana-Maramureş şi Banat. Chiar după ce se controlează efectele specifice ale vârstei, mediului de rezidenţă, modernităţii individuale, ale satisfacţiei comunitare şi stocului local de învăţământ, rămân totuşi influenţe semnificative ale culturii de regiune istorică asupra culturii de mobilitate rezidenţială. În 1994, zona sudică a ţării se dovedeşte favorabilă emigrării în mai mare măsură decât alte zone".

(*Sursă*: Sandu, 1996b: 206-209)

Transnaţionalismul emergent: concluzii la primul recensământ comunitar al migraţiei[1]

Imaginea despre începuturile formării noului sistem naţional de migraţie din România, după 1990, poate fi completată prin referire la concluziile recensământului comunitar al migraţiei (RCM) realizat în toamna anului 2001 la nivelul tuturor

1. Subcapitolul reproduce principalele concluzii ale recensământului comunitar al migraţiei pe care l-am coordonat în 2001, în cadrul unui proiect iniţiat de Organizaţia Internaţională pentru Migraţii. Datele au fost culese cu ajutorul Ministerului Informaţiilor Publice şi al Ministerului de Interne, prin chestionar completat de echipe locale de informatori-cheie (din primării, şcoli, biserici, unităţi sanitare etc. sau buni cunoscători ai satelor, indiferent de statutul lor formal).

satelor din România (Sandu, 2000). Concluziile sunt formulate în baza analizei pe care am întreprins-o asupra răspunsurilor date la chestionarul completat de experţi/ informatori locali, pentru fiecare dintre cele 12.357 de sate din totalul celor 12.700. (Pentru detalii de argumentare, cititorul poate consulta materialul din care am extras concluziile).

1. Migraţia circulatorie a populaţiei rurale în străinătate, în anii 1990-2001, este inteligibilă în principal prin setul de ipoteze formulate în termeni de „valuri", „reţele", „capital comunitar" şi „sistem de migraţie".
   1.1. Migraţia transnaţională circulatorie „sat – ţări străine" se dovedeşte a fi, din perspectiva RCM, un fenomen de reţea. Desfăşurarea ei implică activarea şi dezvoltarea unor reţele sociale complexe, locale şi transnaţionale, direct dependente de structura socială a ţării şi de istoriile de migraţie pentru diferite categorii de comunităţi şi segmente sociale. Declinul navetismului rural-urban şi sporirea migraţiei de revenire sat-oraş au contribuit hotărâtor la crearea presiunii sociale pentru migraţiile circulatorii de val I, la începutul anilor '90. Tot asupra acestui val au acţionat şi oportunităţile date de reţelele sociale familiale, etnice sau religioase preexistente anului 1990. Ulterior, valurile secundare şi terţiare de migraţie circulatorie din sate în străinătate au fost susţinute de reţelele create prin migraţiile din valul I şi prin noile reţele transnaţionale dezvoltate în conexiune cu procese diverse, precum migraţia definitivă a saşilor, forme particulare ale globalizării prin afaceri, comunităţi culturale transnaţionale etc.
   1.2. Migraţia circulatorie a populaţiei rurale din România anilor '90 în străinătate a stat în principal sub semnul unor constrângeri şi oportunităţi de tip regional. Fenomenul pare să fi fost determinat mai mult la nivel regional decât strict comunitar. Constrângeri legate de declinul locurilor de muncă în microregiunile urbane, în special în apropierea oraşelor mici şi mijlocii, cu replici directe în declinul navetismului rural-urban şi în sporirea migraţie de revenire de la oraş la sat, de la nesiguranţa urbană la sărăcia galopantă din mediul rural, au contribuit nemijlocit la structurarea mediului de respingeri locale favorabile migraţiei externe, celei circulatorii în mod particular.
   1.3. Mai mult decât cea urbană, populaţia rurală este predispusă spre adoptarea formei circulatorii de migraţie externă, dat fiind capitalul uman relativ redus de care dispune. Statutul de muncitor necalificat sau de muncitor ilegal asociat cu un astfel de capital o face să aibă un grad maxim de vulnerabilitate la fluctuaţiile de politică economică din ţările de destinaţie (vezi şi situaţia de la începutul anului 2002, pentru cei care muncesc la negru în Israel, români sau de alte naţionalităţi).

Pentru detalii, vezi Sandu, 2000. (Materialul apare ca fiind publicat în anul 2000, deşi RCM a fost efectuat în 2001, deoarece revista care l-a găzduit, *Sociologie Românească*, din cauza unor serioase dificultăţi financiare, a fost editată cu întârziere de un an.)

1.4. Date calitative anterioare din cercetările efectuate la nivel de sat au indicat deja ca probabilă legătura dintre declinul navetismului rural-urban, migraţia de revenire de la oraş la sat şi intensitatea plecărilor temporare în străinătate pentru lucru sau comerţ. Cu datele obţinute din recensământul comunitar al migraţiei, ipoteza a fost validată convingător: plecările în străinătate ale migranţilor din mediul rural au fost mai intense pentru satele cu pondere mare a revenirilor de la oraş la sat. Migraţia de revenire din urban în rural, declinul navetismului (de la aproximativ 1.200.000 de persoane, în 1990, la aproximativ 400.000, în 2001) şi al ocupării locale a forţei de muncă au acţionat în mod conjugat, contribuind la creşterea presiunii sociale pentru găsirea unor noi locuri de muncă, a unor noi surse de supravieţuire. Presiunea s-a manifestat, firesc, în special în satele cu pondere mare de tineri. Găsirea unui loc de muncă sau micile afaceri, mai mult sau mai puţin clare sub aspectul statutului juridic, au făcut parte dintr-o nouă strategie de viaţă pentru tot mai multe persoane.

1.5. Oportunităţile comunitar-regionale de a converti nemulţumirile economice ale populaţiei rurale în propensiune spre migraţia temporară în străinătate au fost date în special de experienţele anterioare de migraţie la nivelul satului, al comunei sau microregiunii de domiciliu. Iniţial, procesul a pornit în forma sa de masă, nu sporadică, precum anterior anului 1989, pe reţele de rudenie, etnice şi religioase. Minorităţile de diferite tipuri, etnice sau religioase, au fost cele mai mobile la începutul anilor '90. Valul masiv de plecare a saşilor din sudul Transilvaniei şi din Banat a contribuit în mod hotărâtor la structurarea unor reţele de migraţie transnaţională. Plecarea saşilor a fost una de excepţie, de tip migraţie definitivă. În urma acestui val, s-au creat reţele complexe care au antrenat mişcarea migratorie circulară a unei largi regiuni, desfăşurată în bandă aproape continuă între sudul Transilvaniei, Banat, sudul Crişanei şi vestul Olteniei. Minoritatea cea mai bine conectată la reţelele create prin plecările saşilor au fost romii. Faptul este pe deplin susţinut prin datele acestei cercetări de tip cantitativ (vezi, spre exemplu, prezenţa masivă a romilor în câmpul german de migraţie circulatorie). În seria oportunităţilor regionale care au favorizat migraţia sunt de menţionat facilităţile de comunicare sporite pentru populaţia din judeţele de frontieră vestică sau pentru populaţia rurală din apropierea oraşelor (tabelul 2.3).

Tabelul 2.3. *Principalele categorii de factori care au favorizat migraţia circulatorie externă a populaţiei rurale din România, în perioada 1990-2001*

Categorii de factori	Subcategorii	Factori	
Constrângeri comunitar--regionale care obligă la construirea unor strategii de viaţă prin migraţie circulatorie externă	deficitului de locuri de muncă atractive în regiunea urbană de care aparţine satul	1.	şomaj în centrul urban apropiat
		2.	migraţie de revenire oraş-sat
		3.	reducere a navetismului sat-oraş în special în microregiunile rurale din jurul oraşelor mici şi mijlocii
Oportunităţi comunitar--regionale	informaţie accesibilă despre oportunităţi de lucru/afaceri/ modalităţi de a ajunge în străinătate, favorizate prin	4.	migranţi din sat/regiune în străinătate, înainte de 1989
		5.	migranţi plecaţi din şi reveniţi în sat/regiune din străinătate, după 1990
		6.	migranţi din sat/regiune aflaţi în străinătate
		7.	reţele structurate de comunicare formală sau informală între origine şi destinaţiile posibile
		8.	şanse sporite de informare în regiunile de graniţă vestică
		9.	şanse sporite de informare în satele din apropierea oraşelor
Oportunităţi personal--familiale sporite pentru migraţie circulatorie externă	capital social	10.	integrare în reţele transnaţionale de rudenie, de tip religios, etnic, de afaceri etc.
	capital uman	11.	educaţie şcolară experienţă profesională
	capital material	12.	resurse pentru călătorie şi instalare la destinaţie
Ideologiile comunitar--regionale favorabile anumitor forme de migraţie externă	ideologii „de ţară de destinaţie"	13.	„cea mai bună ţară" pentru emigrare/circulaţie
	ideologii despre timpul trăit în propria ţară	14.	percepţia unor şanse reduse pentru ca în propria ţară „lucrurile să se rezolve" în sensul obiectivelor personale de viaţă; mai rău „acum" faţă de „ieri" şi „mâine, mai rău faţă de „azi" în propria ţară
	ideologii asupra „mijloacelor"	15.	cea mai bună metodă de a ajunge şi de a avea succes acolo, în funcţie de resurse
	ideologii ale „scopurilor"	16.	ce se poate obţine pentru sine şi familie prin migraţie

2. Stocul de experienţă migratorie la nivel de comunitate – constituit fie prin fostul navetism la oraş, fie prin locuirea permanentă la oraş, fie prin plecările relativ reduse pentru muncă în străinătate – a influenţat dinamica noilor fluxuri şi atitudinal, prin consolidarea unei orientări favorabile migraţiei ca soluţie de viaţă. De la acceptarea migraţiei interne ca strategie de viaţă s-a trecut la construirea noii strategii de supravieţuire sau succes prin migraţie circulatorie externă. Fostul navetist la oraş sau fostul imigrant din sat la oraş, revenit la sat, este mult mai aproape de mentalitatea migrantului în sistem „suveică" din sate spre Istanbul, Madrid, Paris sau Tel Aviv decât non-migrantul, cel care nu şi-a părăsit satul niciodată.
3. La prima vedere, capitalul uman, stocul de educaţie de care dispune persoana nu contează prea mult în influenţarea circulaţiei migratorii sau, oricum, contează mai puţin decât stocul de capital relaţional. În fapt, este vorba, foarte probabil, nu de o ierarhie importantă între cele două forme de capital, ci de o diferenţiere funcţională. Capitalul social furnizează suportul pentru plecare şi instalare la destinaţie, pentru pătrunderea în noul mediu de imigrare. Ulterior, pe măsură ce sporeşte durata de şedere în străinătate, capitalul uman, cunoştinţele de limbă, de tip profesional şi informaţia în genere câştigă tot mai multă importanţă. Probabil că durata de şedere în străinătate şi, eventual, convertirea migraţiei temporare în migraţie definitivă se produc, în bună măsură, în funcţie de parametrii de capital uman. Cu cât aceştia au valori mai ridicate, cu atât conversia menţionată este mai probabilă pentru migrantul din mediul rural.
4. Recensământul comunitar al migraţiei poate fi „citit" şi din perspectiva implicaţiilor sale practice pentru politicile de migraţie[1]:
   4.1. Studiile calitative şi cantitative asupra migraţiei circulatorii în străinătate evidenţiază consecinţele pozitive de tip economic ale fenomenului asupra persoanelor, familiilor şi comunităţilor implicate în proces, aflate la originea acestuia. Deschiderea spaţiului Schengen de la 1 ianuarie 2002 a contribuit la sporirea fluxurilor de migraţie circulatorie, dar şi la restructurarea lor. Oricum, punctul de pornire, structurile de comportament care vor condiţiona puternic desfăşurarea procesului în continuare sunt cele instituite deja în anii anteriori şi descrise în această lucrare.
   4.2. Din punct de vedere practic, se pune problema optimizării fluxurilor de migraţie externă circulatorie, a structurării lor – nu prin control direct, ci prin măsuri de politică social-economică de dezvoltare –, astfel încât să fie funcţionale pentru migranţi şi comunităţi atât la origine, cât şi la destinaţie. În seria notelor definitorii pentru această funcţionalitate sporită intră şi cea referitoare la posibilul rol al migraţiei circulatorii în reducerea migraţiei definitive. Ideile de politică social-economică relevantă şi pentru migraţia

1. O parte dintre ideile de politică socială formulate în acest material au fost dezvoltate pentru elaborarea unei strategii naţionale în domeniul migraţiei (Sandu şi Alexandru, 2009).

internaţională nu pot fi fundamentate prin studii generale asupra migraţiei, ci prin focalizare pe segmente particulare ale fenomenului. Pentru spaţii social diferite - rural, urban, al muncitorilor calificaţi, al specialiştilor cu înaltă calificare sau al muncitorilor necalificaţi - vor trebui să fie realizate fundamentări specifice.

4.3. Analiza din acest capitol este în primul rând relevantă pentru problematica socială a lumii rurale româneşti. Una dintre implicaţiile sale majore susţine că, pentru rezolvarea problemelor rurale, nu este suficientă orientarea politicilor de dezvoltare numai asupra agriculturii şi infrastructurii rurale. Mecanismele economiei de piaţă în agricultură nu pot funcţiona în afara unei relansări a cererii urbane de produse agricole, condiţionată, la rândul ei, de revigorarea economiei urbane. Analizele indică în mod clar impactul imens pe care l-a avut reducerea drastică a navetismului rural-urban. Şocul s-a produs în special în zonele rurale din apropierea oraşelor mici, unde dependenţa faţă de o economie urbană, de cele mai multe ori monoindustrială, a fost extrem de mare.

4.4. Deşi instituirea modelului Uniunii Europene în materie de dezvoltare regională a parcurs câteva secvenţe notabile (începând cu legea dezvoltării regionale 151/1998 şi continuând cu înfiinţarea sistemului instituţional aferent ei), practica de dezvoltare regională se menţine încă la cote modeste. Gândirea de tip sectorial continuă să fie prezentă excesiv în decizii de dezvoltare. Or, pentru mediul rural, relansarea dezvoltării nu poate veni decât în baza unei abordări regionale în care ţintele şi actorii de dezvoltare să fie nu numai satele sau exploatările agricole, ci satele şi exploatările agricole în contextul micro-zonelor urbane de care aparţin.

4.5. Similar, rezultatele analizei indică necesitatea de a considera mai atent diferenţele de problematică de dezvoltare dintre satele-centru de comună şi satele periferice. Acestea din urmă sunt mult mai sărace şi, în consecinţă, exercită o presiune migratorie de un tip special.

4.6. Soluţia de principiu pentru optimizarea fluxurilor de migraţie circulatorie a populaţiei în străinătate rezidă în conjugarea politicilor de dezvoltare regională şi a celor de populaţie, astfel încât să fie multiplicate oportunităţile de împlinire personală şi familială, prin profesie, câştig, servicii comunitare, turism etc., în ţară sau prin circulaţie migratorie în străinătate. A forţa, prin constrângeri de politică economică şi regională inadecvate, populaţia să plece în străinătate, în condiţiile în care nu dispune de resursele de capital uman, material sau social suficiente, contribuie direct la multiplicarea formelor anomice de circulaţie migratorie. Desigur, de la afirmarea acestor principii până la formularea unor sugestii concrete de politică de dezvoltare şi de populaţie este un drum lung. Elaborarea unor astfel de propuneri revine unor studii specializate pe probleme de politici de migraţie şi de dezvoltare.

4.7. Mai mult sau mai puţin explicit, în grade diferite, la o bună parte dintre funcţionarii instituţiilor centrale sau locale sau chiar în mass-media persistă o atitudine ambiguă, dacă nu chiar negativă, în legătură cu migraţia circulatorie externă. De multe ori, printr-un simplu joc lingvistic aceasta este asimilată cu cea definitivă. Prejudecăţi sau spaime inutile ajung să îşi pună amprenta pe decizii mai mult sau mai puţin importante, cu consecinţe asupra mişcării migratorii de tip circulatoriu. Difuzarea în cât mai mare măsură în mass-media a unor studii care aduc informaţii valide în legătură cu problematica şi consecinţele migraţiei externe circulatorii nu poate fi decât benefică în procesul de formare a unei evaluări sociale corecte a respectivului fenomen social.

4.8. Dată fiind importanţa economică şi socială a migraţiei circulatorii în străinătate, fenomenul va trebui să fie tot mai atent examinat ştiinţific. Eventuale politici cu incidenţă asupra migraţiei îşi pot dovedi eficienţa numai în măsura în care sunt fundamentate ştiinţific. Un instrument de cunoaştere de tipul acestui recensământ comunitar poate sta la baza unei multitudini de studii de detaliu care să facă transparent un fenomen social de maximă importanţă, sporind astfel şansele de a-l integra efectiv în tematica politicilor de dezvoltare. Poate folosi la gândirea dezvoltării nu numai în termeni de localităţi, regiuni sau ţări, dar şi de reţele transnaţionale de comunicare, precum cele de tip migratoriu.

4.9. Pentru cunoaştere, pentru realizarea unor studii cât mai bine fundamentate asupra migraţiei în genere, a celei internaţionale în mod particular, este nevoie însă, în primul rând, de specialişti în domeniu. Resursele de expertiză în sociologia populaţiei şi în demografie, pe tematici ale migraţiei şi dezvoltării, sunt încă extrem de reduse în ţară. Sarcina de a lucra în acest sens revine spaţiului academic şi universitar românesc.

Capitolul 3

Reconstituirea etapelor folosind memoria colectivă a migranţilor[1]

Cifrele oficiale sau cele rezultate din recensământul comunitar al migraţiei din 2001 au putut oferi o primă informaţie asupra etapelor şi actorilor emigrării pentru lucru în străinătate. Estimările cu astfel de puncte de pornire sunt însă slabe. Ele spun destul de puţin despre selectivitatea fenomenului şi restructurarea sa în timp. Pentru a ajunge la detalii de acest gen, în 2006 a fost realizat un sondaj la nivel naţional pe 1 400 de persoane şi două sondaje regionale, în microregiunile Alexandria şi Focşani (vezi anexa 1). Variaţia în timp a fenomenului de migraţie în străinătate a fost estimată, de această dată, prin culegere de informaţii despre toţi membrii gospodăriilor incluse în sondaj. Estimările au fost făcute nu atât prin numărarea migranţilor, cât a evenimentelor de migraţie înregistrate pentru toate persoanele adulte din gospodăriile selectate în eşantion. Evident, orizontul de timp avut în vedere în acest capitol este numai cel referitor la intervalul 1990-2006, până la momentul sondajului. Cele câteva actualizări de cifre oficiale sunt specificate ca atare în text. Desigur, estimările prin numărarea evenimentelor de migraţie îşi au dezavantajele lor, dar, pentru scopurile analizei, funcţionează mai bine decât numărarea de migranţi. Procedura determinării intensităţii unor fenomene prin contabilizarea evenimentelor, raportate la populaţia supusă riscului lor, este folosită pe scară largă în demografie.

De la explorare individuală şi de grup la stabilizare

Plecarea la muncă în străinătate a fost o noutate, o inovaţie socială, în contextul românesc postdecembrist. A urmat cursul oricărei inovaţii sociale, cu o perioadă de decolare, urmată de un maxim de contagiune socială.

1. Acest capitol a fost elaborat pe baza unei prime redactări pe care am realizat-o în cadrul cercetării „Locuirea temporară în străinătate" (LTS) (Sandu, 2006a), finanţată de Fundaţia pentru o Societate Deschisă. Pentru detalii metodologice, vezi anexa 1.

O primă etapă a emigrării temporare pentru lucru în străinătate a fost cea dintre 1990 şi 1995. Ratele de emigrare anuală în această perioadă nu au depăşit nivelul de 5‰. A fost perioada de explorare primară a Europei de către românii în căutare de lucru şi de o viaţă mai bună. Etapa a doua de explorare a Europei de către români, după 1989, este cuprinsă între 1996 şi 2001. Rata de emigrare temporară ajunge în această perioadă la valori de 6-7‰. După obţinerea accesului în spaţiul Schengen, în ianuarie 2002, procesul se amplifică. Lucrul în străinătate devine un fenomen de masă, cu o rată a emigrării temporare cuprinsă între 10‰ şi 28‰ (figura 3.1).

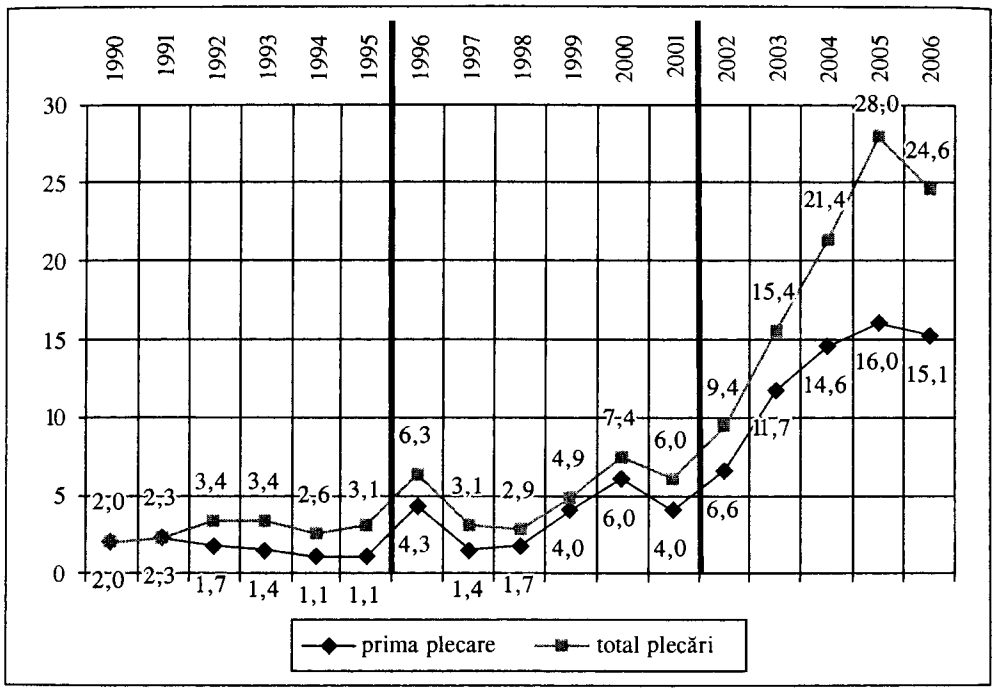

Figura 3.1. *Plecări temporare pentru muncă în străinătate între 1990 şi 2006 (‰)*

Sursă: cercetarea „Locuirea temporară în străinătate" (LTS), fişier de bază pentru plecări
Exemplu de lectură: în anul 2005 s-au înregistrat aproximativ 28 plecări temporare pentru lucru în străinătate la 1 000 de locuitori cu vârsta cuprinsă între 15 şi 64 ani. Graficul nu se referă la numărul de migranţi, ci la cel de acte de migraţie temporară. Cifrele din grafic sunt rate ale emigrării temporare în străinătate la nivelul populaţiei cu vârsta cuprinsă între 15 şi 64 ani din cele 1.400 gospodării din eşantion. Nu pot fi înregistrate evenimentele asociate cu persoanele plecate definitiv din gospodărie sau cu cele care au decedat.

Cele trei etape reconstituite prin date de sondaj se regăsesc şi în istoria migraţiei româneşti în Italia, ţara cu cea mai mare atracţie pentru români, până în prezent (figura 3.2).

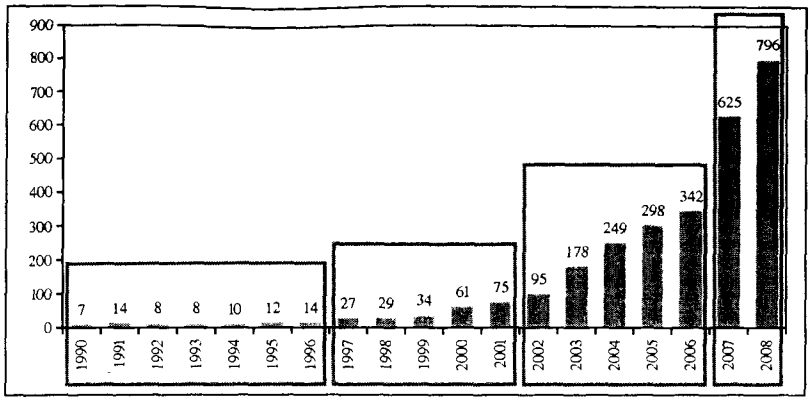

Figura 3.2. *Rezidenţi români în Italia, 1990-2008 (mii de persoane la sfârşitul anului)*

Sursă: surse de date *http : //www.migrationinformation.org/GlobalData/countrydata/data.cfm* pentru perioada 1990-2000
Copiii sub 18 ani care nu aveau permis propriu de rezidenţă şi erau înscrişi în permisul părinţilor nu sunt incluşi. Pentru anii 2001-2008 am folosit datele de la ISTAT *http : //demo.istat.it/ str2002/index_e.html*. Cifra din adresă se modifică în funcţie de anul de referinţă. Cifrele din cele două serii nu sunt pe deplin comparabile. Graficul este unul actualizat pentru a include şi anii 2007 şi 2008, de după momentul sondajului (2006).

Cele trei etape menţionate anterior se regăsesc cu uşurinţă şi în istoria migraţiei recente din cele două microregiuni cercetate în 2006 în cadrul proiectului LTS (figura 3.3): ponderea cea mai mare a plecărilor la muncă în străinătate, atât din zona Focşani, cât şi din zona Alexandria, se înregistrează în perioada 2002-2006.

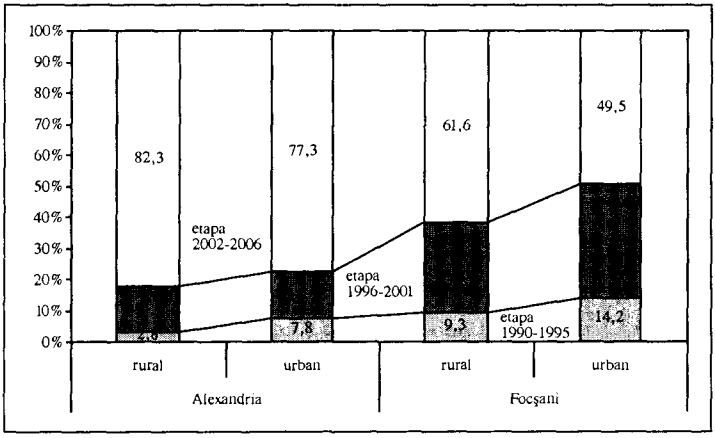

Figura 3.3. *Plecări la muncă în străinătate pe microregiuni, medii rezidenţiale şi etape (%)*

Sursă: sondaj LTS
Exemplu de lectură: în microregiunea rurală Alexandria-Teleorman, 82,3% din totalul plecărilor la muncă în străinătate au fost înregistrate în perioada 2002-2006.

În concordanţă cu aşteptările pe care le-am avut prin proiectarea eşantioanelor microregionale, emigrarea temporară pentru muncă în străinătate a început mult mai devreme în Vrancea decât în Teleorman. În perioada de început, intensitatea plecărilor a fost mai mare în oraşe decât la sate.

Din Moldova în Italia sau pe alte trasee europene similare

Direcţia de migraţie dominantă s-a modificat în timp. La începutul anilor '90, Israelul şi Turcia au fost principalele centre de atracţie pentru lucru. Italia, Germania şi Ungaria au fost destinaţii de rang secundar. Aproape o cincime din totalul plecărilor pentru lucru în perioada 1990-1995 au fost spre Israel (tabelul 3.1). Ulterior, în etapa 1996-2001, Italia devine lider de atracţie a românilor care vor să lucreze în străinătate. Israelul trece pe locul al doilea în ordinea preferinţelor în perioada respectivă. În perioada a treia, care începe cu 2002, ierarhia se schimbă din nou. Atracţia maximă este spre Italia şi Spania. Plecările (nu cei plecaţi) spre Italia, în perioada respectivă, deţin o pondere de 50%. Spre Spania, ponderea plecărilor este de 25%.

Tabelul 3.1. *Plecări temporare pentru lucru în străinătate pe ţări şi perioade (%)*

Ţara de destinaţie		Perioada de migraţie			Total
		1990-1995	1996-2001	2002-2006	
Italia		8	22	50	40
Spania		2	9	24	18
Germania		7	6	5	5
Ungaria		8	9	4	5
Israel		18	17	0	6
Turcia		10	7	1	3
Grecia		2	4	2	2
Canada			7	1	2
Belgia		5	1	0	1
Rusia		5		0	1
Alte ţări		21	10	9	11
NR		15	8	3	5
Total plecări	%	100	100	100	100
	N	61	107	360	528
Total plecaţi		33	81	203	317
Plecări pe migrant		1,84	1,32	1,77	1,66

Sursă: sondaj LTS, fişier cu plecări pentru lucru în străinătate în perioada 1990-2006 (N = 528).

Drumurile românilor în căutare de lucru în străinătate (în Europa, în special) s concentrează într-un număr redus de ţări, dar nu liniar, ci după o etapă de extinder a căutărilor :

- în prima etapă, 1990-1995, existau cinci destinaţii cu pondere de peste 7% dii totalul plecărilor – Israel, Turcia, Italia, Ungaria şi Germania ;
- în etapa a doua, 1996-2002, la cele cinci ţări din prima etapă se adaugă Canada şi Spania. Explorarea se extinde spre extrema continentului european şi spre America ;
- în cea de-a treia etapă, care începe în 2002, se produce o concentrare masivă a emigrărilor temporare pentru lucru. După ce au testat viaţa şi condiţiile de lucru ale mai multor destinaţii, românii se decid în special pentru două ţări de limbă latină, Italia şi Spania. Rămâne de stabilit cât a contat în această decizie tipul de cerere de forţă de muncă, facilitatea trecerii de la română la limba ţării de destinaţie ori legislaţia şi toleranţa locului de sosire.

Schimbările între etape nu vizează numai câmpul de migraţie. Se modifică şi volumul plecărilor. În perioada pre-Schengen se dublează intensitatea fenomenului comparativ cu etapa 1990-1995, iar în perioada de după 2001, comparativ cu cea anterioară, are loc o triplare a intensităţii fenomenului de migraţie pentru lucru în străinătate (tabelul 3.1).

Plecările pentru lucru în străinătate sunt puternic regionalizate (figura 3.1). În perioada pre-Schengen, 1996-2001, emigrările temporare în străinătate au fost de intensităţi relativ egale în cele trei mari provincii ale României, Moldova, Muntenia şi Transilvania. Ulterior, odată cu liberalizarea accesului în spaţiul Schengen, după 2001, se produce o puternică diferenţiere regională a emigrării temporare. Moldova devine de departe cel mai important exportator de lucrători în străinătate, urmată de Muntenia şi Transilvania, cu parametrii de intensitate a emigrării temporare relativ egali. Vestul şi sud-vestul ţării, Crişana-Maramureş, Banat şi Oltenia, se află pe locul al treilea sub aspectul intensităţii emigrării temporare în străinătate. Dobrogea şi Bucureştiul înregistrează, indiferent de etapă, cea mai redusă emigrare temporară în afara ţării.

Regiunilor slab dezvoltate – Moldova, Muntenia şi Oltenia – le-a fost specifică emigrarea pentru muncă. Motivaţia pentru emigrare temporară a fost mult mai nuanţată în regiunile dezvoltate, precum Banat, Transilvania sau Bucureşti (figura 3.5).

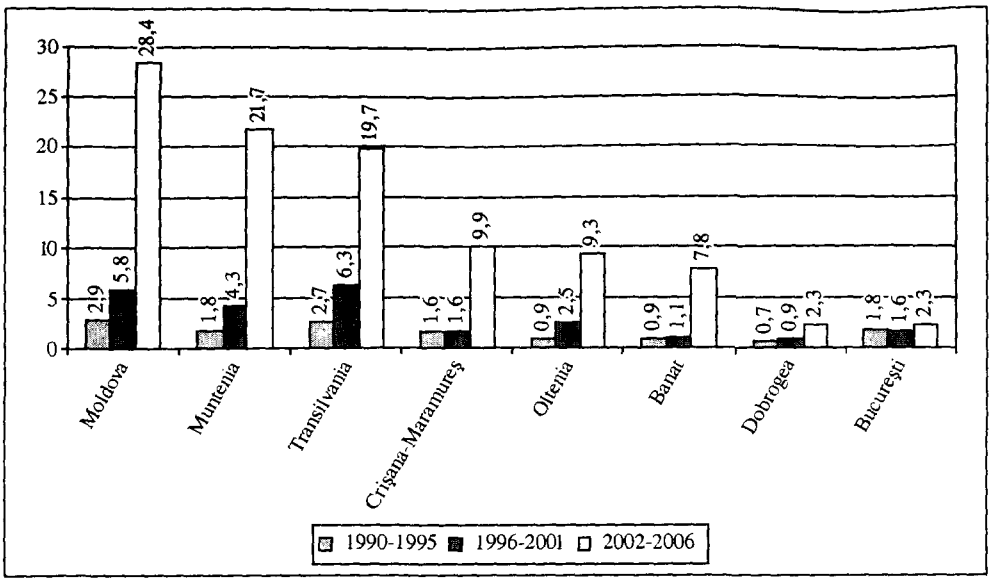

Figura 3.4. *Rata emigrării temporare în străinătate pe regiuni istorice şi perioade (‰)*

Sursă: sondaj LTS, fişier cu persoane adulte din gospodării (N = 3499)
Exemplu de lectură: rata plecărilor temporare pentru lucru din Moldova, în perioada 2002-2006, a fost de 28,4‰.

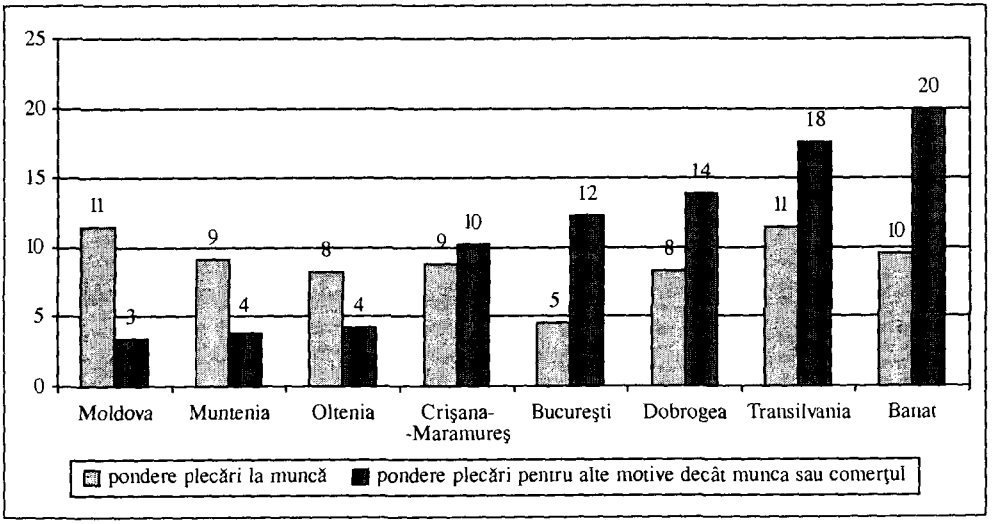

Figura 3.5. *Ponderea persoanelor adulte care au fost temporar în străinătate, în funcţie de motivul emigrării, pe regiuni istorice, în perioada 1990-2006*

N = 3993
Exemplu de lectură: 11% dintre persoanele adulte din gospodăriile incluse în sondaj, din Moldova, au lucrat în străinătate în perioada 1990-2006.

Regionalizarea emigrării temporare este marcată nu numai prin diferenţierile de intensitate a fenomenului, ci şi prin structurarea clară a unui sistem de fluxuri care au origini şi destinaţii specifice. În perioada 1990-2001 (tabelul 3.2):

- Moldova era orientată, ca emigrare temporară, în special spre Italia şi Israel;
- Dobrogea avea o orientare parţial similară cu cea a Moldovei, cu emigrare puternică spre Italia, dar, în mod specific, şi spre Germania;
- Transilvania era covârşitor marcată de migraţia spre Ungaria;
- cei din Muntenia se orientau mai ales în direcţia Turcia;
- Oltenia era, surprinzător, dominată de fluxul spre Canada;
- pentru bucureşteni, Grecia pare să fi fost cea mai atractivă destinaţie.

Tabelul 3.2. *Principalele destinaţii ale emigrării temporare pe regiuni istorice, 1990-2001 (%)*

	Moldova	Muntenia	Oltenia	Dobrogea	Transilvania	Crişana-Maramureş	Banat	Bucureşti	Total
Israel	26	15	7		15	57			17
Italia	26	11	20	29	20	14		6	17
Ungaria	3				28	14		6	9
Turcia	15	19	7		3				8
Spania	3	7	13		13			6	7
Germania	5	11		29	5	7			6
Canada		7	27	14					4
Grecia		7	7					12	3
Belgia		4	20						2
Serbia	3						22		2
Austria					5		11		2
Suedia							22		1
Alte ţări	8	15	0	14	8	0	11	41	11
NR	13	4		14	5	7	33	29	11
	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Sursă: sondaj LTS, fişier cu plecări la muncă în străinătate, în perioada 1990-2001 (N = 168)
Baza de calcul îngustă pe care este construit tabelul impune prudenţă în interpretare.

După 2001, gradul de regionalizare a emigrării temporare se reduce considerabil (tabelul 3.3). Pentru şapte dintre cele opt regiuni istorice ale ţării, Italia devine principala destinaţie. Excepţie face doar Muntenia, cu orientare încă predominantă spre Spania. Faţă de perioada anterioară, Israelul practic dispare ca destinaţie specifică pentru emigranţii din Moldova şi din Crişana-Maramureş.

Câteva fluxuri specifice de rang secund se menţin şi după 2001. Este cazul orientării transilvănenilor spre Ungaria şi al dobrogenilor spre Germania.

Tabelul 3.3. *Principalele destinaţii ale emigrării temporare pe regiuni istorice, 2001-2006 (%)*

	Moldova	Muntenia	Oltenia	Dobrogea	Transilvania	Crişana-Maramureş	Banat	Bucureşti	Total
Italia	76	21	62	75	42	41	43	75	50
Spania	14	54	21		17	29	4		24
Germania	1	8		13	3	3	29		5
Ungaria					17	6			4
Grecia			3		1		18	13	2
Franţa	1	1	3		3	3			2
Alte ţări	6	14	6	13	13	12	7	13	10
NR	2	3	6		4	6			3
	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Sursă: sondaj LTS, fişier cu plecări pentru muncă în străinătate, în perioada 2002-2006 (N = 360)

Spania nu era destinaţie de rang secundar pentru nici unul dintre fluxurile regionale în anii 1990-2001. În etapa de după 2001, ea se impune ca destinaţie pentru plecările din Moldova, Oltenia şi Crişana-Maramureş.

Analizele la nivel de microregiune permit o observaţie mai subtilă asupra dinamicii fluxurilor de emigrare temporară pentru lucru în străinătate (tabelul 3.4).

- Emigrarea temporară din microregiunea Focşani a fost mult mai concentrată decât cea din microregiunea Alexandria încă din perioada 1990-1995. În primul caz, peste 60% din totalul plecărilor din perioada respectivă vizau Italia, iar în cel de-al doilea numai 20% erau orientate către o singură ţară, respectiv către Spania.
- Există o puternică inerţie şi contagiune a fenomenului la nivel microregional. Fluxul care era cel mai important la început devine şi mai important în timp. Migraţia spre

Italia urcă de la 63%, în prima perioadă, la 85%, în ultima perioadă, cea de după 2001. Similar, fluxul către Spania, care era dominant în zona Alexandria trece de la o pondere de 20%, în prima perioadă, la 86%, în perioada actuală, de după 2001.

- În procesul de concentrare a fluxurilor către destinaţii privilegiate, anumite ţări dispar ca ţintă pentru emigrarea temporară. Turcia, Libia şi Iugoslavia/Serbia, spre exemplu, încetează să mai fie destinaţii pentru cei din Alexandria care caută de lucru. O soartă similară o au Franţa, Israel şi Elveţia pentru emigranţii din zona Focşani.

Tabelul 3.4. *Plecări temporare pentru lucru în străinătate, pe origini, destinaţii şi perioade (%)*

	Microregiunea Alexandria*				Microregiunea Focşani**		
	1990-1995	1996-2001	2002-2006		1990-1995	1996-2001	2002-2006
Spania	20,0	76,6	86,3	Italia	62,6	83,3	84,6
Germania	16,0	2,3	4,9	Turcia	12,1	3,0	0,4
Israel	12,0	3,4		Germania	5,5	0,7	1,0
SUA	8,0	5,1	2,0	Franţa	4,4	1,1	0,2
Franţa	8,0	0,6	1,3	Israel	3,3	1,1	0,2
Turcia	8,0	0,6		Grecia	3,3	4,1	2,3
Libia	6,0	0,6		Elveţia	3,3		0,4
Iugoslavia	6,0	0,6		Spania	2,2	1,9	3,3
Italia		2,9	2,7				
Olanda		2,9	0,4				
Alte ţări	16,0	4,6	1,5	Alte ţări	3,3	3,0	5,6
NR			0,9	Non-răspuns		1,9	2,1
Total %	100	100	100	Total %	100	100	100
N	50	175	968	N	91	269	518

Sursă: sondaj LTS, eşantion pe microregiuni

Exemplu de lectură: 84,6% din totalul plecărilor la muncă din microregiunea Focşani-Vrancea în perioada 2002-2006 au avut ca destinaţie Italia.

*Microregiunea Alexandria-Teleorman: Alexandria, Poroschia, Călineşti, Drăgăneşti-Vlaşca, Furculeşti, Necşeşti (Lăceni), Piatra, Ţigăneşti, Viişoara, Nenciuleşti, Frăsinet.

**Microregiunea Focşani-Vrancea: Focşani, Câmpineanca, Goleşti, Garoafa, Gura Caliţei, Năneşti, Poiana Cristei, Suraia, Tănăsoaia, Vânători.

În fiecare dintre cele două microregiuni au fost intervievate câte 400 de persoane din gospodării cu experienţă de migraţie în străinătate (cu persoane care au fost sau sunt plecate).

O migraţie mai puţin selectivă

Iniţial, în prima etapă, plecările au fost efectuate covârşitor de către bărbaţi (88%). Ulterior (figura 3.6), procesul merge în direcţia echilibrării raportului de sexe, astfel încât, după 2001, plecările bărbaţilor faţă de cele ale femeilor ajung să fie de 55%, respectiv 45%.

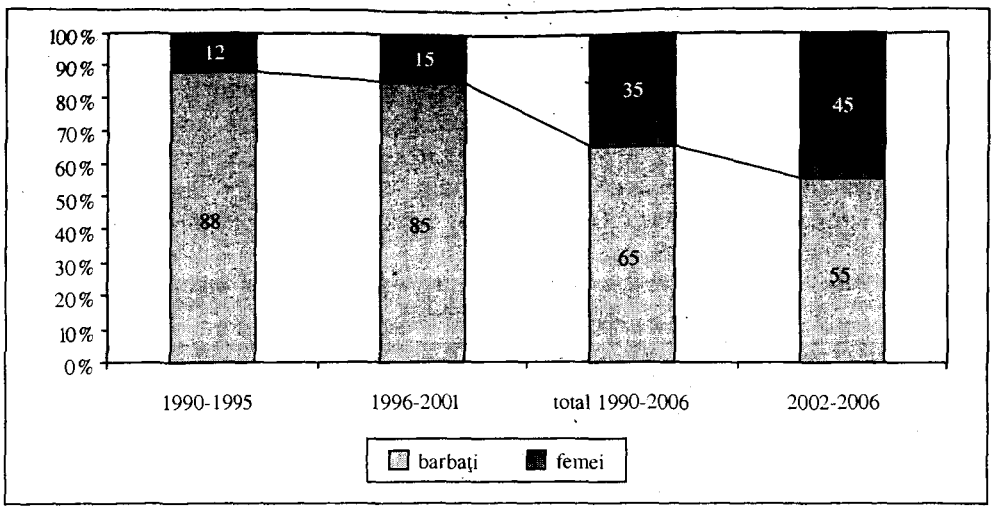

Figura 3.6. *Plecări la lucru în străinătate pe etape şi categorii de gen (%)*

Sursă: sondaj LTS, fişier cu plecări pentru lucru în străinătate (N = 525)
Exemplu de lectură: din totalul plecărilor temporare la lucru în străinătate, în perioada 1990-1995 88% au fost efectuate de bărbaţi.

Tendinţa majoră sub aspectul compoziţiei sociale a migranţilor este cea de diversificare. La început, nucleul plecărilor a fost asigurat de bărbaţii căsătoriţi, cu şcoală profesională sau liceu, din mediul urban (tabelul 3.5). Ulterior, fluxurile emigrării temporare în străinătate s-au diversificat. Ponderea femeilor, spre exemplu, în totalul emigrărilor temporare în străinătate se triplează, sătenii ajung să îi egaleze pe orăşeni, ponderea migranţilor necăsătoriţi sporeşte de peste patru ori, iar cea a absolvenţilor de gimnaziu de peste opt ori. Ponderea segmentelor care au asigurat în bună măsură rezervorul pentru pionierii migraţiei în străinătate se reduce considerabil pentru absolvenţii de învăţământ superior şi pentru maghiari.

Tabelul 3.5. *Cine a plecat pentru muncă în străinătate (%)*

		Etape			Total
		1990-1995	1996-2001	2002-2006	
Gen	femei	12	15	44	34
	bărbaţi	88	85	56	66
Mediu rezidenţial	rural	41	48	49	48
	urban	59	52	51	52
Naţionalitate	română	92	89	94	93
	maghiară	8	10	4	6
	alta		1	2	1

		Etape			Total
		1990-1995	1996-2001	2002-2006	
Starea civilă	căsătorit	88	76	60	66
	necăsătorit	7	19	31	26
	alta (văduv, divorţat etc.)	5	6	10	7
Educaţie	ciclu primar	3	3	1	2
	ciclu gimnazial	2	8	16	13
	şcoală profesională şi liceu	78	79	77	77
	învăţământ superior	17	9	7	9

Sursă: sondaj LTS, plecări temporare pentru lucru în străinătate, pentru persoane cu vîrsta între 15 şi 64 ani. Pentru fiecare întrebare sunt calculate procentele în cadrul etapei, pe coloană. Exemplu de lectură: 56% dintre plecările din perioada 2002-2006 au fost efectuate de bărbaţi.

Profilul mediu de vârstă şi rezidenţial al migranţilor suportă modificări considerabile (tabelul 3.6). În etapa „decolării" emigrării temporare din ţară, dominant este fluxul orăşenilor cu vârsta cuprinsă între 30 şi 54 ani. Ei reprezentau aproximativ jumătate din totalul fluxului de plecări temporare din ţară pentru lucru în străinătate. Ponderea acestui segment în totalul fluxului respectiv s-a redus însă aproape la un sfert în perioada actuală. În schimb, atât în urban, cât şi în rural se afirmă tot mai mult categoria migranţilor din rândul tinerilor cu vârsta cuprinsă între 15 şi 29 de ani.

Tabelul 3.6. *Plecări pentru lucru în străinătate pe medii rezidenţiale, categorii de vârstă şi etape (%)*

Plecări din mediul	Categorie de vârstă	Etape			Total
		1990-1995	1996-2001	2002-2006	
rural	15-29 ani	5	12	26	21
rural	30-54 ani	31	33	23	26
rural	55-64 ani	5	3		1
urban	15-29 ani		12	22	18
urban	30-54 ani	49	39	27	32
urban	55-64 ani	10	1	2	3
		100	100	100	100

Sursă: sondaj LTS, plecări temporare pentru lucru în străinătate, pentru persoane cu vârste cuprinse între 15 şi 64 ani

În registru sociodemografic, vârsta şi genul la care ne-am referit anterior acţionează în dependenţă de stare civilă. Selectivitate emigrării temporare în funcţie de cele trei caracteristici – vârstă, gen şi stare civilă – considerate simultan poate fi explorată numai în baza numărului relativ redus de evenimente de migraţie de care dispunem, extras din sondajul folosit pentru analiză. Cum în prognozele demografice astfel de condiţionări sunt foarte importante, prezint, pe scurt, informaţia obţinută despre variaţia ratelor de emigrare temporară în funcţie de variabilele menţionate (tabelul 3.7). Ratele la care fac referire sunt calculate prin raportarea numărului de plecări temporare în străinătate în perioada 2002-2006 la mia de persoane din categoria de referinţă. Principalele regularităţi care pot fi formulate, cu titlu de ipoteză, susţin că:

- ratele de emigrare sunt sistematic mai mari la bărbaţi decât la femei în categoria persoanelor căsătorite. Pentru persoanele necăsătorite, raportul este invers, cu rate de emigrare mai mari la femei decât la bărbaţi. Şansele de mobilitate spaţială se reduc considerabil la femei, după căsătorie;
- la femeile căsătorite, rata de emigrare se reduce brusc în intervalul de vârstă de 30-34 de ani. Ar putea fi vorba de perioada de creştere a copiilor, de şcolarizarea în ciclul primar al acestora etc.;
- după 44 de ani, emigrarea se reduce drastic la ambele sexe;
- nu este clar de unde rezultă nivelul redus al emigrării la bărbaţii necăsătoriţi cu vârste între 30 şi 34 de ani. Ar putea fi un efect al transformării migraţiei temporare în migraţie definitivă?
- valoarea 0 a ratelor pentru persoanele căsătorite cu vârste între 15 şi 19 ani, ar putea fi o consecinţă a unei emigrări familiale mai accentuate la această categorie de vârstă şi, implicit, a reducerii şansei de a avea în eşantion persoane din categoria respectivă de vârstă.

Tabelul 3.7. *Ratele emigrării temporare pe categorii de vârstă-gen-stare civilă (‰)*

	Vârsta	Căsătorit	Necăsătorit	Văduv, divorţat etc.	Total
Femei	15-19	0,0	51,3	0,0	45,5
	20-24	135,6	127,0	238,1	140,8
	25-29	166,7	314,8	200,0	213,1
	30-34	43,8	315,8	384,6	100,6
	35-39	111,1	230,8	166,7	125,0
	40-44	171,9	0,0	181,8	166,7
	45-49	45,2	0,0	38,5	43,2

	Vârsta	Căsătorit	Necăsătorit	Văduv, divorţat etc.	Total
Bărbaţi	15-19	0,0	59,5	0,0	58,1
	20-24	307,7	102,2	111,1	126,7
	25-29	295,5	232,3	500,0	276,4
	30-34	173,2	62,5	222,2	158,2
	35-39	187,1	114,3	0,0	162,2
	40-44	215,0	0,0	125,0	175,2
	45-49	42,7	0,0	0,0	37,2

Sursă: sondajul LTS
Calculele au fost efectuate pentru 330 de evenimente de emigrare şi 2.526 de persoane. Cifrele indică numărul de plecări temporare în străinătate la 1.000 de locuitori pentru categoria demografică de referinţă, în perioada 2002-2008.

Faţă de modelul descris anterior, valabil la nivel naţional, la nivel regional se disting variaţii considerabile ale profilului migranţilor pe etape de plecare (tabelul 3.8). În microregiunea Alexandria, spre exemplu, etapa de pionierat, 1990-1995, este specifică absolvenţilor de şcoală profesională din mediul urban. În microregiunea Focşani, dominant este tipul migrantului absolvent de liceu, cu domiciliul în spaţiul rural.

Tabelul 3.8. *Profilul migranţilor funcţie de perioada şi microregiunea de plecare*

	Microregiunea Alexandria			Microregiunea Focşani		
	1990-1995	1996-2001	2001-2006	1990-1995	1996-2001	2001-2006
bărbaţi *	84,0	62,9	54,1	75,8	66,2	60,2
necăsătoriţi*	8,0	8,6	16,1	3,3	16,4	22,0
romi*	0,0	1,1	10,1	0,0	0,0	0,6
neoprotestanţi*	6,0	38,3	22,7	0,0	0,0	0,0
absolvenţi de gimnaziu*	22,0	4,0	18,4	4,4	4,5	11,6
absolvenţi de şcoală profesională*	32,0	18,9	13,7	23,1	34,9	28,6
absolvenţi de liceu*	20,0	36,6	36,0	49,5	48,7	40,0
absolvenţi de învăţământ superior*	16,0	17,7	9,3	4,4	4,5	4,2
orăşeni*	54,8	30,3	29,0	29,7	25,7	18,1
nivelul de dezvoltare al localităţii de plecare	57	74	56	41	24	11

Sursă: sondaj LTS, eşantion microregiuni, pentru plecări pentru muncă în străinătate
* Variabile dihotomice codificate cu 1 pentru prezenţa atributului şi cu 0 pentru absenţă. Cifrele de pe rîndurile marcate cu * sunt procente din totalul de plecări pentru perioada şi microregiunea de referinţă. Exemplu de lectură: 36% din totalul plecărilor pentru muncă, în perioada 2001-2008, din microregiunea Alexandria, au revenit absolvenţilor de liceu.

Absolvenții de învățământ superior sunt prezenți în mult mai mare măsură în fluxurile din Teleorman decât în cele din Vrancea, mai ales la începutul anilor '90. Etapa intermediară a perioadei 1996-2001 este puternic marcată la Alexandria de migrația neoprotestanților absolvenți de liceu. În zona Focșani, principala schimbare în compoziția fluxurilor de emigrare pentru lucru în străinătate se produce în legătură cu structura pe vârste. Față de etapa anterioară, ponderea persoanelor necăsătorite sporește de peste cinci ori. Procesul similar are loc la Alexandria abia în etapa a treia, după 2001.

În etapa a treia, principalele schimbări de structură la Alexandria rezidă în creșterea ponderii emigrării romilor, reducerea ponderii neoprotestanților și sporirea considerabilă a ponderii femeilor.

În teritoriu, modelul migrației economice în străinătate pare să fi urmat modele diferite de difuzare. În Vrancea se pornește de la localități dezvoltate spre localități mai puțin dezvoltate.

Intenții de plecare puternic diferențiate

La momentul sondajului, în 2006, aproximativ 11% dintre românii cu vârste între 18 și 59 de ani ar fi dorit să plece la lucru în străinătate în următorul an de zile. Rezultă că peste un milion de români (1.400.000) ar fi intenționat să ia calea emigrării temporare pentru a-și găsi de lucru. Vom vedea imediat că ponderea celor efectiv decișii sau care au deja un plan structurat de plecare este mult mai mică. Deocamdată, să notăm că chiar simpla intenție este puternic diferențiată în lumea socială (figura 3.7):

- faptul de a fi lucrat anterior în străinătate este cel mai puternic stimulent pentru a dori din nou acest lucru. Aproximativ 40% dintre cei care au mai lucrat în străinătate ar dori să plece din nou în afara țării;
- în stimularea intenției de emigrare pentru lucru în străinătate contează nu numai experiența proprie, ci și cea a familiei;
- segmentul de vârstă cel mai dinamic este cel al tinerilor cu vârste între 18 și 29 de ani. 18% dintre ei doresc să emigreze temporar în străinătate pentru lucru. La cei de peste 40 de ani, intenția respectivă este aproape absentă;
- ponderea bărbaților orientați spre emigrare economică, pentru lucru în străinătate, este aproape dublă față de cea a femeilor;
- diferențierea între intensitatea intenției de emigrare pentru lucru, în urban față de rural, este mică - 12% în comune, față de 10% în orașe;
- în schimb, în cadrul aceleiași regiuni istorice, diferențele de intenționalitate a emigrării între rural și urban sunt, de cele mai multe ori, considerabile:
  - în Moldova rurală, spre exemplu, ponderea celor care ar dori să plece temporar la lucru în străinătate este de 17%, față de numai 12% la nivelul orașelor din aceeași regiune istorică;

- similar, bănăţenii de la sate doresc mai mult decât cei de la oraşe să emigreze pentru muncă (19% în rural, faţă de 13% în urban);
- de intensitate maximă este decalajul dintre Dobrogea rurală, cu 14% intenţii de emigrare economică, şi cea urbană, cu numai 3%;
- cei din Muntenia manifestă o intensitate sub media pe ţară în afirmarea intenţiei de emigrare temporară pentru lucru. Propensiunea pentru emigrarea economică temporară a celor din urban pare să fie însă ceva mai mare decât a celor din rural, la nivelul acestei regiuni (10% în urban, faţă de 7% în rural);
- Oltenia merge pe acelaşi model, cu orăşenii mai orientaţi spre plecare la lucru în străinătate, comparativ cu sătenii (13% *versus* 6%).
- pentru transilvănenii de la sate şi cei de la oraşe, procentele în discuţie sunt similare.

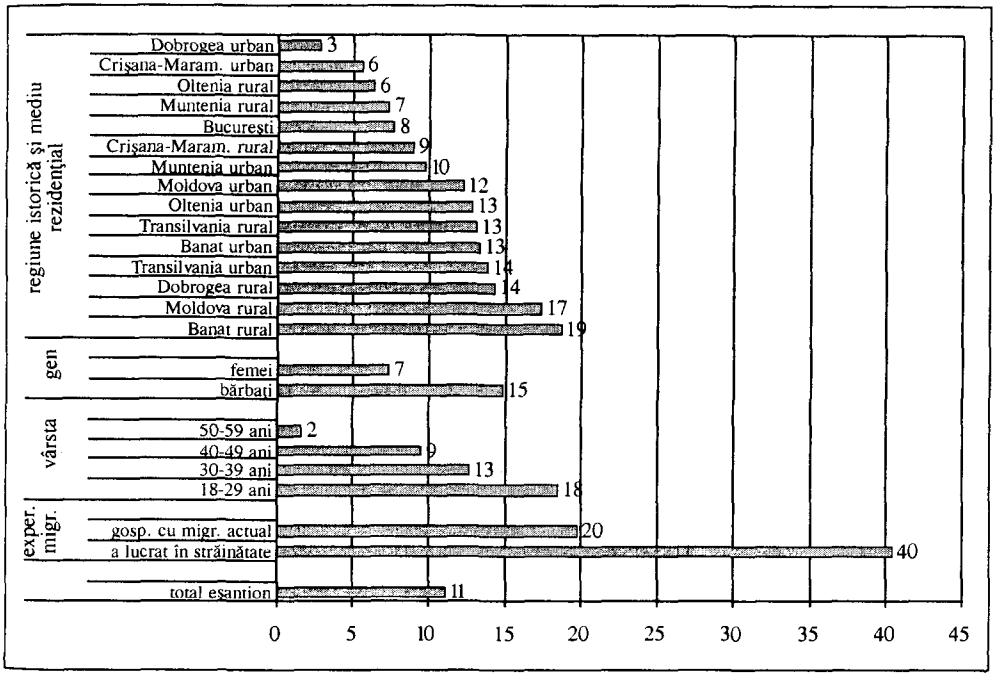

Figura 3.7. *Ponderea persoanelor care doresc să plece la lucru în străinătate în următorul an*

Sursă: sondaj LTS, eşantion de bază, subeşantion de persoane cu vârste cuprinse între 18 şi 59 de ani (N = 973)

Exemplu de lectură: 40% dintre persoanele cu vârste între 18 şi 59 de ani care au lucrat în străinătate ar dori să plece din nou la lucru în afara ţării în următorul an.

Italia şi Spania erau destinaţiile preferate specificate prin intenţiile de emigrare economică din 2006 (figura 3.8).

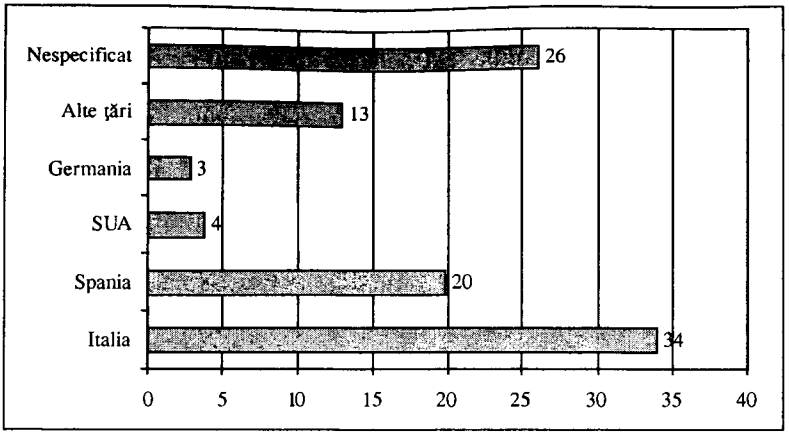

Figura 3.8. *Ţările în care ar dori să lucreze cei cu intenţie de plecare (%)*

Sursă: sondaj LTS, eşantion de bază, subeşantion al celor cu intenţie de a pleca la lucru în străinătate (N = 106)
Exemplul de lectură: 20 % dintre persoanele cu vârste cuprinse între 18 şi 59 de ani care ar dori să plece în străinătate la lucru, în următorul an, vizează Spania ca loc de destinaţie.

Gradul de structurare a intenţiei de plecare este relativ redus (tabelul 3.9): aproape o treime dintre cei cu intenţie de plecare nu au nici un fel de aranjamente legate de proiect sau nu fac specificări pe tema respectivă; un sfert declară că au numai planuri, dar nu şi aranjamente propriu-zise; 17% au rezolvat deja chestiunile legate de locul de muncă; încă un sfert dispun de alte resurse pentru plecare: bani, relaţii cazare la destinaţie.

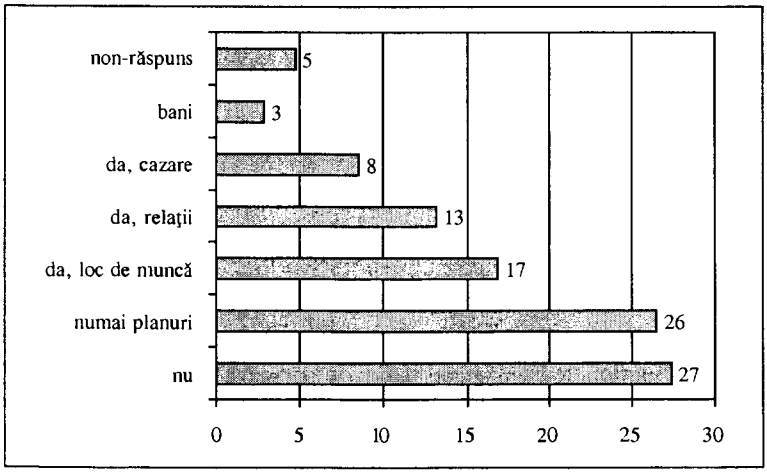

Figura 3.9. *„Aveţi aranjamente făcute pentru plecare ?"*

Sursă: sondaj LTS, eşantion de bază. Procentele sunt calculate din totalul celor care au declarat că intenţionează să plece la lucru în următorul an de zile şi au vârsta cuprinsă între 18 şi 59 de ani (N = 106). Deşi a existat posibilitatea unor răspunsuri multiple, numărul celor

care au indicat mai multe variante este extrem de redus, astfel încât am notat ponderile pentru cei care au dat o singură variantă de răspuns.
Exemplu de lectură: 26% dintre cei care au declarat că intenţionează să plece la lucru în străinătate în următorul an de zile menţionează că au numai planuri în acest sens şi că nu au întreprins nici o acţiune.

Persoanele care au început să acumuleze resurse pentru plecare – bani, relaţii, asigurarea unui loc de muncă la destinaţie sau a unui loc de cazare – sunt tot tineri cu un bun capital relaţional (tabelul 3.9). Specificul lor este însă faptul de a mai fi lucrat în străinătate anterior sau de a face parte din familii cu experienţă de migraţie în străinătate. Sunt cunoscători fie de italiană, fie de spaniolă. Cei care au numai planuri de plecare, dar nu au aranjamente făcute în sensul respectiv sunt tot tineri care au mai lucrat în străinătate. Resursele lor pentru a se descurca în străinătate sunt însă reduse – nu ştiu limbi străine şi nu dispun de relaţii deosebite.

Tabelul 3.9. *Profilul persoanelor în funcţie de gradul de structurare a intenţiei de a pleca la lucru în străinătate*

	Fără intenţie de emigrare	Cu intenţie, dar fără plan	Cu intenţie şi plan	Cu intenţie şi resurse acumulate	Total
vârsta medie	39	34	33	30	38
bărbaţi %	46	65	64	48	48
vorbesc italiana %	3	19	12	28	6
vorbesc spaniola %	3	8	2	19	4
vorbesc engleza %	23	45	48	37	26
indice de capital relaţional	0,58	1,19	0,95	1,54	0,69
ponderea persoanelor din totalul eşantionului	84	6	4	6	100

Sursă: sondaj LTS, eşantion de bază pentru persoane cu vârste cuprinse între 18 şi 59 de ani
Exemplu de lectură: 28% dintre cei care intenţionează să plece la lucru în străinătate şi au resurse în acest sens afirmă că pot vorbi limba italiană.

Cei care au numai intenţia de a pleca la lucru în străinătate, dar nu şi un plan structurat sau nu au acumulat nici un fel de resurse pentru acţiunea respectivă sunt, predominant, bărbaţi tineri din mediul urban, cu venituri şi capital relaţional peste medie, frustraţi însă de situaţia materială pe care o au. În plus, se pot descurca în italiană. Este un gen de migraţie de frustrare, nestructurată încă la nivelul proiectelor. Cei care o manifestă nu sunt săraci. Au o situaţie materială relativ bună, dar un nivel de aspiraţii mult mai ridicat. Din această cauză, frustrările lor sunt mai accentuate. Ţinta migraţiei lor este, de regulă, Italia.

Rezultă că gradul de structurare a intenției de a pleca la lucru în străinătate depinde în mod hotărâtor de relații și cunoașterea limbilor străine. Experiențe anterioare de migrație sunt factori favorizanți și pentru cunoașterea limbilor străine, și pentru acumulare de capital relațional.

Cum ajungi la lucru în străinătate?

Cum se pleca din țară în anii '90 și cum se pleacă acum, în perioada 2001-2006? Cine erau cei care au fost de folos la plecare? Dar pentru a găsi de lucru în străinătate? Cum a decurs faza de integrare la destinație? Acestea sunt principalele întrebări la care voi răspunde în continuare. Desigur, răspunsurile sunt limitate din cauza datelor de sondaj pe care le avem la dispoziție.

În prima perioadă (1990-1995), predominant a fost modelul plecării fără susținere, fără ajutor din partea cuiva. Numai 22% dintre cei care au plecat la lucru în respectiva perioadă au fost ajutați de cineva (tabelul A2.3). Pe măsură ce numărul plecărilor și al plecaților sporește, rețelele personale se extind. În perioada 1996-2001, 40% dintre migranți beneficiază de ajutor pentru plecare, pentru ca, după 2001, ponderea lor să urce la 60%.

În prezent, rudele din localitate sunt cele mai de folos la plecare (pentru 23% dintre cei care au migrat pentru lucru în perioada 2002-2006), urmate de prieteni din localitate (16%) și de cunoștințe din localitate (5%). Localnicii care au oferit sprijin pentru plecare se aflau, în momentul oferirii sprijinului, majoritar în țara de destinație.

Plecarea la lucru cu ajutor din partea cuiva se desfășoară, în esență, după modelul cerere-ofertă. Cererea sau nevoia de ajutor este mai mare pentru femeile cu nivel redus de educație, cu domiciliul în sate sărace. Oferta de ajutor vine mai mult din partea rețelelor comunitar regionale de migrație. În regiuni cu mai multă experiență de emigrare în străinătate (precum Vrancea, comparativ cu Teleormanul) rețelele de favorizare a plecărilor sunt mai bine constituite și, în consecință, mai accesibile[1].

Găsirea locului de muncă în străinătate a fost, la începutul anilor '90, realizată mai ales prin firme de intermediere (pentru 22% dintre migranții perioadei) și prin prieteni (25%). Treptat, firmele pierd din importanță, ajungând la numai 11% în

1. Formulările din acest paragraf sunt derivate din regularitățile unui model de regresie logistică în care apelul la ajutor pentru plecare, ca variabilă dependentă, este pus în relație cu predictori referitori la vârstă, educație, gen, mediu de rezidență, anul plecării, microregiune și nivelul de dezvoltare a localității. Datele folosite pentru calcul sunt 1.806 dintre plecările în străinătate pentru muncă de la nivelul microregiunilor Alexandria și Focșani. Pentru 297 de plecări nu au fost disponibile valorile pentru toate variabilele modelului. Modelul permite predicția corectă pentru 63% dintre cazuri și are asociat un R2 Nagelkerke de 0,14.

etapa de după 2001. În declin este şi ponderea celor care găsesc loc de muncă prin intermediul Oficiului pentru Migraţia Forţei de Muncă. În schimb creşte rolul rudelor aflate deja în străinătate. Dacă la început acestea erau de folos pentru numai 7% dintre migranţi în găsirea unui loc de muncă, în prezent, pe seama lor îşi găsesc loc de muncă peste un sfert dintre migranţi. Soluţia de a găsi o slujbă prin solicitare directă la firmă îşi menţine un rol relativ constant pentru aproximativ 15% dintre migranţii pentru muncă.

În funcţie de metoda dominantă adoptată pentru găsirea unui loc de muncă la destinaţie, pot fi identificate (tabelul A2.4):

- „calea rudeniei", specifică pentru cei care au plecat să lucreze în Spania;
- „calea prietenilor şi a rudelor", specifică drumului spre Italia;
- „calea prietenilor din străinătate", practicată mai ales pentru deplasările spre ţări apropiate, precum Turcia şi Ungaria;
- „calea firmelor de intermediere" din România, cu rol major în migraţiile spre Germania, Israel şi Grecia.

Detalieri asupra schimbării în modul de găsire a locurilor de muncă pot fi precizate în legătură cu migraţia spre Italia şi spre Spania, principalele ţări de destinaţie. Spre Spania, calea rudeniei rămâne dominantă. Însă ponderea celor care o adoptă este în scădere, de la 50%, în perioada 1996-2001, la 30%, după 2001. Solicitarea directă la firmă şi prietenii par să fie căile la care se apelează din ce în ce mai mult.

Pentru găsirea unui loc de muncă în Italia, rolul relaţiilor de rudenie este în creştere. Apelul la prieteni pentru angajare este, de asemenea, din ce în ce mai frecvent pe ruta respectivă.

Majoritar, persoanele care au fost la lucru în străinătate au muncit ilegal (tabelul A2.6). Dacă în perioada 1990-1995, ponderea celor care au lucrat clandestin din totalul migranţilor pentru muncă era de 34%, după 2001 ponderea respectivă creşte la 53%. Tentativele de legalizare a statutului pe perioada plecării au fost în creştere, dar ponderea celor care declară că au eşuat în încercările respective este şi ea în creştere.

Ocuparea în străinătate este predominant în construcţii, pentru bărbaţi, şi în cadrul gospodăriei, la activităţile menajere, pentru femei. Acest gen de activitate a înregistrat o creştere substanţială, de la 7%, în perioada 1996-2001, la 28%, după 2001.

Munca ilegală este practicată mai ales de către menajere (78%) şi de către agricultori (56%) (figura 3.10).

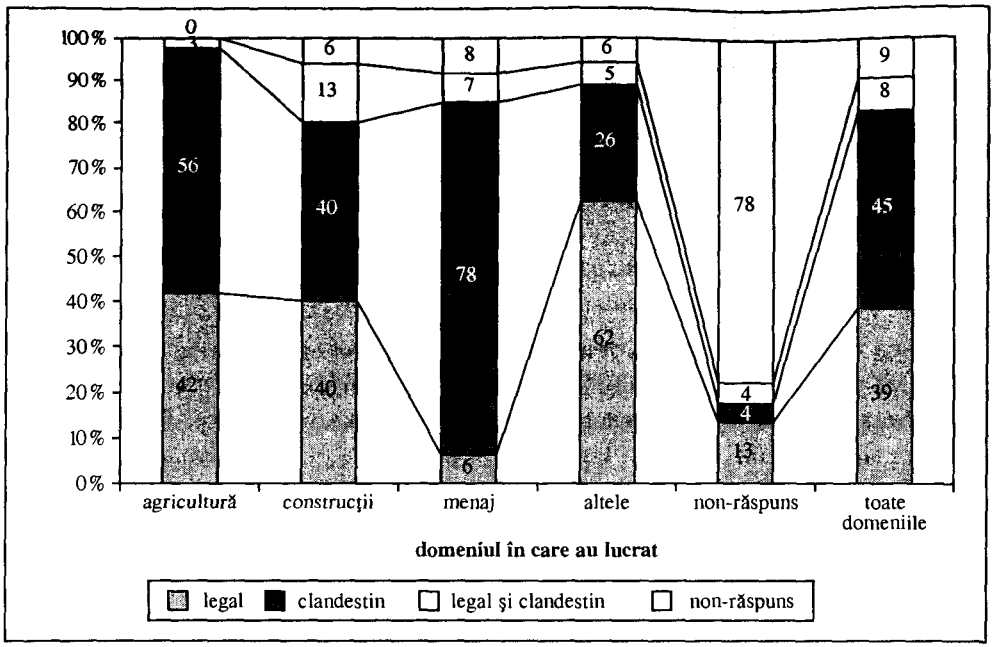

Figura 3.10. *Statutul migranţilor în străinătate, pe domenii de lucru*

Sursă: sondaj LTS, plecări temporare la lucru, pentru persoane cu vârste cuprinse între 15 şi 64 de ani
Exemplu de lectură: 56% din totalul românilor care au lucrat în agricultură au muncit cu statut clandestin.

Românii au lucrat clandestin mai ales în Turcia şi în Italia. Ocuparea legală este specifică pentru cei care au mers în Germania, Grecia, Israel, Canada şi Statele Unite. Ocuparea în Spania a fost preponderent ilegală, dar cu un decalaj între legal şi ilegal mai mic decât în cazul celor plecaţi în Italia sau în Turcia.

Concluzii

Intensitatea fenomenului. Peste o treime dintre gospodăriile ţării, aproximativ două milioane şi jumătate, au avut cel puţin unul dintre membri plecat în străinătate după 1989. Aproximativ o cincime dintre gospodăriile României au avut cel puţin un membru care a lucrat în străinătate. Ponderea persoanelor cu vârste cuprinse între 18 şi 59 de ani care au lucrat în străinătate după 1989 este de cel puţin 12%.

Etape în intervalul 1990-2006. Plecările temporare la muncă în străinătate au avut o frecvenţă de aproximativ 28 la 1.000 de locuitori cu vârste cuprinse între 15 şi 64 de

ani. Intensitatea fenomenului s-a accentuat în special după anul 2002, odată cu liberalizarea circulaţiei în spaţiul Schengen pentru români. În prezent fenomenul plecării temporare la lucru în străinătate este de aproximativ trei ori mai intens decât în 2002.

În istoria recentă a migraţiei temporare a românilor în străinătate există trei etape distincte, marcate de intervalele 1990-1995, 1996-2001 şi după 2001. Ratele maxime de emigrare pentru lucru au fost de 3‰ în prima perioadă, 7‰ în cea de-a doua şi de 28‰ în intervalul de după 2001. Cele trei etape ale emigrării temporare româneşti se regăsesc, cu foarte mici diferenţe de interval, la nivelul istoriei rezidenţei române în Italia: de la un maxim de 14.000 de rezidenţi români în intervalul 1990-1996 se trece la un maxim de 34.000, pentru ca, la sfârşitul anului 2005, numărul permiselor de rezidenţă pentru românii din Italia să ajungă la 300.000.

În marcarea profilului celor trei etape este vorba de diferenţe nu numai în intensitatea, ci şi în structura fenomenului:

- explorarea Europei de către migranţii Români începe în perioada 1990-1995 mai ales cu Turcia, Italia, Ungaria şi Germania, dar şi cu Israelul. În etapa a doua, aria de explorare se extinde mai ales spre Spania şi alte ţări îndepărtate din Europa sau continentul American (SUA şi Canada). În etapa Schengen, fluxurile de migraţie pentru lucru devin tot mai concentrate. Italia atrage jumătate din plecările acestei etape, iar Spania un sfert. Pe locurile al treilea şi al patrulea ca atractivitate rămân Germania şi Ungaria;
- diferenţierile de intensitate a emigrării temporare pentru lucru nu au fost considerabile între marile provincii istorice ale României - Moldova, Muntenia şi Transilvania. Ulterior, după 2001, Moldova devine principalul rezervor de emigrare. Lucrurile se petrec ca şi cum fluxul secular din Moldova spre Banat, Braşov şi Bucureşti ar fi fost întrerupt la începutul anilor '90, pentru a se muta, după 2001, spre Italia.

Diferenţieri teritoriale. Moldova, Muntenia şi Oltenia sunt regiunile istorice în care emigrarea temporară pentru lucru în străinătate a fost mai intensă decât cea de tip turism-vizită. În schimb, pentru Banat, Transilvania, Dobrogea şi Bucureşti plecările temporare de tip turism-vizită au fost de mai mare frecvenţă decât cele pentru lucru. Moldova este tipică pentru plecările motivate economic, iar Banatul este reprezentativ pentru modelul regiunilor în care plecările temporare de tip turistic sunt predominante.

În timp, dominantele de emigrare pentru lucru se modifică chiar în cadrul aceleiaşi regiuni istorice:

- în perioada 1990-2001, moldovenii plecau în ponderi relativ egale pentru a lucra în Italia şi în Israel. După 2001, plecările spre Italia din această regiune ajung la 76% din totalul plecărilor pentru muncă;
- din Muntenia, până aproximativ în 2001 se pleca în special la lucru în Turcia. Ulterior, ţinta dominantă devine Spania;
- cei din Oltenia se reorientează de la Canada spre Italia;

- pentru transilvăneni, schimbarea de sens în migraţia pentru lucru implică înlocuirea Ungariei ca destinaţie privilegiată cu Italia;
- bănăţenii înlocuiesc Serbia şi Suedia, ca destinaţii privilegiate, tot cu Italia.

Diferenţieri sociodemografice. Iniţial, în perioada 1990-1995, plecările la lucru sunt foarte selective. Pleacă mai mult bărbaţii decât femeile, mai mult orăşenii decât sătenii, persoanele de vârstă matură comparativ cu cele tinere. Ulterior, după 2001, fluxurile se echilibrează: ponderea femeilor care pleacă la muncă în străinătate se apropie de cea a bărbaţilor: ponderea sătenilor devine aproape egală cu cea a orăşenilor; sporeşte ponderea celor cu nivel gimnazial în totalul plecărilor; tineretul tinde să devină dominant în fluxurile de emigrare pentru lucru.

Intenţii de plecare la lucru. Ca şi plecările efective, intenţiile de emigrare pentru muncă se concentrează asupra destinaţiilor Italia (34%) şi Spania (20%). Urmează, la distanţă foarte mare, Germania şi SUA.

Ponderea celor care ar dori să plece la lucru în străinătate în următorul an, din totalul persoanelor cu vârste cuprinse între 18 şi 59 de ani, este de aproximativ 11%. Un sfert dintre aceştia însă nu au nici un fel de structurare a planului de plecare. Pentru încă un sfert din migranţii potenţiali se înregistrează formularea unor planuri de plecare. O pondere de aproximativ 40% revine celor care au început deja acumularea de resurse sau stabilirea unor aranjamente de plecare.

Cele mai puternice intenţii pentru emigrare temporară la lucru se înregistrează la bărbaţii tineri din zonele rurale ale Moldovei şi Banatului. Între factorii care favorizează considerabil intenţia de plecare în străinătate pentru lucru sunt de menţionat faptul de mai fi lucrat în străinătate, frustrarea legată de propria situaţie materială, cunoaşterea unei limbi străine (italiană, spaniolă sau engleză, în special), existenţa unui bun stoc de relaţii personal-familiale şi apartenenţa la o gospodărie în care cineva a mai lucrat în străinătate.

Opinii despre migraţie. Peste 50% dintre persoanele intervievate susţin că migraţia pentru lucru este bună. Ideologia socială este clar favorabilă lucrului în străinătate. Avantajele percepute pentru lucrul în străinătate sunt cele legate de îmbunătăţirea situaţiei materiale a migranţilor, dar şi de schimbarea mentalităţii lor în bine. Dezavantajele sunt legate mai ales de apariţia unor probleme familiale asociate cu şansa sporită de divorţ sau cu probleme referitoare la creşterea copiilor. De remarcat că migranţii înşişi sunt cei care apreciază că, în urma experienţei de migraţie, devin mai dinamici, mai moderni în modul de gândire.

Rămâne dominantă încă opţiunea de a folosi banii obţinuţi pentru construirea sau cumpărarea locuinţelor. Noul val de migraţie identificabil la nivelul migranţilor potenţiali pare să fie însă puternic orientat spre folosirea banilor din migraţie către deschiderea unor afaceri.

În seria schimbărilor de mentalitate ar fi de menţionat că munca, prietenii, timpul liber şi politica sunt mult mai importante în mentalitatea celor care au lucrat în străinătate, comparativ cu situaţia pe media naţională.

Plecarea. În perioada 1990-1995, au fost tipice plecările de tip pionierat-aventură. Ulterior, mai ales după 2001, dominante devin plecările „cu ajutorul cuiva". Acesta este predominant o rudă aflată deja în ţara de destinaţie.

Munca la destinaţie. Modelul dominant este cel în care migrantul în căutare de loc de muncă are deja o rudă la destinaţie. Aceasta îi „aranjează", de cele mai multe ori clandestin, ilegal, un loc de muncă rudei din ţară. Ponderea celor care au muncit clandestin este în creştere, de la 34%, în perioada 1990-1995, la 53%, după 2001.

Construcţiile pentru bărbaţi (98%), munca menajeră pentru femei (88%) şi agricultura (72% bărbaţi şi 28% dintre femei) sunt principalele domenii de ocupare a românilor în străinătate. Ponderea activităţilor menajere s-a triplat în totalul muncilor efectuate de români în străinătate de la perioada 1990-1995 la 2002-2006. Practica ilegală a unei ocupaţii este deosebit de ridicată în cazul activităţilor de menaj şi al celor din agricultură în ţara de destinaţie.

În genere, ocuparea ilegală a fost mult mai ridicată în Turcia şi Italia, iar cea legală în Germania, Grecia, Israel, Canada şi Statele Unite ale Americii.

Mentalităţile. Valori care stau la baza diferitelor tipuri de alegeri sau atitudini sunt semnificativ modificate prin experienţa de migraţie.

Cei mai buni judecători ai schimbării mentalităţilor prin LTS sunt migranţii înşişi. Din totalul migranţilor pentru muncă, 60% sunt de acord cu afirmaţia că „cei care au lucrat în străinătate gândesc altfel", faţă de numai 38%, procentul corespunzător pe totalul eşantionului. Deşi întrebarea nu este despre schimbări la nivelul propriului mod de gândire, răspunsul poate fi considerat a fi unul de tip proiectiv, cu formularea opiniei în funcţie de experienţa personală.

Aproape 60% dintre cei care au lucrat în străinătate consideră că munca este, pentru ei, foarte importantă. Procentul este semnificativ mai mare decât cel înregistrat în răspunsurile la aceeaşi întrebare la nivel naţional (48%). Similar, cei care au migrat pentru lucru acordă o mai mare importanţă timpului liber şi politicii decât cei care nu au această experienţă.

Desigur, sunt zone întregi de mentalitate care rămân neschimbate. Exemplul cel mai bun este cel legat de toleranţa etnică. Cea de tip religios pare să suporte o anume extindere a sferei de cuprindere, datorită migraţiei.

În comunităţi precum cele din Teleorman, cu migraţie masivă în Spania, se manifestă şi o specificitate a orientărilor politice, cu opţiuni mai puternice pentru C.V. Tudor şi G. Becali, decât în microregiuni precum Vrancea, cu Italia ca destinaţie dominantă.

Locuirea temporară în străinătate contribuie şi la restructurarea legăturilor de ataşament spaţial. Cei care au lucrat în străinătate au niveluri de aspiraţie mai ridicate în legătură cu viaţa comunitară şi tind să fie mai puţin ataşaţi de propria localitate. În plus, prin noile relaţii, prin stilul de viaţă transnaţional, ajung să se lege şi de comunităţile unde au lucrat. În schimb, tot lor le este specific un mai mare ataşament faţă de Europa, în raport cu cei care nu au avut experienţa lucrului în străinătate.

PARTEA A DOUA

Valori, proiecte şi remitenţe în lumile migraţiei

Capitolul 4

Migraţia de revenire: proiect şi stare de spirit[1]

Dacă în toamna lui 2008, românii din regiunea Madrid erau întrebaţi în legătură cu intenţia lor de revenire în ţară, analizată serios, prin sita mai multor întrebări (şi pornind de la un eşantion reprezentativ), rezultatul ar fi fost că maximum 30% dintre cei chestionaţi aveau de gând să revină în ţară. Ce înseamnă acest 30%? Ne aşteptăm ca 30% dintre cei aproximativ 200.000 de români din Regiunea Autonomă Madrid să revină în România, la sfârşitul lui 2008 şi începutul lui 2009?

Sondajul „Comunităţi Româneşti în Spania" (CRS) a fost realizat în septembrie 2008 în patru comunităţi româneşti din regiunea Madrid, respectiv Alcala de Henares, Coslada, Arganda del Rey şi Torrejon, de către o echipă de specialişti (profesori, doctori şi doctoranzi) şi studenţi de la Facultatea de Sociologie a Universităţii din Bucureşti, în cadrul unui program de cercetare al Fundaţiei Soros România. Ce mai spune, la început de 2009, în condiţii de criză economică afirmată, sondajul pe 830 de imigranţi români din zona Madrid, din toamna anului 2008, despre perspectivele migraţiei româneşti în Spania? Înţelegerea segmentului de la Madrid al emigrării româneşti spune ceva despre dinamica emigrării româneşti în Spania? Dar în lume?

La sfârşitul anului 2006 şi începutul anului 2007, în Spania a fost realizat, de către Instituto Nacional de Estadistica (INE), un amplu sondaj, Encuesta Nacional de Inmigrantes (ENI), pe un eşantion de 15.500 persoane, reprezentativ pentru imigranţii din această ţară (vezi caseta 4.1). Dată fiind ponderea pe care o aveau în totalul imigraţiei din Spania, românii au reprezentat aproximativ 9% din acest eşantion, respectiv 1.330 de persoane. Eşantionul românesc inclus în sondajul ENI a fost repartizat pe întreg teritoriul Spaniei. Deşi datele din sondajul naţional spaniol au fost culese cu mai mult de un an înaintea celor produse prin sondajul nostru, CRS, similitudinile de rezultate sunt foarte mari, după cum se poate uşor constata din analiza care urmează. Acesta este principalul temei în a susţine că sondajul pe cele patru comunităţi madrilene permite formularea unor ipoteze pertinente asupra întregii populaţii de migranţi români aflaţi în Spania în 2007-2008.

1. Capitolul este preluat din Sandu, 2009a.

Criza economică începuse să fie deja resimţită semnificativ în spaţiul spaniol. Imigranţii români de acolo începuseră să fie îngrijoraţi, dar nu erau în stare de alertă. Între timp, lucrurile au evoluat, în sensul afirmării clare a simptomelor crizei financiare şi economice în Spania, ca şi la nivel global. În aceste condiţii, ce mai pot spune stările de opinie din toamna anului 2008 despre comportamentele, stările de spirit şi planurile din 2009? Chiar dacă sondajul ar fi fost făcut, să spunem, la începutul lui 2009, tot ar fi fost dificil să facem predicţii asupra migraţiei de revenire (câţi şi care dintre românii de acolo urmează să revină în ţară). De ce? Pentru că efectele crizei în România şi în Spania au o dinamică accentuată, stările de spirit care reflectă aceste schimbări sunt de asemenea dinamice şi, în plus, o declaraţie de intenţie nu trebuie luată ca decizie. A spune „Am de gând să mă întorc în ţară" este departe ca semnificaţie de „Mă voi întoarce în următorul an de zile", spre exemplu. Vom vedea imediat detaliile problemei. Însă datele permit cu mai mare certitudine estimarea condiţiilor în care românii vor reveni în ţară, precum şi specificarea categoriilor de migranţi ca probabilitate sporită de revenire sau de rămânere. În fapt, intenţia de revenire în ţară este un plan care poate fi mai mult sau mai puţin structurat. Acesta nu este niciodată izolat. Se leagă, foarte probabil, cu planuri familiale, cu percepţia asupra viitorului copiilor, cu proiecte de locuire sau de muncă. Încerc să demonstrez în acest capitol că intenţia de re-migraţie este un „fenomen social total". Adică? Nimic altceva decât un fapt care are rădăcini sociale şi efecte multiple, atât de extinse încât, aşa cum în picătura de apă poţi citi fluviul, *în frântura de gând de revenire* poţi citi o lume (cea a imigranţilor români din Spania, în cazul de faţă). În concluzie, vom încerca să folosim intenţia de migraţie ca perspectivă pentru înţelegerea fenomenului de migraţie a românilor în Spania, la momentul de turnură dintre creştere şi criză economică, la cumpăna dintre perioada 2002-2007 şi cea de după 2008.

Intenţii de revenire

Voi începe cu simpla descriere a intenţiilor de revenire în ţară, aşa cum decurg ele din sondajul CRS. Aproape trei sferturi (71%) dintre imigranţii români din Comunitatea Autonomă Madrid declarau, în toamna anului 2008, că ar dori să revină în ţară. Pe măsură ce, prin interviu, sunt introduse în discuţie condiţionări specifice, procentul se reduce. Întrebaţi asupra momentului de revenire, numai 47% dintre imigranţi declară că ar dori să revină în ţară în următorii cinci ani. În fine, dacă se solicită şi o estimare a probabilităţii de revenire, cei care sunt siguri sau foarte siguri că se vor întoarce în ţară în următorii cinci ani reprezintă numai 39% din totalul imigranţilor români din Madrid. Cei care declară că există o probabilitate mare sau foarte mare de reîntoarcere acasă sunt persoane care au deja planuri structurate de revenire.

Aproape jumătate (47%) dintre românii intervievaţi în zona Madridului declară că au de gând să revină în ţară în următorii cinci ani de zile. În funcţie de intenţia de revenire în ţară, imigranţii se diferenţiază clar în patru grupe distincte (figura 4.1): cei cu intenţia de revenire imediată, în următorul an (14%); cei mai numeroşi sunt cei care vizează un termen mediu de revenire, cuprins între doi şi cinci ani (33%); persoanele care se gândesc la revenire numai pe termen lung, după cinci ani (15%); potenţialii migranţi definitivi, cei care au de gând să nu mai revină în ţară.

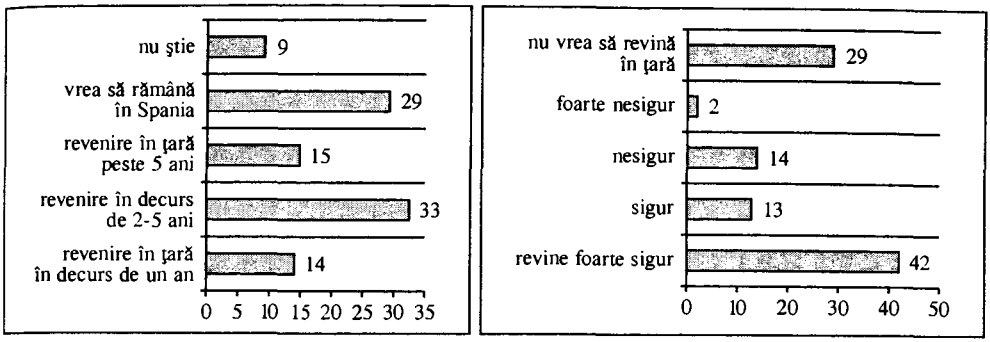

Figura 4.1. *Intenţia de a reveni în ţară sau de a rămâne în Spania*

Sursă: sondaj CRS
Exemplu de lectură: 14% dintre imigranţii români din Madrid declară că, în decurs de un an de zile, au de gând să revină în ţară. În termeni de probabilitate subiectivă de revenire, 42% dintre cei intervievaţi declară că sunt foarte siguri că vor reveni în ţară, indiferent de perioada de revenire.

Desigur, propensiunile spre revenire în România sau spre stabilire definitivă în ţara de imigrare sunt variabile, sensibile la modificări în politicile de migraţie sau la crizele economice. Momentul sondajului Comunităţi Româneşti în Spania (CRS), septembrie 2008, a fost situat la început de criză, dar nu în faza în care efectele acesteia deveniseră foarte vizibile. Ponderea românilor madrileni îngrijoraţi că ar putea să îşi piardă locul de muncă era, la momentul sondajului, relativ redusă, de numai 14%. Similar, ponderea celor care, în Spania se aşteptau ca următoarele şase luni să fie proaste sau foarte proaste sub aspect personal, era de 19%. Optimiştii pe termen scurt, cei care credeau că le va merge bine sau foarte bine în următoarea jumătate de an, erau în proporţie covârşitoare, de peste trei sferturi (78%).

Cu un an înainte, la începutul lui 2007, proporţia de români imigranţi din regiunea Madrid care îşi exprimau dorinţa de revenire în ţară era mult mai mică, sub 10%[1]

1. Estimarea provine din Encuesta Nacional de Inmigrantes (ENI), vezi caseta 4.1. Ponderea imigranţilor români din Madrid care declarau că ar dori să rămână în Spania pentru următorii cinci ani era de 80% (faţă de numai 29% în sondajul CRS). În totalul imigranţilor români din Spania, procentul celor care declarau că doresc să revină în ţară era de 8%, practic identic cu cel pentru imigranţii români din zona Madrid. Întrebarea din ENI era formulată diferit de cea din CRS: „Care sunt planurile dumneavoastră pentru următorii cinci ani?", opţiunile fiind:

(mai exact, 7%). Chiar dacă formularea întrebărilor era diferită în cele două sondaje, diferenţa foarte mare între procentele care indicau intensitatea intenţiei de revenire în ţară este, foarte probabil, un efect al schimbării contextului. În toamna anului 2008, spectrul şomajului era deja structurat în Spania, chiar dacă imigranţii nu se aşteptau la o desfăşurare rapidă a crizei. Oricum, în termeni relativi, faţă de contextul de la începutul anului 2007, cel de la sfârşitul lui 2008 era marcat în mult mai mare măsură prin îngrijorare.

Concentrarea majoră se înregistrează în gruparea celor care au de gând să revină în ţară peste într-un interval cuprins între 2 şi 5 ani şi a celor care ar dori să nu se mai întoarcă în România.

Caseta 4.1. *Caracteristici ale Sondajului Naţional asupra Imigranţilor (ENI)*

În situaţiile în care este posibil (prin natura întrebărilor din chestionar) informaţiile obţinute prin Sondajul Comunităţi Româneşti în Spania (CRS) sunt comparate cu cele ale Enquesta Nacional de Inmigrantes (ENI), sondaj realizat în perioada octombrie 2006 – februarie 2007, pe 15.519 imigranţi în Spania, de către Instituto Nacional de Estadistica (INE) al ţării respective. Subeşantionul de români din eşantionul ENI a fost de 1.334 de persoane de peste 15 ani în totalul eşantionului de imigranţi. La nivelul Comunităţii Autonome Madrid au fost intervievaţi 207 imigranţi români. Toate raportările la ENI le voi face pe baza datelor ponderate conform procedurii/variabilei de ponderare elaborate de către echipa profesorului David Reher, de la Universitatea Complutense din Madrid, coordonatorul ENI. Fişierul de microdate pe total sondaj ENI este disponibil pe site-ul INE la *http://www.ine.es/en/prodyser/microdatos_en.htm*. Varianta de fişier cu variabile construite şi de ponderare mi-a fost pusă la dispoziţie prin amabilitatea profesorului David Reher.
Răspunsurile la întrebările de opinie comune în ENI şi CRS au fost probabil influenţate nu numai de diferenţele de formulare a întrebărilor, ci şi de situaţia de interviu. În cazul sondajului CRS, operatorii de interviu au fost studenţi de la Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială a Universităţii din Bucureşti, coordonaţi pe teren de doctoranzi de la aceeaşi facultate. Pentru ENI, operatorii, spanioli sau români, au fost percepuţi ca oameni „din Spania". Este posibil ca, în faţa tânărului student venit din România pentru a-i lua un interviu, imigrantul român să fi reacţionat mai mult pe logica dezirabilităţii sociale, a ceea ce spune media din ţară – altfel spus, să declare că ar vrea să revină în ţară.

Intenţiile de revenire în ţară sunt diferenţiate nu numai ca grad, ca intensitate, ci şi ca tip (figura 4.2). Combinaţia dintre intervalul de timp prevăzut pentru revenire şi

„Să mă întorc în ţara natală", „Să rămân în Spania", „Să merg în altă ţară". Întrebarea din CRS a fost formulată cu referire directă la intenţia de revenire în ţară, fără specificarea perioadei prevăzute pentru revenire. În schimb, în sondajul din Madrid am solicitat specificări asupra perioadei în care respondentul intenţionează să revină, precum şi asupra probabilităţii de revenire. Altfel spus, intenţia de emigrare definitivă sau de revenire în ţară este măsurată prin indicatori multipli.

probabilitatea de a reveni în țară dau tipologia respectivă. Aproape o treime din imigranții români din Spania declară, cu probabilitate foarte mare (sunt „siguri" s „foarte siguri"), că vor reveni în țară în următorii cinci ani de zile. Orientarea opusă, c care declară că nu intenționează să revină, grupează 29% dintre intenții. Restul aproximativ 40% dintre imigranți au intenții intermediare: cei care declară că su siguri că vor reveni, dar că se vor întoarce cu întârziere, peste mai mult de cinci ani, de o pondere de 10%. Aproximativ 15% revin curând, dar nesigur, iar alți 15% au inten vagi de revenire (peste mai mult de cinci ani, cu probabilitate redusă).

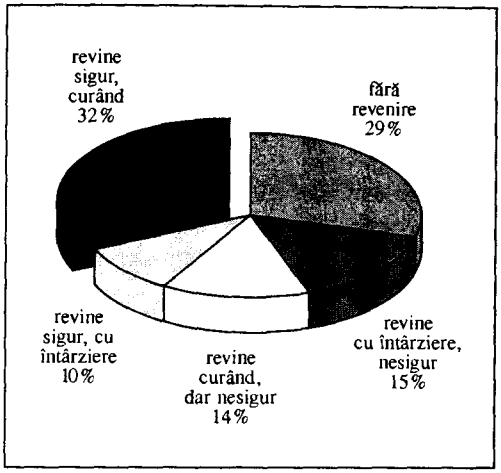
revine sigur, curând 32%
fără revenire 29%
revine sigur, cu întârziere 10%
revine curând, dar nesigur 14%
revine cu întârziere, nesigur 15%

Figura 4.2. *Tipologia intențiilor de revenire*

Sursă: sondaj CRS

Intenția de revenire din Spania pare să fie, în principal, rezultatul unei decizii personal-familiale legate de (caseta 4.2):

- resurse și experiențe;
- evaluarea situației de migrație;
- sentimentele identitare.

Caseta 4.2. *Premise teoretice ale explicării intențiilor de revenire în țară*

Așteptarea de la care pornesc este că factorii care condiționează intenția de revenire sau de re-migrare, dar și pe cea de plecare temporară din țară sunt legați, în esență, de nevoile și preferințele pentru consum de la nivel individual și familial. Din acest punct de vedere, este de așteptat ca factorii explicativi să fie asociați cu:

- ocupare-venituri;
- familia;
- instituțiile;
- locul preferat pentru consumul personal-familial.

Migrantul potențial sau migrantul activ poate folosi migrația ca element central pentru construirea unei strategii proprii de viață. Este o strategie în care consumul este scopul, iar veniturile asigurate prin locul de muncă și instituțiile de deservire a populației sunt principalul mijloc.

Intenția de revenire în țara de origine sau de re-migrare poate fi asociată cu inputuri pentru consum (loc de muncă și venituri, dar și servicii publice), cu nevoi sau preferințe pentru consumul propriu sau familial, dar și cu constrângeri instituționale care au efect asupra a ceea poate câștiga migrantul într-o anume țară și localitate. Intenția de revenire poate însemna:

a) preferință pentru consumul în țara și/sau localitatea de origine, în condițiile în care migrantul a acumulat resurse pentru consumul dorit în mediul care îi este apropiat afectiv. Raționamentul implicit este de tipul „Am acumulat destul pentru a trăi în mediul care îmi place, chiar dacă și acolo costul vieții este apropiat de cel de aici unde mă aflu ca imigrant";
b) percepție a unei situații în care costul pentru consumul dorit este mai mic la locul de origine decât la cel de destinație. În astfel de cazuri, chiar dacă veniturile care vor fi obținute la origine sunt mai mici decât cele de la destinație, întoarcerea poate avea loc în baza unui raționament de tipul „Deși voi câștiga mai puțin, cu banii pe care îi am deja voi putea trăi mai bine acolo decât aici, pentru că este mai redus costul vieții și pentru că acolo îmi place mai mult, sunt mai obișnuit cu oamenii și locurile";
c) revenire prin constrângere în privința resurselor din locul de destinație, din cauza pierderii locului de muncă sau unor probleme similare.

Așadar, revenirea poate fi un comportament în întregime voluntar, ca în cazul a), sau relativ obligat prin constrângeri economice sau de politică rezidențială, ca în cazul c).

Migrația de tip nepermanent, temporară, circulatorie sau pe timp indefinit presupune un migrant-evaluator. Acesta evaluează în mod continuu din perspectiva proprie și familială, în termeni de origine și destinație, oportunități și costuri asociate cu veniturile și consumul, în cadrul strategiei de viață centrate pe migrație.

Intenția de revenire este un rezultat al evaluării și indică fie eșecul, fie împlinirea obiectivelor asumate prin strategie. Pornind de la aceste premise, este de așteptat ca intențiile de revenire din Spania să fie mai puternic structurate în legătură cu:

a) evaluarea propriei strategii de viață: la cei care sunt mai nemulțumiți de consecințele pe care le are șederea în Spania asupra propriei familii și la cei nemulțumiți de propria muncă în Spania;
b) veniturile și locul de muncă: la cei care au o situație materială relativ bună în România și care percep o evoluție pozitivă a locurilor de muncă în țară;
c) locul consumului preferat[1]: la cei care nu au o părere foarte proastă despre instituțiile românești, comparativ cu cele spaniole, și la cei care se identifică puternic cu localitatea de domiciliu din țară.

1. Ideea *locului preferat pentru consum* este preluată din Dustmann și Weiss, 2007.

Rolul resurselor în proiectele de revenire

Sub aspectul resurselor, persoanele cu probabilitate mare de revenire în ţară se disting prin faptul că au venituri relativ ridicate în Spania (peste media de aproximativ 1.400 de Euro pe lună), situaţie materială bună în România, nivel de educaţie relativ redus şi o slabă cunoaştere a limbii spaniole. Rezultă că tind să revină în ţară persoanele care au acumulat venituri peste media specifică migranţilor români, au situaţie materială relativ bună şi în ţară, dar nu s-au integrat bine în mediul spaniol sub aspectul cunoaşterii limbii spaniole.

Aproximativ 30% dintre cei intervievaţi susţin că au o foarte bună cunoaştere a limbii spaniole, în sensul că se descurcă foarte bine cu ceea ce ştiu în spaţiile publice din Spania. Dintre aceştia, numai o treime declară că vor reveni sigur în ţară (procentul corespunzător pe totalul eşantionului fiind de 42%). Ponderea celor care intenţionează să se întoarcă în ţară sporeşte de la 34%, pentru cei care declară că ştiu spaniola foarte bine, la 41%, pentru cei care o ştiu bine, pentru a ajunge la 64%, în cazul celor care declară că se descurcă prost sau foarte prost în spaniolă.

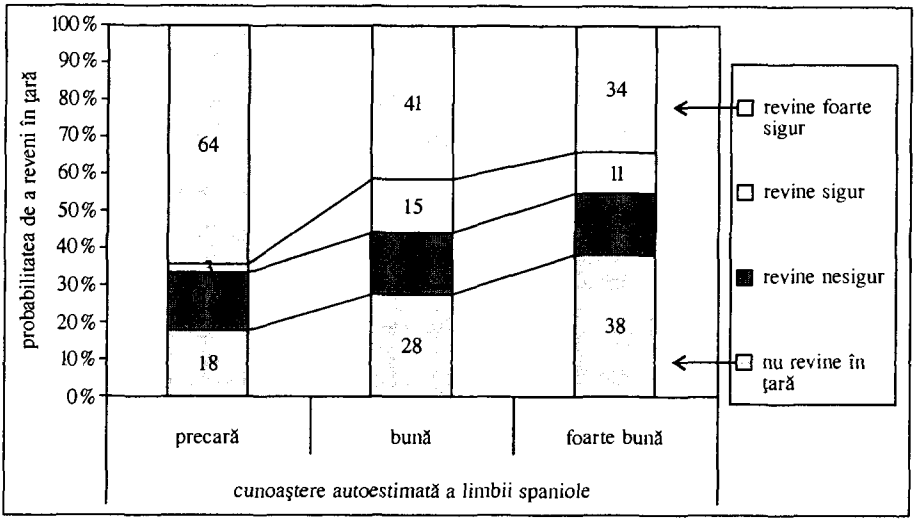

Figura 4.3. *Intenţii de revenire în ţară, în funcţie de cunoaşterea autoestimată a limbii spaniole*

Sursă: sondaj CRS

Exemplu de lectură: 38% dintre cei care declară că vorbesc spaniola foarte bine pentru nevoile pe care le au la locul de muncă sau în alte spaţii publice menţionează că nu vor să revină în ţară. Pentru detalii, vezi caseta 4.3.

Caseta 4.3. *Cunoaşterea limbii spaniole*

Cunoaşterea limbii din ţara de imigrare este unul dintre predictorii dinamici ai intenţiei de re-migrare. Valorile acestei variabile se modifică sensibil, în timp. O explicitare a condiţiilor care favorizează cunoaşterea bună a spaniolei poate fi utilă pentru înţelegerea integrării sociale a migranţilor. Înainte de a intra în detalii explicative este util să lămurim ce înseamnă, în limita datelor disponibile, buna cunoaştere a limbii spaniole.

Pe totalul eşantionului, ponderea celor care declară că ştiu spaniola foarte bine[1] este de 29%, iar cei care consideră că o ştiu bine sunt în procent de 66%. Acceptă că ştiu spaniola slab sau foarte slab un procent de 5%. Diferenţa dintre cei care declară că ştiu foarte bine şi cei care se clasează în categoria „bine", este foarte mare. Primii ştiu să scrie în spaniolă în proporţie de 97%, iar din categoria „ştiu bine", numai 73%. Interacţiunea cu spaniolii este şi ea un indicator al gradului efectiv de cunoaştere a limbii. 40% din categoria „ştiu foarte bine" declară că îşi petrec timpul liber cu spaniolii des sau foarte des în procent. În schimb, pentru imigranţii din categoria „ştiu bine spaniola" procentul corespunzător este de numai 18%.

Cea mai bună cunoaştere a spaniolei, conform autoevaluărilor formulate de către cei intervievaţi, o au tinerii sosiţi în Spania de mai mult timp, ocupaţi în comerţ, servicii, ca intelectuali sau funcţionari, precum şi cei care au educaţie superioară. La celălalt pol, de slabă cunoaştere a spaniolei, se află persoanele cu vârste de peste 40 de ani, constructorii, menajerele, cei cu nivel gimnazial de instrucţie şi sosite în Spania relativ recent, după 2006.

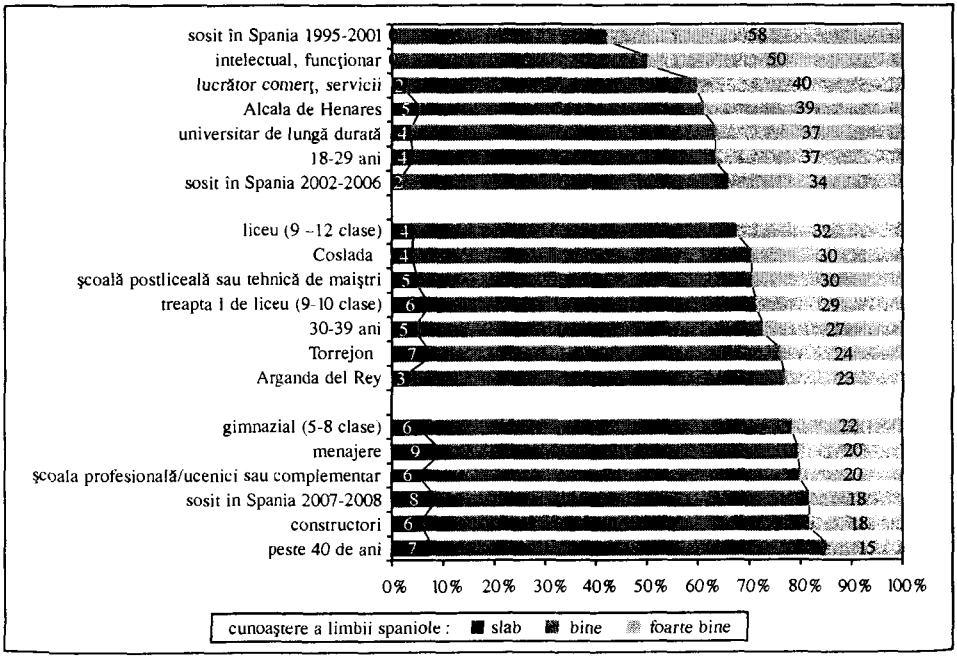

1. Mulţumesc lui Marian Bojincă pentru sugestia de a detalia argumentarea pe această temă.

Cea mai bună cunoaştere a spaniolei pare să o aibă românii din Alcala de Henares, iar cea mai slabă cei din Arganda del Rey. A fi vârstnic, a avea nivel redus de educaţie şi a lucra în construcţii par să fie factorii care defavorizează în principal cunoaşterea limbii spaniole. Gradul diferenţiat de cunoaştere a spaniolei între cele patru comunităţi cercetate este, desigur, un efect al compoziţiei populaţiei. Situaţia mai bună de cunoaştere a limbii spaniole la românii din Alcala, spre exemplu, este asociată cu faptul că în acest oraş există o pondere mai mare de tineri care nu au un nivel redus de educaţie. În schimb, la Arganda del Rey este cea mai mare concentrare de vârstnici şi de constructori. Ambele sunt precondiţii care defavorizează cunoaşterea spaniolei.
Slaba familiarizare a constructorilor cu spaniola derivă, probabil, şi din faptul că aceştia lucrează frecvent în echipe de români în care nu se vorbeşte în spaniolă.

Familie şi comunitate în proiectele de revenire

În privinţa resurselor care favorizează revenirea în ţară am discutat până acum despre cele economice şi de capital uman, înţeles ca educaţie şi ca grad de cunoaştere a limbii spaniole. Resursele economice sporite combinate cu cele reduse de capital uman favorizează formularea unor planuri de revenire în ţară. Tot în seria resurselor, dar în plan sociocultural, am inclus şi frecvenţa participărilor la serviciile religioase. Datele sondajului CRS indică o mai puternică tendinţă de revenire în ţară pentru migranţii care participă mai des la serviciile religioase (tabelul A3.2). Relaţia ar putea fi semnificativă pentru a indica o mai mare propensiune spre revenirea în ţară în cazul migranţilor de orientare tradiţionalistă.

Aspectul familial al deciziei de revenire este definit de cel puţin două elemente. În primul rând, persoanele cu probabilitate mare de revenire în ţară sunt cele nemulţumite de efectele pe care le-a avut, după propria estimare, locuirea în Spania asupra familiei. În al doilea rând, propensiunea spre revenire în ţară este mai mare la persoanele care sunt la Madrid numai cu soţul sau soţia.

Înainte de a face detalieri legate de acest ultim aspect, este necesar să fie pus în evidenţă caracterul familial al imigrării româneşti la Madrid şi, foarte probabil, în Spania. O treime dintre românii madrileni au venit singuri în Spania, iar două treimi cu familia sau o parte din familie. Migraţia acestora din urmă este una de tip familial. În cadrul migraţiei familiale se disting clar trei subtipuri: migrantul împreună cu soţul sau soţia (16% din totalul imigranţilor), migrantul cu soţul sau soţia plus alţi membri ai familiei (27% din totalul imigranţilor) şi migrantul însoţit de membri ai familiei diferiţi de soţ sau soţie (26%).

Propensiunea spre re-migrare, spre revenire în ţară este maximă la migranţii care sunt în cuplu; în Spania, 46% dintre aceştia declară că se vor întoarce, în mod sigur, în curând, în România. Dacă grupul familial de migraţie este format din alte persoane decât cuplul, atunci propensiunea de a rămâne în Spania este foarte mare (38% din totalul

celor care au respectiva situaţie familială). Migrantul care este însoţit de partenerul de cuplu plus alţi membri ai familiei este şi el foarte nesigur dacă şi când va reveni în ţară.

Intenţia de revenire în ţară este dependentă în bună măsură de modul în care migranţii estimează efectele şederii lor în Spania asupra familiei (copii, soţ sau soţie, părinţi, în ţară sau în Spania). Aproape jumătate dintre românii din zona Madridului apreciază că emigrarea lor are efecte pozitive asupra propriei familii (tabelul 4.2). Dintre aceştia, 35% declară că au de gând să rămână în Spania. Ponderea celor care percep ca dominante efectele pozitive ale migraţiei proprii şi, în acelaşi timp, manifestă intenţia de revenire în ţară este mult mai mică, de numai un sfert din totalul categoriei respective. Dorinţa de revenire în ţară este puternic structurată la persoanele care au o percepţie predominant negativă asupra incidenţei familiale a propriei migraţii.

Tabelul 4.1. *Intenţia de revenire funcţie de tipul de migraţie familială*

Migrantul este în Spania	Intenţie de revenire					Total	
	nu vrea să revină	revine cu întârziere, nesigur	revine curând, dar nesigur	revine sigur, cu întârziere	revine sigur, curând	% rând	% coloană
fără nici un membru al familiei	27	14	16	11	33	100	32
cu soţul sau soţia	22	12	11	8	46^{+}	100	16
cu soţul sau soţia şi alţi membri ai familiei	28	19^{+}	14	11	28	100	27
cu alţi membri ai familiei, diferiţi de soţ sau soţie	38^{+}	13	15	8	26^{-}	100	26
Total	29	15	14	10	32	100	100

Sursă: sondaj CRS

\+ celulă în care asocierea valorilor este pozitivă şi statistic semnificativă, conform analizei prin reziduuri standardizate ajustate;
\- celulă în care asocierea valorilor este negativă şi statistic semnificativă, conform analizei prin reziduuri standardizate ajustate. Nivelul teoretic de semnificaţie este de 5%.
Coeficientul lambda pentru considerarea intenţiei de revenire ca variabilă dependentă este 0,04, semnificativ diferit de zero pentru p = 0,05.
Exemplu de lectură: numai 8% dintre migranţii care sunt cu partenerul de cuplu în Spania declară că revin sigur, dar peste mai mult de cinci ani (cu întârziere) în ţară. Asocierea dintre intenţia de revenire şi tipul de situaţie familială nu este semnificativă în acest caz.

Aproape jumătate dintre cei care au o percepţie negativă asupra afectelor familiale ale migraţiei declară că au de gând să revină în ţară. Pentru categoriile intermediare,

cele între emigrare definitivă foarte probabilă şi revenire foarte probabilă în ţară, percepţia efectelor familiale ale migraţiei nu pare să conteze foarte mult. Ce contează, atunci? Din ce decurg diferenţierile de tip de intenţie de revenire în ţară? Pentru a răspunde la această întrebare, voi analiza în primul rând factorii care favorizează o probabilitate sporită de revenire în ţară. Desigur, este vorba de probabilitatea subiectivă, aşa cum este ea percepută de către migrant.

Tabelul 4.2. *Intenţii de revenire în ţară pe tipuri de efecte ale migraţiei asupra propriei familii*

Efecte ale migraţiei proprii asupra familiei (autopercepţie)	Intenţie de revenire în România					Total	
	nu vrea să revină	revine cu întârziere, nesigur	revine curând, dar nesigur	revine sigur, cu întârziere	revine sigur, curând	% rând	% coloană
preponderent negative	17⁻	12	15	11	45⁺	100	27
pozitive şi negative	33	15	13	9	30	100	26
preponderent pozitive	35⁺	16	15	9	26⁻	100	47
Total	29	15	14	10	32	100	100

Sursă: sondaj CRS

\+ celulă în care asocierea valorilor este pozitivă şi statistic semnificativă conform analizei prin reziduuri standardizate ajustate;
\- celulă în care asocierea valorilor este negativă şi statistic semnificativă conform analizei prin reziduuri standardizate ajustate.
Nivelul teoretic de semnificaţie este de 5%. Coeficientul lambda pentru considerarea intenţiei de revenire ca variabilă dependentă este 0,07, semnificativ diferit de zero pentru p = 0,05.
Exemplu de lectură: 35% dintre cei care apreciază că efectele migraţiei sunt preponderent pozitive asupra familiei lor afirmă că vor să rămână în Spania.

Premisa de la care pornim susţine că migranţii au plecat din ţară cu o strategie de viaţă care are ca principal obiectiv atingerea unui model de consum dorit, realizabil prin veniturile şi competenţele obţinute prin angajarea în străinătate. Însă ei evaluează în permanenţă stadiul de realizare a strategiei, cu efectele pe care propria migraţie le-a avut asupra propriei persoane, dar şi asupra familiei. În plus, obiectivele lor se modifică pe măsura câştigării unor noi puncte de referinţă. Pleacă din ţară pentru bani care să le permită un consum superior, dar se întorc nu numai dacă au banii pe care şi-i doresc, ci şi dacă percep că mediul instituţional de viaţă devine comparabil cu cel din ţara mai dezvoltată în care au trăit o perioadă. Revenirea poate fi un semn de succes, de eşec sau de întrerupere temporară a unui ciclu de migraţie, până când sunt depăşite condiţiile adverse din ţara de imigrare. Altfel spus, revenirea în ţară poate fi temporară.

Cea mai puternică propensiune spre revenirea în ţară se înregistrează în Arganda del Rey: 48% dintre imigranţi spun că vor reveni în ţară, faţă de numai 27% care

susţin că nu vor reveni (figura 4.4). Situaţia opusă se înregistrează la Torrejon, unde ponderea celor care sunt siguri că nu vor reveni este egală cu cea a persoanelor care susţin că sigur vor reveni (39%).

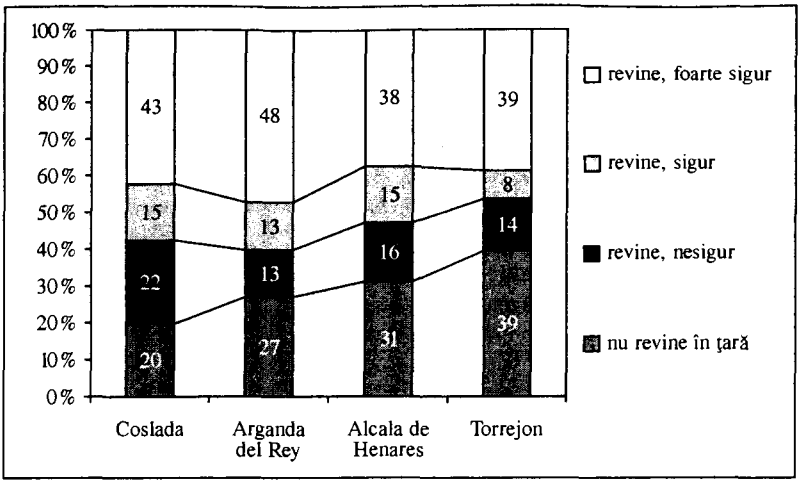

Figura 4.4. *Intenţii de revenire în România în cazul comunităţilor incluse în cercetare*

De ce este atât de mare dorinţa de revenire în ţară pentru cei din Arganda şi de ce intenţia de a se stabili în Spania este atât de puternică la cei din Torrejon? Explicaţia rezidă, foarte probabil, în compoziţia diferită a populaţiei. Tabelul 4.3 prezintă o imagine sintetică a profilului pe care îl are fiecare dintre comunităţile sondate. Torrejon, spre exemplu, are ponderi relativ crescute (comparativ cu celelalte comunităţi) ale femeilor care lucrează ca menajere sau îngrijitoare de persoane la domiciliu, sosite relativ recent în Spania, cu nivel redus de educaţie. Sunt persoane care nu au avut timp să acumuleze venituri semnificative pentru a-şi împlini planurile de migraţie, pentru a se întoarce acasă cu prestigiul migrantului care „a muncit din greu, dar a venit cu o suma bună". În plus, posibilităţile de a câştiga în România sume comparabile cu cele din Spania din servicii menajere sunt mult mai mici, dacă nu chiar nule. Un constructor care revine din Spania, dacă este bun meseriaş sau manager, sau şi una şi alta, poate câştiga relativ uşor 1.000 de euro pe lună. O menajeră însă, nu. Este adevărat că şi la Coslada sunt relativ multe femei care sunt îngrijitoare sau menajere în gospodăriile spaniolilor. Acolo însă, vechimea de locuire în Spania este mai mare. Familiile au avut timp să acumuleze bani cu care pot să realizeze cel puţin o parte din proiectele de migraţie. Aşa se explică faptul că ponderea celor care vor să rămână în Spania este mult mai mare la Torrejon decât la Coslada.

De ce la Arganda del Rey este dominantă tendinţa de revenire în ţară? În acest caz, ponderea mare a persoanelor de peste 40-54 de ani („vârstnici", în logică migratorie) pare să fie principalul factor favorizant pentru revenirile în ţară sau, mai exact, pentru planurile de revenire în ţară. La Arganda, persoanele cu vârste cuprinse

între 40 şi 54 ani reprezintă 28% din migraţinţii români, faţă de 22% din totalul celor patru comunităţi. Corespunzător, propensiunea spre revenire în ţară este mai mare.

Din motive dificil de identificat cu datele disponibile, ponderea românilor care trăiesc în relaţii de concubinaj la Torrejon (25%) este mult mai mare decât pe eşantionul total format din cele patru comunităţi (17%). Destrămarea familiilor prin migraţie ar putea fi un factor explicativ suplimentar pentru slaba tendinţă de re-migrare, de revenire în ţară. O posibilă explicaţie a ponderii mari a concubinajelor sau cuplurilor de români în uniune liberă la Torrejon ar putea fi dată de orientarea religioasă a imigranţilor români de acolo.

Tabelul 4.3. *Profilul dominant al celor patru comunităţi româneşti studiate, în regiunea Madridului*

	Arganda del Rey	Coslada	Alcala de Henares	Torrejon
Regiune istorică de origine				
Vârsta	Vârstnici (28% faţă de media de 22%)		Tineri (56% faţă de media de 45%)	
Stare civilă		Căsătorit, dar separat (4% faţă de 2% pe totalul eşantionului)	Necăsătorit (42% faţă de media de 32%)	Concubinaj (25% faţă de media de 17%)
Educaţie	Studii universitare de scurtă durată			Gimnaziu
Ştie spaniola	Bine		Foarte bine	
Ocupaţie	Alte	Menajere (29% faţă de media de 23%)		Menajere (30% faţă de media de 23%)
Religie	Penticostali (10% faţă de media de 4% pe totalul eşantionului)	Adventişti (28% faţă de media de 9% pe totalul eşantionului)	Ortodocşi (91% faţă de media de 79%)	Ortodocşi (86% faţă de media de 79%)
Participare la servicii religioase	Lunar	Săptămânal		
Mobilitate anterioară în Spania			Redusă	

	Arganda del Rey	Coslada	Alcala de Henares	Torrejon
Ponderea celor în concubinaj				Mare
Efecte autoestimate asupra familiei		Negative	Medii	Pozitive
Perioadă predominantă de sosire		1995-2001		2007-2008
Relaţii în timpul liber cu cei din aceeaşi comunitate sau regiune din România, aflaţi în Spania		Medii	Intense	Slabe
Intensitatea relaţiilor cu românii în timpul liber	Intense			
În ce măsură se simte legat sufleteşte de localitatea din Spania		În mică măsură		În foarte mare măsură
În ce măsură se simte legat sufleteşte de Spania		În mare măsură		În foarte mare măsură

Sursă: sondaj CRS

Fiecare rând al tabelului reprezintă rezultatele analizei relaţiei dintre localitate şi variabila de rând, folosind reziduurile standardizate ajustate.
Exemplu de lectură: ponderea „vârstnicilor" (persoane de peste 39 de ani, în contextul prezentei cercetări asupra migranţilor) este semnificativ mai mare la Arganda, comparativ cu ponderile corespunzătoare din celelalte trei localităţi. La Alcala, ponderea tinerilor este maximă, prin comparaţie între cele patru comunităţi româneşti.

Comunitatea românească din Torrejon este de componenţă covârşitor ortodoxă, ca şi cea din Alcala de Henares. Or, în genere, în comunităţile de religie ortodoxă (comparativ cu cele protestante) se pare că familia rezistă mai puţin la şocurile impuse de separările temporare cauzate de migraţie sau de provocările unui nou mediu de viaţă. În acest context, cu aproape 80% ortodocşi în componenţă, comunitatea românească din Torrejon este marcată în mai mare măsură de fenomenele de separare familială sau de adoptarea familiei de tip uniune liberă. Factorul care favorizează acest efect la Torrejon poate fi şi vechimea relativ redusă a celor care locuiesc în Spania, în cadrul respectivei comunităţi.

Tabelul 4.4. *Apartenenţă religioasă şi stare civilă la migranţii din regiunea Madridului*

	Ortodocşi	Protestanţi şi neoprotestanţi	Alte	Total
Căsătorit cu acte	43	46	29⁻	42
Necăsătorit	29⁻	42⁻	37	32
Căsătorit fără acte sau în concubinaj	19⁺	5⁻	23	17
Divorţat sau căsătorit dar separat	7	7	12	7
Altele	2⁺	0	0	2
Total	100	100	100	100

Sursă: sondaj CRS

Semnele de +/– indică asocierile sau dezasocierile semnificative pentru p = 0,05 în cadrul celulei de referinţă, conform analizei prin reziduuri standardizate ajustate. „Altele" se referă la catolici, greco-catolici, fără apartenenţă religioasă, atei etc.
Exemplu de lectură: 19% dintre imigranţii români de la Madrid, din comunităţile cercetate, sunt în concubinaj sau în uniune liberă familială. Procentul este semnificativ mai mare decât ar fi de aşteptat în cazul absenţei unei legături între religie şi stare civilă.

Stări de spirit

Intenţia de revenire în ţara de origine sau de stabilizare în cea de imigrare pe timp indefinit nu este numai rezultantă a ecuaţiei resurselor migrantului şi a situaţiei sale de status, sub aspectul experienţei de migraţie, stării civile, apartenenţei religioase sau profilului pe care îl are comunitatea etnică de imigrare. Contează, aşa cum dovedeşte o analiză cantitativă, şi starea de spirit[1]. Propensiunea spre revenire în România este mai mare pentru imigranţii:

- nemulţumiţi de viaţa din Spania, comparativ cu cea pe care au dus-o în România, înainte de emigrare;
- nemulţumiţi de starea de sănătate pe care o au în Spania, comparativ cu cea avută înainte de emigrare;
- mulţumiţi de cât au reuşit să acumuleze financiar în Spania, comparativ cu România;
- cu percepţie pozitivă asupra ofertei de locuri de muncă din România în viitor;
- mulţumiţi de modul în care funcţionează şcolile din România, comparativ cu cele din Spania.

1. Înţeleg prin *stare de spirit*, în contextul acestui studiu, orientarea dominantă, pozitivă sau negativă, în evaluarea contextuală şi difuză a unor secvenţe proprii de viaţă, în raport cu aşteptări şi norme adoptate de către cel care face evaluarea. Pentru detalii, vezi Sandu, 2009a.

Toate aceste constatări spun, prin simplificare, că revenirea în ţară, în stadiul ei de proiect, este, în mod semnificativ, dependentă de starea de spirit condiţionată de două experienţe de viaţă şi de două ţări. „Modul în care trăiesc acum în Spania faţă de cum am trăit în România şi modul în care percep viitorul pentru locurile de muncă şi instituţiile din România, comparativ cu cele din Spania determină ceea ce eu proiectez, ca migrant, pentru viitorul meu în ceea ce priveşte locul de viaţă".

Constatările anterioare susţin că stările subiective, întemeiate sau nu pe date obiective, contează mult în deciziile de re-migraţie, de revenire în ţară. Nostalgia faţă de ţară sau, cum vrem să o numim, preferinţa de consum la locul de naştere sau socializarea primară poate juca un rol de stimulare a revenirii. Critica realistă a situaţiei proaste din ţara de origine, comparată cu cea din ţara de imigraţie, poate fi un temei real pentru decizia de a nu reveni în România.

Pentru importanţa pe care starea de spirit o are în influenţarea intenţiei de a reveni în ţară, voi considera în primul rând rolul satisfacţiei faţă de starea de sănătate (tabelul 4.5). Faptul de a fi nemulţumit de propria stare de sănătate în Spania, comparativ cu situaţia din România, face ca 58% dintre cei chestionaţi să manifeste intenţii structurate de revenire în ţară. În schimb, probabilitatea de a avea astfel de proiecte pentru cei mai mulţumiţi de situaţia din Spania comparativ cu cea în România este cu mult mai mică, de numai 33%. Starea de mulţumire sporită faţă de propria sănătate favorizează prin ea însăşi tendinţa de a nu mai reveni în ţară.

Tabelul 4.5. *Probabilitatea subiectivă de revenire în ţară, în funcţie de starea de sănătate autopercepută*

Satisfacţia faţă de starea de sănătate proprie în Spania, comparativ cu cea din România	Probabilitate subiectivă de revenire în ţară				Total
	Nu revine în ţară	Revine, nesigur	Revine, sigur	Revine, foarte sigur	
Mai nemulţumit	14	15	13	58^{+}	100
La fel	25	17	13	46^{+}	100
Mai mulţumit	38^{+}	16	13	33	100
Total	29	16	13	42	100

Sursă: CRS

Semnele de +/- indică asocierile sau dezasocierile semnificative pentru p = 0,05 în cadrul celulei de referinţă, conform analizei prin reziduuri standardizate ajustate.
Exemplu de lectură: 38% din totalul celor care declară că au o stare de sănătate mai bună în Spania decât în România declară, în acelaşi timp, că nu au de gând să revină în ţară.

Tabelul 4.6. *Intenţie de revenire în ţară în relaţie cu percepţia viitorului economic în Spania şi în România*

Ponderea migranţilor care apreciază că, peste trei ani, situaţia va fi mai bună în legătură cu		Intenţia de revenire în ţară...					Total
		Nu vrea să revină	Revine cu întârziere, nesigur	Revine cu întârziere sigur	Revine curând, dar nesigur	Revine sigur, curând	
locurile de muncă	în România	47	51	56	65	72	59
	în Spania	29	32	25	17	16	23
condiţiile de trai	în România	29	32	25	17	16	23
	în Spania	28	29	19	16	15	21

Sursă: CRS

Exemplu de lectură: 72% dintre românii intervievaţi în regiunea Madridului care declară că vor reveni sigur, curând, în ţară consideră că, peste trei ani, situaţia locurilor de muncă va fi mai bună în România, comparativ cu cea de acum (momentul sondajului: septembrie 2008).

În septembrie 2008, aproape 60% dintre românii din cele patru comunităţi intervievate din regiunea Madridului considerau că, peste trei ani, situaţia locurilor de muncă în România va fi mai bună decât în prezent. Despre locurile de muncă din Spania opinia pozitivă similară, de „mai bine", era de numai 23%. Cu alte cuvinte, românii sunt mai optimişti în legătură cu viitorul economiei româneşti decât cu cel al economiei spaniole. Şi totuşi, ponderea celor care au intenţii structurate de revenire este de numai o treime. Este evident însă că acest optimism contează nu prin nivelul, ci prin variaţia sa: cei care au de gând să nu mai revină în ţară aveau convingeri optimiste despre economia românească numai în proporţie de 47%. În schimb, cei cu planuri determinate de a reveni în ţară afişau în proporţie mult mai mare, de aproape trei sferturi, optimism faţă de evoluţia pieţei locurilor de muncă din România.

Desigur, optimismul economic are un anume rol în decizia de revenire în ţară sau de a rămâne în străinătate. Acest rol este unul de nivel semnificativ. În acelaşi timp, probabil că se manifestă şi o influenţă de sens invers, de la intenţie spre evaluare. Odată structurată intenţia de re-migraţie sau de transformare în emigrant definitiv sau pe lungă durată, această intenţie începe să influenţeze opinii şi evaluări particulare. Românul care a decis deja să revină în ţară din Spania va fi tentat să spună că viitorul economiei româneşti este foarte bun, iar cel care a decis să rămână în Spania va susţine mai ales că viitorul economiei spaniole este bun. Ideea influenţei de la proiect de migraţie spre opinie economică este o simplă ipoteză. Verificarea ei implică analize suplimentare. O astfel de ipoteză mai este susţinută de un argument conex. Decizia de a reveni în ţară sau de a rămâne în străinătate este influenţată în

primul rând de nivelul veniturilor asociate cu locurile de muncă. Prin răspunsurile date la mai multe întrebări, migranţii români par să spună că este posibil ca, pe termen mediu, în România să existe mai multe locuri de muncă decât în Spania, dar salariul spaniol a fost şi va fi mult mai bun decât cel din România. În ultimă instanţă, imigrantul nu doreşte doar un loc de muncă în ţara de destinaţie, ci un loc de muncă mult mai bine plătit decât în ţara de origine. Or, din acest punct de vedere, lucrurile sunt clare : 90% dintre românii intervievaţi susţin că în Spania câştigă mai bine decât în România. Rezultă că nu locul de muncă este problema, ci locul de muncă bine plătit.

Migranţii fac în permanenţă evaluări, mai mult sau mai puţin difuze, ale situaţiei proprii de migraţie, cu consecinţe asupra planurilor de a mai rămâne o perioadă, a rămâne definitiv sau a reveni în ţară. Familia, munca, veniturile şi sănătatea sunt teme esenţiale în această evaluare.

Caseta 4.4. *De unde vin migranţii stabiliţi în cele patru comunităţi româneşti madrilene*

Aproape 60% dintre imigranţii români din Coslada, Arganda del Rey şi Alcala de Henares au venit în localitatea de rezidenţă în perioada 2002-2006. Cea mai „nouă" comunitate este cea din Torrejon, cu numai 12% dintre imigranţi sosiţi în perioada anilor '90 şi peste 70% ajunşi în localitate în anii 2002-2006.

Perioada de sosire	Coslada	Arganda del Rey	Alcala de Henares	Torrejon	Total
1990-2001	24	23	23	12	20
2002-2006	61	65	61	73	65
2007-2008	15	12	16	15	15
	100	100	100	100	100

Două dintre cele patru comunităţi sunt formate majoritar din imigranţi transilvăneni[1]. Este vorba de Alcala de Henares, cu 58% imigranţi din Transilvania, şi de Arganda del Rey. La Arganda, câmpul de origine a migranţilor este mai larg, aceştia sosind în proporţii semnificative nu numai din Transilvania, ci şi din Banat şi Crişana-Maramureş. Coslada concentrează în principal imigranţi din Muntenia de sud, dar are aproape o cincime din comunitate venită şi din Moldova. Comunitatea din Torrejon este majoritar din Muntenia, dar cu un grad mai redus de concentrare a câmpului de origine. Aici sunt veniţi în proporţii semnificative şi bucureşteni, moldoveni şi dobrogeni.

1. Datele cantitative referitoare la regiunile de origine ale migranţilor trebuie luate cu prudenţă, dat fiind faptul că selecţia în eşantion a fost nu de tip probabilist, ci semiprobabilist, prin procedeul *respondent driven sampling*. Este posibil ca persoanele iniţiale de la care s-a pornit selecţia („seminţele") să fi condiţionat în bună măsură configuraţia regională a eşantioanelor pe localitate.

	Arganda del Rey	Alcala de Henares	Coslada	Torrejon	Total
Transilvania	51+	58+	6	9	30
Crişana-Maramureş	17+	3	2	2	6
Banat	13+	1	2	1	4
Muntenia	3	8	46+	37+	24
Bucureşti	3	4	10	16+	8
Moldova	6	13	19+	19+	14
Oltenia	3	10	14+	9	9
Dobrogea	4	1	1	8+	4
	100	100	100	100	100

Transilvănenii au fost mai frecvenţi în valul de imigranţi sosiţi în regiunea Madrid în anii '90. Moldovenii sunt cei mai noi, sosirea lor fiind asociată mai ales cu perioada de după aderarea României la UE. Cei din Muntenia au avut un flux relativ constant de venire în zona Madrid.

	Transilvania	Muntenia	Moldova	Oltenia	Bucureşti	Crişana-Maramureş	Banat	Dobrogea	Moldova
1990-2001	36	28	8	8	6	10	2	2	100
2002-2006	30	22	15	9	10	5	6	4	100
2007-2008	25	26	19	13	7	4	2	4	100
	30	24	14	9	8	6	4	4	100

Cea mai „nouă" comunitate sub aspectul perioadei de constituire, cea a românilor din Torrejon, este şi cea mai eterogenă sub aspectul traiectoriilor de constituire. Numai 64% dintre imigranţii de la Torrejon au sosit direct aici. 10% dintre ei au locuit anterior la Coslada, iar 7% la Madrid.

Localitate unde au venit iniţial	Localitate de rezidenţă actuală			
	Coslada	Arganda del Rey	Alcala de Henares	Torrejon
Coslada	74	0	0	10
Alcala de Henares	2	1	78	3
Arganda del Rey	0	74	0	0
Torrejon	2	0	2	64
Madrid	6	3	2	7
Altele	15	21	17	16
	100	100	100	100

Sentimente identitare

O altă categorie de factori care acţionează independent în condiţionarea deciziei de re-migraţie sau de stabilire în străinătate este asociată cu sentimentele identitare. Persoanele cele mai înclinate să revină în ţară sunt cele care manifestă un grad sporit de ataşament faţă de localitatea de domiciliu şi de regiunea de care aparţin în România şi care, în acelaşi timp, declară că au un slab ataşament faţă de Spania (tabelul 4.7).

Imigranţii decişi să nu se mai întoarcă în România manifestă simptomul dezrădăcinării. Ei se simt foarte puţin legaţi de localitatea şi de regiunea de domiciliu din România, dar şi de ţara de origine. Acest simptom al dezrădăcinării se reduce pe măsură ce se trece de la intenţii de emigrare definitivă la intenţii bine structurate de revenire în ţară. 19% dintre cei orientaţi să rămână în Spania se declară foarte legaţi sufleteşte de România, comparativ cu 58% dintre cei care vor să revină şi sunt decişi.

Tabelul 4.7. *Sentimente identitare pe categorii de planuri de migraţie (%)*

Se simte legat sufleteşte, în foarte mare măsură, de	Nu vrea să revină în ţară	Revine cu întârziere, nesigur	Revine curând, dar nesigur	Revine sigur, cu întârziere	Revine sigur, curând	Total
satul sau oraşul din care provine	26	35	41	70	63	46
regiunea din care provine	23	33	37	60	60	42
România	19	32	29	65	58	39
localitatea din Spania unde trăieşte	25	21	14	14	14	18
Spania	21	13	8	10	5	12

Sursă: sondaj CRS

Exemplu de lectură: 60% dintre românii intervievaţi în regiunea Madridului şi care au intenţii de revenire sigură în România declară că se simt legaţi sufleteşte în foarte mare măsură de regiunea din care provin.

Chiar pentru cei care vor să rămână în Spania, ataşamentul faţă de această ţară este relativ redus, de numai 25% dintre respondenţi. Datele par să indice faptul că rămânerea în străinătate este mai mult o dezrădăcinare identitară în raport cu locurile de origine decât o consolidare a ataşamentului faţă de locurile de imigrare.

De notat faptul că cel mai puternic sentiment de identificare cu localitatea de domiciliu din România nu apare la cei decişi să revină foarte curând în ţară, ci la cei care sunt decişi să revină, dar cu întârziere, peste cinci ani. Din această constatare ar putea fi derivată ipoteza că cei care sunt hotărâţi să se întoarcă, dar amână

momentul sunt mai puternic ataşaţi sufleteşte de ţara de origine. Ei au decis că vor reveni, dar aşteaptă să împlinească în mai mare măsură obiectivele planului de migraţie - foarte probabil fiind vorba de acumularea de bani pe care şi-au propus-o.

Revenire şi proiecte de viaţă

Intenţia de revenire în ţară este puternic înrădăcinată în solul unor planuri multiple (tabelul 4.8). Cei care vor să revină curând, fie că sunt siguri sau mai puţin siguri de acest lucru, vor casă, afacere şi/sau maşină în mult mai mare măsură decât ceilalţi migranţi. Din totalul migranţilor intervievaţi, 32% ar dori să deschidă o afacere în România în următorii doi ani. Pentru cei decişi să revină în următorii cinci ani în ţară, ponderea corespunzătoare este de 44%. Ponderea respectivă descreşte pe măsură ce trecem la cei care revin peste mai mult timp sau nu sunt siguri că vor reveni. Procentul celor care spun că revin peste mai mult de cinci ani, dar care, practic, nu sunt decişi constituie un segment de numai 28%. E interesant că, chiar dacă nu vor să mai revină în ţară, migranţii tot au ideea de a deschide afaceri în România (25% au planuri de acest gen). Acesta este, poate, unul dintre cele mai puternice semne de transnaţionalism asociat cu migraţia: cine a trăit experienţa emigrării, chiar dacă are de gând să nu revină definitiv în ţară, tot intenţionează să îşi lege viitorul de locurile de origine, cel puţin prin afaceri, cumpărări de terenuri, cumpărare sau construire de case. A cumpăra o casă în România, în pofida deciziei de a locui în Spania, semnifică fie ataşament mare la grupul familial rămas acasă, fie intenţie de a petrece concedii, vacanţe sau perioada de pensionare acasă.

Tabelul 4.8. *Proiecte de viaţă pe tipuri de intenţii de migraţie*

Pentru următorii doi ani, migrantul are de gând să	Nu vrea să revină	Revine cu întârziere, nesigur	Revine sigur cu întârziere	Revine, dar nesigur	Revine sigur, curând	Total
construiască/cumpere casă în România	44	52	56	59	54	52
deschidă o afacere în România	19	28	32	37	44	32
cumpere un teren în România	25	36	33	38	38	33
se mute în altă localitate din Spania	37	33	27	22	12	25
deschidă o afacere în Spania	23	20	14	12	6	15

Pentru următorii doi ani, migrantul are de gând să	Nu vrea să revină	Revine cu întârziere, nesigur	Revine sigur cu întârziere	Revine, dar nesigur	Revine sigur, curând	Total
construiască/cumpere casă în Spania	19	7	5	3	0	7
cumpere un teren în Spania	7	4	2	2	0	3
își mărească venitul, lucrând suplimentar	63	61	60	58	67	63
continue studiile/ cursurile de calificare	52	52	38	51	42	47

Sursă: sondaj CRS

Exemplu de lectură: 54% dintre cei care doresc să revină curând și sunt decișisă o facă intenționează să își construiască sau să își cumpere o casă în următorii doi ani.

Cei care vor să rămână în Spania sunt orientați, firește, mai mult spre construire/ cumpărare de case sau deschidere de afaceri pe teritoriul spaniol.

Proiecte de mobilitate diferite de revenirea în țară

O treime dintre cei care intenționează să rămână în Spania au de gând să se mute, în următorul an, în altă localitate din această țară. Motivația de migrație în interiorul Spaniei, indiferent dacă migranții vor să rămână în această țară sau nu, este centrată nu numai pe lucru și salariu, ci și pe mediul de locuire:

„Care sunt motivele pentru care aveți de gând să vă mutați în altă localitate din Spania?" (întrebare adresată numai celor care au răspuns că în următorul an vor să se mute în altă localitate) (%)	
Pentru că acolo găsesc de lucru	22
Pentru a locui/trăi acolo	21
Pentru un salariu mai bun	14
Sunt prea mulți români aici	13
Am rude/prieteni stabiliți acolo	7
Altele	21
NR	3

Motivația „Sunt prea mulți români aici" – nu foarte frecventă, dar prezentă totuși într-o pondere de luat în seamă – indică existența unui segment de imigranți care încearcă să evite conotațiile negative ale coabitării în comunități mari de imigranți români. De ce? E probabil ca, din cauza circulației migratorii intense, în astfel de

comunităţi infracţionalitatea să fie mai ridicată. Pot fi în joc însă şi alţi factori, diferiţi de infracţionalitate. Este posibil ca etichetarea socială negativă a unor grupuri mari de imigranţi, competitori pe piaţa economică locală, să aibă şi alte resorturi decât infracţionalitatea. În situaţiile în care mediul instituţional local favorizează folosirea muncii la negru a imigranţilor, etichetările negative şi comportamentele de tip infracţional se asociază uşor cu grupurile mari de imigranţi, indiferent de etnie.

Intenţii de mobilitate în sensul de a pleca, în următorul an, din Spania în altă ţară, diferită de România, sunt prezente la 12% dintre migranţii intervievaţi. Frecvenţa acestei intenţii este diferenţiată în funcţie de planurile de revenire în ţară: 9-10% dintre cei care au de gând să revină în ţară curând (în următorii cinci ani) intenţionează să se mute în altă ţară, în următorul an; în schimb, 14-15% dintre cei care fie nu mai doresc să revină în România fie văd această revenire peste mai mult de cinci ani intenţionează să se mute în următorul an în altă ţară, diferită de Spania şi de România.

Migraţia românească în străinătate este una de tip preponderent familial. Situaţia înregistrată în regiunea Madrid confirmă regula: aproximativ 70% dintre românii aflaţi acolo sunt împreună cu cel puţin un membru al familiei (tabelul 4.9). Caracterul familial al circulaţiei internaţionale a românilor se regăseşte, firesc, nu numai în comportamente, ci şi în proiectele de mobilitate: 57% dintre cei decişi să revină în ţară în următorii cinci ani declară că şi altcineva din familia lor aflată la Madrid urmează să revină în România. Procentul respectiv se reduce pe măsură ce tipul social al migraţiei de revenire se apropie de extrema „nu am de gând să revin în ţară". 11% dintre cei care spun că au de gând să revină în România peste cinci ani, dar fără să fie siguri de asta, declară că altcineva din familia aflată în Spania urmează să revină în ţară. Altfel spus, dacă un migrant nu e decis să revină în ţară, nici ceilalţi membrii ai familiei sale, aflaţi cu el, nu se vor grăbi să revină. Decizia de revenire este, ca şi cea de plecare din ţară, în foarte mare măsură familială.

Tabelul 4.9. *Proiecte de mobilitate ale altor membri ai familiei (%)*

		Fără intenţie de revenire	Revine cu întârziere, nesigur	Revine curând, dar nesigur	Revine sigur, cu întârziere	Revine sigur, curând	Total
Altcineva din familia aflată în Spania intenţionează să revină în România		16	41	50	53	57	41
Altcineva din familia aflată în România intenţionează să vină în Spania		16	15	17	15	13	15
Vede viitorul copiilor săi în	România	22	19	36	50	76	45
	Spania	61	47	19	18	4	29
	În Spania şi România	16	33	45	30	17	24

Sursă: CRS

Imigrarea, tendinţa de a aduce noi membri ai familiei în Spania este de nivel redus şi pare fără nici o legătură cu proiectul propriu de re-migrare. 45% dintre cei care declară că revin curând în România, dar nu sunt siguri de aceasta, susţin, în acelaşi timp, că viitorul copiilor lor este şi aici, şi acolo, şi în România, şi în Spania. Cum se vor întâmpla lucrurile în realitate este altă chestiune. Deocamdată, datele CRS susţin clar că românii emigranţi în străinătate încep să vadă lumea din ce în e mai mult din perspectivă transnaţională, în termeni de „nici aici în străinătate, nici acolo în ţară" sau „şi ca acasă, şi ca în străinătate".

Însă cei care au copii proiectează viitorul acestora în strânsă legătură cu propriile planuri de migraţie. Relaţia cauzală poate fi în ambele sensuri : mă decid să revin în ţară pentru că vreau ca viitorul copiilor mei să fie în România sau văd viitorul copiilor mei în România pentru că eu m-am decis să revin în ţară. În această zonă a deciziilor familiale, interacţiunea, sensurile multiple sunt la ele acasă. Cert este că trei sferturi dintre românii care au de gând să revină curând în ţară văd viitorul copiilor lor în România. Dacă însă au decis să rămână în străinătate, atunci numai o cincime dintre ei leagă viitorul copiilor lor de România. Simetric, pentru cei care au decis să rămână în Spania, viitorul copiilor lor este tot acolo, în opinia a 60% dintre respondenţii din categoria respectivă.

Pentru cei indecişi, care condiţionează, într-un fel sau altul, revenirea în ţară, opţiunea este una de tipul „viitorul copiilor mei este şi în România şi în Spania".

Viitorul se construieşte prin banii din migraţie (remitenţe)

Aproape 30% dintre imigranţii români din regiunea Madrid susţin că vor reveni sigur în ţară, în scurt timp. O pondere relativ egală este reprezentată de cei care, la polul opus, declară că nu au de gând să mai revină. Între cele două extreme sunt trei categorii intermediare, cu ponderi între 10% şi 15%, combinaţii între „revin sigur" sau „nesigur" şi „revin curând" sau în timp, „cu întârziere". Cel mai aproape, sub aspect atitudinal, de cei care declară că vor reveni sigur, foarte curând, sunt cei care susţin că revin sigur, dar cu întârziere, peste cinci ani. Cei decişi să rămână în Spania au în imediata lor apropiere atitudinală pe cei care declară că revin, dar nu se ştie când şi cu ce probabilitate. Categoria intermediară este cea a migranţilor care spun că revin curând, dar nu sunt siguri în privinţa deciziei.

După cum am remarcat deja, cele cinci tipuri de atitudine faţă de revenirea în ţară reprezintă categorii specifice de migranţi. Sunt departe de a fi categorii ficiale, rezultate din jocul cifrelor. Un argument convingător în acest sens ste dat de faptul că banii din remitenţe, din ultimul an de zile, par să fi fost iţi diferenţiat pe cele cinci tipuri de migranţi (tabelul 4.10). Re-migranţii maximă probabilitate, cei care spun că vor reveni sigur în următorii cinci ani, declară, spre exemplu, în proporţie de 61%, că au folosit remitenţele din ultimul

an, pe cheltuieli curente (întreţinere, alimente, munci agricole). Pentru cei care cred că vor reveni cu întârziere, nesigur, sau nu vor mai reveni în ţară, procentul corespunzător este de sub 55%.

Lucrurile se întâmplă în mod similar în legătură cu folosirea banilor pentru plata datoriilor – este cheltuită o parte însemnată din banii câştigaţi în străinătate atunci când se doreşte întoarcerea acasă, în ţară, şi din ce în ce mai puţin în situaţia de indecizie sau de hotărâre a rămânerii în străinătate.

Indiferent de intenţia de migraţie, utilizarea banilor vizează în general satisfacerea unor nevoi curente, plata unor datorii. Sumele folosite ca atare au, foarte probabil, o structură diferită şi merg mai ales către afaceri, construcţii de locuinţe, cumpărare de bunuri personale sau pentru gospodărie. Însă practica folosirii remitenţelor este, la nivel social, una de supravieţuire: „câştig în Spania ca să îmi plătesc datoriile din ţară".

Tabelul 4.10. *Folosirea banilor din remitenţele din ultimele 12 luni, pe tipuri de intenţii de migraţie*

Banii trimişi acasă în ultimul an au fost folosiţi pentru	Fără revenire	Revine cu întârziere, nesigur	Revine curând, dar nesigur	Revine sigur cu întârziere	Revine sigur curând	Total
cheltuieli curente	51	54	58	60	61	56
plata datoriilor	51	54	58	60	61	56
afaceri în construcţii	26	30	35	30	35	31
îmbunătăţirea locuinţei	22	33	33	28	35	30
cumpărarea unor bunuri personale	18	17	23	20	28	22
educaţia copiilor	14	9	18	22	21	17
cumpărarea unor bunuri familiale	12	12	15	20	20	16
construcţii de locuinţe	5	4	8	10	15	9
alte obiective	6	14	16	11	11	10
alte tipuri de afaceri	4	7	2	1	6	4
cumpărarea unor terenuri intravilane	1	1	1	4	2	2
cumpărarea de locuinţe	2	1	1	5	1	2

Sursă: sondaj CRS

Pe ansamblul comunităţii migranţilor români din Spania, poate fi identificată următoarea ierarhizare a frecvenţei modului de folosire a remitenţelor:

- pentru cheltuieli curente şi achitarea datoriilor;

- pentru afaceri în construcţii, îmbunătăţirea locuinţei şi cumpărarea unor bunuri personale;
- pentru familie (educaţia copiilor şi cumpărarea unor bunuri de folosinţă îndelungată în gospodărie);
- pentru alte obiective (construire de locuinţe, alte tipuri de afaceri, cumpărarea unor terenuri intravilane etc.).

Pentru toate aceste categorii de folosire a remitenţelor, migranţii de revenire se dovedesc mai activi decât cei care nu sunt decişi să revină în ţară. Şi este firesc, pentru că, dacă se ia decizia de rămânere în străinătate, nu se mai fac investiţii pentru satisfacerea cerinţelor familiei care se află încă în ţară, dacă se mai află acolo.

Concluzii

1. Migraţia de revenire este nu numai un proiect de viaţă, ci şi o stare de spirit. Ca proiect, implică o planificare în timp a revenirii în ţară, cu probabilităţi de realizare, cu o puternică asociere cu alte proiecte de viaţă. Ca stare de spirit, este definită prin nemulţumire dominantă în legătură cu efectele pe care le-a avut plecarea la lucru în străinătate asupra propriei familii.
2. Sondajul pe comunităţile româneşti din regiunea Madrid (CRS) indică o realitate socială care este departe de a fi una dihotomică, în termeni de migranţi care revin şi migranţi care rămân în Spania. Există trei mari categorii de migranţi din perspectiva revenirii:
   - „cei care se întorc", respectiv cei decişi să se întoarcă în ţară în următorii cinci ani („în curând"). Aceştia reprezintă aproximativ 30% din totalul imigranţilor intervievaţi;
   - „cei care rămân", în sensul de migranţi care declară că nu mai revin în ţară. Şi ei sunt tot aproximativ 30% din totalul intervievaţilor;
   - cei care revin condiţionat. Aceştia formează masa imigranţilor români madrileni. Reprezintă aproape 40% din totalul celor care au răspuns la întrebările sondajului CRS. La rândul lor, ei se împart în trei subgrupe, cei care mai degrabă revin, cei care mai degrabă nu mai revin şi cei care poate revin, poate nu.
3. Desigur, câtă vreme discutăm despre intenţii, totul ţine de probabilitate. Aici, „sigur revin" înseamnă „revin cu probabilitate foarte mare", iar „nu mai revin" implică „foarte probabil nu mai revin în ţară".

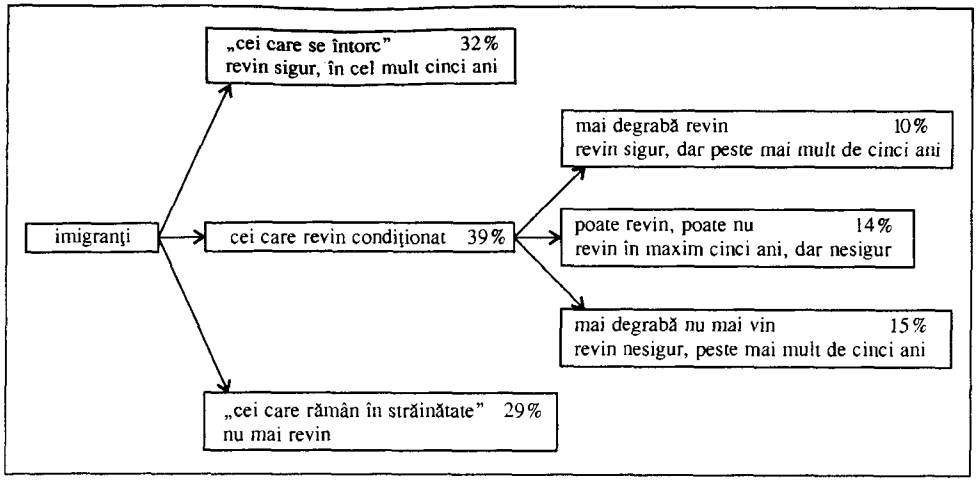
„cei care se întorc" 32%
revin sigur, în cel mult cinci ani
mai degrabă revin 10%
revin sigur, dar peste mai mult de cinci ani
imigranţi
cei care revin condiţionat 39%
poate revin, poate nu 14%
revin în maxim cinci ani, dar nesigur
mai degrabă nu mai vin 15%
revin nesigur, peste mai mult de cinci ani
„cei care rămân în străinătate" 29%
nu mai revin

Figura 4.5. *Cele trei mari segmente ale diasporei româneşti postdecembriste (cazul Madrid)*

4. Cele cinci segmente ale emigrării româneşti recente în Spania au un profil social bine conturat. Cei care nu revin foarte probabil în ţară sunt cei integraţi, iar cei care revin cu mare probabilitate sunt mai degrabă neintegraţi. Semnele clare ale integrării sunt limba, relaţiile, locul de muncă şi familia, altfel spus, cum vorbesc spaniola, cum interacţionează cu spaniolii, cum sunt angajaţi la lucru şi ce efecte ale migraţiei percep asupra propriei familii:

cei care se întorc		cei care rămân în străinătate
21%	vorbesc spaniola foarte bine pentru a se descurca în spaţii publice	36%
13%	îşi petrec timpul liber des şi foarte des cu spaniolii	27%
41%	sunt angajaţi cu carte de muncă	51%
38%	şederea în Spania a avut efecte negative asupra familiei proprii	16%

4.1. Cei care rămân în străinătate, în mult mai mare măsură decât cei care se întorc, vorbesc spaniola foarte bine, îşi petrec timpul liber cu spaniolii, sunt angajaţi cu carte de muncă şi percep mai ales efecte pozitive ale migraţiei asupra propriei familii.

4.2. Cei care revin au un profil opus, tind să fie foarte nemulţumiţi de efectele migraţiei asupra propriei familii, interacţionează rar cu spaniolii inclusiv pentru faptul că nu ştiu prea bine spaniola şi, în plus, sunt angajaţi, mulţi dintre ei, la negru. În plus, procesul de „dezrădăcinare", de reducere a identificării afective cu localitatea, regiunea sau ţara de origine, este mult mai avansat la cei care vor să rămână în Spania, comparativ cu cei care vor să revină în curând.

4.3. Cei care au de gând să revină în ţară, decişi în acest sens, dar care şi-au amânat momentul revenirii peste cinci ani sunt o grupare cu foarte puternice sentimente identitare, foarte ataşaţi de spaţiul de viaţă românesc. Ei par să fie orientaţi spre revenirea în ţară, dar numai după ce îşi acumulează veniturile pe care le au în vedre pentru a-şi împlini planurile cu care au venit în Spania.

5. Afacerea şi casa par să fie două dintre mizele importante ale întoarcerii în ţară. Cei decişi să revină rapid în ţară pun accentul mai ales pe posibilitatea de a deschide o afacere în România. Cei care vor să vină, dar fie amână, fie nu sunt siguri au tendinţa de a fi mai interesaţi de construirea sau cumpărarea unei case în România, comparativ cu cei decişi să revină rapid. Oricum, planurile de revenire în ţară sunt puternic integrate cu cele de cumpărare de bunuri, achitarea datoriilor, construirea de case, deschiderea unor afaceri.

6. În ecuaţia revenirii contează foarte mult factorii subiectivi, de percepţie, nu numai cei legaţi de efectele migraţiei asupra familiei. Tind să revină în ţară mai ales cei care consideră că Spania le-a adus o sănătate mai proastă şi percep pozitiv viitorul locurilor de muncă din România.

7. Este clar însă că migranţii nu judecă situaţia de migraţie numai în termeni de locuri de muncă, ci prin asociere, cumulativ : ar veni acasă nu numai dacă ar găsi locuri de muncă relativ bine plătite, ci dacă ar găsi locuri de muncă relativ bine plătite şi pentru sine, şi pentru soţ sau soţie.

7.1. Venitul mediu individual al celor intervievaţi a fost, în iulie 2008, de aproximativ 1.400 de euro (1.370)[1], iar venitul minim pentru care declară că ar

1. Sondajul realizat pe imigranţii români din Spania de către Metro Media Transilvania pentru Agenţia de Strategii Guvernamentale, în aprilie 2008, indica un venit mediu de 1.230 Euro în februarie 2008 (ASG, MMT, 2008 : 73). Este posibil ca diferenţa dintre cele două sondaje să provină şi din faptul că sondajul CRS a fost facut numai pe imigranţii din zona Madrid, iar aici nivelul mediu al veniturilor să fie mai mare decât în restul Spaniei. Venitul mediu al imigranţilor români din Italia, pentru noiembrie-decembrie 2007, era de 1.030 Euro (ASG, MMT, 2008 : 73). O alta sursă a diferenţelor poate fi dată de caracteristicile demografice diferite ale celor două eşantioane. Deşi vârsta medie este aceeaşi în ambele cazuri (32 ani), ponderea femeilor este de 47% în eşantionul MMT şi de 50% în eşantionul CRS. Cum venitul mediu al femeilor este mai redus, e probabil că şi diferenţele de structură pe vârste explică o parte dintre diferenţele cifrelor de venituri pe cele două eşantioane. Este posibil ca gradul de feminizare a imigranţilor români să fie mai mare în regiunile spaniole diferite de Madrid. În acest sens argumentează şi faptul că ponderea femeilor în eşantionul de imigranţi români folosiţi pentru sondajul Encuesta Nacional de Inmigrantes (ENI) a fost de 47% (luând în seamă

accepta să vină în ţară este de aproximativ 1.000 euro. Cei care, cu mare probabilitate, se întorc acceptă şi un salariu mai mic, de aproximativ 800 de euro.

	fără revenire	revine curând, dar nesigur	revine cu întârziere nesigur	revine sigur cu întârziere	revine sigur curând	Total
venit personal în iulie 2008 (în euro)	1.250	1.303	1.618	1.590	1.333	1.370
salariul minim (în euro) pe lună pentru care s-ar întoarce în ţară	1.173	916	1.089	937	837	984

7.2. Variaţiile de gen în câştiguri şi în aspiraţii sunt considerabile. Bărbaţii câştigau, în medie pe lună, aproximativ 1.800 de euro, iar femeile aproximativ 950 de euro. Bărbaţii ar accepta să revină în România pentru 1.100 de euro, iar femeile pentru 850 de euro.

8. Revenirea în ţară este, în bună măsură, un proiect familial: 57% dintre cei care declară că vor reveni curând şi sigur în ţară menţionează că împreună cu ei se va mai întoarce şi altcineva din familie. Faptul este normal, dacă avem în vedere că aproximativ 70% dintre românii care sunt acum în comunităţile din apropierea Madridului sunt însoţiţi de cel puţin un membru al familiei.

9. Comunităţile româneşti din regiunea Madridului incluse în cercetare au profiluri distincte. Istoria lor de migraţie are consecinţe directe asupra compoziţiei sociale şi culturale a comunităţilor respective şi, implicit, asupra atitudinilor faţă de re-migraţie.

9.1. Cea mai mare propensiune de revenire în ţară se înregistrează la Arganda del Rey, o comunitate de aproximativ 10.000 de români (dintre care aproximativ 10% sunt penticostali), într-un oraş de 50.000 de locuitori. În această comunitate, ponderea mare a populaţiei de peste 40 de ani, comparativ cu situaţiile din Coslada, Alcala de Henares şi Torrejon, pare să fie unul dintre principalii factori de favorizare a revenirilor în ţară. În plus, interacţiunile sociale mai reduse, o mai slabă cunoaştere a limbii spaniole, comparativ cu situaţia din celelalte trei oraşe incluse în sondaj, ar putea fi alţi factori de favorizare a orientării sporite spre re-migrare.

---

numai segmentul de peste 17 ani, pentru comparabilitate cu eşantioanele CRS şi MMT). În comparaţia dintre cele trei eşantioane sunt însă şi diferenţe care ţin de selecţia persoanelor. Vârsta medie în ENI (numai populaţia de peste 17 ani) este de 36 de ani, faţă de 32 ani în sondajul MMT. Notez, în context, că structura educaţională a eşantioanelor CRS şi MMT nu diferă foarte mult: ponderea absolvenţilor de liceu este aceeaşi, de 43%, iar cea a absolvenţilor de şcoală profesională este de 23% în CRS şi de 28% în eşantionul MMT.

9.2. În Torrejon de Ardoz (unde trăiesc 10.000 de români, de religie covârşitor ortodoxă, în cadrul unei populaţii de peste 100.000 de locuitori) este cea mai redusă propensiune de revenire în România. Tendinţa ar putea fi pusă în relaţie cu faptul că populaţia de imigranţi români este relativ „nouă", sosită de mai puţină vreme, comparativ cu restul comunităţilor analizate în cercetare, cu pondere mare a femeilor care lucrează ca menajere. Cei veniţi de puţină vreme încearcă să ajungă să câştige astfel încât să-şi poată împlini proiectele cu care au venit. În plus, pentru menajere este extrem de greu, dacă nu imposibil, să găsească locuri de muncă în România unde să poată câştiga sume comparabile cu veniturile pe care le obţin în Spania. Dintre cele patru comunităţi investigate, cea din Torrejon este cea mai mulţumită de efectele pe care emigrarea din România le-a avut asupra familiilor implicate în migraţie. Este posibil ca, în parte, această satisfacţie faţă de efectele migraţiei să fie şi un corolar al ponderii mari de familii de imigranţi români care trăiesc în concubinaj sau uniune liberă. De dimensiuni relativ reduse, comunitatea românească din Torrejon este şi cea mai eterogenă sub aspectul regiunilor de proveniență a migranţilor din România (vezi caseta 4.4). În acest context, relaţiile sociale cu persoane din aceeaşi comunitate sau regiune de origine sunt mai slabe. Corespunzător, integrarea în comunitatea de primire se face mai uşor.

10. Implicaţiile esenţiale ale analizelor din acest capitol pentru politicile de migraţie derivă, în esenţă, din:

10.1. Caracterul familial al emigrării, dar şi al eventualelor proiecte de re-migrare, de revenire în ţară. A gândi soluţii numai pentru bărbaţi, mai ales constructori, nu este suficient. Aceştia pot găsi şi în ţară locuri de muncă, la un nivel de salarizare apropiat de cel dorit, dacă proiectele de infrastructură anunţate nu rămân numai pe hârtie şi dacă sunt buni meseriaşi. Pentru femei necalificate însă, găsirea unui salariu de aproximativ 800 de euro în România este mai dificilă.

10.2. Eventuala imagine pozitivă despre oportunităţile de locuri de muncă în România contează semnificativ în proiectul de revenire. Furnizarea unor informaţii uşor accesibile, continue şi credibile, şi în ţară, şi în străinătate, asupra oportunităţilor de locuri de muncă poate fi un factor semnificativ în influenţarea circulaţiei migratorii optime.

10.3. Migranţii, indiferent dacă au de gând să revină rapid ori cu întârziere în ţară sau niciodată, au început să elaboreze proiecte de viaţă în care afacerile numai în România sau şi în România, şi în Spania ocupă un loc distinct, clar. Favorizarea şi stimularea instituţională a unor astfel de afaceri poate avea efecte de dezvoltare semnificative pentru România. Obiectivele politicilor de migraţie şi dezvoltare ar putea fi extinse, cu folos, pentru a include şi aspecte derivate din constatarea anterioară.

10.4. Remitenţele sunt deja implicate de migranţi în înfăptuirea strategiilor de viaţă individuale sau familiale. Cei care au de gând să revină în ţară folosesc mai frecvent banii din migraţie pentru rezolvarea unor probleme familiale, pentru investiţii. Merită să fie studiate posibilităţile ca o parte din banii din remitenţe, chiar dacă sunt în descreştere ca volum, să fie folosiţi la nivel comunitar-regional pentru dezvoltarea localităţilor de origine a emigranţilor.

Capitolul 5

Orientarea imigranţilor spre „casă", pe spaţii transnaţionale[1]

Remitenţele, comunicarea cu cei de acasă şi manifestarea intenţiei de revenire în ţară se subsumează aceleiaşi orientări a imigranţilor spre casă. Această atitudine are intensităţi diferite în funcţie de spaţiul identitar de apartenenţă a migrantului. Pentru imigranţii români din Regiunea Autonomă Madrid am identificat patru orientări identitare : preponderent spre România, preponderent spre Spania, ambivalent spre Spania şi România şi fără un ataşament special faţă de vreunul dintre cele două spaţii. Cele patru tipuri de orientări sunt relevante pentru patru tipuri de transnaţionalism, cu configuraţii diferite ale comportamentelor de orientare spre locul de origine. Semnificaţia socială a remitenţelor este aprofundată prin analize comparative pe diferite grupuri de imigranţi din Spania (cu date de sondaj) şi la nivelul a 120 de ţări, folosind date agregate la nivel societal. Cel puţin o componentă a transnaţionalismului, dată de transmiterea remitenţelor, pare să fie mai mult efectul valului de sosire decât una de durată. În ansamblu, studiul susţine ideea diferenţierii transnaţionalismului imigranţilor pe spaţii identitare care nu sunt date, ci se reconstruiesc prin experienţe de viaţă, schimbarea grupurilor de referinţă etc.

Faptul că din ce în ce mai mulţi imigranţi păstrează legătura cu cei de acasă, din ţara de origine, este, fără îndoială, un efect al globalizării. Fenomenul nu este nou (Guarnizo, Portes, Haller, 2003 ; Pries 2008 : 13), dar amploarea procesului, da. Remitenţele migranţilor spre ţările în curs de dezvoltare s-au dublat ca volum în anii '90 (Faist 2008 : 62). În România, una dintre principalele ţări de referinţă în acest studiu, intrările de remitenţe cunosc o creştere bruscă, de la o valoare cuprinsă între 96 şi 132 milioane de dolari anual, în perioada 1999-2004, la peste 4,5 miliarde în 2005, pentru a ajunge la 8,5 miliarde de dolari anual în perioada 2007-2009[2].

1. Acest capitol are la bază analizele aferente proiectului de cercetare ID 2068 „Dezvoltarea capitalului comunitar în România", pe care îl coordonez în cadrul CNCSIS. Varianta în engleză a studiului este în curs de publicare în *Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest*.
2. Sursa : http : //siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/RemittancesData_Nov09(Public).xls

Remitenţele trimise acasă de imigranţii din ţările central şi est europene furnizează un exemplu convingător de transnaţionalism de ultim val în domeniul migraţiei. Acestea nu sunt altceva decât expresia integrării economiilor emergente în economia globală prin fluxuri de forţă de muncă, asociate celor comerciale şi financiare (Mitra *et al.*, 2010). Vizibile în mod deosebit la scara mondială încă de la începutul anilor '90 (Basch, Schiller, Blanc, 1994 ; caseta 5.1), fenomenele de migraţie transnaţională îşi caută încă structurile conceptuale adecvate pentru a fi mai bine înţelese. Care sunt mecanismele care le susţin ? Cum se diferenţiază transmigranţii ? Care sunt funcţiile acestui nou gen de migraţie ? Cum se angajează diferite societăţi în curs de dezvoltare pe drumul transnaţionalismului ? La astfel de întrebări încerc să răspund în continuare, luând ca obiect de analiză imigraţia românească de dată recentă.

O intrare în dezbatere pe această cale este susţinută şi de tensiunea întrebărilor particulare asociate cazului ales pentru analiză ? De ce România este una dintre ţările din regiune cu cele mai ridicate remitenţe primite ? De ce modul transnaţional de migraţie s-a impus în această ţară atât de repede după 1989 (Sandu, 2005a) ? De ce în condiţiile crizei globale din 2008-2009 au revenit acasă atât de puţini dintre românii care se aflau la lucru în străinătate, în special în Italia şi în Spania (Sandu, 2009a) ?

Ipoteza de bază a cercetării susţine că există mai multe tipuri de transnaţionalism, în funcţie de condiţionarea de bază, identitară sau de stare de spirit : imigranţii dezvoltă interacţiuni active cu cei rămaşi acasă, în moduri şi cu motivaţii diferite, în funcţie de loialităţile pe care le au în raport cu locul de origine sau de destinaţie, de starea lor de mulţumire sau nemulţumire raportată la diferite sfere ale vieţii (familie, comunitate, prieteni, muncă etc.). În locul unui transnaţionalism global, nediferenţiat, distingem tot atâtea tipuri specifice câte condiţionări particulare sau spaţii transsocietale identificăm pentru orientarea imigranţilor spre casă. În plus, datele susţin ideea că transnaţionalismul nu se reduce la trimiterea remitenţelor acasă, cum pare a rezulta din multe abordări (Guarnizo, Portes, Haller, 2003 : 1212), ci se referă la o orientare coerentă a migranţilor spre casă, manifestată simultan prin remitenţe, comunicare şi planuri de viaţă.

Există imigranţi care vor să rămână în străinătate după ce au lucrat un timp acolo, dar şi imigranţi care vor să revină acasă, în ţara de origine. Intenţiile de revenire pot fi pentru mai devreme sau mai târziu, cu planuri mai mult sau mai puţin structurate. La celălalt capăt al drumului de migraţie sunt cei care au lucrat în străinătate şi au revenit în ţară. Unii, mai ales dacă au fost marcaţi de eşec, preferă să nu îşi mai amintească de experienţa grea a lucrului în străinătate. Alţii, dimpotrivă, încearcă să construiască locuinţe şi să aibă un mod de viaţă ca acolo unde au trăit ca imigranţi. În cazul migranţilor români, modelul de locuire ales poate fi „ca la Madrid" sau „ca la Roma", în stil spaniol sau italian.

În toată această diversitate a modelelor de planuri şi stiluri de viaţă există diferite linii de forţă care pot simplifica, ordona şi mai mult informaţia socială despre migranţi. O astfel de linie majoră de ordonare este dată, cred, de ceea ce se cheamă *transnaţionalism*. Cu ajutorul ei încerc să disting între migranţii aflaţi la lucru în

străinătate orientaţi în principal spre origine („casă"), spre ţara-gazdă, spre origine şi destinaţie simultan, sau fără nici una dintre opţiunile anterioare. Voi adopta în continuare perspectiva „orientării spre casă" ca dimensiune esenţială a transnaţionalismului[1], pentru o mai bună înţelegere a imigraţiei româneşti de dată recentă. Indicatorii de măsurare pentru orientarea spre casă vor fi remitenţele, planurile de revenire în ţară şi frecvenţa comunicării cu cei de acasă ca faţete ale unei aceleiaşi orientări spre casă a imigranţilor.

Analiza pe care o întreprind în continuare operează cu date la nivel micro şi macro. În prima parte a analizei folosesc date la nivel micro referitoare la orientarea spre casă a imigranţilor români din Spania, în abordare comparativă cu alte grupuri de imigranţi. În partea a doua a analizei reţin numai remitenţele ca dimensiune esenţială a orientării imigranţilor spre casă. Variaţia comportamentului de transmitere a remitenţelor o analizez, la nivel micro, folosind date de sondaj asupra imigranţilor români din Regiunea Autonomă Madrid, iar la nivel macro pe un set de date UNDP referitor la 120 de ţări. În ultima parte a analizei revin la datele micro pe imigranţi români din regiunea Madrid, pentru a integra informaţii asupra comportamentelor transnaţionale pe tipuri de spaţii identitare şi de frustrare relativă. La acest nivel sunt prezentate nemijlocit argumente pentru ideea că transnaţionalismul este un fenomen a cărui natură este condiţionată multiplu.

Transnaţionalismul migranţilor români a fost tratat, în literatura de specialitate, din mai multe perspective:

- a diasporei ştiinţifice (Nedelcu, 2008; Nedelcu, 2009);
- a construirii reţelelor transnaţionale (Potot, 2003; Şerban, 2009);
- a antreprenoriatului economic apărut pe urmele migraţiei etnice (Michalon, 2009);
- a câmpurilor familiale sau religioase (Cingolani, 2009);
- a intenţiilor de revenire în ţară asociate negativ cu practicile de întrajutorare de la destinaţie (Şerban, Voicu, 2010), intenţiilor de revenire în ţară ca parte a proiectelor de viaţă (Sandu, 2009a);
- a schimbărilor/diferenţierilor de mentalitate (Sandu, 2006a; Sandu, 2006b; Voicu, 2008) sau de conştiinţă civică (Bădescu *et al.*, 2009) la nivelul migranţilor de revenire;
- ca transnaţionalism potenţial la nivelul comunităţilor de origine (Sandu, 2005a) sau ca factor de dezvoltare în localităţile de origine (Anghel, 2009; Sandu, 2010).

Dominante în aceste abordări sunt tratările calitative, unidimensionale şi necomparative. Însă transnaţionalismul este, în primul rând o atitudine care favorizează comportamentele şi acţiunile peste sau dincolo de graniţe, cu puternice efecte de

1. Alte dimensiuni fundamentale în analiza transnaţionalismului sunt: a) orientarea spre fosta ţară de imigraţie pentru migranţii de revenire; b) orientarea bidirecţională a imigranţilor spre ţara gazdă şi spre cea de origine.

contagiune, de interinfluenţare. Din această perspectivă, nevoia de tratare corelată a dimensiunilor transnaţionalismului îmi pare a fi una semnificativă. Este ceea ce voi încerca să întreprind cu date de sondaj[1], la locul de imigrare (Spania), comparând imigranţii români cu cei din alte grupuri etnice/societale.

Tipuri de orientări transnaţionale în migraţie

Perspectiva transnaţionalismului pune accent pe relaţiile pe care agenţii nestatali le instituie peste graniţele politice, sociale şi culturale pentru înfăptuirea propriilor proiecte de viaţă, de lucru (caseta 5.1). Statul naţional, societăţile delimitate pe contur de graniţe statale, încetează să mai fie, în perspectivă transnaţionalistă, genul de „spaţiu-container" care poate explica toate fenomenele vieţii sociale. Referentul analitic şi explicativ încetează să mai fie numai statul. „Naţionalismului metodologic" i se opune transnaţionalismul metodologic. Evident, statul-naţiune nu încetează să mai fie un referent semnificativ pentru analiza fenomenelor sociale, ci devine complementar cu spaţiile sau câmpurile sociale transnaţionale (Wimmer, Schiller, 2002 ; Pries, 2008).

Caseta 5.1. *Despre transnaţionalism în abordarea migraţiei*

Transnaţionalismul nu este exclusiv un domeniu al realităţii, precum viaţa economică sau cea culturală sau socială. Este şi un domeniu, dar, în primul rând, „o lentilă" (Levitt, Schiller, 2004), o perspectivă, şi anume, perspectiva în care accentul se pune pe modele socioculturale care circulă dincolo de graniţe – construite între agenţi sociali din ţări diferite – sau pe relaţiile în care principalii actori, diferiţi de structurile statale, comunică dincolo de containerul structurilor statale.

„Definim transnaţionalismul ca procese prin care imigranţii construiesc şi susţin relaţii sociale multiple care leagă societăţi de origine şi de destinaţie. Numim aceste procese transnaţionalism pentru a sublinia că mulţi imigranţi ai acestor timpuri construiesc câmpuri sociale peste graniţe geografice, culturale şi politice. Imigranţii care dezvoltă şi menţin multiple relaţii – familiale, economice, sociale, organizaţionale, religioase şi politice – ce depăşesc graniţele pot fi numiţi *transmigranţi*. Un element esenţial al transnaţionalismului este dat de multiplicitatea implicărilor

1. Bazele de date de sondaj cu care lucrez permit, în bună măsură, evitarea riscului de a formula concluzii distorsionate prin eşantionare pe variabila dependentă : „Principala dificultate din domeniul transnaţionalismului, până acum, este că baza sa empirică o constituie aproape exclusiv pe studii de caz. Deşi sunt utile, aceste studii eşantionează variabilele dependente, axându-se pe cele care iau parte la activităţile vizate, în detrimentul celor care nu participă. Rezultatul neintenţionat este exagerarea anvergurii fenomenului prin crearea impresiei că sunt implicaţi toţi cei din comunităţile studiate." (Guarnizo, Portes, Haller, 2003 : 1212-1213)

pe care transmigranții le au atât în societățile de origine, cât și în cele de destinație... Transmigranții folosesc termenul de «acasă» pentru societatea lor de origine, chiar și atunci când, în mod clar, au o casă și în țara de rezidență" (Basch, Schiller, Blanc, 1994: 8).

Constituirea unor câmpuri sociale prin interacțiuni între imigranți și comunitățile de origine, peste granițele naționale, este considerată caracteristica esențială pe care o pune în evidență abordarea transnațională:

„În locul unei focalizări pe originea imigranților și adaptarea lor la societățile de primire, această perspectivă emergentă se concentrează pe relațiile continue dintre imigranți și locurile lor de origine și pe modul în care acest trafic interactiv (*back-and-forth traffic*) duce la apariția unor câmpuri sociale complexe care trec peste granițele naționale (*straddle national borders*)" (Portes, Haller, Guarnizo, 2002: 279).

La rândul său, câmpul social este înțeles „ca fiind un set de rețele interconectate de relații sociale prin care idei, practici și resurse sunt schimbate, organizate și transformate. Câmpurile sociale sunt multidimensionale și includ interacțiuni structurate de forme, profunzimi și extensii diferite, identificate în teoria socială prin termeni precum organizație, instituție sau mișcare socială" (Levitt, Schiller, 2004: 1009).

Cu sens similar este folosită și noțiunea de „spațiu transnațional": „La prima vedere, am putea defini spațiile sociale transnaționale drept cadre solide, stabile, plurilocale și instituționalizate construite din obiecte materiale, din practicile sociale ale vieții cotidiene, după cum le-am putea defini, și ca reprezentări simbolice structurate de către viața indivizilor și care în același timp o structurează pe aceasta". (Pries, 2003: 8).

Practicile transnaționale sunt specifice diferitelor sfere ale vieții și apar ca „punți" de legătură, peste granițe, pentru diferite tipuri de unități sociale sau economice. Descrierile realizate pentru spațiul româno-italian de migrație pentru familii sau biserici transnaționale sunt, din acest punct de vedere, un bun exemplu (vezi cazul satului Marginea din județul Suceava, în descrierea lui Cingolani, 2009). Punți similare pentru circuitul spre Spania apar în Elrick și Ciobanu (2009), cu referire la satele Luncavița din județul Tulcea și Feldru din Bistrița-Năsăud. Astfel de „punți" au rolul de spații transnaționale.

Deși metafora *câmpului* sugerează un grad mai mare de structurare decât cea a *spațiului*, în absența unor instrumente de măsurare specifice folosesc cele două concepte ca sinonime.

Deși, inițial, transnaționalismul în domeniul migrației a fost identificat în special la nivelul relațiilor pe care imigranții le dezvoltă cu cei „de acasă", din țara de origine (Basch, Schiller, Blanc, 1994), ulterior a fost extins conceptual și pentru a include aspecte precum modul de viață al migranților de revenire, cultura lor hibridă, bazată pe valori ale societăților de origine și de emigrare temporară. Comunitățile transnaționale de migranți încep să fie definite nu numai prin referire la imigranții aflați în societățile-gazdă, ci și din perspectiva comunităților de origine:

„Pornind de la un set de date despre 19 așezări mexicane, am definit cinci stadii de bază în procesul social al migrației, în funcție de prevalența generală a migrației

în comunitate. Am demonstrat că, atunci când sunt atinse nivele ridicate de prevalenţă, majoritatea populaţiei din localitate este în relaţie cu cineva care a fost în Statele Unite şi că experienţa medie de viaţă în State s-a acumulat la niveluri foarte ridicate" (Massey, Goldring, Durand, 1994: 1598).

Similar, satele cu rată ridicată a prevalenţei de migraţie, înregistrate în România anilor 2000, sunt considerate a fi „comunităţi transnaţionale probabile" (Sandu, 2005a: 572). Deşi, la momentul măsurării, acestea reprezentau aproximativ o cincime din totalul de peste 12.500 de sate ale ţării, ele concentrau peste trei sferturi din totalul migraţiei circulatorii a sătenilor din România în străinătate. Pentru acest segment de sate, ipoteza transnaţionalismului era pe deplin verosimilă. Oamenii comunităţilor respective erau, foarte probabil, fie foşti migranţi, fie plecaţi temporar în străinătate, fie non-migranţi în contact cu foşti sau actuali migranţi. Astfel, se poate vorbi de câmpuri sociale probabile de migraţie transnaţională.

Transnaţionalismul în migraţie presupune aspecte fenomenologice şi structurale, actanţă şi structură (*agency and structure*) (Depleteau, 2008). Observarea câmpurilor sociale ale migraţiei transnaţionale poate fi realizată: a) preponderent în societăţile de origine – în comunităţi de emigrare sau de revenire; b) în cele de destinaţie – centrată pe grupurile de imigranţi; c) cu accente relativ asemănătoare pe comunităţi--pereche de origine şi destinaţie a fluxurilor de migraţie transnaţională. Corespunzător, accentul în culegerea datelor şi în interpretare poate fi pus pe actorii şi actanţa de la origine, din societatea-gazdă sau de la ambele puncte ale relaţiei de migraţie. Se poate vorbi, în consecinţă, de transnaţionalism documentat în principal „acasă"/la origine, la destinaţie sau în ambele locaţii.

La această tipologie dată de categoria de actori supuşi observării poate fi adăugată, pentru o mai bună încadrare a cercetării de faţă, şi cea care face distincţia dintre orientarea spre locul de origine *versus* cea focalizată pe societatea gazdă (schema 5.1).

Transnaţionalismul imigranţilor poate fi de două tipuri, fie marcat numai prin orientarea spre „casă", fie ambivalent, la nivelul celor care se percep ca puternic încadraţi în societatea-gazdă şi cu un puternic ataşament faţă de societatea de origine.

Punctul de vedere al	**Raportare intens--pozitivă la origine/„casă"**	**Raportare intens-pozitivă la „casă" şi la societatea de imigrare**	**Raportare intens--pozitivă la societatea de imigrare**
imigranţilor	Transnaţionalism de imigrare (orientare spre „casă")	Transnaţionalism ambivalent al imigranţilor	Încadrare/integrare/ adaptare/asimilare în raport cu societatea-gazdă
migranţilor de revenire/non-migranţilor de la origine	Naţionalism/ localism	Transnaţionalism ambivalent al imigranţilor şi al migranţilor de revenire	Transnaţionalism de revenire (al migranţilor de revenire)

Schema 5.1. *Tipuri de transnaţionalism şi de integrare locală*

Există însă şi un transnaţionalism al migranţilor reveniţi în ţară, manifest prin aderenţă culturală sau relaţională puternică la lumile în care au participat ca migranţi în străinătate. Acesta poate fi, ca şi pentru imigranţi, de tip ambivalent sau centrat numai pe valorizarea fostelor societăţi de imigrare.

Aderenţa exclusivă la valorile societăţii de origine poate fi manifestată în termeni de localism sau naţionalism. Refuzul societăţii de origine şi manifestarea unei puternice aderenţe la lumea imigrării duce spre asimilare. Categoria reziduală pentru tipologia menţionată este formată din cei care, fie ca imigranţi, fie ca migranţi de revenire, fie ca non-migranţi, refuză ambele categorii de valori, şi pe cele ale societăţii de origine, şi pe cele ale societăţii de (potenţială) imigrare.

Focalizez în continuare analiza pe transnaţionalismul de imigrare, pe orientarea spre casă a imigranţilor români în străinătate, comparativ cu imigranţii care provin din alte state (şi se află în alte societăţi decât cea românească).

Date şi ipoteze

Datele comparative, la nivel micro, provin din Encuesta Nacional de Inmigrantes (ENI), sondaj la nivelul a peste 15.000 de imigranţi (15.465) din Spania, realizat de Institutul Naţional de Statistică din Spania (INE), în baza unui proiect al Grupului de Studii Populaţie şi Societate (GEPS), în perioada noiembrie 2006 – februarie 2007 (Reher, Requena, 2009). S-a lucrat cu un eşantion probabilist în trei stadii, iar datele obţinute au fost ponderate cu o variabilă (construită de INE) de corectare a eşantionului în funcţie de vârstă, gen, ţară de origine şi regiune de rezidenţă în Spania[1]. Cadrul de eşantionare a fost asigurat prin registrul de populaţie (Padron Municipal). Subeşantionul românesc a fost, în cadrul ENI, de 1.335 de persoane de peste 16 ani.

Cea de-a doua sursă pentru microdate a constituit-o sondajul „Comunităţi Româneşti în Spania", efectuat, în septembrie 2008, asupra a 832 imigranţi români din Regiunea Autonomă Madrid (caseta 5.2). Selecţia a fost făcută prin eşantionarea ghidată de către respondent (*respondent driven sampling* – RDS). Datele parţiale de care am dispus pentru validare indică o bună concordanţă a eşantionului regional cu cel realizat pe totalul românilor din Spania, în cadrul Encuesta National de Inmigrantes (Grigoraş, 2009; Sandu, 2009a). Dată fiind reprezentativitatea limitată regional a datelor culese în comunităţile madrilene, acestea trebuie considerate, în pofida gradului înalt de consistenţă pe care îl dovedesc în analiză, ca fiind relevante mai mult pentru o abordare exploratorie.

1. Fişierul de microdate pe total sondaj ENI este disponibil pe site-ul INE la http://www.ine.es/en/prodyser/microdatos_en.htm. Varianta de fişier cu variabile construite şi de ponderare mi-a fost pusă la dispoziţie prin amabilitatea profesorului D. Reher de la Universitatea Complutense din Madrid.

Caseta 5.2. *Detalii despre eşantionul folosit în sondajul „Comunităţi româneşti în Spania"*

„Eşantionul folosit pentru cercetare a fost de 832 de imigranţi români, persoane adulte, de peste 17 ani. În fiecare dintre cele patru localităţi din apropierea Madridului – Arganda del Rey, Alcala de Henares, Coslada şi Torrejon de Ardoz –, au fost intervievaţi câte aproximativ 200 de imigranţi români, aleşi aleatoriu după tehnica «eşantionării ghidate de respondent» (*respondent driven sampling*).
Tehnic vorbind, eşantionul este reprezentativ pentru comunităţile de români din vecinătatea oraşului Madrid, cu o marjă de eroare de 3,5%, pentru un nivel de încredere de 95%. În fapt, datele culese vorbesc în foarte mare măsură despre starea migraţiei româneşti din Spania. Afirmaţia este bazată pe comparaţia pe care am putut să o facem între eşantionul «Comunităţi româneşti în Spania» şi un eşantion de peste 1.300 de români intervievaţi în 2007 pe tot teritoriul Spaniei de către Instituto Nacional de Estadistica. Datele din cele două eşantioane indică similarităţi puternice între rezultate, relevante pentru similaritatea de compoziţie socială a populaţiei din cele două eşantioane.
Culegerea datelor în cele patru comunităţi madrilene a fost făcută în luna septembrie 2008 de către o echipă de 16 studenţi ai Facultăţii de Sociologie şi Asistenţă Socială din Bucureşti, sub conducerea a patru doctoranzi ai aceleiaşi facultăţi (Marian Bojincă pentru Arganda del Rey, Vlad Grigoraş pentru Torrejon de Ardoz, Ioana-Alexandra Mihai pentru Alcala de Henares şi Monica Şerban la Coslada)" (Sandu 2009c: 4).

Datele pentru analiza remitenţelor pe locuitor, în România şi în alte ţări, sunt preluate din Raportul UNDP, din 2009, asupra dezvoltării umane.

Ipoteza de bază (H1), de conţinut, testată cu microdate, susţine că orientarea imigranţilor spre casă (ORIC) depinde mai mult de *valul de imigrare* decât de originea naţională sau etnică a imigranţilor. Ideea implicată în această formulare susţine că imigranţii sosiţi în aceeaşi perioadă sunt socializaţi în mod similar, se confruntă cu probleme similare care le structurează opţiunile şi comportamentele în mod similar. Similitudinea efectelor de val de sosire poate fi dată şi de faptul că persoanele sosite în aceeaşi perioadă s-au autoselectat, pentru aceeaşi ţară de origine, în mod similar.

În plan metodologic, am pornit de la *ipoteza unidimensionalităţii* (H2) a trei tipuri de comportamente referitoare la transmiterea remitenţelor în ţara de origine, intensitatea comunicării cu cei rămaşi acasă şi intensitatea intenţiei de revenire în ţară. Folosind un scor factorial, cu ajutorul celor trei indicatori menţionaţi am construit un indice al orientării imigranţilor spre casă (IORIC). Am presupus că intenţia de revenire în ţara de origine este ambivalentă. Dacă este înregistrată la modul nespecificat şi pentru un orizont de timp depărtat, aceasta semnifică o raportare pozitivă faţă de ţara de origine, dar nu un plan de întoarcere efectivă în ţară. În schimb, intenţia de revenire clar specificată, pe termen scurt, semnifică o

evaluare negativă a situaţiei de migraţie în ţara-gazdă şi un plan de revenire mai bine structurat. Intenţiile de revenire pe termen scurt sunt, probabil, negativ asociate cu evaluarea pozitivă a societăţii-gazdă, cu gradul de încorporare în spaţiul acesteia. În schimb, pentru intenţiile de revenire pe termen lung, nespecificate prin planuri de viaţă, este de aşteptat să nu înregistrăm o relaţie negativă cu propria integrare a imigrantului în societatea-gazdă.

Pentru orientarea imigranţilor la nivel macro nu am dispus decât de date referitoare la volumul absolut şi relativ al fluxurilor de intrare a remitenţelor în ţară. Metodologic, am acceptat, ca şi în cazul ipotezei H2, că remitenţele sunt un indicator al orientării pozitive spre ţara de origine a celor plecaţi la lucru în străinătate. Cu cât volumul remitenţelor pe locuitor, intrate într-o ţară, este mai mare, pe o perioadă dată, cu atât orientarea pozitivă spre casă a celor care trimit bani este mai puternică. Nu dispunem de suficiente elemente de cunoaştere anterioară pentru a formula o ipoteză specifică asupra factorilor care duc la variaţia inputului de remitenţe pe locuitor. Este probabil (H3) că, în acest caz, acţionează structuri cauzale cumulative, iar remitenţele relative intrate în ţară tind să fie mai mari pentru societăţile cu vechime redusă a emigrării economice în străinătate şi cu situaţii social-economice de favorizare a *stărilor accentuate de frustrare* a populaţiei, în linie cu aşteptările derivate din teoria noilor economii ale migraţiei (Massey *et al.*, 1998).

Pentru a înţelege mai exact cum se raportează imigranţii la locul de origine, am construit un indice din mai mulţi indicatori, pentru a estima intensitatea transnaţionalismului de imigrare. Probabil că atitudinea imigranţilor faţă de „casă" sau faţă de locul de origine are trei componente intercorelate, date de comportamentele de :

- comunicare cu cei de acasă (rude, prieteni),
- volumul remitenţelor trimise în ţară şi
- intensitatea dorinţei de revenire.

Pornind de la această premisă, am construit un indice al orientării imigranţilor spre „casă" (IORIC), folosind datele sondajului realizat de Institutul Naţional de Statistică din Spania, în 2006-2007.

Conform aşteptărilor, toţi cei trei indicatori anterior menţionaţi corelează puternic şi pozitiv între ei. Volumul remitenţelor trimise acasă este de maximă relevanţă pentru atitudinea faţă de locul de origine, iar intenţia de revenire are cea mai slabă legătură cu aceasta (figura 5.1).

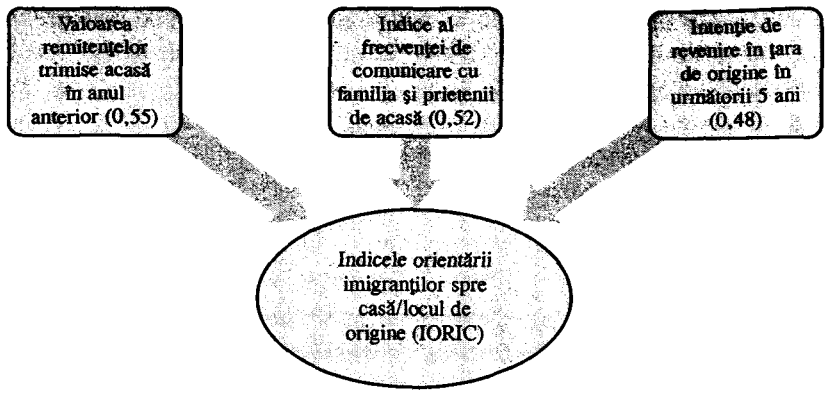
Valoarea remitenţelor trimise acasă în anul anterior (0,55)
Indice al frecvenţei de comunicare cu familia şi prietenii de acasă (0,52)
Intenţie de revenire în ţara de origine în următorii 5 ani (0,48)
Indicele orientării imigranţilor spre casă/locul de origine (IORIC)

Figura 5.1. *Structura indicelui de orientare a imigranţilor spre locul de origine/„casă" (IORIC)*

Sursă: Encuesta National de Inmigrantes (ENI) 2007. Cifrele indică scorurile factoriale pe total eşantion. Indicele KMO = 0,55. Valoarea proprie a factorului = 41%.

Cea de-a patra ipoteză (H4) a studiului susţine că orientarea imigranţilor spre casă este puternic diferenţiată pe spaţii identitare şi frustrare socială. Probabil că orientarea ambivalentă, cu loialităţi de intensităţi relativ egale spre societatea de origine şi spre cea de destinaţie, duce la cea mai puternică afirmare a comportamentelor de orientare spre casă. Comunicarea cu cei de acasă, trimiterea remitenţelor şi planurile de revenire în ţara de origine sunt mai frecvente, mai puternic manifeste decât în cazul celor cu loialităţi unidirecţionate, spre ţara de origine sau de destinaţie. În acelaşi registru al transnaţionalismului condiţionat este de aşteptat ca starea de frustrare relativă să inducă niveluri sporite ale orientării spre casă. Ipoteza este conformă cu premisele teoretice din noua economie a migraţiei care pun în evidenţă rolul semnificativ al frustrării relative în motivaţia de emigrare pentru muncă. În cazul de faţă extindem o astfel de premisă în a susţine că nemulţumirile legate de efectele familiale ale propriei emigrări contribuie la adoptarea unor comportamente compensatorii de tipul remitenţelor, susţinerii prin comunicare sau de revenire în comunitatea de origine.

Ce explică orientarea imigranţilor în raport cu locul de origine?

Orientarea imigranţilor spre locul de origine îşi reduce intensitatea pe măsură ce sporeşte durata locuirii în Spania. Este maximă la imigranţii ultimului val, cel din perioada 2002-2007, şi minimă la cei sosiţi înainte de 1989. Pe totalul eşantionului de imigranţi din Spania, tendinţa este ca IORIC să aibă valori mai mari pentru

imigranţii care au venituri relativ ridicate (în raport cu alţi imigranţi), dar nu deţin o locuinţă în Spania. Contrar aşteptărilor, cei care manifestă o orientare puternică favorabilă locului de origine sunt bine integraţi sub aspect sociocultural în societatea spaniolă (participă la viaţa unor ONG-uri din Spania). Nu acelaşi este sensul relaţiei în cazul celor integraţi economic, în mai mare măsură, în societatea gazdă : imigranţii care au realizat investiţii în Spania (pentru cumpărare de locuinţe, terenuri, implicare în afaceri, în activităţile bursei etc.) tind să manifeste o orientare mai redusă spre locul de origine (tabelul 5.2).

Constatarea indică faptul că discuţia în termeni de „integrat" sau „neintegrat", cu referire la imigranţii din societatea-gazdă, simplifică prea mult realitatea. Aspectele socioculturale ale raportării la societatea-gazdă (incorporare, integrare, adaptare etc.) par să aibă o dinamică diferită de cele economice. Modul în care acestea se leagă cu transnaţionalismul, cu orientarea faţă de societatea de origine, este diferenţiat : integrarea socioculturală a imigranţilor pare să favorizeze proiectele de raportare pozitivă şi la societatea de origine ; în schimb, integrarea economică tinde să aibă efecte contrare, de reducere a probabilităţii de manifestare a unor comportamente de „legare" de ţara de origine.

Relaţia dintre cunoaşterea limbii spaniole şi orientarea imigranţilor spre societatea de origine cunoaşte variaţii regionale[1] : o bună stăpânire a limbii din ţara-gazdă favorizează şi comportamentele de orientare spre locul de origine pe totalul imigranţilor, în special pentru marocani, latino-americani şi în cazul imigranţilor din vechile state membre ale Uniunii Europene. Pentru imigranţii din România şi din alte state membre ale valului de integrare europeană de după 2004, relaţia este de sens invers : cei care cunosc bine limba spaniolă au tendinţa să reducă interacţiunea cu ţara de origine. Desigur, pentru columbieni, ecuadorieni şi o bună parte din imigranţii marocani, spaniola este o limbă nativă. În mod firesc, buna ei cunoaştere nu mai intră în ecuaţia efortului de integrare în societatea spaniolă pentru grupurile naţionale menţionate. În schimb, pentru imigranţii din Europa Centrală şi de Est, inclusiv pentru cei din România, situaţia este diferită. Învăţarea spaniolei este un proces care necesită timp. Odată realizată respectiva investiţie în capitalul uman personal, tendinţa este de a folosi beneficiile prin orientarea în mai mare măsură spre societatea-gazdă decât spre cea de origine. Invers, necunoaşterea limbii spaniole este o cauză de eşec social, de reducere a şanselor de mobilitate socială verticală şi, implicit, de stimulare a orientării spre societatea de origine.

1. Formulările din acest paragraf sunt bazate pe rularea modelului de regresie din tabelul 5.2 la nivel regional – imigranţi din Maroc, Romania, ţări latino-americane, vechile state membre ale UE, alţi imigranţi din noile state membre ale UE. Relaţiile dintre IORIC, pe de o parte, şi participarea civică şi implicarea în activităţi de investiţii în Spania, pe de alta, sunt de bun-simţ, indiferent de apartenenţa etnică a imigranţilor.

Tabelul 5.1. *Valoarea indicelui de orientare a imigranţilor din Spania spre „casă"/locul de origine, în funcţie de perioada de sosire şi ţara de origine*

	Perioada de sosire în Spania				
	înainte de 1989	**1990-1997**	**1998-2001**	**2002-2007**	**Total**
Ecuadorieni	46	53	57	56	56
Columbieni	47	53	56	56	56
Români	46	50	52	54	54
Alţi latino-americani	37	49	52	60	53
Cetăţeni din NSM10	42	48	48	55	51
Bulgari	40	53	51	50	50
Argentinieni	39	45	52	53	49
Marocani	36	50	51	50	47
Britanici	40	47	48	50	47
Din alte ţări UE15	36	43	47	51	41
Alţii	39	47	52	55	51
Total	37	48	53	54	50

Sursă: ENI, 2007

Indicele IORIC, calculat iniţial ca scor factorial, este transformat ca scor Hull, pentru a avea media egală cu 50, abaterea standard egală cu 14 şi plaja standard de variaţie între 0 şi 100.

NSM10 – noile state membre ale UE din valul de aderare 2004.

UE15 – vechile state membre ale UE.

Sub aspect educaţional, persoanele cu orientare favorabilă comunicării cu cei de acasă, din ţara de origine, au un nivel de educaţie peste medie.

Observaţia primară pe tabelul de contingenţă este în continuare susţinută cu date complexe: imigranţii din ultimul val (2002-2007) au valori ridicate ale indicelui orientării spre casă (IORIC), iar cei din valurile de dinainte de 1997 înregistrează valori scăzute ale acestui indice. Din punct de vedere teoretic, este extrem de important faptul că efectul de val asupra orientării spre casă se menţine chiar atunci când se controlează vechimea de imigrare. Altfel spus, există un factor, de tipul climat de opinie, asociat cu perioada de imigrare, care influenţează comportamentele de orientare spre locul de origine, independent de toţi factorii menţionaţi anterior. Mai mult, se poate spune că efectul de val sau de stare de spirit specifică imigrării într-o anume perioadă este mai puternic decât cel de vechime a locuirii în Spania.

Etnicitatea sau societatea de origine contează diferenţiat pentru variaţia indicelui în discuţie:

- imigranţii din vechea Uniune Europeană (UE15) tind să aibă o atitudine de distanţare faţă de ţara de origine;
- ecuadorienii şi columbienii sunt puternic orientaţi în sens invers, de contact activ cu cei de acasă;
- românii şi marocanii imigranţi în Spania manifestă o atitudine care tinde spre medie, fără o propensiune specială pentru contact redus sau ridicat cu cei de acasă.

Ultimele două paragrafe includ informaţii de susţinere a principalei ipoteze a capitolului, referitoare la efectul „de val" asupra orientării spre casă, manifest specific, diferenţiat de efectul apartenenţei etnice/statale. Mai mult, acest efect al perioadei de sosire în Spania se menţine chiar în condiţiile în care controlăm efectul duratei de şedere în ţara respectivă. Pornind de la această constatare (tabelul 5.2), se poate conchide că nu atât vechimea personală de imigrare contează, ci mai ales starea de spirit, aşteptările specifice grupului de imigranţi pe perioade de sosire. În genere, pentru perioadele mai recente, IORIC tinde să aibă valori mai ridicate.

Intensitatea orientării spre ţară tinde să sporească odată cu creştere duratei personale de şedere în Spania pentru marocani, latino-americani şi pentru emigranţii din vechile state membre ale UE. Relaţia este de tip diferit pentru emigranţii din noile state membre ale UE, inclusiv din România. În cazul lor, o durată personală mai mare de imigrare duce la reducerea propensiunii de adoptare a unor comportamente de orientare pozitivă spre casă, respectiv la reducerea remitenţelor trimise în ţară, la o mai slabă comunicare cu cei din ţară şi la abandonarea planurilor de revenire[1].

Situaţia familială din Spania are, de asemenea, un impact semnificativ asupra orientării faţă de ţara de origine: imigranţii care sunt veniţi împreună cu partenerul sau cei care, la momentul sosirii, aveau deja rude din ţară care locuiau în Spania sunt mai tentaţi să reducă intensitatea comunicării cu cei rămaşi acasă, inclusiv să trimită bani sau să proiecteze revenirea în comunitatea de origine.

Imigrantul român tipic din Spania tinde să aibă un comportament similar cu cel al altor cetăţeni sosiţi din Estul sau din Centrul Europei. În cazul lor, spre deosebire de comportamentul altor imigranţi sosiţi în Spania, orientarea sporită spre casă (prin comunicare cu familia rămasă în ţară, remitenţe sau intenţie de revenire) tinde să fie mai puternică dacă au o slabă cunoaştere a limbii spaniole şi dacă sunt sosiţi de mai puţin timp, într-o perioadă mai recentă.

Tabelul 5.2. *Predictori ai indicelui de orientare spre casă a imigranţilor din Spania*

predictori	b	t	p
(constant)	0,330	11,270	0,000
bărbat*	-0,006	-0,350	0,730
vârstă	0,000	1,730	0,086
educaţie primară*	-0,045	-3,890	0,000
educaţie terţiară*	0,036	2,100	0,037
muncitor necalificat*	0,074	4,230	0,000
muncitor manual calificat*	0,058	3,300	0,001

1. Formulările din acest paragraf sunt bazate pe rularea modelului de regresie din tabelul 5.2 la nivel regional/de ţară.

	b	t	p
lucrător în construcţii*	0,009	0,470	0,639
venit (transformare ln)	0,009	4,490	0,000
proprietar de locuinţă în Spania*	-0,054	-4,490	0,000
rude în Spania la sosire*	-0,037	-3,460	0,001
cu partenerul în Spania*	-0,040	-3,090	0,002
veniţi cu copii din Spania*	0,079	5,920	0,000
participă la ONG în Spania*	0,015	2,550	0,012
vorbeşte bine spaniola*	-0,003	-0,130	0,894
investiţii în Spania	-0,019	-2,720	0,007
român*	0,000	0,010	0,994
ecuadorian/columbian*	0,138	4,950	0,000
marocan*	-0,026	-1,120	0,267
din UE15*	-0,134	-6,200	0,000
sosire în 2002-2007*	0,039	2,080	0,040
sosire în 1990-1997*	-0,070	-3,810	0,000
sosire în 1990	-0,194	-9,130	0,000
ani ca imigrant în Spania	0,000	-0,440	0,659
R2	0,153		
N	15,465		

Sursă: ENI, 2007

Regresie OLS cu IORIC ca variabilă dependentă. Rularea datelor în STATA a fost făcută cu ponderarea fişierului (comanda *pweight*). Pentru a menţine numai efectul de ponderare, fără cel de extensie, am împărţit valorile variabilei de extensie (FACTORP) la media variabilei respective. Ţara de origine a fost inclusă prin comanda *cluster* pentru a specifica faptul că observaţiile nu sunt independente în funcţie de valorile variabilei menţionate. Prin asterisc (*) am marcat variabilele dihotomice codificate cu 1 pentru prezenţa atributului şi cu 0 pentru absenţa acestuia.

Banii din migraţie (remitenţele) ca formă de orientare spre „casă" a imigranţilor

Abordare la nivel individual: remitenţele trimise de românii de la Madrid

O focalizare pe remitenţe poate elucida în mai mare măsură modul în care sunt structurate comportamentele de orientare ale imigranţilor spre locul de origine.

Datele pe care le folosim pentru detaliere sunt preluate din sondajul efectuat în septembrie 2008 asupra unui eşantion de 830 de imigranţi români din Regiunea

Autonomă Madrid. La nivelul acestei comunităţi, media remitenţelor trimise în ţară în ultimul an de zile a fost de aproximativ 3.600 de euro (aproximativ 300 de euro pe lună) pe imigrant.

Construcţiile, activităţile de menaj şi îngrijire familială şi comerţul sunt principalele domenii de ocupare a imigranţilor români din regiunea Madrid. Constructorii trimiteau acasă sumele de bani cele mai mari, iar cele mai mici erau expediate de către cei din comerţ.

Tabelul 5.3. *Remitenţe trimise în ţară în ultimele 12 luni, în funcţie de domeniul de ocupare şi de intenţia de revenire (euro, medie pe imigrant român în regiunea Madrid)*

Intenţia de revenire în ţară		Comerţ	Menaj	Construcţii	Servicii necomerciale	Alte	Media remitenţelor în funcţie de intenţia de re-migrare
fără intenţie specificată		1.173	2.331	1.920	2.482	2.402	1.969
revine curând**, dar nesigur		2.124	2.842	4.226	*	2.855	3.072
revine cu întârziere, nesigur		2.788	3.252	4.174	*	3.569	3.729
revine sigur, cu întârziere		2.583	2.775	8.731	*	2.050	4.402
revine sigur, curând		5.161	4.399	5.469	4.810	5.010	5.008
Medie remitenţe pe domeniu	total	2.774	3.335	4.501	4.540	3.493	3.618
	femei	2.428	3.337	*	4.673	3.415	3.038
	bărbaţi	3.680	*	4.482	4.429	3.527	4.162
% imigranţi pe categorie		23	23	26	6	22	100

Sursă: CRS, 2008.

Prin * s-a notat media instabilă neraportată în tabel, datorită numărului mic de cazuri în celulă (sub 10). Date disponibile pentru 735 de imigranţi, din totalul celor 832 intervievaţi în septembrie 2008, în comunităţile Coslada, Arganda del Rey, Alacala de Henares şi Torrejon din apropierea Madridului. Mediile sunt calculate luând în considerare şi persoanele care nu au trimis bani acasă. În calcul au fost incluse şi sumele pe care imigranţii le-au adus acasă cu ocazia vizitelor sau concediilor din cursul anului. Sondajul fiind realizat în septembrie 2008, datele se referă la remitenţele trimise în perioada octombrie 2007 – septembrie 2008.
** Revenirea „curând", se referă la următorii cinci ani, iar „cu întârziere", la o perioadă de peste cinci ani.

Sumele trimise celor din ţară sunt puternic dependente de proiectele de re-migrare şi de genul migrantului. Cei care nu proiectează să revină acasă, nici în curând, nici mai târziu, transmit cei mai puţini bani în ţară. La celălalt pol se află imigranţii care

sunt decişi să revină în ţară. Chiar pentru această categorie, diferenţierile de gen sunt semnificative : femeile imigrante transmit cele mai mari sume în ţară în condiţiile în care sunt sigure de revenirea pe termen scurt, în următorii cinci ani ; pentru bărbaţi, maximul de remitenţe trimise se înregistrează tot pentru situaţia de siguranţă a revenirii, dar la un orizont de timp mai larg, peste cinci ani de zile (figura 5.2). Construcţia financiară a revenirii pare să fie structurată în mai mare măsură pe termen lung în cazul bărbaţilor şi pe termen scurt în cazul femeilor.

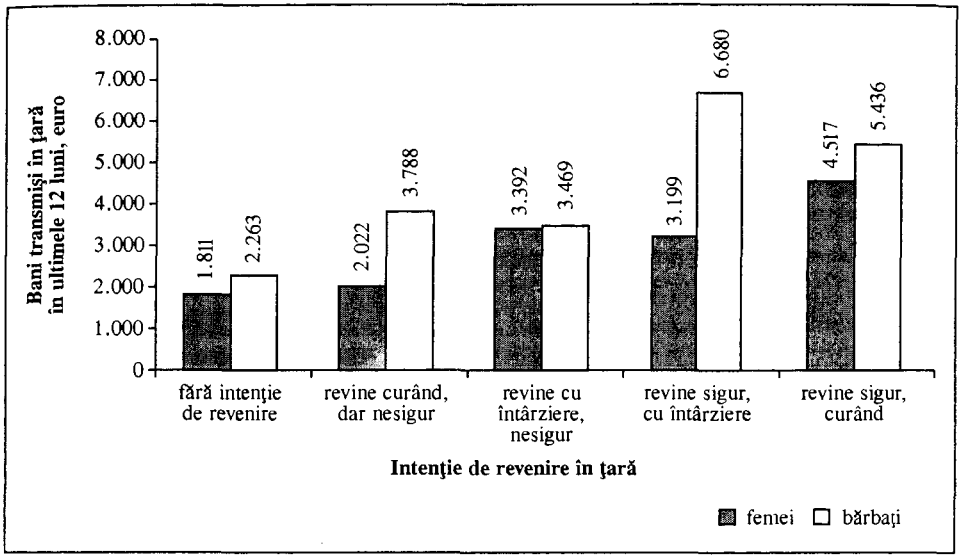

Figura 5.2. *Remitenţe medii pe persoană, trimise în ţară în ultimul an de zile, în funcţie de gen şi intenţia de revenire (euro)*

Sursă : sondaj CRS, 2008

Exemplu de lectură : femeile imigrante din România, aflate în septembrie 2008 în apropierea Madridului – cu intenţia de a reveni sigur în ţară, curând – au trimis acasă, în ultimul an de zile, 4.517 euro. Desigur, valoarea absolută a remitenţelor raportate este afectată de multiple erori de declarare sau de eşantionare. Validitatea informaţiei respective decurge însă, după cum rezultă din toată analiza prezentată, din interpretabilitatea sociologică a corelaţiilor în care sunt implicate remitenţele (validitate de criteriu).

Datele susţin din plin ideea că proiectele de re-migrare sunt puternic asociate cu transmiterea remitenţelor. Odată luată decizia de revenire, mai devreme sau mai târziu, comportamentele de expediere a remitenţelor sunt adaptate. Cu cât probabilitatea subiectivă de revenire este mai mare, cu atât nivelul remitenţelor tinde să fie mai ridicat. Desigur, constatarea urmează să fie testată şi în context de analiză multivariată, ţinând sub control alte variabile semnificative, precum nivelul veniturilor, domeniul de ocupare, starea familială etc. Este ceea ce voi face în continuare.

Analiza complexă din tabelul 5.4 ia în considerare nu numai volumul, ci şi frecvenţa de transmitere a remitenţelor. Înainte de a trece efectiv la detaliile analizei

respective, este util să menţionez faptul că sumele mari, prin cumulare anuală, sunt trimise cu frecvenţă ridicată, cel puţin lunar:

„În ultimele 12 luni, cât de des aţi trimis bani în România (cu excepţia banilor pe care îi duceţi personal)?"						
	De câteva ori pe lună	**O dată pe lună**	**O dată la x luni**	**Ocazional**	**Niciodată**	**Total**
media pe persoană a remitenţelor trimise în cursul anului (euro)	7.750	5.516	3.854	2.939	516	3.670
ponderea celor care trimit cu frecvenţa respectivă	5	31	21	22	21	100

Sursă: sondaj CRS, 2008

Modelul complex de analiză (tabelul 5.4) permite constatarea faptului că unul dintre cei mai importanţi predictori şi pentru volumul, şi pentru frecvenţa de expediere a remitenţelor este dat de raportul dintre numărul de membri din gospodărie care se află în ţară raportat la numărul celor care sunt în Spania. Cu cât acest raport are valori mai ridicate, cu atât volumul remitenţelor transmise în ţară tinde să aibă valori mai mari.

Al doilea factor ca importanţă în determinarea volumului remitenţelor pare să fie (conform ierarhiei dintre coeficienţii beta) gradul de structurare a proiectului de revenire în ţară. Cu cât probabilitatea subiectivă de re-migrare, de revenire, este mai mare, cu atât sunt expediate sume mai mari de bani către casă. Relaţia constatată prin analiză simplă, bivariată (figura 5.2) se menţine şi atunci când sunt luate simultan în considerare mai multe variabile de control. Remitenţele sporesc în volum şi în cazurile în care persoana are definite precis mai multe proiecte de achiziţionare de bunuri sau de realizare de investiţii în ţară.

Constatările anterioare permit formularea unei interpretări mai generale care susţine că remitenţele funcţionează ca suport pentru înfăptuirea unor planuri individual--familiale. Proiectul de re-migrare în sine nu este decât un gen de formulă sintetică pentru un cumul de planuri de viaţă.

În al doilea rând, remitenţele funcţionează ca reacţie de diminuare a costurilor familiale asociate cu emigrarea temporară: datorită percepţiei unor consecinţe negative ale plecării la lucru în străinătate pentru membrii familiei rămaşi în ţară, copii, soţ/soţie şi părinţi, sporeşte considerabil efortul pentru expedierea de remitenţe acasă. Este un efort care se face atât pentru maximizarea volumului remitenţelor, cât şi pentru a asigura un flux cât mai frecvent alimentat cu bani din migraţie. Datele sondajului de la Madrid din toamna anului 2008 indică limpede şi această funcţie de tentativă de compensare a suferinţelor familiale asociate cu separarea provocată de emigrarea temporară.

Tabelul 5.4. *Predicţia remitenţelor expediate în România de către imigranţii români din Regiunea Autonomă Madrid, în perioada octombrie 2007 – septembrie 2008*

	Model 1: Predicţie pentru volumul remitenţelor			Model 2: Predicţie pentru frecvenţa expedierii remitenţelor			Model 3: Predicţie pentru raportul dintre remitere şi venituri		
	b	beta	Sig.	b	beta	Sig.	b	beta	Sig.
(constant)	1,975		0,012	–0,253		0,849	0,068		0,580
vârstă	0,042	0,112	0,004	0,040	0,063	0,098	0,001	0,021	0,628
bărbat*	–0,043	–0,006	0,855	0,268	0,023	0,496	–0,069	–0,071	0,057
necăsătorit*	–0,743	–0,101	0,007	–0,110	–0,088	0,016	–0,103	–0,099	0,017
raport între numărul de membri de familie în România *vs* Spania	2,234	0,172	0,000	5,562	0,251	0,000	0,172	0,095	0,016
venit personal în iulie 2008 (In)	0,107	0,065	0,052	0,232	0,081	0,013			
indice bunuri în gospodărie în România	0,249	0,110	0,001	0,516	0,133	0,000	0,023	0,073	0,056
protestant*	0,061	0,015	0,699	0,572	0,079	0,032	0,041	0,069	0,101
fecvenţa participării la servicii religioase	0,154	0,084	0,025	0,093	0,030	0,417	0,026	0,099	0,017
sosit în Spania în 2002-2006*	0,943	0,136	0,003	0,521	0,044	0,328	0,095	0,097	0,064
sosit în Spania în 2007-2008*	1,066	0,153	0,001	1,152	0,096	0,033	0,137	0,139	0,009
probabilitatea subiectivă de revenire în România	0,385	0,144	0,000	0,533	0,116	0,001	0,050	0,133	0,000
numărul de proiecte care presupun investiţii în România (pentru afaceri, casă, teren)	0,228	0,067	0,047	0,158	0,027	0,410	0,020	0,042	0,271
intensitatea autopercepţiei efectelor negative ale propriei migraţii asupra rudelor din ţară (copii, soţ/soţie, părinţi)	0,455	0,076	0,023	1,188	0,116	0,000	–0,013	–0,015	0,678
percepţie pozitivă asupra locurilor de muncă din România în viitor	0,480	0,069	0,038	0,637	0,053	0,101	0,036	0,037	0,325
R2	0,19			0,230			0,09		
n	828			816			743		

Sursă: sondaj CRS, 2008

Tabelul prezintă două modele de regresie multiplă de tip OLS, folosind ca variabile dependente transformarea prin logaritmare a volumului remitenţelor trimise în România în ultimul an de zile, respectiv frecvenţa expedierii banilor acasă (1 – niciodată, 2 – ocazional, 3 – la 12 luni, 4 – la 11 luni, [...] 14 – lunar, 15 – de mai multe ori pe lună. Variabila dependentă pentru modelul 3 este construită ca raport între cifra de remitenţe pentru ultimul an şi veniturile din iulie 2008 × 12. Desigur, ambele cifre, referitoare la remitenţe şi la venituri, sunt afectate de erori şi măsurarea este relativ slabă. Totuşi, în baza ei pot fi formulate ipoteze. Am rulat modelul 1 şi în varianta extinsă, adăugând numărul de ani petrecuţi în Spania ca predictor. Noul predictor nu are o relaţie semnificativă cu variabila dependentă. În noua variantă, toţi predictorii din modelul restrâns rămân semnificativi, cu excepţia „numărului de proiecte care presupun investiţii în România". Experimentul este semnificativ pentru robusteţea modelului cu care am lucrat (* – variabilă dihotomică notată cu 1 pentru prezenţa caracteristicii şi cu 0 pentru absenţă).

Evident, banii pentru casă proveniţi din migraţia în străinătate nu sunt o consecinţă a planurilor, proiectelor şi a dorinţei de a ajuta familia. Ei sunt, în mod firesc, şi o rezultantă a constrângerilor şi oportunităţilor:

- cu cât venitul personal realizat în Spania este mai mare, cu atât remitenţele pot fi mai consistente;
- mai ales în ceea ce priveşte frecvenţa de expediere a banilor acasă se înregistrează un efect de perioadă sau de val: cu cât perioada de sosire în Spania este mai recentă, cu atât este mai mare probabilitatea de a mări frecvenţa de expediere a banilor la cei rămaşi în ţară.

În seria caracteristicilor de status relevante pentru propensiunea de a trimite bani acasă, vârsta şi starea maritală contează cel mai mult. Imigranţii foarte tineri şi cei necăsătoriţi tind să transmită mai puţini bani la rudele din ţara de origine. Genul în sine nu contează ca factor de condiţionare a comportamentelor de transmitere a remitenţelor. Corelaţia constatată prin simplă analiză bivariată a rezultat, foarte probabil, din asocierea genului cu nivelul veniturilor: femeile câştigă mai puţin decât bărbaţii şi, în consecinţă, volumul mediu al remitenţelor pe care le trimit este mai redus, comparativ cu cele ale imigranţilor bărbaţi.

Tradiţionalismul religios, marcat de participarea frecventă la serviciile religioase, constituie un factor de favorizare a susţinerii familiale prin remitenţe.

În fine, percepţia contextului societal îşi menţine influenţa de condiţionare asupra comportamentelor de expediere a banilor din migraţie către familia din ţară: imigranţii care au o percepţie pozitivă asupra ofertei viitoare de locuri de muncă (sau poate de locuri de muncă bine plătite în România) tind să transmită un volum mai mare de remitenţe. Desigur, relaţia poate fi una mai complicată, de genul unei contagiuni a stărilor de spirit: persoanele care, din motive personal-familiale, vor să revină în ţară îşi pot construi justificări prin percepţii superoptimiste asupra mediului economic viitor din ţară. Cert este că din acest joc

al stărilor de spirit apar şi comportamente de favorizare a unor remitenţe de volum sporit.

Deşi volumul şi frecvenţa de transmitere a remitenţelor sunt corelate pozitiv, determinarea lor prin context/status al imigrantului este una diferenţiată:

- volumul remitenţelor sporeşte odată cu vârsta, cu orientarea de tip tradiţionalist şi cu numărul de proiecte care implică investiţii în România. În schimb, frecvenţa de expediere a banilor în ţară nu se mai află, semnificativ, sub influenţa acestor categorii de condiţionări;
- apartenenţa religioasă la protestantism sau la neoprotestantism are impact pozitiv numai asupra regularităţii de expediere a banilor acasă, nu şi asupra volumului de remitenţe. O astfel de apartenenţă induce un nivel sporit de solidaritate familială.

Însă remitenţele pot fi considerate nu numai în valoare absolută şi ca frecvenţă de expediere, cum au fost analizate anterior. Efortul de a trimite bani acasă poate fi văzut, din punct de vedere sociologic, şi ca efort relativ, ca raport între volumul remitenţelor şi venituri. Această expresie relativă a banilor expediaţi acasă poate indica în mai mare măsură intensitatea motivaţiei pentru solidaritatea familială. Cumularea non-răspunsurilor pentru venituri cu cele pentru volumul remitenţelor sporeşte numărul de cazuri pentru care nu am avut la dispoziţie de estimarea variabilei dependente[1].

În noua variantă de estimare, genul pare să devină relevant, iar vârsta să piardă din semnificaţie. Femeile par să fie mai motivate să convertească mai mult din venituri în remitenţe, comparativ cu bărbaţii (coeficientul pe care fundamentez ipoteza este semnificativ numai la nivelul 0,057). Interpretarea este consistentă cu premisa că solidaritatea familială tinde să fie mai mare pentru femei decât pentru bărbaţi. Efortul de conversie a veniturilor în remitenţe nu pare să fie condiţionat de grupa de vârstă. Factorii culturali, de socializare primară, slab estimaţi în cercetare, par să aibă un rol mai important. Şi pentru această faţetă a remitenţelor contează proporţia de membri de familie rămaşi în ţară şi probabilitatea de revenire. Cu cât aceşti ultimi doi factori au valori mai ridicate, cu atât creşte probabilitatea de a transforma o mai mare parte din venituri în remitenţe.

1. Am evitat construirea unui indice din variabile cu multe valori atribuite prin estimare, care ar fi mărit gradul de artificialitate al noului indice. Am menţinut analiza la nivelul celor 743 de cazuri, din 832, pentru a putea formula unele ipoteze pentru cercetări mai bogate în date de pornire.

Abordare la nivel macro, pe 120 de societăţi

Din analizele anterioare, avem deja o imagine asupra regularităţilor care structurează comportamentele de transmitere în ţară a remitenţelor de către românii din străinătate, cei din Spania în mod particular. Abordarea a fost exclusiv la nivel micro, folosind date de sondaj. Complexitatea fenomenului obligă însă la extinderea perspectivei, la luarea în consideraţie şi a datelor macro, de rang societal. În plus, nu am invocat până acum comparaţii cu fostele ţări socialiste. Acestea sunt, evident, un termen relevant de raportare, prin istoria la care fac trimitere şi, pentru majoritatea dintre ele, prin similitudinea de status cu noi ţări incluse, ca şi România, în spaţiul Uniunii Europene. Este ceea ce voi face în continuare, folosind, în esenţă, informaţii din Raportul Dezvoltării Umane, ediţia 2009, cu date pentru 2007, elaborat de către UNDP.

Profilul de migraţie al României se aseamănă cel mai mult, în seria fostelor ţări socialiste din Europa, cu cel al Bulgariei, Slovaciei, Poloniei şi al Lituaniei (tabelul 5.5 ; figura 5.3). Toate cele cinci ţări aveau un nivel ridicat al remitenţelor de intrare pe locuitor. Practic, în 2007, România şi Lituania înregistrau cele mai ridicate rate ale remitenţelor.

O a doua caracteristică a aceluiaşi grup de ţări este dată de nivelul redus al imigrărilor definitive, considerate independent şi în raport cu imigrările. Ratele de emigrare definitivă sunt mai mari decât cele de imigrare definitivă pentru toate cele cinci ţări. Geografic, cele cinci ţări de emigrare sunt localizate la extremitatea estică a Uniunii Europene. Grupa cu care contrastează puternic este cea formată din Rusia, Ucraina, Slovenia şi Ungaria. Toate acestea sunt fie ţări de imigrare (Slovenia, Rusia), fie de emigrare-imigrare, cu rate apropiate pentru cei doi indicatori (Ungaria, Ucraina). Cea de-a treia mare grupare este formată din ţări mici, precum Moldova, Croaţia, Letonia, Estonia sau Albania, greu de comparat cu cele din grupele anterior menţionate.

Contrastul major este cel între ţări de emigrare, precum România şi Bulgaria, şi ţări de imigrare, de tipul Sloveniei şi al Rusiei. Raportul dintre cele două tipuri de fluxuri dictează, în bună măsură, şi intensitatea fluxurilor de intrare a remitenţelor. Ţările de emigrare de dimensiune medie sub aspectul populaţiei tind să aibă un volum relativ al remitenţelor pe locuitor mai mare decât ţările de mărime similară, dar caracterizate prin predominarea imigrării şi, de asemenea, în comparaţie cu ţările mici de emigrare. Rezultă că rata ridicată a remitenţelor pentru România (398 USD/locuitor, în 2007) nu este singulară în context est-european şi se subsumează modelului specific pentru ţările de emigrare, de dimensiune medie, din această parte a Europei.

Tabelul 5.5. *Profilul ţărilor postcomuniste sub aspectul intrărilor şi ieşirilor de remitenţe, în 2007*

		Indice dezvoltare umană, 2007	Intrări de remitenţe, USD *per capita* (2007)	Intrări de remitenţe, miliarde USD (2007)	Ieşiri de remitenţe, USD, pe imigrant (2007)	% imigranţi în populaţie (2005)	Rata emigrării (2000-2002)
Ţări de emigrare temporară cu intrări puternice de remitenţe	Bulgaria	0,84	273	2,086	822	1,3	10,5
	Lituania	0,87	421	1,427	3,424	4,8	8,6
	Slovacia	0,88	275	1,483	588	2,3	8,2
	Polonia	0,88	276	10,496	1,818	2,2	5,1
	România	0,84	398	8,533	2,630	0,6	4,6
	R. Cehă	0,90	131	1,332	5,790	4,4	3,5
Ţări cu nivel redus al ieşirilor de remitenţe şi de emigrare permanentă	Georgia	0,78	158	696	148	4,3	18,3
	Albania	0,82	336	1,071	85	2,7	21
	Estonia	0,88	319	426	474	15	12,2
	Letonia	0,87	242	552	100	16,6	9,1
	Croaţia	0,87	306	1,394	129	14,9	12
	Moldova	0,72	395	1,498	197	11,7	14,3
Ţări cu nivel redus al intrărilor de remitenţe *per capita*	Rusia	0,82	29	4,100	1,467	8,4	7,7
	Ucraina	0,80	97	4,503	6	11,5	10,9
	Slovenia	0,93	142	284	1,236	8,4	5,2
	Ungaria	0,88	41	413	742	3,3	3,9
	Belarus	0,83	37	354	92	11,3	15,2
	FRI Macedonia	0,82	131	267	147	5,9	11,3

Sursă: Human Development Report, 2009. UNDP, *http : //hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009/*

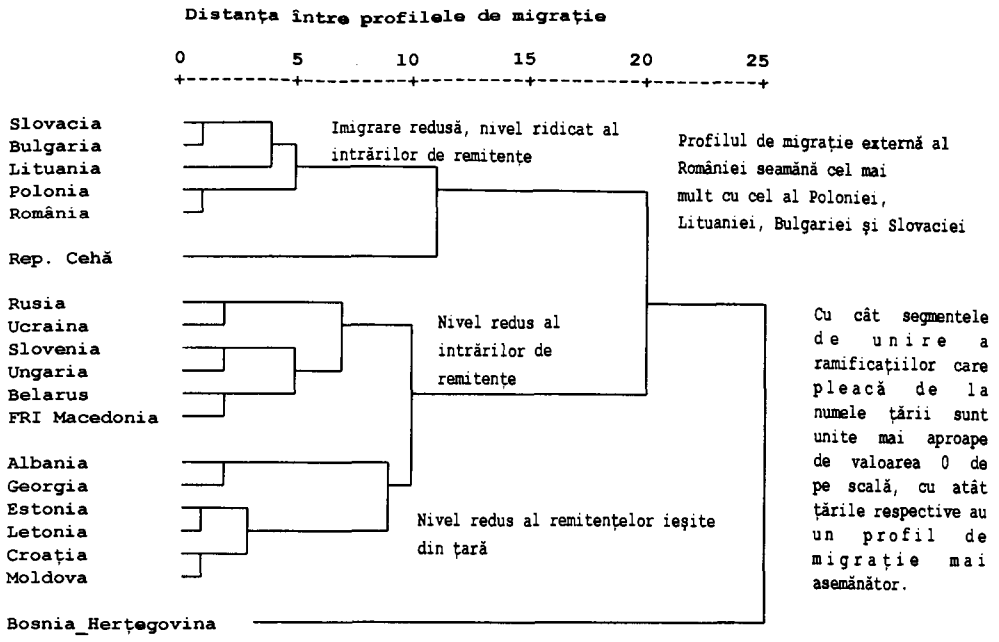

Figura 5.3. *Similitudini sub aspectul profilului de migrație între țările postcomuniste*

Sursă: UNDP, 2009

Profilul fiecărei țări este dat de rata de emigrare, ponderea imigranților, intrări de remitențe (*per capita*) în țară, volumul remitențelor intrate (transformare ln), ieșiri de remitențe pe migrant. Clasificare multicriterială prin analiză cluster, folosind variabile normalizate cu scorul z, metoda celui mai depărtat vecin, distanțe euclidiene la pătrat.

Dacă extindem sfera de comparație la nivel mondial, luând în calcul simultan mai multe variabile de condiționare a fluxurilor de remitențe, pot fi obținute informații suplimentare pentru încadrarea cazului românesc.

Explicarea nivelului remitențelor trimise acasă pe locuitor. Pornind de la aceleași date ale Raportului Dezvoltării Umane pentru 2009, am putut constata (tabelul 5.6) că remitențele trimise acasă, raportate la numărul de locuitori, tind să fie mai mari în țările:

- cu un stoc mai mare de plecări definitive în perioada anterioară înregistrării;
- cu un nivel mediu de educație relativ redus, dar nu foarte sărace;
- cu un stoc puternic de frustrare socială, dat de nivel mediu de educație, superior ca rang celui de stare de sănătate;
- capabile să asigure un nivel peste medie al remitențelor pe care le expediază imigranții din țara de referință (cea în care vin remitențele expediate de emigranți).

Tabelul 5.6. *Factorii care explică variaţia remitenţelor primite („de intrare"), pe locuitor, în ţara de origine a migraţiei (2007)*

	b	Beta	p
(constant)	-5,143		0,007
PIB *per capita* (2007)	-1,852	-0247	0,130
Indicele speranţei de viaţă (2007)	34,084	3,698	0,000
Idicele educaţiei (2007)	-20,744	-2,412	0,003
Raportul între speranţa de viaţă şi nivelul de educaţie la nivel naţional**	-3,119	-2,015	0,002
Indicele GINI (2007)	0,024	0,134	0,117
Rata emigrării (2000-2002)	0,046	0,200	0,020
Remitenţe trimise pe imigranţi în 2007 (In)	0,205	0,253	0,002
Populaţia ţării (2007) (In)	-0,124	-0,116	0,161

Sursă: UNDP, Human Development Report, 2009
Regresie de tip OLS. N = 120. R2 = 0,51. Cazurile care lipsesc, până la 182, nu au calculate valorile unora dintre indicii folosiţi în analiză. Am eliminat din analiză Luxemburgul din cauza valorii extreme a remitenţelor. Variabila dependentă a fost logaritmată.
** Variabilă care estimează inconsistenţa dintre nivelul mediu de educaţie (ED) şi speranţa de viaţă la naştere (SV), rezultată din reziduurile standardizate ale speranţei de viaţă la naştere în 2007, în funcţie de indicele educaţiei în 2006, ţinând sub control pentru localizarea în Europa (EU). Ecuaţia de calcul: $SV = 0,15 + 0,71 \times ED + 0,04$ EU, R2 = 0,62.

În plus, aflăm, din datele Raportului Dezvoltării Umane pe anul 2009, că remitenţele *per capita* (pe locuitor, în ţara de origine a emigranţilor) sunt mai mari în ţările europene (160 de dolari, în medie, în 2007) decât în cele din America Latină şi Caraibe (114 de dolari), asiatice (36 de dolari) sau africane (44 de dolari). Faptul este explicabil în esenţă prin nivelul mediu al veniturilor din zonele în care lucrează emigranţii. Acelaşi gen de regularitate ar putea explica, în bună măsură, şi raportul dintre remitenţele intrate în România (398 de dolari pe locuitor) şi cele pentru Bulgaria (273 de dolari pe locuitor). În primul caz, remitenţele vin din Europa în procent de 61%, iar din America de Nord cu o pondere de 22%. Pentru Bulgaria, principala sursă de expediere a remitenţelor este cea a ţărilor asiatice (54%), sursa europeană fiind de numai 37% (UNDP, 2009: 160). Nivelul mediu al veniturilor fiind mai mare în Europa decât în Asia, media remitenţelor pentru Bulgaria este mai mică decât pentru România.

Datele pe cele 120 de ţări analizate pun în evidenţă faptul că, pentru acelaşi nivel de dezvoltare socioeconomică, remitenţele tind să fie mai mari în ţările cu nivel sporit de inconsistenţă între stocul de capital uman şi calitatea vieţii.

Pentru ilustrare, voi considera numai cazul a 25 de ţări din UE (figura 5.4). (Am renunţat la Belgia şi la Luxemburg din cauza valorilor extrem de mari ale remitenţelor.) În toate cele zece ţări foste comuniste din UE, nivelul calităţii vieţii, estimat prin speranţa de viaţă la naştere, tinde să fie sub nivelul aşteptat în funcţie de stocul de educaţie pe care îl are populaţia din aceste ţări. Ţările baltice, România şi Bulgaria

au cele mai scăzute valori de calitate a vieţii, nu numai la modul absolut, ci şi prin raportare la stocul lor de educaţie. Acestor valori care indică un decalaj între modul în care trăiesc oamenii şi potenţialul sporit al educaţiei lor le este asociat un nivel ridicat al remitenţelor trimise acasă de către emigranţii din ţările respective plecaţi la muncă în străinătate. Letonia, România şi Estonia au cele mai mari rate de remitenţe intrate în ţară pe locuitor.

Pentru toate ţările din vechea Uniune Europeană (UE15) situaţia este inversă. În cazul lor, nivelul de viaţă pe care îl are populaţia tinde să fie semnificativ mai ridicat, comparativ cu stocul de educaţie disponibil. Corespunzător, nivelul remitenţelor relative la numărul de locuitori este mai redus.

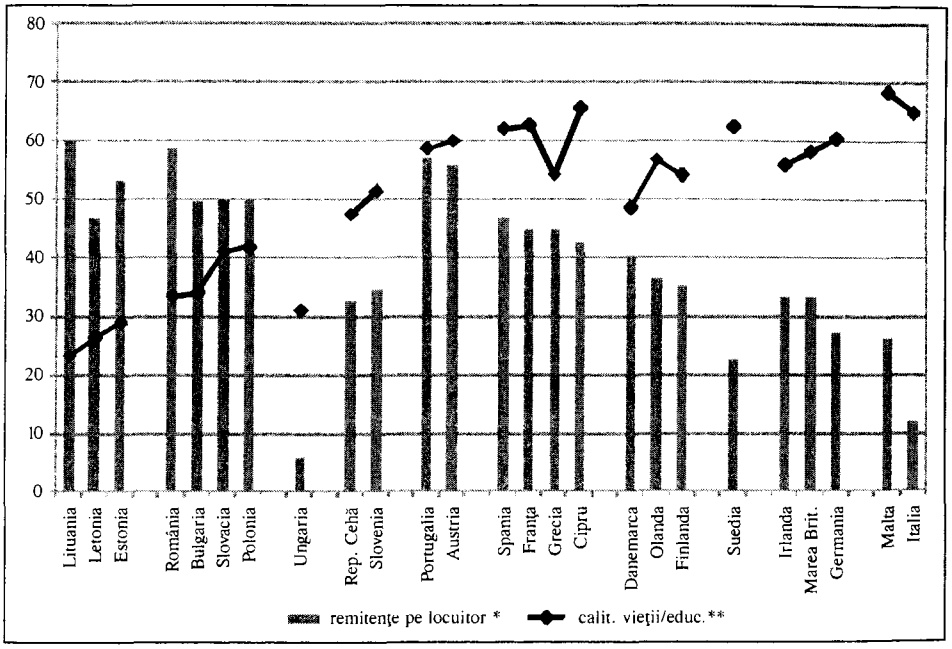

Figura 5.4. *Remitenţe pe locuitor şi raportul dintre calitatea vieţii* versus *nivelul mediu al educaţiei în Uniunea Europeană*

Sursă: UNDP, Human Development Report, 2009

Au fost excluse din calcul Belgia şi Luxemburg din cauza valorilor foarte mari, extreme, în sens statistic, pentru remitenţele intrate în ţară.

* Indicele remitenţe *per capita* pentru 2007 a fost transformat în serie HULL, cu media 50 şi abaterea standard 14.

** Am calculat mai întâi valorile aşteptate ale speranţei de viaţă la naştere, în funcţie de indicele educaţiei. Diferenţa dintre aceste valori de predicţie şi valorile reale ale speranţei de viaţă a dat valoarea reziduurilor. După standardizare, acestea au fost transformate în scoruri Hull. Exemplu de lectură: scorul HULL pentru remitenţele intrate în Lituania în 2007 a fost de 60, cu 10 puncte mai mare decât media pe UE. Acest nivel al remitenţelor corespunde unei situaţii în care calitatea vieţii din Lituania este considerabil sub nivelul aşteptat ţinând cont de educaţie.

Frustrarea socială. Probabil că decalajul dintre nivelul ridicat al educaţiei şi valorile modeste ale calităţii vieţii contribuie la accentuarea unor stări de frustrare socială cu impact direct nu numai asupra emigrării, ci şi asupra eforturilor de a expedia remitenţe acasă.

Examinarea acestei relaţii la nivelul a 25 de ţări din Uniunea Europeană susţine ipoteza formulată anterior. Starea de satisfacţie generală faţă de viaţă, la nivel individual, este favorizată nu numai de caracteristici de status (tineri cu capital educaţional şi relaţional sporit) sau de satisfacţii particulare (legate de venituri, zonă de rezidenţă, calitatea administraţiei şi a sistemului juridic), ci şi de situaţiile societale în care calitatea vieţii este de nivel egal sau superior celei aşteptate în baza stocului de educaţie[1]. Constatarea pune în evidenţă rolul dezechilibrelor structurale în influenţarea stărilor de spirit şi a comportamentelor de alegere socială. Datele, la nivel de Uniune Europeană, pe care le-am analizat susţin în mod clar ipoteza că, independent de factorii de la nivel individual, insatisfacţia faţă de viaţă/frustrarea tinde să fie susţinută de situaţiile societale în care calitatea vieţii (estimată prin speranţa de viaţă la naştere) este sub nivelul aşteptat în funcţie de stocul de educaţie de la nivel naţional. Nivelul de aspiraţii face inteligibilă o astfel de relaţie. Pentru societăţi care au niveluri similare ale calităţii vieţii, starea de nemulţumire este, probabil, mai accentuată în cazul celor care dispun de un stoc mai bogat de capital uman. Aspiraţiile de viaţă pentru societăţile cu un nivel superior de educaţie tind să fie mai mari. Corespunzător, la niveluri relativ egale de calitate a vieţii, frustrarea va fi, foarte probabil, mai mare în societăţile în care decalajul dintre educaţie şi nivelul de viaţă este mai mare.

Spaţiile transnaţionale de tip identitar

După acest excurs în înţelegerea regularităţilor care structurează comportamentele asociate cu orientarea spre casă la nivel macro şi micro, revin la interogaţiile iniţiale referitoare la transnaţionalism. Aşa cum menţionam în subcapitolul introductiv, putem distinge între imigranţi pentru care orientarea spre România este dominantă, imigranţi centraţi pe societatea-gazdă, imigranţi de orientare ambivalentă, favorabilă atât originii, cât şi destinaţiei, şi, în fine, imigranţi fără o loialitate teritorial-naţională structurată.

1. Formulările din acest paragraf sunt bazate pe rezultate ale unei analize de regresie multiplă, în care variabila dependentă este satisfacţia generală faţă de viaţă, măsurată pe un eşantion de 24.113 persoane cu vârste mai mari de 15 ani, în cadrul Eurobarometrului 70 din toamna anului 2008. Predictorii sunt cei menţionaţi în text şi fac referire la caracteristici de status individual (trei variabile), satisfacţii particulare (cinci variabile) şi caracteristici societale (două). Cele 10 variabile explică 31% din variaţia variabilei dependente. Nu am inclus în text tabelul cu datele de calcul pentru a nu încărca, tehnic, lectura.

Recunoaşterea acestor forme de raportare la societăţile de origine şi de de
o voi realiza prin analiza modului de identificare naţională/societală, apelând
din sondajul efectuat în regiunea Madrid pe imigranţi români, în toamna
2008.

Identificarea dominantă la imigranţii români din comunităţile madrilene Co
Arganda del Rey, Alcala de Henares şi Torrejon de Ardoz se făcea, la mo
sondajului, prin raportare la România. 40% dintre aceştia declarau că s
legaţi de România în mare sau în foarte mare măsură şi în mică sau foarte
măsură de Spania. Ponderea celor cu identificare dominantă cu Spania era de
Identitatea de tip ambivalent, şi cu România, şi cu Spania, era înregistrat
treime dintre intervievaţi. Restul de aproximativ 10% era format din imi
care declarau că se simt puţin sau foarte puţin legaţi şi de Spania, şi de Ro
(figura 5.5).

Transnaţionalismul ca tip de orientare culturală se regăseşte cel mai mult în
celor care declară că se simt legaţi de ambele ţări. Imigranţii care se simt ataşa
ales de România au, foarte probabil, un grad mai redus de structurare a mod
transnaţional. Ei locuiesc temporar (pe termen indefinit) în Spania, dar sunt
activi în expedierea de remitenţe, au planuri structurate de revenire în ţară şi com
intens cu cei de acasă. Cei care declară că se simt legaţi în principal de Spa
apropie mai mult de tipul integratului în societatea-gazdă. Transnaţionalismul lo
redus. Lucrurile stau în mod similar cu cei care nu manifestă legături suf
semnificative nici faţă de România, nici faţă de Spania.

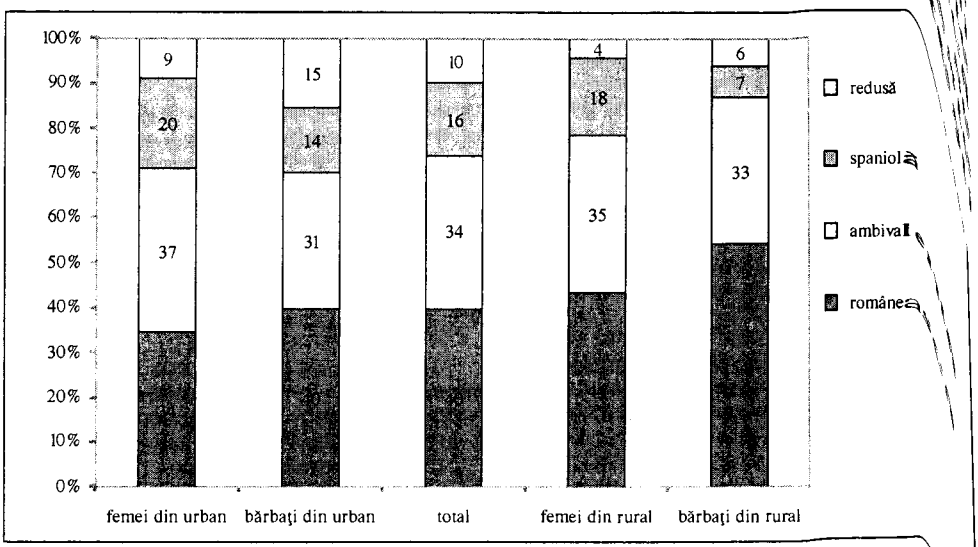

Figura 5.5. *Orientări identitare ale românilor din regiunea Madrid în funcţie de ge
şi mediul rezidenţial din România*

Sursă: Sondaj CRS, 2008

Profilul social şi cultural al celor patru tipuri identitare este, foarte probabil, diferit. Prin explorarea datelor voi încerca să aflu cum anume diferă.

O simplă raportare la mediul rezidenţial din care provin imigranţii români din regiunea Madrid, pe categorii de gen, indică diferenţieri clare (figura 5.5): transnaţionalismul de orientare ambivalentă este prezent în special la femeile care provin din mediul urban (37%); tot la nivelul acestui segment de imigranţi se înregistrează şi cea mai puternică identificare cu Spania; identitatea cu ţara de origine este specifică imigranţilor bărbaţi din mediul rural (54%).

Dacă am limita analiza numai la astfel de raportări de status, am putea trage concluzia că propensiunile identitare sunt „date" prin caracteristici de status. O extindere a analizei va permite evidenţierea caracterului construit al identităţii în funcţie de experienţe de viaţă, dinamică familială, stări de spirit etc.

În continuare, voi prezenta profilul complex, pe 11 caracteristici, pentru trei dintre categoriile identitare menţionate – predominant spre România, predominant spre Spania şi ambivalent[1]:

- Transnaţionalismul de grad maxim, cel al imigranţilor de orientare ambivalentă, şi spre Spania, şi spre România, este specific celor care se simt foarte bine în Spania, mai ales sub aspectul stării de sănătate, vorbesc relativ bine spaniola, dar au încă o pondere importantă a familiei în România şi o stare materială bună a gospodăriei în comunitatea de origine. Contrar impresiei date iniţial prin simpla analiză pe mediu rezidenţial şi gen, noua abordare, cu mult mai multe variabile, indică faptul că femeile care vin din mediul rural românesc au o mai mare probabilitate de a aparţine acestei categorii.
- Imigranţii cu orientare identitară spre Spania au un profil diferit de cel al categoriei anterior menţionate. Vorbesc şi ei spaniola foarte bine, au o situaţie materială bună a gospodăriei şi sunt mulţumiţi de propria stare de sănătate, dar nu mai au o pondere importantă a familiei în România. Celor identificaţi cu Spania le este specific faptul că au sosit în această ţară înainte de 2007 şi nu percep efectele negative ale migraţiei lor asupra familiei proprii. În plus, în Spania tind să fie mulţumiţi nu numai cu starea de sănătate, ci cu viaţa lor, în ansamblu.
- Imigranţii cu orientare predominantă spre România nu sunt mulţumiţi de viaţa lor în Spania şi percep propria experienţă de migraţie ca pe un fapt cu multiple

1. Constatările rezultă din interpretarea unui model de regresie multinomială în care variabila dependentă este orientarea identitară, cu folosirea celor care nu se simt legaţi nici de Spania, nici de România în calitate de categorie de referinţă. Modelul a lucrat cu 821 de cazuri din cele 832. R2 Nagelkerke este de 0,22. Predictorii sunt variabilele de status (mediul rezidenţial în care are domiciliul în România, genul, bunuri materiale în România, bunuri materiale în Spania, ponderea membrilor de familie care se află încă în România, cunoaştere autoestimată a spaniolei ca fiind foarte bună), experienţele de viaţă (efecte negative ale propriei migraţii asupra familiei, vechimea locuirii in Spania, venit în Spania în 2007 sau în 2008) şi stările de spirit (satisfacţie faţă de viaţă în Spania, satisfacţie faţă de propria stare de sănătate în Spania, comparativ cu România).

consecinţe negative asupra familiei proprii. Provin şi ei, ca şi categoriile anterior menţionate, mai ales din mediul rural.

Toate cele trei tipuri de orientare identitară – spre România, spre Spania sau spre ambele ţări – par să fie puternic structurate în funcţie de efectele percepute ale migraţiei asupra familiei, starea de sănătate în Spania, comparativ cu cea din România, de ponderea familiei care se mai află în România şi de etapa de imigrare în Spania.

Orientările identitare sunt, de asemenea, puternic specificate din perspectiva remitenţelor, planurilor de revenire în ţara de origine şi a comunicării cu cei de acasă (tabelul 5.7):

- Comportamentul de a expedia remitenţe are un grad maxim de structurare nu la cei cu orientare preponderent românească, ci în categoria celor care se leagă sufleteşte în mod similar de Spania şi de România. În această ultimă categorie, volumul mediu al remitenţelor, frecvenţa transmiterii lor acasă şi ponderea acestora în venitul total au nivel maxim.
- Comportamentul de comunicare cu familia din ţara de origine are maximă intensitate de manifestare la imigranţii cu orientare ambivalentă, şi minimă la cei care se identifică în principal cu mediul spaniol.
- Probabilitatea subiectivă de revenire în România este maximă la cei care se identifică în principal cu ţara de origine şi descreşte sistematic de la cei cu orientare ambivalentă la cei fără orientare identitară specifică, atingând valori minime la imigranţii al căror maxim ataşament este pentru Spania.
- Atunci când se consideră cumulativ, cu toate componentele sale, indicele orientării imigranţilor spre casă are valori maxime, relativ egale, şi pentru cei cu identitate ambivalentă, română şi spaniolă, şi pentru cei cu identificare preponderent românească.
- Contrar aşteptărilor formulate în unele dintre paragrafele anterioare, orientarea minimă spre locul de origine nu este caracteristică celor care tind să nu se identifice cu Spania sau România, ci la cei puternic identificaţi cu mediul spaniol.

Tabelul 5.7. *Valori medii ale indicilor orientării „spre casă", în funcţie de identitatea dominantă asumată*

	Orinetară identitară				
	Ambivalentă (românească şi spaniolă)	**Româ-nească**	**Redusă, nici spaniolă, nici românească**	**Spaniolă**	**Total**
Media remitenţelor expediate acasă în ultimul an (în euro)	4,370	3,574	2,851	2,398	3,585
Transmit remitenţe în România cel puţin lunar	39	36	31	25	34
Ponderea medie a remitenţelor în venit	30	25	19	16	25

	Orinetară identitară				
	Ambivalentă (românească şi spaniolă)	**Româ-nească**	**Redusă, nici spaniolă, nici românească**	**Spaniolă**	**Total**
Probabilitate medie de revenire în ţară, pe perioadă nespecificată	60	76	45	25	59
Indice mediu de comunicare cu cei din România	2,03	1,88	1,78	1,74	1,90
Valoare medie a indicelui orientării spre casă IORIC	52	53	46	41	50

Sursă: Sondaj CRS, 2008

Concluzii şi discuţie

Spaţii identitare

1. Practicile şi valorile de tip transnaţional se regăsesc în domeniul migraţiei nu numai pe spaţii de viaţă (familie, muncă, prieteni, viaţa religioasă etc.), ci şi pe spaţii identitare. Din acest ultim punct de vedere, am constatat, pentru imigranţii românii din regiunea Madrid (în concordanţă cu ipoteza H4 a studiului), existenţa unor practici transnaţionale specifice, pe patru câmpuri sau spaţii identitare, date de configuraţia „legăturilor sufleteşti" – predominant cu România, predominat cu Spania, cu Spania şi România sau cu nici una dintre cele două ţări.
2. Cele patru categorii identitare sunt puternic diferenţiate.
   2.1. Orientarea spre locul de origine este maximă pentru cei cu identitate dominantă spre România sau ambivalentă, spre România şi Spania. Pentru cei din aceste două categorii identitare, tendinţa este ca remitenţele expediate acasă, comunicarea cu cei din ţara de origine şi intensitatea dorinţei de revenire să fie de nivel maxim. Aici se poate vorbi de un transnaţionalism activ, semnificativ mai puternic decât în cazul celor care au orientarea predominantă spre ţara-gazdă, Spania în cazul de faţă.
   2.2. Imigranţii care se identifică mai ales cu ţara-gazdă sau care refuză identificările în termeni de origine sau destinaţie adoptă comportamente de tip transnaţional în mult mai mică măsură. Transnaţionalismul lor este mai mult în registru pasiv, manifest în funcţie de situaţii.
   2.3. Persoanele cu profil identitar ambivalent, ataşate sufleteşte atât de origine, cât şi de destinaţie, sunt mai active decât cele cu orientare spre România în trimiterea de remitenţe şi în comunicarea cu cei de acasă.
   2.4. Intenţia de revenire în ţară este de tip „sigur" pentru cei care afirmă în special identitatea românească. În cazul celor care îşi declară în special

ataşamentul faţă de Spania sau refuză ataşamentul în raport cu oricare dintre cele două ţări predomină intenţia de a nu reveni în ţara de origine. Pentru persoanele de orientare identitară ambivalentă, spaniolă şi românească, nu se constată nici un gen de proiect specific de revenire (sigur sau nesigur, pe termen scurt sau pe termen lung)[1].

3. Orientările identitare ale imigranţilor nu sunt „date", fixe, pentru că nu derivă numai din caracteristici de status, ci şi din experienţe de viaţă şi din stări de spirit durabile.
   3.1. Imigranţii de orientare identitară ambivalentă (spre Spania şi România) şi cei ataşaţi în special de Spania au în comun faptul că sunt femei care ştiu relativ bine spaniola şi sunt mulţumite de starea lor de sănătate în Spania. Diferenţierea lor este în primul rând legată de starea familială. Celor care se identifică puternic cu Spania le este specific faptul că nu mai au rude în ţară. În cazul celor de orientare ambivalentă se înregistrează încă o puternică dependenţă de rudele din România. În plus, imigranţii cu identitate predominant spaniolă – prin contrast cu cei orientaţi ambivalent, spre cele două ţări – sunt mai satisfăcuţi de viaţa din Spania, sunt sosiţi de mai multă vreme acolo şi apreciază că migraţia a avut mai degrabă efecte pozitive asupra familiei lor.
   3.2. Imigranţii cu orientare identitară predominant românească sunt mai ales cei care provin din satele României şi sunt nemulţumiţi de viaţa lor din Spania şi de efectele negative pe care migraţia personală le-a avut asupra celorlalţi membrii ai familiei.

Transnaţionalismul ca fenomen de etapă

1. Datele pe totalul imigranţilor din Spania (culese în cadrul Encuesta Nacional de Immigrantes, 2006-2007), analizate prin lentila indicelui orientării imigranţilor spre casă (IORIC), permit susţinerea ipotezei că transnaţionalismul este în bună măsură un fenomen de etapă (conform cu ipoteza H1). El pare să fie specific mai ales celor din ultimul val de imigrare în societatea-gazdă. Cu cât valul de imigrare este mai departe în timp de momentul prezent, cu atât probabilitatea unei orientări puternice spre casă se reduce.
2. Este posibil ca orientarea spre origine să fie nu numai o chestiune de grad, ci şi de tip. În perioade diferite, pentru grupuri diferite de imigranţi, combinaţiile dintre remitenţe, comunicarea cu cei din ţara de origine şi planurile de re-migrare să fie nu de tip liniar, ci calitativ. Datele sondajului spaniol cu care am lucrat au fost culese înainte de criza începută în 2008. Repetarea sondajului respectiv în

1. Formulările din acest paragraf sunt bazate pe rezultate ale analizei prin reziduuri standardizate ajustate în cadrul unui tabel de contingenţă, în care am intersectat orientarea identitară cu tipul de plan de revenire în ţară (*sigur curând*, *sigur, cu întârziere*, *nesigur curând*, *nesigur, cu întârziere*, *nu revine*).

timp de criză ar duce, probabil, la alte rezultate, cu o mai slabă consistenţă între cele trei componente ale IORIC.

3. În sprijinul ipotezei anterioare vine şi constatarea faptului că, pentru grupuri etnice diferite, indicatorii componenţi ai IORIC au grade de semnificaţie diferite[1]: pentru columbieni, ecuadorieni şi români, imigranţi de ultim sau penultim val, contează în special remitenţele în raportarea la comunităţile de origine din ţară; pentru imigranţii din UE15, remitenţele sunt un indicator secundar al orientării spre locul de origine; la imigranţii britanici, situaţia este şi mai specială, în sensul că intenţia de revenire în ţară este foarte slab corelată cu ceilalţi doi indicatori ai indicelui. Rezultă că se poate vorbi de mai multe tipuri de atitudini din familia orientărilor faţă de locul de origine: centrate pe remitenţe şi comunicare (columbieni şi români), remitenţe şi re-migrare (ecuadorieni), comunicare cu cei din ţara de origine (UE15) etc.

Logica microsocială a remitenţelor

1. În cadrul a ceea ce am denumit „orientare spre casă a imigranţilor", remitenţele sunt variabila de maximă semnificaţie. „Banii din migraţie" pot fi înţeleşi în logică socială prin funcţia pe care o au, dar şi prin condiţionările asociate lor. Analiza la nivel micro am efectuat-o tot prin utilizarea datelor de sondaj culese de la imigranţii români din regiunea Madrid (tabelul 5.4).
2. Funcţii ale remitenţelor:
   2.1. trimit mai mulţi bani acasă imigranţii care au mai multe rude rămase în ţară şi sunt mai nemulţumiţi de consecinţele negative ale emigrării personale asupra membrilor familiei; aceste constatări indică faptul că principala funcţie a remitenţelor este cea de ajutorare a familiei rămase acasă, de minimizare a riscurilor la care membrii acesteia sunt supuşi în ţara de origine;
   2.2. în al doilea rând, remitenţele susţin proiecte individual-familiale: cu cât numărul de proiecte de viaţă pe care le are imigrantul este mai mare şi cu cât probabilitatea de revenire este mai ridicată, cu atât suma transmisă acasă tinde să fie mai mare.
3. Condiţionări ale remitenţelor:
   3.1. tind să transmită mai mulţi bani acasă imigranţii căsătoriţi, de vârstă medie, cu venit relativ ridicat, de orientare culturală tradiţionalistă, sosiţi în Spania după 2001. Deşi remitenţele transmise de femei sunt mai mici decât cele expediate de către bărbaţi, nu genul în sine condiţionează aceste diferenţe de comportament, ci alţi factori, precum nivelul veniturilor specifice pentru fiecare dintre categoriile de gen;

1. Indicativi, în sensul menţionat, sunt coeficienţii scorurilor factoriale pentru IORIC în ipoteza în care ar fi calculaţi pe ţări de origine a imigranţilor sau pe grupuri de ţări.

3.2. condiţionarea familială a remitenţelor (prin ponderea membrilor de familie care se află în România) este diferenţiată în funcţie de aspectul de referinţă în analiză. În afara de suma trimisă, pentru semnificaţia socială a fenomenului contează şi frecvenţa de expediere şi ponderea pe care o au remitenţele în totalul veniturilor din ţara de imigrare. Impactul pozitiv al raportului dintre numărul membrilor de familie în România şi numărul celor aflaţi în Spania este maxim pentru frecvenţa de transmitere a remitenţelor, mediu pentru volumul acestora şi minim pentru ponderea remitenţelor în venitul de imigrare[1]. Cu cât imigrantul are o mai mare parte din familie rămasă în România, cu atât va încerca să trimită mai des sume de bani acasă. În genere, frecvenţa expedierii banilor acasă pare să fie mai condiţionată social decât volumul remitenţelor expediate.

Logica macrosocială a remitenţelor

1. Semnificaţia socială a remitenţelor se îmbogăţeşte considerabil atunci când extindem analiza la nivel macrosocial, prin comparaţii transculturale (*crossscultural*). Am construit un astfel de demers prin reanalizarea datelor despre remitenţe furnizate de UNDP în Human Development Report din 2009 (cu date pentru 2007). Fluxul de remitenţe intrate în ţară, pe locuitor, este un indicator care permite o mai bună înţelegere a semnificaţiei sociale a fenomenului decât atunci când analiza este întreprinsă prin raportarea remitenţelor la produsul intern brut al ţării de referinţă.
2. Remitenţele pe locuitor, pe un set de 120 de ţări, tind să fie mai mari pentru ţările cu volum mare de emigrare definitivă în anii anteriori, cu nivel relativ redus al stocului de educaţie, dar şi cu stări de frustrare socială accentuată (în concordanţă cu ipoteza H3).
   2.1. Desigur, nu am dispus pentru toate cele 120 de ţări de o măsură directă a nivelului de frustrare socială, dar am operat cu o variabilă proxi (de măsurare indirectă). În acest sens, am adoptat ipoteza, susţinută empiric, că frustrarea socială într-o societate este cu atât mai mare cu cât nivelul aşteptat al speranţei de viaţă la naştere (în funcţie de stocul de educaţie) este mai mare faţă de nivelul efectiv observat.
   2.2. Datele la nivel micro şi macro sugerează o clară dependenţă a remitenţelor (ca volum şi frecvenţă de transmitere) de stările de nemulţumire socială. Sub aspect macrosocial, fluxul de remitenţe care intră în ţara de origine a imigranţilor este cu atât mai puternic cu cât populaţia ţării respective este mai nemulţumită şi manifestă un grad mai mare de frustrare. Este, foarte

1. Constatarea are la bază compararea coeficienţilor b pentru acelaşi factor, în cele trei modele de regresie multiplă din tabelul 5.4.

probabil, o nemulţumire a celor de la origine care alimentează negativ şi stările de spirit ale celor din comunităţile de imigraţie sau de diaspora. Însă la nivelul celor aflaţi la lucru în străinătate, se poate înregistra şi o nemulţumire specifică generată de consecinţele negative pe care separarea familială le aduce asupra nemigranţilor din familie. Cumularea celor două categorii de nemulţumire, măsurată la niveluri diferite, macro, în primul rând, şi micro în cel de-al doilea caz, contribuie, foarte probabil, la adoptarea unor comportamente active de expediere acasă a remitenţelor.

Discuţie

1. „Orientarea imigranţilor spre locul de origine" este o componentă esenţială a transnaţionalismului.
   1.1. Adoptarea noului concept permite diferenţieri de tip şi grad în spaţiul transnaţionalismului. Investigarea detaliată a migranţilor români din regiunea Madrid, în toamna anului 2008, a permis construirea şi validarea tipologiei anterior menţionate.
   1.2. Orientarea spre locul de origine sau „spre casă" a fost măsurată în cercetarea noastră prin agregarea factorială a comportamentelor de transmitere a remitenţelor, de comunicare cu cei de acasă, din ţara de origine, şi prin gradul de structurare a proiectelor de revenire (testarea ipotezei H2).
2. Fenomenul orientării spre locul de origine există, iar genul de măsurare pe care îl propun duce la rezultate consistente empiric. Dar cum poate fi el interpretat? O astfel de orientare este subsumată transnaţionalismului imigranţilor (Schiller, Basch, Blanc, 1995; Portes 2003)? Da, în linii mari, dar cu câteva nuanţe:
   2.1. imigrantul care se simte legat de „casă" prin fire economice, prin nevoia de comunicare cu cei apropiaţi, dar şi prin dorinţa ca, la un moment dat, să revină, trăieşte simultan aici, în societatea-gazdă, dar şi acolo, în societatea de origine. Şi trăieşte nu numai afectiv, ci şi comportamental. Prin toate acestea, el este un transmigrant;
   2.2. problema nu se mai pune dihotomic, dacă migrantul este sau nu transmigrant, ci în termeni de gradualitate. El poate fi mai mult sau mai puţin orientat spre locul de origine. În noul context de abordare, opţiunea nu mai este între imigrantul care se integrează în societatea de primire sau transmigrantul care are un mod de viaţă dual, cu elemente din ambele societăţi. Rezultă cu claritate că migranţi diferiţi se pot afla în puncte diferite pe scala orientării spre locul de origine;
   2.3. comportamentele de tip „orientare spre locul de origine" sunt ambivalente. Ele pot semnifica şi transnaţionalism, dar şi refuz al transnaţionalismului dacă persoana în cauză este neintegrată sau cu slabe resurse de integrare în societatea-gazdă.

3. Volumul remitenţelor transmise acasă se reduce cu atât mai mult cu cât perioad de sosire a imigrantului este mai depărtată de momentul de referinţă (tabel 5.4). Putem interpreta constatarea, pe de o parte, în termeni de vechime imigrării şi, pe de alta, prin raportare la gradul de socializare în noul mediu d viaţă. Cu trecerea timpului, solidarităţile familiale se reduc şi, corespunzăto obligaţia morală de a trimite bani celor de acasă este tot mai puţin resimţită Fenomenul este departe de a fi nou. Era semnalat şi pentru începutul secolului XX în legătură cu ţărani polonezi imigranţi în America, supuşi, prin trecerea timpu lui, unui proces de „individualizare"[1].
4. În cadrul Uniunii Europene, România a înregistrat una dintre cele mai ridicat rate ale intrărilor de remitenţe, alături de ţările baltice, Polonia şi Slovacia Faptul pare să fie explicabil în bună măsură prin nevoia de a compensa tranziţiil instituţionale deficitare, prin faptul că majoritatea imigranţilor care provin di aceste ţări sunt din categoria celor de „ultim val" şi, nu mai puţin important, prin nivelul ridicat de frustrare din societăţile respective.
5. Transmigranţii, ca agenţi de migraţie „în stil transnaţional", nu sunt la fel. Ei se diferenţiază pe grade şi tipuri de transnaţionalism în spaţiul multidimensional definit prin remitenţe, proiecte de revenire, comunicare cu cei de acasă şi identităţi sociospaţiale (naţionale, regionale, comunitare, continentale).
   5.1. Gradul maxim de transnaţionalism, în contextul cercetării asupra imigranţilor români din Spania, revine „ambivalenţilor", celor care au grade similare de loialitate atât faţă de România, cât şi faţă de Spania. Ei şi, în genere, imigranţii care au un profil asemănător cu al lor sunt un fel aparte de străini care vin de departe, dar sunt aproape şi de locul de origine, şi de cel de destinaţie. Este o apropiere trăită prin autopercepţia migrantului. Modul în care el este văzut prin ochii localnicului din spaţiul de imigraţie este un alt aspect. Probabil că cele două imagini despre imigrant, cea autoconstruită şi cea construită de localnicul din spaţiul de primire interacţionează.
   5.2. Jocul distanţelor în definirea transmigrantului este diferit de cel folosit de Simmel[2] în definirea străinului. În cazul transmigrantului, relaţia nu este

1. „Când băiatul îşi părăseşte familia din Polonia şi *vine* în America, la început nu îşi pune nici o întrebare cu privire la natura datoriilor sale faţă de părinţi şi faţă de familia de acasă. Vrea să trimită acasă cât mai mulţi bani ; cheltuie cât mai puţin şi munceşte cât poate. Scrie : «Dragi părinţi, vă trimit 300 de ruble şi întotdeauna vă voi trimite cât de mult pot câştiga». Nu consideră că acest comportament este moral ; şi nici nu este moral, pentru că nu implică reflecţie sau inhibiţii. Este vorba de un comportament social negândit. Dar, cu timpul, şi-a dezvoltat noi atitudini şi dorinţe individualiste, iar acum le scrie părinţilor : «Dragi părinţi, vă voi trimite bani, dar pur şi simplu cereţi prea mult»." (Thomas, Znaniecki, 1984 : 78).
2. „În cazul străinului, acordul dintre apropiere şi depărtare, prezent în orice relaţie umană, este structurat în aşa fel încât poate fi formulat, pe scurt, astfel : distanţa din cadrul relaţiei indică faptul că cel care este aproape e, în realitate, departe, dar înstrăinarea lui indică faptul că cel care este departe e, în realitate, aproape. Faptul de a fi străin este, desigur, o relaţie complet pozitivă : constituie o formă specifică de interacţiune." (Simmel, 1984 : 143).

definită de către localnic, ci de către cel venit de departe (imigrant). Acesta din urmă este cu atât mai „transnaţional" cu cât se simte simultan mai aproape şi de locul în care se află şi de cel din care a venit.

Gradul de transnaţionalism este mai redus pentru imigranţii cu orientare dominantă spre România sau spre Spania. Aceştia se află fie mai mult acolo (în vechea casă), fie mai mult aici (în noua casă). Imigranţii care nu se leagă nici de Spania, nici de România pot fi europeni pur şi simplu sau migranţi de cursă lungă, adepţi ai unui nou „nomadism" sau indecişi, dezamăgiţi, persoane care nu găsesc o soluţie rezidenţială, pentru moment.

Capitolul 6

Străinătatea din ţară: mentalitatea foştilor migranţi[1]

Lumile sociale ale migraţiei nu sunt formate numai din trăiri, evaluări şi instituţionalizări ale imigranţilor, ci şi din cele ale migranţilor de revenire. Valorile, mentalităţile lor specifice constituie o fereastră spre o astfel de lume a „străinătăţii de acasă". În continuare, vom arunca o privire asupra acestei lumi, folosind datele sondajului „Locuirea temporară în străinătate" (LTS).

Tipologia experienţelor de migraţie

În funcţie de experienţa de locuire temporară în străinătate (LTS), folosind datele sondajului din 2006 (vezi anexa 1), este relevant să distingem între cei care:

au experienţă directă de LTS	– prin lucru (experienţă prin lucru):	7%
	– numai prin călătorii (experienţă prin călătorii):	10%
au experienţă indirectă de LTS	– intenţionează să plece la lucru (experienţă prin proiecte):	6%
	– locuiesc în gospodării de migranţi (experienţă prin familie):	14%
nu au experienţă de migraţie	– nici direct, nici indirect (fără experienţă):	63%

Cele cinci categorii de persoane (figura 6.1) au profiluri puternic diferenţiate nu numai în funcţie de resursele şi situaţia lor sociodemografică, ci şi sub aspectul unor mentalităţi sau valori care îi caracterizează.

1. Subcapitolul este preluat din Sandu, 2006a. Completările aduse textului din Sandu, 2006a, sunt marcate explicit ca subsol sau casetă (cazul casetei 6.1).

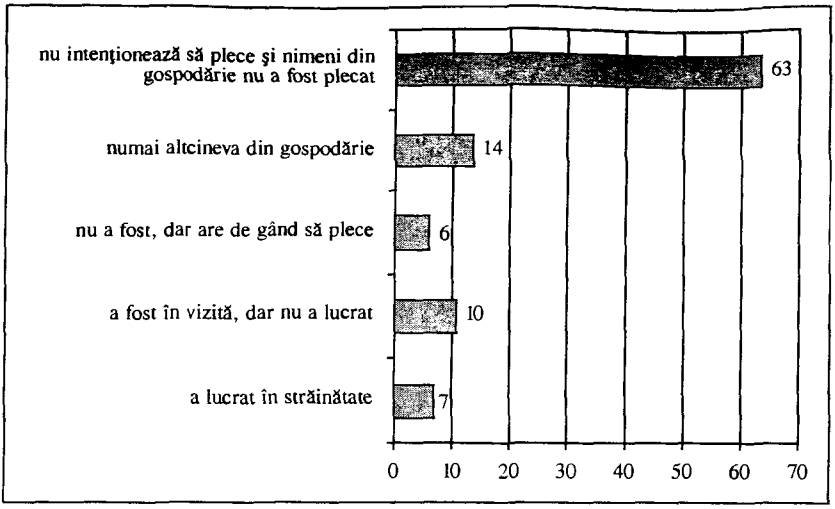

Figura 6.1. *Tipuri de experienţe de locuire în străinătate*

Sursă: sondaj LTS, eşantion de bază

În plan sociodemografic (tabelul 6.1),

- cei mai tineri sunt cei care au de gând să plece la lucru, urmaţi de cei care au lucrat deja în străinătate;
- bărbaţii sunt predominanţi în categoria celor care au lucrat (73%) sau au de gând să lucreze în străinătate (57%), iar femeile în gruparea celor care fie nu au experienţă de migraţie, fie au numai experienţă de călătorie;
- nivelul de instrucţie este maxim la cei care au călătorit în străinătate şi minim la cei fără experienţă de migraţie, la nivel personal sau familial;
- starea materială la cei cu experienţă de migraţie este mai bună decât la cei fără experienţă de migraţie. Evident, o situaţie materială mai bună poate fi atât premisa, cât şi consecinţa lucrului în străinătate. Prin sondaj nu poate fi identificat sensul cauzal al acestei relaţii.

Tabelul 6.1. *Experienţa de locuire în străinătate în funcţie de situaţia sociodemografică*

	Experienţă de locuire în străinătate prin					**Total**
	lucru	**călătorii**	**intenţie de migraţie**	**familie**	**fără experienţă**	
% bărbaţi	73+	40-	57	37	46	47
vârstă medie, ani	36,5-	43,8-	32,1-	46,3-	53,6	49,2
numărul mediu de ani ai şcolii absolvite	11,2	11,9+	11,2	9,6-	9,4	9,9

	Experienţă de locuire în străinătate prin					Total
	lucru	călătorii	intenţie de migraţie	familie	fără experienţă	
indice al bunurilor materiale din gospodărie	6,8	8,1+	6,6	6,6+	5,4	6,0
venit mediu personal în luna precedentă (milioane lei)	7,4	6,9	5,2+	3,2	3,4	4,1

Sursă: sondaj LTS, eşantion de bază

Am notat cu +/- relaţiile semnificative statistic pentru p = 0,05 rezultate din rularea unui model de regresie logistică multinomială în care predictorii sunt variabilele de rând, iar dependenţa este variabila de coloană. Nivelul veniturilor a fost utilizat prin logaritmare în modelul de regresie. În tabel sunt trecute valorile medii, nu coeficienţii de regresie. Sensul relaţiilor indicat de aceştia este precizat prin semnele +/-.

Tabelul 6.2. *Experienţa de locuire în străinătate (LTS) în funcţie de nivelul de educaţie (%)*

Experienţă de locuire în străinătate	Educaţie de nivel				Total
	primar	gimnazial	profesional, liceal, şcoală de maiştrii	superior	
prin lucru	3-	8-	13+	9	11
prin vizite	6	4-	9	21+	9
prin intenţie	2	3	3	2	3
prin familie	22	24+	19	13-	19
fără experienţă	67+	61+	56-	55	58
Total	100	100	100	100	100

Baza de calcul: 3.466 de persoane între 15 şi 64 de ani în cele 1.400 gospodării din eşantion.

Mod de lectură: ponderea persoanelor cu educaţie primară care au numai o experienţă de LTS caracterizată prin vizite în străinătate este de 6%. Procentul corespunzător la nivelul celor care au educaţie superioară este de 21%. Semnele +/- indică relaţii semnificative, de tip pozitiv sau negativ pentru nivelul de semnificaţie de 5% (rezultate din analiza prin reziduuri standardizate ajustate). Cifrele de intenţie de migraţie sunt, probabil, subestimate, pentru că, în această variantă, diferită de cea din tabelul care o precedă, intenţiile pentru membrii de gospodărie care nu au fost incluşi în eşantion au fost obţinute de la respondenţi.

Migranţii, despre propria mentalitate

Există argumente multiple pentru a susţine că experienţa de locuire în străinătate schimbă unele mentalităţi[1]. Afirmaţia se referă, accentuez, la schimbarea unor mentalităţi, nu a mentalităţilor. Efectul nu este numai indirect, prin schimbarea situaţiei materiale, ci şi direct, prin interacţiuni multiple cu medii şi oameni diferiţi, purtători ai unor culturi diferite. Peste o treime dintre cei intervievaţi (38%) apreciază că „cei care au lucrat în străinătate gândesc altfel" Aproape o cincime susţin punctul de vedere opus, afirmând că migraţia şi lucrul în străinătate nu i-a schimbat pe români. Indecişii sunt cei mai mulţi, cu un procent de 41%.

Schimbarea de mentalitate ca urmare a migraţiei pentru lucru este percepută în cel mai înalt grad (60%) de către cei care au lucrat efectiv în afara ţării (faţă de numai 38% din totalul eşantionului).

Constatarea este extrem de importantă pentru că argumentează hotărâtor în favoarea celor care susţin că locuirea temporară în străinătate contribuie la schimbarea multor mentalităţi în sens pozitiv[2].

Cu cât experienţa de migraţie este mai redusă, cu atât este mai mică ponderea celor care susţin că migraţia schimbă mentalitatea (tabelul 6.3). Cei care nici nu au lucrat în străinătate, nici nu au de gând să plece şi nici nu au pe cineva în familie cu o astfel de experienţă susţin opinia schimbării mentalităţilor prin migraţie numai în proporţie de 31%.

Tabelul 6.3. *Rolul experienţei de migraţie în formularea opiniilor despre migraţie : ponderea celor care răspund afirmativ la întrebările din sondaj (%)*

„După opinia dumneavoastră, cei care au lucrat în străinătate	Experienţă de locuire în străinătate					Total
	prin lucru	prin vizite	prin intenţie	prin familie	fără experienţă	
ajung mai înstăriţi ? "	87	84	88	85	82	83
divorţează mai uşor ? "	51	40	35	41	43	43

1. „Mentalităţile sunt structuri valorice care condiţionează alegerile şi evaluările la nivel de grup social pe durate mari de timp. Sunt modele sociale difuze de rezolvare a unor familii de probleme sau de raportare la anumite categorii de situaţii. Durabilitatea lor este dată de procesele de socializare şi de comunicare socială, ca răspuns la cerinţe sociale recurente. Ca structuri generative sau structurante, mentalităţile sunt dispoziţii culturale difuze, susţinute prin socializare şi instituţionalizare." (Sandu, 2006b : 21)
2. Practic, datele şi analizele din acest capitol, bazate pe sondajul LTS din 2006, confirmă pe deplin principalele concluzii pe care le-am formulat anterior pornind de la un sondaj din 2005 (Sandu, 2006b ; vezi concluziile studiului în caseta 6.1). Ceea ce spun migranţii despre ei înşişi susţine nemijlocit analizele anterioare. Opiniei divergente, redactată ca un eseu şi prezentată în Cătălin Zamfir (2006), i-am dat un prim răspuns în Sandu, 2006c. Sondajul LTS din 2008, în care am putut intervieva direct un număr mare de persoane care fie lucraseră, fie lucrau în străinătate, confirmă convingător formulările din sondajul exploratoriu din 2005 (baza pentru volumul referitor la „viaţa socială în România urbană", Sandu, 2006).

„După opinia dumneavoastră, cei care au lucrat în străinătate	Experienţă de locuire în străinătate					Total
	prin lucru	prin vizite	prin intenţie	prin familie	fără experienţă	
se ajută între ei în străinătate?"	39	45	45	41	33	36
se ajută (mai mult) cu cei de acasă?"	80	73	73	71	64	68
gândesc altfel?"	60	56	52	43	31	38

Sursă: sondaj LTS, eşantion de bază

Exemplu de lectură: 51% dintre cei care au lucrat în străinătate susţin că cei care au lucrat în afara ţării divorţează mai uşor.

Regularitatea e prezentă şi în datele teritoriale, în comparaţia dintre microregiunile Focşani şi Alexandria (tabelul 6.4). La Focşani, 58% dintre cei intervievaţi în gospodăriile de migranţi susţin că „cei care au lucrat în străinătate gândesc altfel", faţă de numai 37%, procentul corespunzător în Alexandria. În ambele cazuri, respondenţii fac parte din gospodării de migranţi. Diferenţa rezidă, foarte probabil, în faptul că vrâncenii au o experienţă de migraţie mult mai mare decât teleormănenii şi un filtru educaţional diferit, bazat pe un stoc mediu de educaţie mai ridicat.

Tabelul 6.4. *Rolul experienţei de migraţie în formularea opiniilor despre migraţie: ponderea pe regiuni (%)*

„După opinia dumneavoastră, cei care au lucrat în străinătate	Microregiuni		Nivel naţional	
	Alexandria	Focşani	fără migranţi în gospodărie	cu migranţi în gospodărie
ajung mai înstăriţi?"	89	90	82	85
divorţează mai uşor?"	50	67	43	43
se ajută între ei în străinătate?"	37	34	33	42
se ajută (mai mult) cu cei de acasă?"	77	83	65	74
gândesc altfel?"	37	58	32	52

Sursă: sondaj LTS, eşantionul microregiunilor şi eşantionul naţional.

Exemplu de lectură: 58% dintre persoanele intervievate în gospodăriile de migranţi din microregiunea Focşani consideră că „cei care au lucrat în străinătate gândesc altfel".

Sferele vieţii. Ideea că migraţia pentru muncă schimbă mentalitatea este clar susţinută de răspunsurile la întrebarea referitoare la importanţa diferitelor sfere ale vieţii:

- cei care au lucrat în străinătate susţin că prietenii sunt foarte importanţi în viaţa lor (34% pentru cei care au lucrat în afara ţării, comparativ cu 25% din totalul eşantionului);

- timpul liber este foarte important pentru 48% dintre foştii lucrători în străinătate, comparativ cu media naţională de numai 28% ;
- similar, persoanele cu experienţă directă de lucru în străinătate apreciază că politica este foarte importantă în viaţa lor (14% pentru cei care au lucrat în afara ţării, comparativ cu 5% din totalul eşantionului)[1].

Se poate obiecta că, de fapt, opinia despre rolul migraţiei în schimbarea mentalităţilor este dată nu de experienţa proprie de migraţie, ci de educaţia, vârsta sau starea materială a celui care a lucrat sau a călătorit în străinătate. Obiecţia ar putea fi întemeiată. Problema poate fi lămurită în bună măsură dacă vom compara grupuri cu diferite experienţe de LTS, dar cu aceeaşi situaţie sub aspectul vârstei, genului, educaţiei şi al stării materiale. Este ceea ce am întreprins cu ajutorul unor unelte statistice adecvate (tabelul A2.15). Concluzia susţine din plin ideea că nu numai trinomul vârsta-genul-educaţia îl determină pe migrant să aprecieze că „lucrul în străinătate îi schimbă acestuia mentalitatea", ci şi experienţa lucrului în sine.

Indiferent de situaţia materială, genul, vârsta sau educaţia pe care o au, persoanele care au lucrat în străinătate susţin că migraţia îi schimbă pe oameni. Este un gen de evaluare proiectivă. Vorbind despre migranţi şi mentalitate în genere, fostul migrant proiectează în răspunsul său convingeri despre propriile transformări. Însă nu orice fel de experienţă de migraţie duce la astfel de convingeri. Dacă persoana a călătorit în străinătate sau dacă intenţionează să plece la lucru, va gândi la fel cu cei care au lucrat deja în afara ţării. Cei care au numai o experienţă indirectă a străinătăţii, mediată de discuţiile de familie cu cei care au fost plecaţi, sunt mai puţin convinşi că migraţia schimbă valorile.

Convingerea asupra rolului LTS în schimbarea mentalităţilor este susţinută mai mult de persoanele educate şi cu situaţie materială peste medie, indiferent de experienţa personală de migraţie.

Toleranţa. Analize similare[2] cu cele descrise anterior am întreprins pentru a vedea dacă experienţa de migraţie influenţează gradul de toleranţă. A rezultat că lucrul în străinătate nu are efecte semnificative asupra toleranţei etnice. Există numai un efect specific al migraţiei ne-economice în străinătate, în sensul că cei care au beneficiat de astfel de experienţe tind să fie mai toleranţi faţă de maghiari. Nici toleranţa religioasă nu este semnificativ influenţată de LTS. Numai un gen de

1. Pentru toate cele patru domenii - muncă, prietenie, timp liber şi politică -, există diferenţe semnificative statistic între cei care au lucrat în străinătate şi ponderile pe totalul eşantionului, la nivelul p = 0,05. Viaţa de familie pentru cei care au lucrat în străinătate este foarte importantă pentru 87% dintre aceştia. Însă procentul este identic pe totalul eşantionului pentru opinia despre aspectele respective.
2. Folosind regresia logistică multinomială cu predictori identici cu cei din tabelul A2.14 şi luând ca variabile dependente indicatori ai toleranţei faţă de evrei, romi, maghiari, arabi şi martori ai lui Iehova.

socializare anticipativă prin intenţia de a pleca la lucru în străinătate pare să favorizeze o toleranţă religioasă sporită (în raport cu iehoviştii)[1].

Munca. Persoanele care au lucrat în străinătate sunt mult mai convinse decât restul celor intervievate că munca este importantă în viaţa omului: 61% dintre foştii lucrători în străinătate consideră că munca este foarte importantă în viaţa lor, comparativ cu media de 48%. Este un efect al experienţei străinătăţii sau se poate susţine că, oricum, cei care au ajuns în străinătate la lucru erau motivaţi să muncească? Pare să fie şi un efect specific al lucrului în străinătate. Un prim argument rezidă în faptul că 54% dintre cei care au numai intenţia de a pleca la lucru în străinătate susţin că munca este foarte importantă pentru ei. Un al doilea argument este dat de rezultatele analizei cu metode care permit eliminarea efectului dat de factorii asociaţi, precum vârsta, starea materială, educaţia sau genul. Rezultatul este acelaşi – persoanele care au lucrat în străinătate susţin mult mai mult decât celelalte importanţa muncii în viaţa lor. Experienţa străinătăţii pentru şi prin muncă duce şi la sporirea interesului pe care oamenii îl acordă timpului liber (48%, faţă de o medie de 28%)[2].

Reuşita în viaţă este legată de către cei care vor să plece la lucru în străinătate în special de faptul de a avea relaţii (15%, faţă de 8% – procentul corespunzător pe totalul eşantionului). Cei care nu au experienţă directă de LTS, dar stau în familii de migranţi apreciază în special asumarea riscului drept soluţie de reuşită în viaţă (6%, faţă de 3% în eşantionul total). Cei fără experienţă de migraţie din familii care nu au avut migranţi sunt în mod particular refractari la ideea de risc ca element necesar al succesului în viaţă. Pentru cei care au lucrat în străinătate, cheia succesului este munca, dar nu orice muncă, ci cea efectuată în străinătate. Este încă o faţetă a impactului pe care lucrul în străinătate îl are asupra mentalităţilor[3].

Identităţile spaţiale. Faptul de a fi lucrat în străinătate favorizează o distanţare de propria localitate: numai 29% dintre cei care au lucrat în străinătate apreciază că sunt foarte ataşaţi de oraşul sau satul în care stau, faţă de 37%, procentul corespunzător pe totalul eşantionului. Este cumva această atitudine un efect al compoziţiei sociale a celor care au lucrat în străinătate sau chiar un efect al experienţei de migraţie? Dacă am compara un grup de migranţi pentru lucru şi un grup fără respectiva experienţă, dar ambele cu aceeaşi compoziţie socială (de vârstă, gen, educaţie şi mediu de rezidenţă), atunci am constata că, în continuare, persoanele cu experienţă de lucru în străinătate sunt mai puţin ataşate de localitatea lor[4]. Relaţia este firească dacă ţinem cont de faptul că migraţia economică se face din motive de nemulţumire comunitar-familială (faţă de şansele de venit, locul de muncă etc.) şi, în plus, că nivelul de aspiraţii pentru cei care au văzut şi străinătatea este mai ridicat

1. Este posibil ca o mai bună specificare a modelului de regresie, operand cu mai multi predictori, să anuleze efectul LTS asupra toleranţei faţă de iehovişti.
2. Întregul paragraf este bazat pe rezultate ale analizei logistice multinomiale.
3. Perechile de procente menţionate în paragraf diferă semnificativ între ele dacă $p = 0{,}01$.
4. Argumentarea este bazată pe rezultate ale unui model de regresie ordinală, în care variabila dependentă este tipul de experienţă de migraţie

decât în cazul non-migranţilor. În schimb, migranţii pentru lucru au un nivel semnificativ mai mare de ataşament foarte puternic faţă de Europa (28%), comparativ cu media pe totalul eşantionului dată de procentul de 20%.

Intenţia de vot. Pentru cei care au lucrat în străinătate nu există o orientare de vot specifică, bine structurată, în legătură cu partidele politice. În schimb, pentru alegerea preşedintelui ţării, opţiunile par să fie ceva mai structurate. Votul pentru Traian Băsescu era, la data sondajului din 2006, majoritar pentru migranţii la muncă şi pentru non-migranţi. În rest, datele sunt instabile, deoarece numărul total al celor cu experienţă de lucru în străinătate este relativ redus pentru exigenţele unei analize statistice detaliate la nivel naţional.

În schimb, datele de la nivel regional permit detalieri, deşi se referă numai la gospodării cu experienţă de migraţie. Traian Băsescu este preferat atât în Teleorman, cât şi în Vrancea (tabelul 6.5). Însă considerabil mai mult în Vrancea faţă de Teleorman. În Alexandria, microregiunea aleasă din Teleorman, opţiunile sunt mai diferenţiate. Apar cu ponderi semnificativ mai mari decât în microregiunea Focşani opţiuni pentru C.V. Tudor, G. Becali şi A. Năstase. Diferenţa dintre votul din Teleorman şi cel din Vrancea este legată şi de orientările politice specifice migranţilor de la destinaţiile majoritare către cele două zone, Spania pentru teleormăneni şi Italia pentru vrânceni.

Tabelul 6.5. *Intenţia de vot pentru preşedinte pe microregiuni (%)*

	Alexandria	Focşani
T. Băsescu	15	28*
C.V. Tudor	8*	2
G. Becali	7*	3
A. Năstase	4*	1
M. Geoană	3	2
Alţii	2	2
Indecis	63	63
Total	100	100

Sursă: sondaj LTS, eşantion pe microregiuni - plecări pentru muncă

* Asocieri pozitive semnificative, determinate prin reziduuri standardizate ajustate.

„E bine sau rău că unii oameni pleacă?"

Pentru a vedea cum apare lucrul în străinătate în imaginea publică, am folosit întrebarea: „E bine sau rău că unii oameni pleacă la lucru în străinătate?". Dominant, percepţia este pozitivă. Peste 50% dintre persoanele adulte apreciază că este bine, iar peste 20% consideră că „este şi bine, şi rău" (figura 6.2). Desigur, cei mai încântaţi de migraţie sunt cei care au de gând să plece (79%) şi cei care au lucrat deja în străinătate (73%). În familiile în care nu există nici experienţă, nici intenţie de migraţie, aprecierea este mai reţinută.

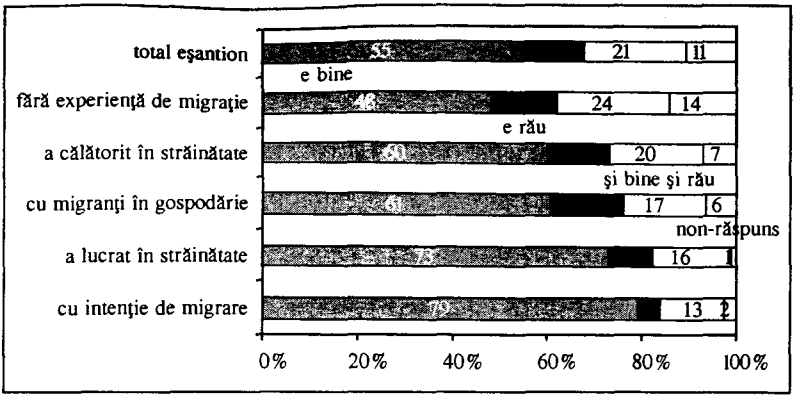

Figura 6.2. *„Credeţi că este bine sau rău că unii oameni pleacă la lucru în străinătate ?"*

Sursă: sondaj LTS, eşantion de bază

Exemplu de lectură: 73% dintre cei care au lucrat în străinătate consideră că „e bine că unii oameni pleacă la lucru în străinătate".

Avantajele principale ale lucrului în străinătate sunt cele de ordin financiar-material, iar dezavantajele sunt percepute mai ales în legătură cu problemele familiale:

Motivarea pentru „e mai bine"	%
Câştig financiar	70,7
Nivel de trai mai ridicat	7,8
Îmbunătăţirea situaţiei financiare a familiei	1,4
Asigurarea unui viitor mai bun	0,7
Locuri de muncă mai bune	0,4
Mai multe oportunităţi	0,4
În România nu au locuri de muncă	2,8
Aduc bani/valută în ţară	2,7
Schimbarea mentalităţii	1,4
Câştigarea experienţei	1,2
Lărgirea orizontului de cunoaştere	0,8
NS/NR	9,7
Total	100

Motivarea pentru „e mai rău"	%
Sunt departe de familie/casă	33,0
Dezbinarea familiei	8,2
Nu se mai ocupă de educaţia copiilor	1,6
Suferinţa celor care rămân în ţară	1,4
Aici nu sunt plătiţi bine	5,6
Sunt trataţi rău de către străini	4,4
Se supun la riscuri	4,0
Condiţii grele de muncă	2,4
Muncesc mult	1,2
Unii nu se descurca	0,8
Munca este plătită necorespunzător	0,6
Nu muncesc potrivit pregătirii lor	0,2
În România nu exista locuri de muncă	5,6
România rămâne fără forţă de muncă	4,0
Dezavantaje pentru România	3,2
Şi în România există oportunităţi	2,0
Pleacă oamenii valoroşi din ţară	0,8
NS/NR	21,3
Total	100

Sunt percepute însă şi avantaje, legate de schimbarea mentalităţii, lărgirea orizontului de cunoaştere, îmbogăţirea experienţei. Cei care au lucrat în străinătate „gândesc altfel", susţin 38% dintre subiecţii intervievaţi (figura 6.3).

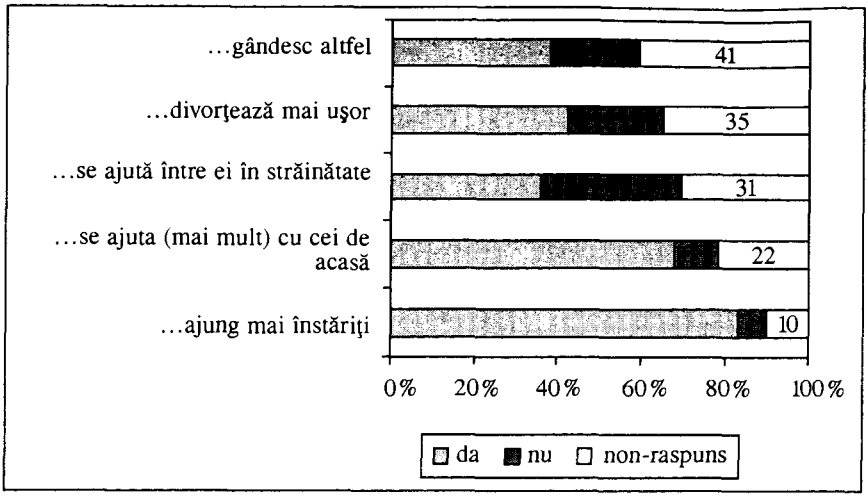

Figura 6.3. *„După opinia dumneavoastră, cei care au lucrat în străinătate... ? "*

Sursă: sondaj LTS, eşantion de bază

Acest „altfel" este, în principal, pozitiv. Oamenii cu experienţă de lucru în străinătate sunt percepuţi ca fiind mai dinamici, cu o etică a muncii apropiată de cea din Occident, mai optimişti, mai încrezători în forţele proprii. Schimbarea este descrisă procentual în termeni de:

Schimbarea mentalităţii	11	Devin mai inteligenţi	1
Gândire în bine/pozitivă	11	Devin mai civilizaţi	1
Gândesc liber/deschis	8	Devin mai pretenţioşi/exigenţi	1
Viziune mai largă/schimbată asupra vieţii	7	Gândire modernă	1
Schimbare a mentalităţii privind munca	3	Devin mai inventivi/creativi	1
Gândesc occidental	3	Devin mai curajoşi	1
Gândesc realist	3	Devin mai ambiţioşi	1
Devin optimişti	3	Gândesc fără prejudecăţi	0
Se dezvolta spiritul de afaceri	2	Gândire materialistă	9
Devin mai responsabili/serioşi	2	Devin mai egoişti	3
Devin mai relaxaţi	2	Devin încrezuţi/aroganţi	2
Devin mai practici/organizaţi	2	Devin străini/reci	1
Devin mai încrezători în forţele proprii	2	Gândire negativă	1
Schimbarea mentalităţii privind banul	1	Devin snobi	0
Gândire constructivă	1	Devin pesimişti	0
		NS/NR	17
		Total	100

Norma socială pare să fie aceea care susţine că, dacă ai lucrat în străinătate, banii ar trebui folosiţi în primul rând pentru a construi sau cumpăra o casă, în al doilea rând pentru a deschide o afacere şi, abia după aceea, pentru a asigura familiei un trai mai bun.

„Pe ce credeţi că ar fi bine să îşi folosească banii o persoană care se întoarce de la lucru în străinătate?"

Construcţia/cumpărarea unei locuinţe	28
Dezvoltarea unei afaceri	19
Să asigure necesităţile familiei/trai mai bun	12
Achiziţia unui autoturism	4
Investiţii imobiliare	4
Renovarea/modernizarea locuinţei	3
Cumpărarea de bunuri de folosinţă îndelungată	2
Asigurarea viitorului copiilor	1
Altele	5
NS/NR	22
Total	100[1]

Deschiderea unei afaceri înainte de cumpărarea unui autoturism sau de investiţiile imobiliare pare să fie o schimbare în ierarhia de preferinţe pentru cheltuirea banilor din migraţie. Datele disponibile indică faptul că ideea de a folosi banii din migraţie pentru deschiderea unei afaceri este foarte prezentă la cei care intenţionează să plece la lucru în străinătate (33%) şi la cei care au călătorit în străinătate (27%)[2].

Configuraţia datelor de sondaj sugerează ipoteza că noua migraţie pentru lucru în străinătate, identificabilă la nivelul plecărilor potenţiale, ar putea fi mai legată decât în valurile anterioare de intenţia de a deschide o afacere cu banii din migraţie. Temeiul ipotezei rezidă în ponderea semnificativ mai mare a dorinţei migranţilor potenţiali de a investi banii din migraţie în *afaceri, comparativ cu foştii migranţi* (33% pentru migranţii potenţiali, faţă de 23% pentru foştii lucrători în străinătate).

Concluzii

Opinii despre migraţie. Peste 50% dintre persoanele intervievate au o opinie pozitivă asupra migraţiei pentru lucru. Ideologia socială este clar favorabilă lucrului în străinătate. Avantajele percepute pentru lucrul în străinătate sunt legate de îmbunătăţirea situaţiei materiale a migranţilor, dar şi de schimbarea în bine mentalităţii lor. Dezavantajele sunt legate mai ales de apariţia unor probleme familiale, *asociate cu*

1. Raportarea se face la totalul celor trei alegeri posibile.
2. Raportarea se face la prima alegere.

şansa sporită de divorţ sau cu probleme referitoare la creşterea copiilor. De remarcat că migranţii înşişi sunt cei care apreciază că în urma experienţei de migraţie devin mai dinamici şi mai moderni în modul de gândire.

Rămâne dominantă încă opţiunea de a folosi banii din migraţie pentru construirea sau cumpărarea locuinţelor. Noul val de migraţie, identificabil la nivelul migranţilor potenţiali, pare să fie însă puternic orientat spre folosirea banilor din migraţie pentru deschiderea unor afaceri.

În seria schimbărilor de mentalitate ar fi de menţionat că munca, prietenii, timpul liber şi politica sunt mult mai importante pentru cei care au lucrat în străinătate, comparativ cu situaţia pe media naţională.

Mentalităţile. Valorile care stau la baza diferitelor tipuri de alegeri sau atitudini sunt semnificativ modificate prin experienţa de migraţie. Concluzia este în concordanţă cu o analiză anterioară pe care am desfăşurat-o pe date de sondaj diferite, produse în 2005 (caseta 6.1).

Cei mai buni judecători ai schimbării mentalităţilor prin locuirea temporară în străinătate sunt migranţii înşişi. Din totalul migranţilor pentru muncă, 60% sunt de acord cu afirmaţia că „cei care au lucrat în străinătate gândesc altfel", faţă de numai 38%, procentul corespunzător pe totalul eşantionului. Deşi întrebarea nu se referă la schimbări la nivelul propriului mod de gândire, răspunsul poate fi considerat a fi unul de tip proiectiv, cu formularea opiniei în funcţie de experienţa personală.

Caseta 6.1. *Concluzii asupra experienţei străinătăţii în mentalităţile urbane*[1]

„Experienţa străinătăţii prin migraţie temporară este puternic diferenţiată în spaţiul social şi în teritoriu.

Sursa diferenţelor este mai puţin clară în cazul celor care au lucrat sau au călătorit în străinătate. Aceştia pot să fie mai bogaţi material sau în relaţii, fie ca urmare a migraţiei, fie pentru că aşa au fost înainte de migraţie, fie prin efectul combinat al stării iniţiale şi al experienţei de mobilitate. Este mai uşor să distingem cauze şi efecte în cazul celor care nu au fost în străinătate, dar au intenţia de a merge.

În spaţiul social, intenţia de migraţie temporară în străinătate este specifică celor frustraţi, nemulţumiţi de propria situaţie. Ei sunt marcaţi de o «inconsistenţă negativă» de status, în sensul că au venituri sub nivelul aşteptat în temeiul educaţiei de care dispun. Ponderea persoanelor cu inconsistenţă negativă accentuată la nivelul celor cu intenţie de migraţie temporară în străinătate este cu zece puncte procentuale mai mare decât pe ansamblul eşantionului.

Cei cu intenţie de migraţie în străinătate ocupă cea de-a treia poziţie în ierarhia capitalului relaţional, după cei care au lucrat sau au călătorit în străinătate. Ei au cunoştinţe, dar nu rude în străinătate. Din acest motiv se pare că şi-au amânat plecarea. Stau mult mai prost decât cei care au fost deja la lucru în ceea ce priveşte

1. Extras din Sandu, 2006b: 48-50.

relaţiile la primărie, poliţie şi, mai ales, la instituţiile judeţene. Sunt oameni cu relaţii, dar pe plan local, nu regional. Profilul lor de relaţii contrastează cu cel al persoanelor care au lucrat sau au călătorit în străinătate, dar şi cu al celor care nu au nici un fel de experienţă de migraţie. Cei care au lucrat în altă ţară sunt cei mai bogaţi în relaţii de orice tip, local, regional sau internaţional, de prietenie sau de rudenie în afara ţării. Rezultă, încă o dată, că a lucra în afara ţării este, în bună măsură, un comportament asociat cu reţele cu funcţie de suport pentru desprinderea de comunitatea locală de rezidenţă. Cei care au fost în străinătate pentru afaceri, educaţie sau turism ocupă poziţia a doua în ierarhia de capital relaţional, structurat nu atât în termeni de rudenie, cât mai ales de afaceri. Cei care nu au experienţă de migraţie sunt pur şi simplu săraci în capital relaţional, indiferent de sursa acestuia. [...]

Ecourile experienţei de migraţie se resimt în primul rând asupra resurselor materiale la nivel personal sau familial. Persoanele care au fost în străinătate fie pentru muncă, fie pentru alte scopuri tind să aibă o situaţie materială mai bună decât cele care nu au fost în străinătate. Canalul principal prin care experienţa de migraţie influenţează mentalităţile este cel al acumulărilor materiale prilejuite de experienţa străinătăţii. Efectul apare în principal la nivelul orientărilor procapitaliste. Persoanele care susţin economia de piaţă tind să fie mai bogate sub aspectul experienţelor de călătorie în străinătate. Faptul de a fi lucrat în străinătate nu pare să constituie în sine o condiţionare de relevanţă directă pentru orientarea procapitalistă, ci numai în măsura în care se asociază cu o situaţie materială bună. Dacă lucrul în străinătate contribuie la adoptarea unor valori de tip antreprenorial, aceasta se întâmplă mai ales indirect, ca efect al sporirii resurselor materiale ale persoanei, şi nu direct, prin simplul fapt de fi trăit o perioadă în afara ţării.

Ecoul străinătăţii asimilate prin migraţie în domeniul valorilor politice este aproape absent. Oricum, datele disponibile în sondajul urban nu înregistrează o asociere semnificativă a orientării prodemocratice cu experienţa de migraţie.

Orientările favorabile democraţiei sunt susţinute în special de resurse bogate în domeniul capitalului uman. Toleranţa etnic-religioasă este specifică tinerilor cunoscători de limbi străine.

Încrederea în actorii instituţionali locali – consilieri locali, primar, judecător, poliţist etc. – pare să fie mai mică în cazul celor cu experienţă de migraţie decât al celor fără. Este oare o consecinţă a nivelului de aşteptare sporit pe care migrantul îl are, după ceea ce a văzut în străinătate, faţă de instituţiile de acasă? Foarte probabil că da. Consilierii locali, angajaţii primăriei, poliţiştii şi oamenii de afaceri sunt priviţi cu mai multă reţinere, chiar cu neîncredere, de către cei care au experienţa lucrului în străinătate. Experienţa de călătorie nu mai are acelaşi efect. Aceasta nu se converteşte în criticism social sporit.

Variabile ultime şi intermediare în influenţarea încrederii în actorii instituţionali

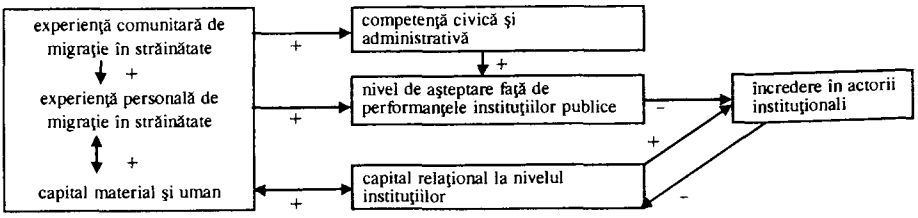

O relaţie deosebit de complexă este cea dintre încrederea în actorii instituţiilor locale şi capitalul relaţional. Faptul de a avea relaţii la primărie, spre exemplu, contribuie la sporirea încrederii în primar pe un tip de logică de genul «am relaţii – mă ajută – am încredere». În schimb, dacă am încredere în modul în care primarul îşi joacă rolul, nu mai am nevoie de relaţii la primărie, pentru că mă aştept ca instituţiile să funcţioneze normal.

Experienţa străinătăţii influenţează nu numai ideologiile capitalismului, ale democraţiei şi aşteptările faţă de instituţii, ci şi percepţia problemelor sociale:

- tema corupţiei este abordată preponderent de către persoanele cu experienţă de migraţie consumată;
- interesul pentru integrarea europeană şi pentru temele economice este specific celor care au lucrat în străinătate. Foştilor migranţi – pentru lucru sau din alte raţiuni – le este specific un discurs în care şomajul este inclus în seria principalelor probleme ale ţării;
- tema nivelului de trai este caracteristică celor care intenţionează să plece la muncă în străinătate sau care au călătorit în străinătate;
- cunoaşterea nemijlocită a altor ţări pare să contribuie direct la lărgirea orizontului tematic pentru identificarea problemelor ţării. Foştii migranţi formulează mai multe opinii în categoria „altele", comparativ cu non-migranţii.

Experienţa comunitară a migraţiei în străinătate contează mai mult în mediul rural decât în cel urban. Probabilitatea de a adopta un plan de emigrare temporară este mediul mai mare în comunele cu experienţă de migraţie accentuată decât în cele lipsite de o astfel de experienţă. În schimb, diferenţierile comunitare de profil de migraţie în mediul urban sunt mai puţin relevante pentru structurarea intenţiilor de migraţie. În spaţiul urban, puternic marcat de individualism, contează mai mult stările de frustrare, de decalaj între cât câştigă şi ceea ce ştiu oamenii.

Ansamblul datelor considerate în capitol susţin ipoteza unui impact semnificativ al experienţei de migraţie asupra mentalităţilor şi comportamentelor populaţiei – un impact care pare să fie mai puternic în câmpul economic şi social decât în cel politic.

Diferenţierile de impact sunt multiple, în funcţie de tipul de migraţie şi de comunitatea de rezidenţă. Ecourile asupra mentalităţii economice par să fie mai consistente în cazul celor care au călătorit pentru afaceri, studii sau turism. Mentalitatea socială referitoare la încrederea în instituţii este influenţată în mai mare măsură de lucrul în străinătate decât de simplele călătorii.

În ecuaţia modului de raportare la instituţii în legătură cu migraţia intervin decisiv şi relaţiile personale, capitalul relaţional. Relaţiile utile în primărie susţin sentimentul de încredere în primar. Pe de altă parte însă, experienţa de migraţie în străinătate contribuie substanţial la reducerea încrederii în primar, chiar dacă persoana în cauză dispune de relaţii utile în primărie. Este un efect al nivelului sporit de aspiraţii instituţionale cu care migranţii revin în ţară" (Sandu, 2006b: 48-50).

Aproape 60% dintre cei care au lucrat în străinătate consideră că munca este, pentru ei, foarte importantă. Procentul este semnificativ mai mare decât cel înregistrat în răspunsurile la aceeaşi întrebare la nivel naţional (48%). La fel, cei care au migrat

pentru lucru acordă o mai mare importanţă timpului liber şi politicii decât cei care nu au respectiva experienţă.

Desigur, sunt zone întregi de mentalitate care rămân neschimbate. Exemplul cel mai bun este cel legat de toleranţa etnică. Cea de tip religios pare să suporte o anumită extindere a sferei de cuprindere, tocmai datorită migraţiei.

În comunităţi precum cele din Teleorman, cu migraţie masivă în Spania, se manifestă şi o specificitate a orientărilor politice, cu opţiuni mai puternice pentru C.V. Tudor şi G. Becali, decât în microregiuni precum Vrancea, cu Italia ca destinaţie dominantă.

Locuirea temporară în străinătate contribuie şi la restructurarea legăturilor de ataşament spaţial. Foştii lucrători în străinătate au niveluri de aspiraţie mai ridicate în legătură cu viaţa comunitară şi tind să fie mai puţin ataşaţi de propria localitate. În plus, prin noile relaţii caracteristic stilului de viaţă transnaţional, ajung să se lege şi de comunităţile în care au lucrat. În schimb, tot lor le este specific un mai mare ataşament faţă de Europa, în comparaţie cu cei care nu au trăit experienţa lucrului în străinătate.

Anexa 1

Metodologia cercetării „Locuirea temporară în străinătate" (2006)

„Locuirea temporară în străinătate" (LTS) este o cercetare complexă (schema A1.1) realizată în anul 2006, în cadrul unui proiect finanţat de Fundaţia pentru o Societate Deschisă, cu o echipă formată, în esenţă, din doctoranzi ai Facultăţii de Sociologie şi Asistenţă Socială de la Universitatea din Bucureşti. Culegerea datelor prin sondaj naţional şi prin două sondaje regionale a fost realizată de către Gallup Organisation. Textul complet al raportului de cercetare este disponibil în Sandu, 2006a.

Datele despre migraţia internaţională au fost culese în ţară şi în străinătate (Italia, Spania, Serbia), prin sondaj la nivel naţional, prin cercetări microregionale (Focşani – Vrancea, Alexandria – Teleorman, Banat – România – Serbia), prin cercetări calitative la nivelul a şase comunităţi din ţară (Năneşti, în Vrancea, Nenciuleşti, în Teleorman, Eşelniţa, Turnu-Severin, Băile Herculane şi Orşova, în Banat) şi în patru comunităţi din străinătate (în Italia, la Roma, în Spania, la Madrid, şi la Dusanovac şi Negotin, în Serbia).

Caseta A1.1. Echipa de cercetare

Pe ansamblul cercetării de teren la nivel de comunitate/microregiune, am apelat din plin la strategia de continuitate, adică la folosirea unor experţi care aveau deja acumulate informaţii calitative despre un anume loc. Ana Bleahu mai fusese pentru cercetare socială în Italia şi, în mod particular, la Roma. Monica Şerban desfăşurase anterior, în alt proiect, o etapă de cercetare asupra migranţilor români din Madrid. Alexandra Mihai, deşi nu efectuase un stagiu de cercetare la Madrid, avea deja o primă experienţă a acestei ţări. Simina Guga, deşi nu a intrat în echipa care a plecat la Madrid, făcuse şi ea anterior un stagiu de cercetare de teren pe migraţia românilor în Spania. Soţii Toth, Ana Bleahu şi Georgiana Păun aveau experienţa Vrancei din alte cercetări. Monica Jeler, o altă fostă studentă, a intrat în proiect în perioada „romană" de desfăşurare. Ana Bleahu şi Mihaela Ştefănescu au intrat în legătură cu ea în Italia. Am adăugat astfel echipei de proiect un migrant-sociolog-mediator cultural la primăria din Roma.

În cercetarea de teren, Vlad Grigoraş a fost „nou" la Nenciuleşti. Vlad nu era pentru prima dată în Teleorman. Împreună cu Monica Şerban participase la cercetarea de

la Dobroteşti, parte din proiectul pe care l-am realizat cu studenţii de atunci, doctoranzii de astăzi, în microregiunea Roşiori de Vede, la Crângeni şi la Dobroteşti. Delia Bobîrsc – sociolog de la Metro Media Transilvania, venită la timp pentru a ne ajuta – a ajuns pentru prima dată în judeţul Vrancea cu ocazia acestui proiect. Tot „nouă" în cunoaşterea Vrancei a fost şi Mihaela Ştefănescu. Cosmin şi Cerasela Radu aveau deja experienţa cercetărilor pe comunităţi cu migranţi din Banat.

În relatarea aceleiaşi persoane, experienţa proprie de migraţie apare diferită. La destinaţie, în raport cu străinii şi cu alţi migranţi este abordat un anumit discurs, iar la revenirea în ţară, unul diferit.

Nivelul cercetării →	national/transnaţional	microregional	comunitar la originea migraţiei	comunitar la destinaţia migraţiei
Tipul de cercetare →	sondaj pe eşantion probabilist de 1.400 persoane, reprezentativ la nivel naţional; analiză documentară	sondaj microregional sau cercetare calitativă	cercetare calitativă – interviuri şi observaţie	cercetare calitativă – interviuri şi observaţie
Tipul de migraţie şi locul de cercetare →	migraţia spre Italia	microregiunea Focşani-Vrancea, eşantion semialeatoriu de 400 gospodării de migranţi	satul Năneşti, comuna Năneşti	comunităţi ale românilor din Roma
	migraţia spre Spania	microregiunea Alexandria-Teleorman, eşantion semialeatoriu de 400 de gospodării de migranţi	satul Nenciuleşti, comuna Nenciuleşti	comunităţi ale românilor din Madrid
	migraţia transfrontalieră spre Serbia	microregiunea Banat, România – Bor, Serbia, cercetare calitativă – interviuri şi observaţie sistematică	satul Eşelnita şi oraşele Orşova, Turnu-Severin şi Băile Herculane	satul Dusanovac-Serbia oraşul Negotin-Serbia

Schema A1.1. *Niveluri şi componente ale cercetării asupra locuirii temporare în străinătate*

În prima situaţie, accentul se pune pe probleme şi pe tensiunea interacţiunii cu noul mediu de viaţă. În ţară, accentul se pune, de cele mai multe ori, pe succes, pe autoîmplinire prin migraţie, pe consolidare de status prin discurs. Informaţia obţinută este atât de diferită, faţetele fenomenului atât de mobile, încât acesta nu mai poate fi înţeles dacă nu se merge şi la Focşani, şi la Roma, şi la Alexandria, şi la Madrid. Este încă o migraţie-mozaic, o migraţie-magmă care nu poate fi *citită* decât pe niveluri multiple, şi la origine, şi la destinaţie, şi cu date de sondaj, şi cu date de interviu, şi cu istorii comunitare, dar şi individuale.

Sondajul naţional şi cele mircroregionale sunt construite pe regula reprezentativităţii statistice, pentru societate în ansamblu şi pentru populaţia din microregiunile considerate. Istoriile de viaţă, secvenţele de interviu *vorbesc* în logică de tip de situaţie şi traiectorie de migraţie. Le redăm cu rol ilustrativ. Istoria lui Marius, spre exemplu (Ştefănescu, 2006 : 93-96), ajuns din Moldova la Roma, este semnificativă pentru traiectoria „descendent-ascendent", de la diacon la „locatar" sub un pod din Roma, pentru ca, ulterior, să ducă spre locuirea într-un apartament, chiar dacă nu unifamilial, într-o periferie rezidenţială a Romei. Dar mai ales spre planuri de a avea casă şi la Roma, şi în România, pentru că... „nu se ştie". Este o traiectorie tipică? Probabil că da. Dar, în mod sigur, nu este unica. Sunt şi cele strict ascendente „rău în ţară, dar bine la destinaţie", cele strict descendente „acceptabil în ţară - rău la destinaţie" sau liniare „cam la fel şi aici, şi acolo".

Cercetarea fenomenului la destinaţie, realizată de o echipă care are intenţia de a pune în legătură situaţia de aici cu cea de acolo, migranţii cu non-migranţii, plecaţii de azi cu cei de ieri, a fost un proiect în premieră. Cu avantajele şi riscurile lui. E imposibil de spus, spre exemplu, care sunt ponderile pentru diferitele tipuri de traiectorii de migraţie. E greu de spus cât de tipice pentru romii din România sunt faptele, întâmplările şi situaţiile relatate de Monica Jeler despre „calea romană a romilor" din Craiova ajunşi pe strada Villa Troili.

În materie de consecinţe ale locuirii temporare în străinătate, pare să domine opinia că fenomenul „este bun", reduce sărăcia, îţi furnizează resursele pentru o casă, eventual două, una aici şi alta la Roma/Madrid, o maşină, o şcoală mai bună pentru copii şi, eventual, o afacere. Ba chiar duce şi la schimbarea mentalităţilor în bine - cu o mai mare centrare pe muncă, dar şi cu asumarea riscului, cu noi abilităţi profesionale etc.

Apar însă tot mai evident şi disfuncţionalităţile familiale şi comunitare : divorţuri mai frecvente, copii singuri, cu toate riscurile asociate singurătăţii, infracţionalitate sporită, trafic de fiinţe umane, droguri, sate îmbătrânite, întreprinderi şi regiuni unde nu mai există personal calificat etc.

În toată această lume de bine şi rău, bine pentru unii şi rău pentru alţii, bine acum şi rău mai târziu, sau invers, încercăm să pătrundem cu microscopul observării sociale, sociologice şi antropologice. Un microscop care este obligat să aibă oglinzi multiple, să privească acelaşi mărunt fapt de viaţă în mod caleidoscopic.

Datele culese sunt mult mai bogate decât cele analizate în prezentul volum. E puţin probabil ca ele să rămână nefolosite, dată fiind provocarea problemei şi interesul echipei care a muncit la culegere.

Eşantionul naţional

Prin sondajul naţional au fost obţinute date de la 1.400 de persoane de vârstă adultă. Fiecare dintre intervievaţi a dat informaţii referitoare la propria persoană şi la gospodăria din care face parte. În consecinţă, în analiză am putut genera patru fişiere de date referitoare la:

- persoanele direct intervievate, alese în baza unei selecţii de tip probabilist, bistadial, cu stratificare în primul stadiu - 1.400 de persoane (LTS, eşantion de bază);
- totalul de 4.791 de persoane pentru care au fost cerute date în cele 1.400 de gospodării prin „fişa gospodăriei" (LTS, eşantion de persoane în gospodării);
- plecări la lucru în străinătate din cele 1.400 de gospodării în perioada 1990-2006 - 548 de plecări (LTS, eşantion de plecări la lucru în străinătate);
- persoane cu intenţie de plecare în străinătate din cele 1.400 de gospodării - 280 de persoane (LTS, eşantion cu migranţii potenţiali).

Eşantionul de 1.400 de persoane folosit pentru culegerea datelor la nivel naţional a fost proiectat pe o schemă probabilistă, bistadială, cu stratificare în primul stadiu. Unitatea de selecţie în primul stadiu a fost secţia de votare, iar în cel de-al doilea, persoana de intervievat.

Pentru stratificare, am folosit o schemă de clasificare prin intersectarea ariei culturale cu tipul de localitate - rural-urban şi nivelul inferior, mediu sau superior al ratei de emigrare temporară din localitate în străinătate în 2002 (18 arii × 6 tipuri de localităţi = 108 straturi). Datele au fost culese din 109 localităţi (63 de comune şi 46 de oraşe) localizate în 31 de judeţe.

Selecţia finală a fost făcută, pentru trei sferturi din totalul celor intervievaţi (74%), din listele electorale. Restul au fost selectaţi prin metoda drumului aleatoriu (16%) sau din alte liste (10%).

Reprezentativitatea eşantionului pe criterii precum gradul de urbanizare, localizare pe regiuni istorice, arii culturale, intensitatea emigrării temporare din localitate în străinătate este asigurată prin modul de proiectare şi selectare a eşantionului.

Compararea între structura datelor la nivel de eşantion şi de populaţie indică o bună reprezentativitate pe criterii de gen, vârstă şi educaţie (tabelul A1.1). De notat că abaterile distribuţiilor de eşantion faţă de cele din populaţie sunt reduse chiar în condiţiile în care raportarea se face pe subpopulaţii definite simultan prin două criterii.

Tabelul A1.1. *Caracteristici ale eşantionului pentru sondajul LTS şi ale populaţiei din care a fost extras acesta*

	Populaţie*	**Eşantion LTS**
procent de femei în populaţia cu vârsta de peste 18 ani	51,95	53
procent de femei în populaţia cu vârsta de peste 18 ani din urban	52,75	54
procent de femei în populaţia cu vârsta de peste 18 ani din rural	51,02	52
procent de persoane de 18-29 de ani în populaţia cu vârsta de peste 18 ani	24,0	22
procent de persoane de 30-59 de ani în populaţia cu vârsta de peste 18 ani	51,1	48
procent de persoane de peste 60 de ani în populaţia cu vârsta de peste 18 ani	24,9	30
procent de absolvenţi de liceu în populaţia cu vârsta de peste 18 ani	24,7	25,4
procent de absolvenţi de liceu în populaţia rurală cu vârsta de peste 18 ani	13,7	18
procent de absolvenţi de învăţământ superior în populaţia cu vârsta de peste 18 ani	8,1	9,7
persoane pe gospodărie	2,92**	3,46
persoane pe gospodărie, în gospodăriile familiale	3,39**	3,69
procent de maghiari	6,6***	4,8

* Date obţinute la Recensământul Populaţiei şi al Locuinţelor (RPL) din 2002, Institutul Naţional de Statistică (INS).

** Gospodăriile familiale sunt formate din cel puţin două persoane înrudite între ele.

*** În totalul populaţiei, indiferent de vârstă, în 2002, şi, la nivel de eşantion, în populaţia cu vârsta de peste 18 ani.

O subreprezentare a populaţiei vârstnice ar putea fi pusă în legătură cu selectivitatea migraţiei temporare, cu plecarea tinerilor la muncă sau la şcoală, în ţară sau în străinătate.

Deficitul cel mai accentuat îl înregistrăm în legătură cu ponderea gospodăriilor de o persoană - 8% în eşantion, faţă de 19% în populaţie (tabelul A1.2). Implicit, dimensiunea medie a gospodăriei este considerabil mai mare în eşantion faţă de populaţie (3,46, faţă de 2,92 persoane pe gospodărie). Deficitul este unul obişnuit în sondajele efectuate la nivel naţional, din mai multe motive: o parte din gospodăriile de o persoană sunt în afara locuinţelor, în cămine de nefamilişti neincluse în selecţie; persoanele care locuiesc în gospodăriile de o persoană sunt mai greu de găsit acasă - sunt plecate la lucru, dacă sunt active, sau la copii/rude, dacă sunt în vârstă[1]; selecţia din liste electorale favorizează selectarea persoanelor din gospodării familiale.

1. 65% din totalul gospodăriilor de o persoană era format, la nivelul recensământului din 2002, din pensionari.

Tabelul A1.2. *Distribuţia gospodăriilor din eşantion, în funcţie de numărul de persoane, comparativ cu distribuţia din populaţie*

Număr de persoane în gospodărie	Ponderea gospodăriilor în	
	populaţie, 2002*	eşantion**
1	19	8
2	27	25
3	23	21
4	18	25
5	8	10
6+	6	11
	100	100

* *Sursă*: Recensământul Populaţiei şi Locuinţelor (RPL), INS, 2002.
** Estimarea pentru eşantion a fost făcută prin folosirea variabilei de ponderare care permite citirea datelor la nivel de individ, în ipoteza culegerii lor la nivel de gospodărie (gospodării/persoane în gospodărie la nivelul localităţii din care a fost selectată persoana, conform datelor din RPL).

Eşantioanele regionale

În afara eşantionului naţional de 1.400 de persoane, au fost folosite şi două eşantioane de câte 400 de gospodării selectate la nivelul a două microregiuni - Focşani, din Vrancea, şi Alexandria, din Teleorman. O microregiune este formată din oraşul-centru de atracţie şi comunele din împrejurimi, pentru care distanţa minimă rural-urban este până la oraşul respectiv. Microregiunea Focşani a fost aleasă pentru detalierea migraţiei spre Italia. Migraţia spre Spania a fost analizată la nivel comunitar-regional pe cazul microregiunii Alexandria. În cadrul fiecărei microregiuni am selectat câte un sat pentru cercetare calitativă - Nenciuleşti, în Teleorman, şi Necşeşti, în Vrancea.

Cele două microregiuni au fost selectate astfel încât să putem studia în profunzime situaţia socială la origine pentru două dintre destinaţiile majore ale emigrării româneşti Italia şi Spania. Judeţul Vrancea, cu migraţie orientată preponderent spre Italia, era, la momentul recensământului din 2002, judeţul cu cea mai mare rată de emigrare temporară din ţară. Teleormanul, cu Spania ca destinaţie favorită, are un nivel redus al emigrării temporare şi, corespunzător, o populaţie cu experienţă de migraţie mai slab structurată. Date fiind resursele de cercetare disponibile, am optat pentru decuparea unor microregiuni din judeţele respective.

Opţiunea are la bază ipoteza că emigrarea temporară este susţinută nu numai de reţelele comunitare, ci şi de cele regionale, nu numai de problemele satului, ci şi de cele ale microregiunii rural-urbane din care face parte satul. Alexandria şi Focşani

sunt capitale ale celor două judeţe selectate. Ele formează microregiuni împreună cu comunele apropiate. În interiorul microregiunilor, selectarea satelor-pilot – Nenciuleşti, în Teleorman, şi Năneşti, în Vrancea – a fost făcută pe criterii preponderent pragmatice. În cazul Nenciuleşti, spre exemplu, existau experienţe de teren anterioare la nivelul satului respectiv. În plus, unul dintre cercetătorii implicaţi în proiect, Monica Şerban, are familia de origine în satul respectiv. Identificarea unui număr suficient de mare de gospodării de migranţi astfel încât să avem şansa de a sta de vorbă cu migranţi de dată recentă, eventual temporar reveniţi acasă, a fost un alt obiectiv pe care l-am avut în vedere în ambele microregiuni.

Sondajele pe microregiune şi interviurile în profunzime au fost efectuate în luna august, perioadă de revenire a migranţilor în concediu. În acest fel a fost posibil să obţinem date şi de la migranţii temporar reveniţi acasă.

O a treia microregiune a fost aleasă astfel încât să putem studia şi migraţia de mic trafic, transfrontalieră. Cum în echipă era un specialist care se ocupase de circulaţia migratorie între România şi Serbia (Cosmin Radu), am decis să fie reluate cercetările de o parte şi de alta a Dunării, în zona Banatului, în localităţi precum Orşova, Eşalniţa, Turnu-Severin, Băile Herculane şi, pe malul sârbesc, la Dusanovac şi Negotin. În această microregiune am lucrat numai calitativ, fără costisitoarea componentă a sondajelor.

Culegerea datelor la Roma şi la Madrid a fost făcută prin selecţie de tip bulgăre de zăpadă, urmând drumurile deschise de diferite reţele de migranţi cu care cercetătorii au intrat sau erau deja în contact.

Desfăşurarea cercetării pe niveluri şi ramuri multiple este o consecinţă a modului în care este structurat câmpul migraţiei temporare din România în străinătate. Deşi după 2001 plecările sunt tot mai concentrate pe direcţia Italia şi Spania, fluxurile sunt încă instabile. Actorii sunt multipli – persoane, familii, comunităţi, reţele regionale, guverne, ONG-uri etc. Ponderea migraţiei ilegale este, probabil, considerabilă. Angajările la destinaţie se fac încă în bună măsură clandestin.

Conceptele-cheie pe care le-am folosit în proiectarea celor două eşantionate pe microregiunile Focşani şi Alexandria sunt:

- *populaţie-ţintă* – se referă la gospodăriile cu experienţă de LTS din nucleul microregiunii, la nivelul localităţilor care în 2002 erau cel puţin în faza incipientă a experienţei de migraţie temporară în străinătate[1]. O gospodărie este considerată

1. LTS este măsurată prin rata de prevalenţă a emigrării temporare în străinătate, calculată ca sumă de persoane temporar plecate în străinătate de peste şase luni (Recensământul Populaţiei şi Locuinţelor, martie 2002) şi persoane revenite din străinătate (Recensământul Comunitar al Migraţiei, decembrie 2001, OIM, Ministerul Informaţiilor Publice şi Ministerul de Interne). Prin recodificarea ratelor de prevalenţă, au fost obţinute patru categorii de sate:
   - Fără experienţă de LTS – 20%,
   - În fază incipientă a experienţei de LTS – 27%,
   - În faza intermediară de experienţă – 26%,
   - În faza avansată de experienţă, cu pondere mare a celor care au lucrat sau au locuit în străinătate sau erau plecaţi în străinătate în momentul înregistrării – 17%.

a avea experienţă de migraţie temporară în străinătate dacă cel puţin unul dintre membrii ei – prezent sau nu la domiciliu în momentul sondajului – a locuit cel puţin o lună în străinătate, după 1989;

- *microregiune* – oraşul de referinţă, de peste 30.000 de locuitori, împreună cu comunele ale căror sate centrale au apropierea maximă în raport cu respectivul oraş. La acest nivel al delimitării se consideră numai oraşele de peste 30.000 de locuitori, cu populaţia estimată pentru anul 1998;
- *nucleul microregiunii* – oraşul central plus toate satele din regiune pentru care distanţa până la cel mai apropiat oraş, indiferent de mărimea acestuia, este aproximativ egală sau mai mică decât distanţa folosită pentru selectarea localităţii în microregiune. Spre exemplu, pentru comuna Cervenia din Teleorman, Alexandria este cel mai apropiat oraş de peste 30.000 de locuitori, aflat la 32 de kilometri distanţă. Cel mai apropiat oraş mic, de aproximativ 12.000 de locuitori, este Videle. În consecinţă, voi considera satul Cervenia ca făcând parte din partea periferică a microregiunii Alexandria;
- *tipul de schemă de eşantionare* – teoretică la nivel de localitate, aleatorie şi după sistemul *bulgăre de zăpadă* în interiorul localităţii. Stratificarea satelor în cadrul microregiunii s-a realizat pe tip cultural de sat şi de experienţă comunitară în materie de LTS;
- în clasificarea culturală a satelor am operat cu trei categorii – sate tradiţionale, de tranziţie culturală şi moderne. Tipurile respective sunt rezultate din regruparea celor şase categorii de sate prezentate în Sandu, 2005b:
  - satele moderne sunt cele moderne prin educaţie sau prin imigrare;
  - satele tradiţionale le grupează pe cele sărace prin educaţie şi prin izolare;
  - satele „de tranziţie" regrupează ceea ce iniţial am desemnat prin „sate de diversitate religioasă" şi „sate de diversitate etnică". Tipul de diversitate etnic-religioasă este prezent mai ales în provinciile de peste munţi. În Vechiul Regat apare mai mult ca o categorie intermediară între satele tradiţionale şi cele moderne. Stocul de educaţie, spre exemplu, este minim la satele tradiţionale, maxim la cele moderne şi de valoare intermediară la satele „de tranziţie culturală"[1].

1. În satele din Vrancea, spre exemplu, ponderea populaţiei de peste 10 ani care a absolvit cel mult şcoala primară era, în 2002, de 48%, 45% şi 35% pentru satele tradiţionale, de tranziţie, respectiv moderne. În satele din Teleorman, seria corespuunzătoare de procente era de 59%, 54% şi 42%. Cele trei categorii de sate se ordonează ierarhic, la nivelul întregii ţări, de la maxim la minim, şi pentru rata generală a fertilităţii (indicator de tradiţionalism demografic), distanţa faţă de cel mai apropiat oraş sau ponderea populaţiei care trăieşte în sate periferice. Legătura cu lumea extralocală este minimă la satele tradiţionale, medie la cele de tranziţie şi maximă la cele moderne. Ponderea navetiştilor la 100 salariaţi, spre exemplu, era, în 2002, de 45% în satele tradiţionale, 50% în cele de tranziţie şi de 57% în cele moderne. Numărul mediu de salariaţi la 1.000 locuitori era, în 2002, de 104 pentru satele tradiţionale, 170 pentru cele de tranziţie culturală şi de 221 pentru cele moderne (medii pe categorie de sate, fără ponderare).

Folosirea tipologiei culturale a satelor ca factor de stratificare este argumentată prin faptul că experienţa de locuire temporară în străinătate este, după unele sondaje recente, puternic dependentă de categoria de sat de domiciliu: 9% dintre adulţii din satele tradiţionale au lucrat sau au călătorit în străinătate; procentele corespunzătoare pentru satele de tip modern şi de tranziţie culturală sunt de 13%, respectiv, de 21%[1].

Schema de stratificare bidimensională a satelor are nouă categorii posibile:

Experienţa comunitară de locuire temporară în străinătate LTS	**Tip cultural de sat[2]**		
	1. tradiţional	**2. de tranziţie**	**3. modern**
1. incipientă	(1.1.) tradiţionale – LTS incipientă	(2.1.) de tranziţie – LTS incipientă	(3.1.) modern – LTS incipientă
2. intermediară	(1.2.) tradiţional – LTS intermediară	(2.2.) de tranziţie – LTS intermediară	(3.2.) modern – LTS intermediară
3. avansată	(1.3.) tradiţional – LTS avansată	(2.3.) de tranziţie – LTS avansată	(3.2.) modern – LTS avansată

Eşantionarea pentru microregiunea Alexandria, judeţul Teleorman. Conform procedurii anterior descrise, a rezultat că microregiunea Alexandria este formată din 114 sate, din care 58 definesc nucleul zonei respective:

- satele din nucleul microregiunii sunt stratificate (tabelul A1.3) funcţie de tipul cultural de care aparţin – tradiţional, de diversitate etnic/religioasă sau modern – şi de experienţa de migraţie temporară în străinătate la nivelul perioadei decembrie 2001 – martie 2002 (recodificare a ratei de prevalenţă în patru categorii folosind date pentru toate satele României);
- am reţinut câte două sate din fiecare categorie în care se află mai mult de două cazuri (exceptând satele fără experienţă de migraţie). Selecţia satului în cadrul stratului se face aleatoriu, cu excepţia satului-pilot, Nenciuleşti, în cazul microregiunii Alexandria. În funcţie de resursele disponibile şi de gradul de interes, în satul-pilot va fi construit un subeşantion de 40 de gospodării, iar în restul satelor se va lucra cu subeşantioane de câte 30 de gospodării de migranţi.

1. Conform datelor din Eurobarometrul rural, FSD – Gallup, 2005.
2. Calificativele de „tradiţional" şi „modern" atribuite satelor trebuie luate în sensul lor relativ la ţară şi perioadă. Un sat definit ca „modern" este astfel nu la modul absolut, sau prin comparaţie cu un sat din Europa de Vest, să spunem, ci în contextul României anilor 2000.

Tabelul A1.3. *Distribuţia satelor din nucleul microregiunii Alexandria-Teleorman, în funcţie de tipul cultural şi experienţa de migraţie în străinătate*

Faza de migraţie temporară în străinătate	Tip cultural de sat			Total*
	tradiţional	de tranziţie	modern	
1. incipientă	13	14	3	30
2. intermediară	1	8		9
3. avansată	1	3	1	5
9. fără migraţie circulatorie	11	1	1	13
Total	26	26	5	57

* Din lipsă de date, unul dintre satele din nucleu nu a putut fi clasificat.

Rezultatul acestor operaţiuni este dat prin lista satelor incluse în eşantion (tabelul A1.4).

Tabelul A1.4. *Subeşantioane în cadrul microregiunii Alexandria*

	Tip de sat, dimensiune culturală şi experienţă de LTS	Comuna	Oraş/sat	Sub-eşantion
			Municipiul Alexandria	90
11	tradiţional, LTS incipientă	Necşesti	Necşesti	30
		Viişoara	Viişoara	30
21	de tranziţie, LTS incipientă	Călineşti	Călineşti	30
		Piatra	Piatra	30
22	de tranziţie, LTS intermediară	Mavrodin	Nenciulesti	40
		Poroschia	Poroschia	30
23	de tranziţie, LTS avansată	Ţigăneşti	Ţigăneşti	30
		Furculeşti	Furculeşti	30
31	modern, LTS incipientă	Băbăiţa	Clăniţa	30
		Drăgăneşti-Vlaşca	Drăgăneşti-Vlaşca	30
				400

Satele selectate diferă foarte mult între ele în ceea ce priveşte categoriile de cultură şi experienţă de migraţie (tabelul A1.5).

Tabelul A1.5. *Profilul satelor incluse în eşantion*

Tip de sat	Sat	Distanţa sat-oraş	Populaţie în 2002	Indice de dezvoltare sat, în 2002	Rata de prevalenţă, în 2002 (‰)	Vârs medi în 20
de tranziţie, LTS intermediară	Nenciuleşti	17	2.105	0,9	17,1	39,(
	Poroschia	4	3.513	1,8	21,6	28,2
de tranziţie culturală, LTS incipientă	Călineşti	22	1.701	0,9	3,5	40,3
	Piatra	26	3.861	1,3	7,0	46,7
de tranziţie culturală, LTS avansată	Ţigăneşti	11	5.590	1,9	38,3	32,8
	Furculeşti	19	1.393	0,8	146,4	39,7
tradiţional, LTS incipientă	Necşeşti	29	787	0,2	1,3	53,1
	Viişoara	24	2.311	1,0	5,2	49,0
modern, LTS incipientă	Clăniţa	28	642	-0,1	3,1	33,0
	Drăgăneşti-Vlaşca	21	3.827	1,4	4,2	39,7
Total		20	2.573	1,0	24,8	40,2

La nivelul fiecărei localităţi se selectează, într-un prim pas, persoane din list electorale :

- dacă la adresa din listă nu există o gospodărie de migranţi, atunci operato identifică o gospodărie vecină de migranţi unde îşi va desfăşura ancheta (met bulgărelui de zăpadă). Nu se înlocuieşte o gospodărie la care există foşti actuali migranţi, dar la care nu a fost găsit nimeni acasă decât după două vizit
- ordinea de preferinţă pentru intervievare în cadrul gospodăriei de migranţi est 1. migrantul revenit temporar din străinătate, aflat la domiciliu ; 2. persoana c a lucrat în străinătate şi a revenit de mai mult timp ; 3. persoana care a fost străinătate pentru motive diferite de muncă ; 4 altcineva din gospodărie ;
- se notează în chestionar metoda folosită pentru identificarea intervievatului (li sau metoda „bulgăre de zăpadă").

Dacă într-un sat nu se identifică numărul necesar de adrese de gospodării migranţi, atunci se face completarea cu adrese din alte sate din microregiune care încadrează în acelaşi tip de sat.

Dacă din listele construite aleatoriu pe secţii de votare nu se realizează eşantion de volum cerut, se adoptă metoda „bulgărelui de zăpadă".

Eşantionarea pentru microregiunea Focşani, judeţul Vrancea. Procedeul de eşa tionare de urmat pentru microregiunea Focşani este acelaşi ca şi în cazul micr regiunii Alexandria.

1. În Vrancea sunt 324 de sate, din care 228 pot fi considerate ca gravitând în jurul oraşului Focşani. Nucleul microregiunii respective este format din oraşul Focşani şi cele 74 de sate care sunt atrase exclusiv[1] de acest municipiu. În funcţie de tipul cultural şi experienţa de migraţie temporară în străinătate, satele din nucleul microregiunii Focşani se distribuie conform modelului din tabelul A1.6.

Tabelul A1.6. *Distribuţia satelor din nucleul microregiunii Focşani-Vrancea, în funcţie de tipul cultural şi experienţa de migraţie în străinătate*

Experienţa comunitară de emigraţie temporară* în străinătate	Tip cultural de sat			Total
	tradiţional	de tranziţie culturală	modern	
1,00 fază incipientă	6		1	7
2,00 fază intermediară	8		2	10
3,00 fază avansată	14	6	29	49
9,00 fără migraţie circulatorie	4			4
Total	32	6	32	70

* Pentru patru sate nu am dispus de date tipologice.

Pentru fiecare dintre categoriile care au mai mult de două cazuri, am selectat aleatoriu câte două sate (tabelul A1.7). Excepţia o constituie satul Năneşi din comuna cu acelaşi nume[2], ales ca sat-pilot de către echipa regională, date fiind posibilităţile de cercetare comparativă cu comunitatea de migranţi temporari în Italia.

Tabelul A1.7. *Subeşantioane în cadrul microregiunii Focşani*

	Tip de sat, dimensiune culturală şi experienţă de LTS	Comuna	Oraş/sat	Subeşantion
			municipiul Focşani	90
1.1.	tradiţional, LTS incipientă	Tănăsoaia	Călimăneasa	30
		Poiana Cristei	Petreanu	30
1.2.	tradiţional, LTS intermediară	Garoafa	Străjescu	30
		Poiana Cristei	Poiana Cristei	30
1.3.	tradiţional, LTS avansată	Vânători	Răduleşti	30
		Năneşti	Năneşti	40

1. În sensul că Focşaniul este oraşul cel mai mare şi mai apropiat de satele respective.
2. A nu se confunda cu satul Năneşti din comuna Tănăsoaia, tot din judeţul Vrancea.

	Tip de sat, dimensiune culturală şi experienţă de LTS	Comuna	Oraş/sat	Subeşantion
2.3.	de tranziţie, LTS avansată	Suraia	Suraia	30
		Gura Căliţei	Gura Căliţei	30
3.3.	modern, LTS avansată	Goleşti	Goleşti	30
		Câmpineanca	Pietroasa	30
				400

Cele 400 de adrese se aleg pornind de la lista din tabelul A1.7 şi respectând procedurile descrise pentru microregiunea Alexandria.

În culegerea efectivă a datelor s-au impus câteva înlocuiri de sate, dat fiind numărul insuficient de gospodării de migranţi:

- satul Necşeşti, din comuna Necşeşti-Teleorman, cu satul Lăceni, din aceeaşi comună;
- satul Călimăneasa, din comuna Tănăsoaia-Vrancea, cu satul Dealul Cucului din Poiana Cristei;
- satul Petreanu din microregiunea Focşani cu satul Mărtineşti (comuna Tătărani).

Toate cele trei sate pentru care au fost necesare înlocuiri, Necşeşti, Călimăneasa şi Petreanu, sunt de tipul tradiţional – cu experienţă incipientă de migraţie. Numărul redus de migranţi la nivelul lor confirmă analizele care au dus la clasificarea satelor în funcţie de experienţa de migraţie.

Anexa 2

Caracteristici ale emigrării temporare între 1990 şi 2006

Tabelul A2.1. *Indici folosiţi în analiza datelor*

tipul experienţei de migraţie	1. a lucrat în străinătate, 2. nu a lucrat, dar a călătorit pentru alte scopuri, 3. nici nu a lucrat şi nici nu a călătorit, dar are de gând să plece la lucru, 4. nu are experienţă de migraţie şi nici intenţii de plecare, dar locuieşte într-o gospodărie cu foşti sau actuali migranţi în străinătate, 5. fără nici un fel de experienţă de migraţie în străinătate.
capital relaţional în ţară	indice de numărare a instituţiilor la care persoana recunoaşte că are „relaţii pe care se poate baza" – primărie, poliţie, în lumea afacerilor, instituţii judeţene, tribunal, pentru probleme medicale, pentru obţinerea unui loc de muncă
face parte din gospodărie cu migranţi	face parte din gospodărie în care cineva a locuit/locuieşte temporar în străinătate
rata emigrării temporare din localitate, în 2002	plecaţi temporar din localitate în străinătate la momentul recensământului din 2002
indice de consum mass-media	scor factorial cu variabile referitoare la frecvenţa citirii ziarelor, vizionării TV şi audiţiei radio
indice de frustrare materială	indice de numărare a bunurilor pe care persoana nu le deţine pentru că nu îşi poate permite – autoturism, telefon mobil, telefon fix, frigider, cablu/antenă parabolică, televizor color, video, congelator, maşină de spălat, maşină de spălat automată, computer, acces la Internet, termopane

Tabelul A2.2. *Ponderea persoanelor care au lucrat în străinătate, pe categorii de vârstă, medii rezidenţiale şi gen*

Vârsta	Plecat din	Bărbaţi	Femei	Total
18-29 de ani	rural	19,0	15,7	17,4
	urban	13,7	11,2	12,5
30-59 de ani	rural	17,5	4,3	11,1
	urban	11,4	9,6	10,5
peste 60 de ani	rural	0,4	0,7	0,6
	urban	0,5	0,5	0,5
Total		11,8	7,1	9,4

Sursă: sondaj LTS, fişier cu persoane adulte din gospodării (N = 3.994).

Mod de citire: 19% dintre tinerii bărbaţi de 18-29 de ani din rural au lucrat în străinătate în perioada 1990-2006. Datele se referă la vârsta în momentul sondajului şi nu la cea asociată cu momentul plecării în străinătate.

Mijloace pentru plecare şi găsirea unui loc de muncă

Tabelul A2.3. *Cum a ajuns migrantul în străinătate (%)*

		Etape			Total
		1990-1995	1996-2001	2002-2006	
A fost ajutat de cineva la plecare	da	22	40	60	52
	nu	69	56	38	46
	NR	8	4	2	3
Cine l-a ajutat să plece	localnic rudă	5	16	23	19
	localnic prieten	7	6	16	13
	localnic cunoştinţă	3	3	5	4
	alţii	15	20	18	18
	nu este cazul	69	56	38	46
	NR	0	0	1	0
Unde locuia persoana care l-a ajutat	în ţară	19	16	13	14
	în ţara de destinaţie	3	15	39	30
	în altă ţară	0	4	5	4
	nespecificat	78	60	40	48
	NR	0	6	3	3

		Etape			T
		1990-1995	1996-2001	2002-2006	
Cum a reuşit să găsească de lucru în străinătate	contracte intermediate de Oficiul Forţei de Muncă	10	7	3	
	prin firme de intermediere în România	22	21	11	
	prin rude din străinătate	7	13	27	2
	prin prieteni din străinătate	25	24	27	2
	solicitare directă la firmă	17	13	15	1
	altele	12	10	12	1
	NR	7	10	5	

Sursă: Sondaj LTS, plecări temporare pentru lucru, persoane cu vârste de 15-64 de ar
Pentru fiecare întrebare sunt calculate procentele în cadrul etapei, pe coloană.
Exemplu de lectură: 69% dintre cei care au plecat la lucru în perioada 1990-1995 n beneficiat de ajutorul special al unei peroane pentru plecare.

Tabelul A2.4. *„Cum aţi reuşit să găsiţi de lucru în străinătate, prin.... ? " (%)*

Ţara unde a lucrat	Contracte prin Oficiul Forţei de Muncă	Firme de intermediere în România	Rude din străinătate	Prieteni din străinătate	Solicitare directă la firmă	Altele	Nr.	Total	
								%	N
Spania	6	4	32	23	21	11	3	100	9
Italia	0	11	29	31	13	8	8	100	21
Ungaria	3	3	27	40	13	13	0	100	3
Turcia	0	6	13	38	19	13	13	100	1
Germania	6	29	9	18	18	18	3	100	3
Israel	19	66	3	0	0	3	9	100	3
Canada	0	0	0	40	10	50	0	100	1
Grecia	0	42	0	8	25	8	17	100	1
Alte ţări	12	14	14	14	12	27	8	100	6
NR	4	4	0	44	19	4	26	100	27
Total	4	14	21	26	14	12	8	100	53

Sursă: sondaj LTS, plecări temporare pentru lucru, persoane cu vârste de 15-64 de ani; 5 persoane care au lucrat în străinătate, din totalul de 1.400 de gospodării intervievate.

Tabelul A2.5. *Modalităţi de găsire a locului de muncă în Italia şi în Spania, pe etape (%)*

	Perioada	Contracte prin Oficiul Forţei de Muncă	Firme de intermediere în România	Rude din străinătate	Prieteni din străinătate	Solicitare directă la firmă	Altele	Nr.	Total	
									%	N
Spania	1996-2001		20	50	20	10			100	10
	2002-2006	7	2	30	24	23	11	4	100	84
Italia	1996-2001		17	21	21	13	21	8	100	24
	2002-2006		11	31	32	14	6	6	100	176

Sursă: sondaj LTS, plecări temporare pentru lucru, persoane de 15-64 de ani

Tabelul A2.6. *Unde şi cum a lucrat migrantul ?*

		Etape			Total
		1990-1995	1996-2001	2002-2006	
În ce domenii aţi lucrat?	agricultură	14	14	16	15
	construcţii	41	42	28	32
	menaj	0	7	28	20
	altele	44	32	26	29
	NR	2	5	3	3
Aţi muncit legal sau ilegal pe durata acestei plecări?	legal	53	57	31	39
	clandestin	34	31	53	46
	şi legal, şi clandestin	8	7	9	8
	NR	5	6	7	6
V-aţi legalizat situaţia în timpul plecării respective pentru muncă?	nu, nici nu am încercat	68	58	53	55
	nu, deşi am încercat	0	10	28	23
	da	12	28	13	15
	NR	20	5	6	7

Sursă: sondaj LTS, plecări temporare pentru lucru, persoane cu vârste de 15-64 de ani
Pentru fiecare întrebare sunt calculate procentele în cadrul etapei, pe coloană. Exemplu de lectură: 41% dintre plecările la lucru din perioada 1990-1995 au fost pentru activităţile în construcţii.

Tabelul A2.7. *Modul în care au lucrat migranţii în străinătate, pe ţări (%)*

	În străinătate au lucrat				Total	
	clandestin	legal	clandestin şi legal	NR	%	N
Turcia	75	25	0	0	100	16
Italia	60	22	10	9	100	213
Spania	45	28	15	12	100	95
Germania	38	50	0	12	100	34
Ungaria	30	40	17	13	100	30
Grecia	25	75	0	0	100	12
Israel	6	94	0	0	100	32
Canada	0	100	0	0	100	10
SUA	0	100	0	0	100	9
Alte ţări	37	47	4	12	100	57
NR	37	56	0	7	100	27
Total ţări	45	39	8	9	100	535

Sursă: sondaj LTS, plecări temporare pentru lucru, persoane cu vârste de 15-64 de ani
Exemplu de lectură: 60% din totalul românilor care au lucrat în Italia au muncit cu statut clandestin.

Opinii despre migraţie

Tabelul A2.8. *Mod de plecare şi de ocupare în străinătate, pe microregiuni de plecare (%)*

		Microregiunea Alexandria-Teleorman		Microregiunea Focşani-Vrancea	
		Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
Aţi fost ajutat de cineva la plecare?	da	35,5	57,7	56,6	69,0
	nu	61,5	39,2	43,2	25,4
	NR	2,9	3,1	0,2	5,6
		100	100	100	100

		Microregiunea Alexandria-Teleorman		Microregiunea Focşani-Vrancea	
		Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
Cum aţi reuşit să găsiţi de lucru la plecare	contracte intermediate de Oficiul Forţei de Muncă	0,7	0,6	1,4	1,3
	prin firme de intermediere în România	2,8	4,4	0,2	0,9
	prin firme de intermediere din străinătate	2,9	3,7	9,1	2,5
	prin rude din străinătate	26,1	34,4	31,3	49,2
	prin prieteni din străinătate	27,2	26,7	32,7	29,2
	am întrebat direct la firmă	28,8	20,0	18,8	6,9
	altele	8,2	6,2	5,5	6,6
	NR	3,2	4,0	1,1	3,4
		100	100	100	100
În ce domenii aţi lucrat?	agricultură	17,5	16,7	6,6	3,8
	construcţii	58,5	3,3	60,5	9,4
	menaj	4,6	53,8	3,4	46,7
	altele	18,2	24,0	28,8	36,1
	NR	1,2	2,1	0,7	4,1
		100	100	100	100
Aţi muncit legal sau ilegal pe durata acestei plecări?	legal	34,8	42,7	30,2	35,1
	clandestin	40,8	37,7	39,6	31,3
	şi legal, şi ilegal	21,1	16,5	27,9	29,5
	NR	3,2	3,1	2,3	4,1
		100	100	100	100
	N (număr plecări)	681	520	560	319

Sursă: sondaj LTS, eşantion microregiuni - plecări pentru muncă
Exemplu de lectură: 40,8% dintre plecările bărbaţilor din microregiunea Alexandria care au muncit în străinătate au fost asociate cu munca ilegală la destinaţie. Calculele sunt făcute prin raportare la numărul de plecări pentru muncă în perioada 1990-2006, pentru cele 800 persoane intervievate în cele două microregiuni, nu la numărul de persoane.

Tabelul A2.9. *Predictori ai intenţiei de emigrare temporară pentru lucru în străinătate*

Predictori	Cu intenţie, dar fără plan structurat		Cu plan structurat		Cu resurse acumulate pentru plecare	
	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.
vârsta	0,97	0,01	0,95	0,00	0,95	0,00
bărbat*	2,51	0,00	1,90	0,08	0,89	0,76
locuieşte în urban*	2,17	0,03	1,82	0,13	1,20	0,65
venit personal în ultima lună	1,03	0,04	1,00	0,95	1,02	0,30
capital relaţional în ţară	1,28	0,02	1,17	0,22	1,46	0,00
a lucrat în străinătate*	1,34	0,58	2,98	0,03	4,94	0,00
face parte dintr-o gospodărie în care cineva a locuit/locuieşte temporar în străinătate*	1,09	0,80	1,61	0,23	3,12	0,01
rata emigrării temporare din localitate, în 2002	1,00	0,56	1,01	0,07	0,99	0,45
indice de consum mass-media	1,02	0,90	1,64	0,03	0,95	0,80
vorbeşte spaniolă*	1,16	0,83	0,44	0,45	3,49	0,02
vorbeşte italiană*	4,30	0,00	2,28	0,17	3,25	0,02
indice de frustrare	1,13	0,02	1,06	0,34	1,12	0,07

Sursă: sondaj LTS, eşantion de bază, persoane cu vîrste de 18-59 de ani. Tabelul prezintă rezultatele unei analize prin regresia multinomială logistică. N = 878. Categoria de referinţă – persoanele fără intenţie de plecare la lucru în străinătate. R2 Nagelkerke = 0,26.

* – Variabile dihotomice în care am notat cu 1 prezenţa atributului, iar cu 0 absenţa acestuia.

Tabelul A2.10. *Predictori ai opiniei „cei care au lucrat în străinătate gândesc altfel"*

			coeficient de regresie	p
prag (*threshold*) – variabilă dependenta	nu gândesc altfel –1		-0,37	0,21
	NR 0		1,52	0,00
variabile de localizare (predictori)	ani de şcoala absolvită		0,04	0,05
	vârsta		0,00	0,99
	indicele bunurilor din gospodărie		0,08	0,00
	venitul personal (ln)		0,05	0,52
	experienţa de migraţie	lucrat	0,71	0,00
		călătorit	0,60	0,00
		cu intenţie de migrare	0,60	0,01
		în familie de migrare	0,08	0,61
		fără experienţă de migrare	0,00	
	gen	femeie	0,00	0,98
		barbat*	0	

Sursă: sondaj LTS, eşantion de bază. R2 Nagelkerke = 0,08. * – categorie de referinţă

Anexa 3

Detalii pentru cercetarea „Comunităţi româneşti în Spania" (2008)

Tabelul A3.1. *Indici folosiţi în analiza datelor din sondajul „Comunităţi Româneşti în Spania" (CRS)*

Efecte pozitive (EFECTEPOZ)	Indice de numărare a cazurilor în care subiectul afirmă că şederea sa în Spania a avut efecte pozitive asupra copiilor pe care îi are cu el în Spania şi a celor din România, asupra soţului/soţiei din Spania sau din România şi asupra părinţilor din ţară. Valoarea minimă este zero, iar cea maximă 5.
Efecte negative (EFECTENEG)	Indice de numărare a cazurilor în care subiectul afirmă că şederea sa în Spania a avut efecte negative asupra copiilor pe care ii are cu el în Spania şi a celor din România, asupra soţului/soţiei din Spania sau din România şi asupra părinţilor din ţară. Valoarea minimă este zero, iar cea maximă 5.
Efecte (EFECTE)	Diferenţa dintre EFECTEPOZ şi EFECTENEG.
Categorii de efecte ale emigrării asupra propriei familii EFECTE3	Recodificare a variabilei EFECTE, astfel încât să poată fi distinse efectele negative, cele negative şi pozitive şi cele pozitive.
Indice de bunuri în ţară (BUNURIr)	Indice de numărare a răspunsurilor pozitive la întrebarea dacă deţine, în România, autoturism, computer, casă, apartament, teren intravilan, teren extravilan, afacere. Amplitudine : 0-7.
Indice bunuri în ţară (BUNURIs)	Indice de numărare a răspunsurilor pozitive la întrebarea dacă deţine, în Spania, autoturism, computer, casă, apartament, teren intravilan, teren extravilan, afacere. Amplitudine : 0-7.
Cunoaşterea limbii spaniole (LSPNIOLA)	Indice de numărare a răspunsurilor pozitive despre abilitatea de a înţelege spaniola, de a vorbi, citi şi scrie în limba respectivă. Amplitudine : 0-5.
Evaluare instituţii spaniole comparativ cu cele din România (EVALINST)	Numărarea cazurilor în care subiectul apreciază că şcolile/spitalele/administraţia locală din Spania funcţionează „mult mai bine" decât instituţiile corespunzătoare din România. Amplitudine : 0-3.
Probabilitatea de a reveni în ţară (PROBREVIN)	Recodificarea răspunsurilor de la întrebarea „Cât de sigur sunteţi că veţi reveni în ţară ? " : 1 - foarte sigur ; 0,75 - sigur ; 0,50 - puţin sigur ; 0,25 - complet nesigur ; 0 - nu vrea să revină în ţară.

Tabelul A3.2. *Predictori ai probabilității subiective de revenire din Spania*

Blocuri de variabile		Constanța	B	beta	p
			0,487		**0,000**
I. Resurse și experiențe	Stocuri de capital	venit personal (logaritmare)	0,012	0,061	0,045
		indice de bunuri în România	0,016	0,058	0,065
		indice de bunuri în Spania	-0,016	-0,045	0,198
		absolvent de gimnaziu și clasele 9-10*	0,069	0,062	0,039
		grad cunoaștere a limbii spaniole	-0,034	-0,063	0,060
		frecvența participării la serviciile religioase	0,020	0,088	0,003
	Caracteristici de status	este în Spania numai cu soția/soțul*	0,083	0,071	0,024
		este în Spania cu soția/soțul și alți membri ai familiei*	0,050	0,053	0,125
		sosit în Spania în 2002-2006*	-0,086	-0,101	0,020
		sosit în Spania în 2007-2008*	-0,038	-0,044	0,313
		locuiește în Torrejon*	-0,077	-0,080	0,010
II. Evaluarea situației de migrație		efecte negative ale migrației în Spania, percepute pentru propria familie	0,069	0,119	0,000
		satisfacție față de viață în Spania, comparativ cu România	-0,046	-0,075	0,024
		satisfacție față de sănătate în Spania, comparativ cu România	-0,055	-0,083	0,008
		satisfacție față de banii obținuți în Spania, comparativ cu România	0,059	0,062	0,050
		percepție pozitivă a ofertei locurilor de munca în România*	0,108	0,125	0,000
		percepție pozitivă a modului de funcționare a școlilor din Spania, comparativ cu cele din România	-0,029	-0,031	0,315
III. Sentimente identitare		atașament față de satul sau orașul de domiciliu din România	0,082	0,186	0,000
		atașament față de regiunea de domiciliu din România	0,041	0,102	0,013
		atașament față de Spania	-0,084	-0,205	0,000
		R^2	0,31		
		n	818		

Sursă: sondaj CRS

* Variabile dihotomice codificate cu 1 pentru prezenţa atributului şi cu 0 pentru absenţ
Tabelul prezintă rezultate ale analizei de regresie multiplă. Variabila dependentă este prob
bilitatea subiectivă de revenire în ţară. Distribuţia ei de frecvenţe este dată în figura 4.1. A
marcat prin umbrire coeficienţii de regresie semnificativ diferiţi de 0, pentru un nivel d
încredere de 95%.
Exemplu de lectură: creşterea cu o unitate pe scala percepţiei pozitive a ofertei de locuri d
muncă în România este însoţită, în medie, de sporirea probabilităţii subiective de revenire
ţară cu 0,108 puncte pe o scală de la 0 la 1 care măsoară respectiva probabilitate, ţinând su
control toţi ceilalţi factori din modelul restrâns de regresie. Adăugarea variabilelor de evaluar
a situaţiei de migraţie (blocul II de variabile) la cele referitoare la resurse şi experienţe (blocu
I) sporeşte capacitatea de predicţie a modelului de la 10% la 21%. Adăugarea variabilelo
referitoare la sentimentele identitare la cele obiective, referitoare la status, rezidenţă
stocuri de capital, sporeşte capacitatea de predicţie a modelului de la 21% la 31%, conform
informaţiilor date prin R_2 pentru blocuri de variabile (*R square change*).

Sintaxa comenzii folosite în SPSS REGRESSION:

```
/MISSING LISTWISE
/STATISTICS COEFF OUTS R ANOVA CHANGE
/CRITERIA = PIN(.05) POUT(.10)
/NOORIGIN
/DEPENDENT probrevinx
/METHOD = ENTER
lnvenitpers bunurir bunuris liceuminus calitspaniola relig2
famcuplu famcupalt sosit0206 sosit0708 torejon
/METHOD = ENTER enegative satviasp satsanatsp satbanisp viitlmrom funcscolisp
/METHOD = ENTER int12 int13 int16
/RESIDUALS DURBIN.
```

Variabila dependentă „probabiltatea de revenire în ţară" (probrevinx) a fost scalată cu 0 – nu revine în ţară; 0,25, pentru foarte nesigur; 0,50, pentru nesigur; 0,75 pentru sigur; 1, pentru revine foarte sigur.

	Coeficient	p
vârstă	-0,076	0,000
constructor*	-0,596	0,001
menajeră*	-0,411	0,066
sosit 1995-2001	1,506	0,000
sosit 2007-2008	-1,013	0,000
liceu plus*	0,831	0,002
liceu*	0,388	0,021

Tabelul A3.3. *Predictori ai gradului de cunoaştere a limbii spaniole*

	Coeficient	p
neoprotestant	-0,173	0,498
Alcala de Henares*	0,277	0,228
Coslada*	-0,011	0,964
Torrejon*	-0,137	0,547
R^2 Nagelkerke	0,22	

Sursă: CRS

Model de regresie ordinală logistică. Nu am inclus în tabel coeficienţii pentru valorile de prag ale variabilei dependente. Categoriile de referinţă sunt Arganda del Rey pentru rezidenţă, educaţie sub nivelul de liceu, şi altele pentru ocupaţie.

* - variabilă fictivă, codificată cu 1 pentru prezenţa atributului şi cu 0 pentru absenţa acestuia.

Bibliografie

Agenţia pentru Strategii Guvernamentale (ASG), Metro Media Transilvania (MMT), 2008, *Comunitatea românească în Spania. Condiţii sociale, valori, aşteptări. Sondaj de opinie realizat în rândul comunităţii româneşti din Spania*, http : //publicinfo.ro/library/sc/comunitatea_romaneasca_in_spania.pdf, consultat în martie 2009.

Anghel, R.G., 2009, „Schimbare socială sau dezvoltare? Studiu de caz într-un oraş din România", în R. Gabriel, I. Horvath (coord.), *Sociologia migraţiei. Teorii şi studii de caz româneşti*, Iaşi, Polirom.

Banca Mondială, Institutul Naţional de Statistică, Ministerul Muncii, Familiei şi Egalităţii de Şanse, 2007, *România : Raport de evaluare a sărăciei. Programul de asistenţă analitică şi consiliere. Raport faza întâi, Anul fiscal 2007*, http : //siteresources.worldbank.org/INTROMANIAINROMANIAN/Resources/PovertyAssessmentReportRom.pdf, consultat în noiembrie 2009.

Basch, L. ; Schiller, N.G. ; Blanc, C.S., 1994, *Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation States*, Londra, Routledge.

Bădescu, G. ; Stoian, O. ; Tanase, A., 2009, „Efecte culturale ale migraţiei forţei de muncă din România", în R. Gabriel, I. Horvath (coord.), *Sociologia migraţiei. Teorii şi studii de caz româneşti*, Iaşi, Polirom.

Cingolani, P., 2009, „Prin forţe proprii. Vieţi transnaţionale ale migranţilor români în Italia", în R. Gabriel, I. Horvath (coord.), *Sociologia migraţiei. Teorii şi studii de caz româneşti*, Iaşi, Polirom.

Clarke, A., 2008, „Sex/gender and race/ethnicity in the legacy of Anselm Strauss" în Norman K. Denzin (editor), *Studies in Symbolic Interaction*, vol. 32, JAI Press.

Depleteau, F., 2008, „Relational Thinking : A Critique of Co-Deterministic Theories of Structure and Agency", *Sociological Theory*, 26, 1, pp. 51-73.

Denzin, N.K., 2008, *Studies in Symbolic Interaction*, vol. 32, JAI Press.

Dustmann, Christian ; Weiss, Yoram, 2007, *Return Migration : Theory and Empirical Evidence*, Discussion Paper Series, CDP Nr. 2/2007, UCL, CREAM, http : //ideas.repec.org/p/crm/wpaper/0702.html, consultat în martie 2008.

Elrick, T. ; Ciobanu, O., 2009, „Migration networks and policy impacts : insights from Romanian-Spanish migrations", în *Global Networks. A Journal of Transnational Affairs*, 9(1), pp. 100-116.

Eriksson, John (editor) ; Salinger, Lynn ; Sandu, Dumitru, 2003, *Implementation of CDF Principles in a Transition Economy. A Case Study of Romanian Experience*, World Bank, http : //lnweb90.worldbank.org/oed/oeddoclib.nsf/DocUNIDViewForJavaSearch/8F6FCDCC8A78333B85256E4C0077C021/$file/CDF_Romania_WP.pdf.

Faist, T., 2008, „Transstate spaces and development. Some critical remarks", în L. Pries (editor), *Rethinking Transnationalism. The meso-link of organizations*, Londra, Routledge.

Glaser, B.G. ; Strauss, A.L., 1967, *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*, Chicago, IL, Aldine.

Glaser, Barney, 2008, *Doing Quantitative Grounded Theory*, Mill Valley, CA, Sociology Press.

Grigoraş, V., 2009, „Metodologia cercetării cantitative", în D. Sandu (coord.) Bojincă M., Grigoraş V., Mihai I.A., Ştefănescu M., Toth G., Tufiş P., Comunităţi româneşti în Spania, Fundaţia Soros România.

Guarnizo, L.E. ; Portes, A. ; Haller, W., 2003, „Assimilation and Transnationalism : Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants", în *American Journal of Sociology*, volume 108, number 6 (May), pp. 1211-1248.

Hoerder, D., 1999, „From Immigration to Migration Systems : New Concepts in Migration History", *Magazine of History*, vol. 14, nr. 1, pp. 5-11.

Kritz, M.M. ; Zlotnik, H., 1992, „Global interactions : Migration systems, processes, and policies", în M.M. Kritz, L.L. Lim, H. Zlotnik (coord.), *International migration systems : A global approach*, Oxford, Clarendon Press, pp. 1-16.

Lelkes, O., 2008, „Happiness across Life-Cycle : Exploring Age Specific Preferences, Policy Brief March", 2, European Centre, http : //www.euro.centre.org/data/1207216181_14636.pdf, consultat în februarie 2009.

Levitt, P. ; Schiller, N.G., 2004, „Conceptualising Simultaneity : A Transnational Social Field Perspective on Society", *International Migration Review*, vol. 38, nr. 3, pp. 1002-1039.

Massey, D. ; Goldring, L. ; Durand, J., 1994, „Continuities in Transnational Migration : An Analysis of Nineteen Mexican Communities", *American Journal of Sociology*, vol. 99, nr. 6, pp. 1492-1522.

Massey, D.S. ; Arango, J. ; Hugo, G. *et al.*, 1998, *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millenium*, Oxford, Clarendon Press.

Michalon, B., 2009, „Cât de specifice sunt migraţiile germanilor din România ? ", în R. Gabriel, I. Horvath (coord.), *Sociologia migraţiei. Teorii şi studii de caz româneşti*, Iaşi, Polirom.

Mitra, P. ; Selowsky, M. ; Zaldueno, J., 2010, *Turmoil at Twenty. Recession, Recovery and Reform in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union*. The World Bank.

Nedelcu, M., 2008, *Néo-cosmopolitismes, modèles migratoires et actions transnationales à l'ère du numérique : les migrants roumains hautement qualifiés*. Thèse de doctorat, sc. humaines Neuchâtel, http : //doc.rero.ch/lm.php ?url = 1000,40,4,20080422120434-PY/th_NedelcuM.pdf, consultat în septembrie 2009.

Nedelcu, M., 2009, „Du brain drain à l'e-diaspora : vers une nouvelle culture du lien à l'ère du numérique", în *Tic&société, TIC et diasporas*, vol. 3, nr. 1-2, pp. 252-273.

Portes, A. ; Haller, W. ; Guarnizos, L.E., 2002, „Transnational entrepreneurs : an alternative form of immigrant economic adaptation", *American Sociological Review*, nr. 67, pp. 278-298.

Portes, Alejandro, 2003, „Conclusions : Theoretical Convergences and Empirical Evidence in the Study of Transnational Immigration", *The International Migration Review*, vol. 37, nr. 3, pp. 874-892.

Pooley, C. ; Turnbull, J., [1993] 2004, *Migration and Mobility in Briytain since 18th Centrury*, Abingdon, Routledge.

Potot, S., 2003, *Circulation et réseaux de migrants roumains : une contribution à l'étude des nouvelles mobilités en Europe*. Thèse de doctorat. Université de Nice. http : //tel.ccsd.cnrs.fr/documents/archives0/00/00/34/80/index_fr.html.

Preda, M. (coord.), 2009, *Riscuri şi inechităţi sociale în România*, Raportul Comisiei Prezi pentru Analiza Riscurilor Sociale şi Demografice, Iaşi, Polirom.

Pries, L., [2001] 2003, „The approach of transnational social spaces: responding configurations of the social and the spatial", în L. Pries, *New Transnational Social International migration and transnational companies in the early twenty-first c* Londra, Routledge.

Pries, L., 2008, „Transnational societal spaces: which units of analysis, referenc measurement?", în L. Pries (coord.), *Rethinking Transnationalism. The meso-organizations*, Londra, Routledge.

Ratha, D.; Mohapatra, A.; Silwal, A., 2009, „Migration and Remitance Trend. A bett expected outcome so far, but significant risk ahead", *Migration and Development Brief* 3 noiembrie.

Reher, D.; Requena, M., 2009, „The National Immigrant Survey of Spain: A nev source for migration studies in Europe", *Demographic Research*, vol. 20, nr. *http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol20/12/*, consultat în decembrie

Rotariu, T., 2009, *Demografia şi sociologia populaţie. Structuri şi procese demografice*, Polirom.

Sandu, D., 1984, *Fluxurile de migraţie în România*, Bucureşti, Editura Academiei.

Sandu, D., 1987, *Dezvoltarea socioteritorială în România*, Bucureşti, Editura Academ

Sandu, D., 1996a, „Restructurarea migraţiei interne în România", *Academica*, iulie.

Sandu, D., 1996b, *Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România*, Bucureşti, S

Sandu, D., 1999, *Spaţiul social al tranziţiei*, Iaşi, Polirom.

Sandu, D., 2000, „Migraţia transnaţională a românilor din perspectiva unui recensă comunitar", *Sociologie Romanească*, nr. 3-4, 2000, pp. 5-52.

Sandu, D., 2003, *Sociabilitatea în spaţiul dezvoltării*, Iaşi, Polirom.

Sandu, D.; Radu, C.; Constantinescu, M.; Ciobanu, O., 2004, *A Country Repor Romanian Migration Abroad: Stocks and Flows After 1989*, study for www. migrationonl cz, Multicultural Center Prague.

Sandu, D., 2005a, „Emerging transnational migration from Romanian Villages", în *Cur Sociology*, vol. 53, nr. 4, pp. 555-582.

Sandu, D., 2005b, *Dezvoltare comunitară. Cercetare, practică, ideologie*, Iaşi, Polirom

Sandu, D. (coord.), 2006a, *Locuirea temporară în străinătate. Migraţia economică a ro nilor: 1990-2006*, Bucureşti, Fundaţia pentru o Societate Deschisă.

Sandu, D., 2006b, „Străinătatea în mentalităţile urbane", în Dumitru Sandu (coord.) M. Com C. Rughiniş, A. Toth, M. Voicu, B. Voicu, 2006, *Viaţa socială în România urbană*, Ia Polirom.

Sandu, D., 2006c, „Despre explorare în mentalităţile urbane", *Sociologie Românească*, nr.

Sandu, D., 2007a, „Community selectivity of temporary emigration from România", *Romani Journal of Population Studies*, nr. 1-2, pp. 11-45.

Sandu, D., 2007b, „De ce sunt românii (ne)mulţumiţi?", în G. Bădescu *et al.*, *Barometrul opinie publică. Mai 2007. Viaţa în cuplu*, FSR, http://soros.ro/ro/fisier_acord_comunicat php?document=867.

Sandu, D., 2007c, „Avatarurile nemulţumirii sociale în România", în G. Bădescu *et al Barometrul de opinie publiă. Octombrie 2007. BOP 1998-2007*, FSR, http://soros.ro/r fisier_acord_comunicate.php?document=868.

Sandu, D. (coord.); Bojincă, M.; Grigoraş, V.; Mihai, I.A.; Ştefănescu, M.; Toth, G.; Tufiş, P., 2009, *Comunităţi româneşti în Spania*, Fundaţia Soros România, *http://www.osf.ro/ro/comunicate_detaliu.php?comunicat = 85#.*

Sandu, D., 2009a, „Migraţia de revenire ca proiect şi stare de spirit", în D. Sandu (coord.), 2009, *Comunităţi Româneşti în Spania*, Bucureşti, FSR, *http://www.osf.ro/ro/comunicate_detaliu.php?comunicat = 85#.*

Sandu, D., 2009b, „Lumi sociale de vârstă şi rezidenţă în Uniunea Europeană", în *Sociologie Românească*, nr. 2/2009, pp. 3-26.

Sandu, D., 2009c, *Eurobarometru 70. Opinia publică în Uniunea Europenă. Toamna 2008, Raport National România*, Comisia Europeană, *http://ec.europa.eu*/romania/news/eurobarometru70_ro.htm.

Sandu, D., 2009d, „«Comunităţi româneşti în Spania»: contextul şi orientarea cercetării", în D. Sandu (coord.), 2009, *Comunităţi Româneşti în Spania*, Bucureşti, FSR, *http://www.osf.ro/ro/comunicate_detaliu.php?comunicat = 85#.*

Sandu, D., 2010, „Modernising Romanian society through temporary work abroad", în Richard Black, Godfried Engbersen, Marek Okólski, Cristina Panţiru (coord.), *EU enlargement and labour migration*, Amsterdam University Press (in print).

Sandu, D.; A., Monica, 2009, „Migraţia şi consecinţele sale", în Marian Preda (coord.), *Riscuri şi inechităţi sociale în România*, Raport al Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Riscurilor Sociale şi Demografice, Bucureşti, septembrie.

Sassen, S., 1998, *Globalization and its discontents*, New York, The New Press.

Schiller, Nina Glick; Basch, Linda; Blanc, Cristina Szanton, 1995, „From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration", în *Anthropological Quarterly*, vol. 68, nr. 1, pp. 48-63.

Simmel, G., 1971, *On Individuality and Social Forms*, Edited with an Introduction by Donald N. Levine, Chicago, University of Chicago Press.

Schuerkens, Ulrike, 2005, „Transnational migrations and social transformations", *Current Sociology*, vol. 53, nr. 4.

Schutz, Alfred, [1970] 1975, *On Phenomenology and Social Relations*, Edited and with an Introduction by Helmut R. Wagner, Chicago, The University of Chicago Press.

Shibutani, Tamotsu, 1961, *Society and Personality: An Interactionist Approach to Social Psychology*, Englewood Cliffs, Prentice Hall.

Stouffer, S.A., 1940, Intervening Opportunities: A Theory Relating to Mobility and Distance, *American Sociological Review*, nr. 5 (6), pp. 845-867.

Strauss, A., 1991, „A Personal History of the Development of Grounded Theory" în *Qualitative Family Research. A Newsletter of the Qualitative Family Research Network*, vol. 5, nr. 2, pp. 1-2.

Strauss, Anselm; Corbin, Juliet, 1998, *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, Londra, Sage Publications.

Strauss, Anselm, 1993, *Continual permutations of Action*, New York, Aldine de Gruyter.

Şerban, M., 2009, *Dinamica migraţiei internaţionale: un exerciţiu asupra migraţiei româneşti în Spania*, teză de doctorat, Universitatea din Bucureşti.

Şerban, M., Voicu B., „Romanian migrants to Spain: in or outside the migrant networks – a matter of time?", manuscris.

Ştefănescu, Mihaela, 2006, „Studiu de caz: un român în Italia", în Sandu, Dumitru (coord.), *Locuirea temporară în străinătate. Migraţia economică a românilor: 1990-2006*, Bucureşti, Fundaţia pentru o Societate Deschisă.

Thomas, W. ; Znaniecki, F., [1918-1920] 1984, *The Polish Peasant in Europe and America*, Edited and abriged by Eli Zaretsky, Chicago, University of Illinois Press.

Trebici, Vladimir ; Hristache, Ilie, 1986, *Demografia Teritoriala a Romaniei*, Editura Academiei.

UNFPA, 2007, *State of world population 2007. Unleashing the Potential of Urban Growth.*

UNDP, 2009, *Human Development Report 2009. Overcoming barriers : Human mobility and development.*

Voicu, Bogdan, 2008, „Importanţa acordată familiei, muncii, religiei, timpului liber, prietenilor, politicii", în *Valorile Românilor. Newsleter*, nr. 1, *http : //www. iccv. ro/valori/*, consultat în decembrie 2009.

Wimmer, Andreas ; Schiller, Nina Glick, 2002, „Methodological nationalism and beyond : nation-state building, migration and the social sciences", *Global Networks*, vol. 2, nr. 4 (2002), pp. 301-334.

Zamfir, Cătălin, 2006, „Este o problemă cu *lirismul sociologic* ? ", în *Sociologie Românească*, nr. 2.

Zlotnik, H., 2003, „Theories sur les migrations internationales", în G. Caselli, J. Vallin, G. Wunsch (coord.), *Demographie : Analyse et synthese. IV. Les Determinants de la migration*, Paris, INED.

Baze de date utilizate, produse prin sondaje de opinie

ATSR, *Atlasul social al României*, sondaj realizat de CURS în septembrie 1991*.

OIM-CURS-SOCIOBIT, sondaj la nivel naţional asupra migraţiei potenţiale în România, iulie 1993*.

Sondaj realizat la nivel naţional de SOCIOBIT pentru Research Office of USIA, septembrie 1994.

COMALP, *Comportamente de alegere ale populaţiei*, sondaj al Universităţii Bucureşti, 1995*, fişier de date şi chestionar la http : //dumitru.sandu.googlepages.com/bazededate.

LTS, *Locuirea temporară în străinătate*, sondaj realizat de Fundaţia pentru o Societate Deschisă (FSD) în august 2006, pe teme de migraţie*.

CRS, *Comunităţi româneşti în Spania*, sondaj efectuat pe 832 de imigranţi români din patru comunităţi din Regiunea Autonomă Madrid, în septembrie 2008, de către o echipă de doctoranzi şi studenţi ai Facultăţii de Sociologie şi Asistenţă Socială din Universitatea Bucureşti, în cadrul programului, „Migraţie şi dezvoltare" al Fundaţiei Soros România* (FSR).

ENI, *Encuesta Nacional de Inmigrantes*, Instituto Nacional de Estadistica, Madrid, date culese în octombrie 2006 - februarie 2007 de la 15.519 imigranţi din Spania, dintre care 1.334 de români - bază de microdate disponibilă la *http : //www.ine.es/en/prodyser/microdatos_en.htm*.

Sondajul realizat de către Metro Media Transilvania pentru Agenţia de Strategii Guvernamentale pe 1.144 de imigranţi români din Spania, în aprilie 2008.

Eurobarometrul 70, sondaj la nivelul ţărilor din UE şi al ţărilor candidate, date culese în octombrie 2008 de către CSOP.

* Sondaje coordonate de autorul acestei lucrări.

Alte surse de date

DCS, 1974, *Anuarul Demografic al Republicii Socialiste România.*

CNS, 1994, *România. Date Demografice. Demographic Data*

CNS, 1995, *Modificări intervenite în fluxurile migraţiei interne a populaţiei României în perioada 1990-1994.*

Oficiul de Studii şi Proiectări Demografice.

CNS, 1994, *Recensământul Populaţiei şi Locuinţelor din 7 ianuarie 1992*, vol I, *Populaţie - structură demografică.*

INS, 2006, *Anuarul demografic al României.*

INS, 2009a, *Schimbări de domiciliu în anul 2008.*

INS, 2009b, *Situaţia demografică a României. Anul 2008.*

INS, baza de date TEMPO.

OIM, 2001, Extrase din baza de date referitoare la Recensământul Comunitar al Migraţiei, la http : //dumitru.sandu.googlepages.com/RCM2001sate.zip.

Central Statistical Office of Poland, 2009, *Concise Statistical Yearbook of Poland*, www.stat.gov.pl.

Index

A

arii culturale 48, 49, 58, 67, 71, 74, 198

C

capital
  comunitar 18, 77, 141
  relaţional 35, 67-69, 73, 80, 99-100, 166, 188-190, 209
  social 66, 79-80
  uman 26, 66, 73, 77, 79-81, 117, 151, 164, 166, 189
cluster 57, 154, 163
comunităţi
  de discurs 20, 25, 29-30
  transnaţionale 16, 77, 145
  transnaţionale probabile 143, 146
consecinţe 15-16, 36-37, 67, 80, 82, 94, 114, 126, 137, 157, 159, 169, 172, 174, 178, 189, 197
criză 12-13, 39, 42-43, 59, 63, 109-112, 142, 171-172

D

dezvoltare
  politicile de 14, 81-82
  regională 16, 80-81, 139, 143
distanţa de migraţie 47-49, 51-56, 58-59, 66-68, 175, 200
  indice al 47-49

E

emigrare
  etnică 39-40, 68
  rate de 55, 60, 84, 94, 103, 161, 163, 198, 200
eşantionare 71, 144, 147-148, 202-203, 2(
etnicitate 12, 14, 39, 59, 78, 105, 14
  151-153, 202-203
Eurobarometru 13, 27, 30, 166, 203
experienţa de locuire 120, 177-181, 203

F

fenomen social total 15, 35, 110
frustrarea socială 60, 99, 104, 143, 149-15(
  163, 166, 173, 175, 188, 190, 209

G

genul (criterii de gen) 30, 92, 94, 100, 14
  155-156, 159-160, 167-168, 172, 182-18
  198, 209

I

identitar
  orientare 14-16, 141, 167-171
  sentiment 20-21, 113, 128, 136
identitate
  locală 24, 170-171
  ambivalentă 167, 169-171
identităţile spaţiale 175, 183
imigranţi de ultim val 12, 19, 104, 142, 150
  152, 171, 175
inconsistenţă „negativă" 188
încredere 21, 25-28, 148, 189-190
intenţie de vot 184
ipoteză 147-150, 153, 170-171, 173-174

L

LISREL (model) 54
lumi sociale 11, 12, 14-16, 18-21, 25, 27-30,
  35, 59, 96, 177

M

matrice de condiţionare 16, 20-21, 28-30, 35-36
mediu rezidenţial 28, 30, 45-47, 56, 58, 63, 66, 76, 85, 93, 100, 167-168, 183, 209
mentalitate 13, 19, 80, 104-105, 143, 177, 180-183, 185-191, 197
microregiunea
  Alexandria 83, 85, 90-91, 95-96, 100, 181, 184, 195-197, 200-205, 207, 216-218
  Focşani 83, 85, 91, 95-96, 100, 181, 184, 195-197, 200-201, 205-207, 216-218
migranţi
  de revenire 56, 134, 143, 145-147, 177
  foşti 13, 68-69, 146, 177, 187, 190
migraţie
  a saşilor 11, 39, 45, 59, 77-78
  de revenire 12, 36, 42, 56, 64, 66-67, 77-79, 109-139
  etape ale 14-15, 17, 37, 40-41, 47, 59, 61, 64, 83-87, 90-93, 95-96, 101-103, 171, 210-212
  ideologie de 12, 71, 74-75
  intenţia de 18, 42, 69, 72-76, 96-100, 104, 110-116, 118-120, 123-125, 128-131, 133-134, 141-143, 148-149, 153, 155-156, 170-172, 177-185, 187-188, 190, 198, 209
  interregională 49-50
  intraregională 49-50
  în lanţ 67
  profiluri de 48, 50-51, 56-57, 64, 67, 69, 95, 103, 161, 163, 190
  sistem de 11, 15-16, 35-36, 53, 58, 67-69, 77
  totală 15, 45-47, 56, 58, 62-64
multinivel, abordare/analiză 12, 28

N

naţionalism 144, 146-147
navetism 11, 35, 44, 66-68, 77-81

O

„oportunităţile intermediare" 60
optimism
  de continuitate 25
  dinamic 25
orientarea imigranţilor spre casă
  indice al 148, 152-153, 169-171

P

pesimism
  de continuitate 25
  de dată recentă 25
predictori
  ai plecărilor temporare 67
  ai intenţiei de plecare 73, 217
  ai indicelui de orientare spre casă 153
  ai probabilităţii subiective de revenire 218-219
  ai gradului de cunoaştere a limbii spaniole 220
  ai intensităţii fluxurilor de migraţie 51-52
prevalenţă, rată de 146, 201, 203, 205

R

recensământul comunitar al migraţiei 18, 71, 76, 78, 80, 83, 201
regresie 51-52, 56, 67, 100, 151, 153-154, 159, 164, 166, 168, 173, 179, 182-183, 216, 219-220
religie 14, 121-123, 138
remitenţe 11-13, 15-16, 35, 37-38, 69, 132, 133-134, 139, 141-143, 148-150, 153-167, 169-175
reţele sociale 19, 43, 60, 77
revenire
  intenţii de 42-43, 110-115, 118-120, 123-125, 128-129, 131, 141-143, 148, 149, 153, 155-156, 170, 172
  migraţia de revenire de la oraş la sat 12, 56, 64, 66, 77-78
  tipologia intenţiilor de 56, 113

S

satele
  periferice 81, 202
  centru de comună 81
  moderne 202
  tradiţionale 202
  „de tranziţie" 202
satisfacţie
  faţă de viaţă 13, 21, 24-31, 60-61, 166, 168, 218

de durată 61-62
de continuitate 25
scor factorial 55, 74, 148, 150, 152, 172, 209
sferele vieţii 26, 142, 145, 181-182
societal, nivel 35, 141, 161
spaţii
identitare 16, 141, 143, 150, 166, 170-171
transnaţionale 11, 16, 141, 145, 166-170, 174
de viaţă 14, 19-20, 136, 170
stări de spirit, tipologie a 30
stoc de educaţie 76, 80, 164-166, 173, 181, 202

T

tipuri
de orientări identitare 141, 168-169, 172
culturale de sate 202-203
de locuire în străinătate 177-179
de stare de spirit 24-25
de efecte ale migraţiei 119
de intenţii de migraţie 129, 133
de transnaţionalism 141-146, 175
de spaţii identitare 143
toleranţă 14, 87, 105, 182-183, 189, 1
transmigrant 142, 144-145, 174-175
transnaţionalism
emergent 76-82
potenţial 143
metodologic 144-145
de ultim val 142
grad de 168, 175-176
tranziţie socială 35

Ţ

ţări
de emigrare 14, 39, 41, 161-162
de imigrare 13, 39, 41, 43, 111, 116, 123, 161, 173

V

validitate de criteriu 156